

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το συγκεκριμένο πόνημα αποτελεί ένα πλήρες βοήθημα για τους μαθητές της Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών της Γ' Λυκείου. Στόχος είναι η παροχή των εφοδίων που απαιτούνται ώστε να στεφθεί με επιτυχία η προσπάθεια των υποψηφίων ενώ ταυτόχρονα το βιβλίο αποτελεί και έναν χρήσιμο οδηγό για τους καθηγητές, οι οποίοι διδάσκουν το μάθημα της ιστορίας.

Στο εγχειρίδιο του φροντιστηριακού ομίλου Νέο παρουσιάζεται, ανά ενότητα σε μορφή σχεδιαγράμματος, η ύλη του σχολικού βιβλίου της Νεοελληνικής Ιστορίας. Επιπλέον, καταγράφονται οι ιστορικοί όροι ενώ υπάρχουν και οι απαραίτητες διευκρινίσεις για την πληρέστερη κατανόηση των ενοτήτων από τους μαθητές. Συμπληρωματικά, το πόνημα περιλαμβάνει ερωτήσεις σύντομης απάντησης αλλά και συνδυαστικές, μεθοδολογία ανάλυσης ιστορικών πηγών ενώ σε κάθε ενότητα δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να εξασκηθούν σε εργασίες σύνθεσης των ιστορικών γνώσεων και των δεδομένων των ιστορικών πηγών. Καταληκτικά, περιλαμβάνονται ασκήσεις κλειστού τύπου, χρονολόγια, ασκήσεις από την τράπεζα θεμάτων, αλλά και θέματα πανελληνίων, καθιστώντας το συγκεκριμένο πόνημα ιδιαίτερα χρήσιμο για τον μαθητή αλλά και τον εκπαιδευτικό.

Θεοχάρης Σπυρος

Νταρίδης Γιάννης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ		ΣΕΛΙΔΑ
Πρόλογος		5
Μεθοδολογία απαντήσεων για τις ερωτήσεις Β ομάδας		
-	Ανάλυση πηγών-παραθεμάτων	7
-	Ανάλυση πίνακα	24
-	Σχολιασμός και παράδειγμα ανάλυσης εικόνας	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ		
-	Χρονολόγιο	31
Α. Η ελληνική οικονομία μετά την επανάσταση		
1.	Τα δημογραφικά δεδομένα	33
2.	Οι παραγωγικές δυνάμεις μέσα και έξω από την Ελλάδα και η «Μεγάλη Ιδέα».	42
Β. Η ελληνική οικονομία κατά τον 19^ο αιώνα		
1.	Το εμπόριο	46
2.	Η εμπορική ναυτιλία	52
3.	Η διανομή των εθνικών κτημάτων	60
4.	Η εκμετάλλευση των ορυχείων	65
5.	Η δημιουργία τραπεζικού συστήματος	68
6.	Η βιομηχανία	73
7.	Τα δημόσια έργα	78
8.	Το δίκτυο των σιδηροδρόμων	81
9.	Τα εθνικά δάνεια	86
10.	Η πτώχευση του 1893 και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος	91
Γ. Οι οικονομικές εξελίξεις κατά τον 20^ο αιώνα		
1.	Το αγροτικό ζήτημα	96
2.	Τα πρώτα βήματα του εργατικού κινήματος	103
3.	Οι οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο 1910-1922	108
4.	Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	113
5.	Η οικονομική ζωή κατά την περίοδο 1922-1936	117
6.	Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου	120
7.	Οι μεγάλες επενδύσεις	122
8.	Η Τράπεζα της Ελλάδος	126
9.	Η κρίση του 1932	130
-	ΟΡΙΣΜΟΙ	135
-	Ενδεικτικά απαντημένες πηγές πρώτου κεφαλαίου	140
-	Επαναληπτικές ασκήσεις πρώτου κεφαλαίου (Σ/Λ)	148
-	Συνδυαστικές ερωτήσεις πρώτου κεφαλαίου	153
-	Συνδυαστικές πηγές πρώτου κεφαλαίου	155
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1821 –1936)		
-	Χρονολόγιο	161
Α. Εξωτερικός προσανατολισμός και πελατειακές σχέσεις		
1.	Πελατειακά δίκτυα επί τουρκοκρατίας	164
2.	Η διαμόρφωση νέων δεδομένων κατά την Επανάσταση	169
3.	Τα πρώτα ελληνικά κόμματα	176
4.	Τα κόμματα ως εκφραστές του πνεύματος της εποχής	182

Β. Χειραφέτηση και αναμόρφωση		
1.	Το σύνταγμα του 1844	188
2.	Η παρακμή των «ξενικών» κομμάτων κατά την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας	196
3.	Η «νέα γενιά»	202
4.	Η Εθνοσυνέλευση του 1862 – 1864	207
Γ. Δικομματισμός και εκσυγχρονισμός (1880-1909)		
1.	Η εδραίωση του δικομματισμού	213
2.	Η οργάνωση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα	219
3.	Από τη χρεοκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1893 – 1909)	225
Δ. Ανανέωση – Διχασμός (1909-1922)		
1.	Το κόμμα των Φιλελευθέρων	233
2.	Τα αντιβενιζελικά κόμματα	241
3.	Τα αριστερά κόμματα	244
4.	Ο εθνικός διχασμός (1915 – 1922)	248
5.	Το σοσιαλιστικό κόμμα (Σ.Ε.Κ.Ε.)	257
Ε. Εκσυγχρονισμός και επεμβάσεις (1923-1936)		
1.	Οι συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής	261
2.	Τα κόμματα από το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου μέχρι τη δικτατορία του Ι. Μεταξά	269
-	ΟΡΙΣΜΟΙ	279
-	Ενδεικτικά απαντημένες πηγές δεύτερου κεφαλαίου	285
-	Επαναληπτικές ασκήσεις δεύτερου κεφαλαίου (Σ/Λ)	290
-	Συνδυαστικές ερωτήσεις δεύτερου κεφαλαίου	295
-	Συνδυαστικές πηγές δεύτερου κεφαλαίου	298
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	307

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΠΗΓΩΝ

Στο εγχειρίδιο της Κεντρικής Επιτροπής Εξετάσεων (ΚΕΕ) οι πηγές χαρακτηρίζονται παράλληλα βοηθητικά και συμπληρωματικά κείμενα¹, τα οποία οι μαθητές καλούνται να σχολιάσουν και να αξιοποιήσουν για την εμπέδωση των όσων διδάχθηκαν μέσα στην τάξη.

Γενικά η αντιμετώπιση και διαπραγμάτευση των πηγών - ιστορικών παραθεμάτων προβληματίζει τους μαθητές, τους διδάσκοντες αλλά και τους διορθωτές των γραπτών. Η αποτίμηση σε μόρια των ερωτήσεων που συνδέονται με τον σχολιασμό ιστορικών πηγών - $25 \times 2 = 50$, στα 100 μόρια - αρκεί για να γίνει αντιληπτή η αυξημένη σημασία της ορθής αξιοποίησής τους στην απάντηση.

Σε γενικές γραμμές μία πηγή:

- **Επιβεβαιώνει** και, συνακόλουθα, **τεκμηριώνει** τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου,
- **επεξηγεί** και **διασαφηνίζει** σε αναλυτικότερη διατύπωση τα περιληπτικής διατύπωσης ιστορικά δεδομένα του σχολικού βιβλίου,
- **παρέχει πρόσθετα στοιχεία** για ένα θέμα (λ.χ. προσδιορίζοντας επιπλέον λόγους, αίτια, συνέπειες και αποτελέσματα για ένα ζήτημα – πέρα από όσα δίνει το σχολικό βιβλίο),
- **καταθέτει μια αντίθετη άποψη** και συνακόλουθα διαφοροποιείται από αυτή που υποστηρίζεται στο κείμενο του σχολικού βιβλίου, ή
- αποτελεί **συνδυασμό** των παραπάνω.

Ο μαθητής είναι υποχρεωμένος αρχικά να αντιληφθεί τη σχέση της πηγής με το σχολικό βιβλίο και στη συνέχεια να αξιοποιήσει το κείμενο της πηγής, για να ενισχύσει την απάντησή του. Οι μέθοδοι που κρίνονται προτιμητέες είναι: η **σύνθεση** και η **παράθεση**.

Η μέθοδος της σύνθεσης

Με τη μέθοδο της σύνθεσης ο μαθητής επιχειρεί να συνδυάσει τα δεδομένα του βιβλίου με αυτά της πηγής. Κατά την ανάγνωση της πηγής πρέπει ο υποψήφιος να εντοπίσει τα στοιχεία εκείνα που συσχετίζονται νοηματικά με όσα ο ίδιος γνωρίζει από το σχολικό βιβλίο. Η επαρκής γνώση του κειμένου του σχολικού βιβλίου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση.

Είναι ωφέλιμη η κατασκευή ενός σχεδιαγράμματος, προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη και όσο το δυνατόν πληρέστερη σύνδεση και ταύτιση των δεδομένων πηγής και βιβλίου.

Το σχεδιάγραμμα αποτελείται από δύο στήλες. Στην αριστερή στήλη σημειώνουμε περιληπτικά

¹ Πηγές θεωρούνται : ιστορικά και ιστοριογραφικά έργα, απομνημονεύματα και επιστολικό υλικό, διπλωματικά και κρατικά έγγραφα, κρατικά αρχεία, κείμενα του ημερήσιου και περιοδικού τύπου, έργα λογοτεχνίας και ποίησης, εκφωνηθέντες λόγοι, πίνακες και διαγράμματα, χάρτες, λιθογραφίες, ζωγραφικοί πίνακες, αφίσες, εικόνες, γελοιογραφίες κ.ά.

τις πληροφορίες που απαιτούνται στην απάντηση από το βιβλίο και στη δεξιά στήλη τις σχετικές πληροφορίες από την πηγή. Για κάθε στοιχείο του βιβλίου (ένα δεδομένο ή και ευρύτερη ενότητα) προσπαθούμε να εντοπίσουμε (αν υπάρχει) και να συνδέσουμε την ανάλογη και συναφή αναφορά της πηγής.

Στην περίπτωση που η πηγή καταγράφει αντίθετες απόψεις από εκείνες του βιβλίου θα πρέπει, αφού πρώτα καταγράψουμε τις ιστορικές μας γνώσεις από το σχολικό εγχειρίδιο, να σημειώσουμε και να τονίσουμε την αντίθεση της πηγής και στη συνέχεια να αναφερθούμε αναλυτικά στη διάσταση των απόψεων και, αν είναι δυνατόν, να την αιτιολογήσουμε.

Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι τα στοιχεία 1, 2, 3, 4, 5, 6 συνιστούν τις πληροφορίες του βιβλίου σας, ενώ τα στοιχεία α, β, γ, δ, ε, στ συνιστούν τις πληροφορίες των παραθεμάτων. Προτού αρχίσετε να γράφετε την απάντησή σας, καλό θα ήταν να κάνετε ένα σχεδιάγραμμα, όπως το ακόλουθο:

Απάντηση:

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ	ΧΩΡΙΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ	ΧΩΡΙΑ ΠΗΓΩΝ
1η	1	β,γ
2η	2, 3	α
3η	5, 6	δ, ε, στ
4η	4	

Κατ' αυτόν τον τρόπο θα έχετε προδιαγράψει την πορεία που θα ακολουθήσετε προκειμένου να απαντήσετε στην ερώτηση. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, θα χρειαστούν προφανώς τέσσερις (4) παράγραφοι. Η πρώτη θα περιλαμβάνει το στοιχείο 1 από το βιβλίο και τα στοιχεία β και γ από το 1ο ή το 2ο παράθεμα. Η δεύτερη τα στοιχεία 2 και 3 από το βιβλίο και το στοιχείο α από το παράθεμα και ούτω καθεξής.

Η αυτολεξεί αντιγραφή των πληροφοριών των παραθεμάτων δεν είναι προτιμητέα. Αντίθετα οι υποψήφιοι καλούνται να τις συνοψίσουν με δικά τους, κατά το δυνατόν, λόγια και να δώσουν οπωσδήποτε την παραπομπή. Πρέπει να σημειωθεί ότι η απλή επανάληψη του κειμένου της πηγής συνιστά σφάλμα μεθοδολογικό· ο μαθητής οφείλει να αναπλάσει δημιουργικά με το δικό του λόγο και ύφος την πληροφορία που αντλεί από το κείμενο της πηγής.

Βεβαίως, όλα αυτά έχουν στόχο να δοθεί απάντηση **στο συγκεκριμένο και μόνο ερώτημα που έχει τεθεί**. Έτσι, το κείμενό της απάντησης δε θα είναι μία απλοϊκή, αυτούσια αντιγραφή αποσπασμάτων από το βιβλίο και τα παραθέματα.

Μετά την ολοκλήρωση του σχεδιαγράμματος, προχωρούμε στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη της

απάντησης. Είναι προφανές ότι το κείμενο του σχολικού βιβλίου πρέπει να γραφεί κατά το δυνατόν **αυτούσιο** (όταν η δυνατότητα της κατά γράμμα απομνημόνευσης είναι εφικτή) ή τουλάχιστον με **πλήρη απόδοση του νοήματος** που έχει ο μαθητής αφομοιώσει (όταν αδυνατεί να υποβληθεί στη διαδικασία της αποστήθισης).

Στη συνέχεια, και με βάση πάντα το σχεδιάγραμμα, ο μαθητής αξιοποιεί το κείμενο της πηγής για να επιβεβαιώσει, να τεκμηριώσει και να αναπτύξει περισσότερο τα όσα έχει ήδη γράψει από το βιβλίο δημιουργώντας τόσες συνδέσεις βιβλίου – πηγής, όσες του επιτρέπει το σχεδιάγραμμά του.

Είναι πιθανόν αναγκαίο κάθε φορά που ο υποψήφιος **μεταβαίνει** από το κείμενο του βιβλίου στο δεδομένο της πηγής να χρησιμοποιεί και μια **μεταβατική** φράση, η οποία θα εξομαλύνει το πέρασμα από το βιβλίο στην πηγή και θα **από/κατά-δεικνύει** στο διορθωτή την κριτική και συνθετική σκέψη του μαθητή.

Παρατίθενται στη συνέχεια ορισμένες **εκφράσεις** που μπορούν να αξιοποιηθούν οι υποψήφιοι, προκειμένου να επιτευχθεί η επαρκής **νοηματική σύνδεση** των δεδομένων του βιβλίου με τις πληροφορίες της πηγής.

1. Σύμφωνα [μάλιστα και] με τα δεδομένα / στοιχεία που εξάγουμε / συνάγουμε / αντλούμε από το ιστορικό παράθεμα / πηγή ...
2. Ανάλογες / Σχετικές / Παραπλήσιες είναι και οι πληροφορίες που παρέχει το ιστορικό παράθεμα / πηγή....
3. Η συγκεκριμένη άποψη μπορεί να τεκμηριωθεί βάσει της σχετικής μαρτυρίας που παρέχει το ιστορικό παράθεμα ...
4. Τα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως γίνονται τεκμαρτά / κατανοητά / αντιληπτά και από το κείμενο του ιστορικού παραθέματος ...
5. Ενισχυτικά / Προς επίρρωση των συγκεκριμένων δεδομένων, το ιστορικό παρά- θεμα καταγράφει ανάλογες πληροφορίες....
6. Πραγματικά / Όντως / Ειδικότερα / Γενικότερα / Συγκεκριμένα / Τελικά / Καταληκτικά / Ανακεφαλαιωτικά / Συνολικά / Επιπρόσθετα / Διευκρινιστικά / Συμπερασματικά / Επεξηγηματικά / Αντίθετα / Συμπληρωματικά είναι δυνατόν / είναι αναγκαίο / είναι εύλογο / είναι σημαντικό / να επισημανθεί / να σημειωθεί ότι...
7. Πρέπει / Οφείλει βέβαια / οπωσδήποτε / πάντως / φυσικά / εντέλει / ίσως / πιθανόν να λάβει κανείς υπόψη το γεγονός ότι και στο ιστορικό παράθεμα διατυπώνονται παρόμοιες / παραπλήσιες / πανομοιότυπες πληροφορίες ...
8. Πέρα από το όσα σημειώθηκαν, είναι αναγκαίο να επισημανθεί / διευκρινιστεί / σημειωθεί και με βάση τα δεδομένα του κειμένου της πηγής ότι...
9. Η συγκεκριμένη άποψη / πληροφορία μπορεί να ερμηνευτεί / ενισχυθεί με σχετική

παραπομπή σε ανάλογες πληροφορίες του ιστορικού κειμένου ...

10. Οι προαναφερθείσες απόψεις / στοιχεία έρχονται σε [πλήρη/μερική] συμφωνία / σε ευθεία αντίθεση / συγκλίνουν / αποκλίνουν / διαφοροποιούνται / ταυτίζονται με όσα καταγράφονται στο ιστορικό παράθεμα

Συνοπτικά

Κείμενο βιβλίου + μεταβατική φράση + Νοηματική απόδοση της πληροφορίας της πηγής + κείμενο πηγής εντός παρενθέσεων και εισαγωγικών + παραγραφοποίηση

[Η συγκεκριμένη δομή θα επαναλαμβάνεται όσες φορές το απαιτεί το σχεδιάγραμμα]

Οι **επιπλέον πληροφορίες** του παραθέματος, όσες δηλαδή δεν μπορούμε να συνδέσουμε με το σχολικό βιβλίο, αλλά συμβάλλουν στην απάντηση του ζητούμενου της ερώτησης, θα τοποθετηθούν στην απάντησή μας αμέσως μετά την ανάπτυξη της σύνθεσης. Τις χαρακτηρίζουμε επιπρόσθετα στοιχεία και δεδομένα, που συμβάλλουν στην ευρύτερη και ολοκληρωμένη διαπραγμάτευση της ερώτησης.

Γενικές παρατηρήσεις - οδηγίες

Ο μαθητής οφείλει στο κείμενό του να τηρεί τη **σωστή έκταση** των παραγράφων και να δημιουργεί νοηματικές ενότητες.

Στο τέλος ή στις τελευταίες παραγράφους της ανάλυσης της πηγής θα πρέπει να τοποθετούνται όλα εκείνα τα στοιχεία της πηγής, που δεν μπορούν να αναχθούν σε πληροφορία του σχολικού βιβλίου (ωστόσο δίνουν απάντηση στο ζητούμενο), καθώς επίσης και οι αντίθετες απόψεις που τυχόν καταγράφει η πηγή για ένα ζήτημα.

Η χρήση προλόγου και epilόγου είναι θεμιτή σε λογικά πλαίσια. Για τη δόμηση του προλόγου αξιοποιούμε το γενικό πνεύμα του σχολικού βιβλίου για μία ενότητα ή βασιζόμαστε στην πρώτη παράγραφο του κεφαλαίου (όταν αυτή είναι εισαγωγική) ή *συμπυκνώνουμε τα δεδομένα που προηγούνται της απάντησής μας σε μια προσπάθεια να δώσουμε σε αυτή την αίσθηση της ιστορικής αλληλουχίας των γεγονότων*. Ο επίλογος θα πρέπει να αναφέρει γενικά συμπεράσματα, τα οποία απορρέουν από τον συσχετισμό των δεδομένων βιβλίου και πηγής ή *να συμπυκνώνει δεδομένα που έπονται της απάντησής μας σε μια προσπάθεια να δώσουμε σε αυτή την αίσθηση της ιστορικής αλληλουχίας των γεγονότων*.

Το κείμενο του ιστορικού παραθέματος μπορεί να αξιοποιηθεί στην **αρχική του μορφή** και να ενταχθεί οργανικά στο εσωτερικό της απάντησής μας κυρίως με δύο τρόπους, με τη χρήση της **παρένθεσης (...)** ή των **εισαγωγικών «...»**. Δεν πρέπει, όμως, να υπερβαίνει το όριο της μίας σειράς

ούτε βέβαια να γίνεται κατάχρηση.

Ενδεικνυόμενη μέθοδος θεωρείται, επίσης, η παρουσίαση του κειμένου της πηγής με δικά μας λόγια και στη συνέχεια η παράθεση του ίδιου του κειμένου εντός παρένθεσης στο τέλος της περιόδου.

Η πληροφορία της πηγής ενδέχεται να μην αποτελεί άμεση απάντηση στο ζητούμενο της ερώτησης και να αποτελεί αφορμή για εμβάθυνση και επαγωγική εξαγωγή συμπεράσματος. Δηλαδή, η πληροφορία της πηγής θα αποτελέσει τη βάση για τη δημιουργία συλλογισμού, από τον οποίο θα προκύψει η εκτίμησή μας για το θέμα που αφορά στην ερώτηση. **Έστω ότι η ερώτηση ζητά την παρουσίαση της κατάστασης του εργατικού κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα.** Από το σχολικό βιβλίο γνωρίζουμε ότι η ιστορική ιδιομορφία της ελληνική ανάπτυξης από κοινού με άλλους παράγοντες προκάλεσε **καθυστέρηση** στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα. **Έστω ότι ο υποψήφιος καλείται να συνδυάσει τις ιστορικές του γνώσεις με τις πληροφορίες της πηγής του σχολικού εγχειριδίου (σελίδα 47),** σχετικά με τις συνθήκες εργασίας των εργατών στην Ελλάδα. Στην πρώτη και τη δεύτερη παράγραφο αναφέρονται τα εξής : *«συναντάμε κλώστριες, υφαντουργούς και τεχνίτες με λίγα εργαλεία των οποίων η εργασία είναι περίπου αποκλειστικά χειρωνακτική. Εργάζονται για ατελείωτες ώρες μέσα σε θλιβερά σκοτεινά κτίρια, όπου δεν βρίσκουν ούτε έστω θέση να κάτσουν ή χώρους υγιεινής ... Η αξιολύπητη και αρρωστημένη όψη πολλών εργατών αποδεικνύει τον υπερβολικά σκληρό μόχθο που επιβάλλεται σ' αυτούς».* [PercyMartin, *La Grece nouvelle*, Paris 1913 σελ. 176-177].

Σε πρώτη θεώρηση ο μαθητής αντιλαμβάνεται ότι από την πηγή απορρέουν προφανή συμπεράσματα όπως : α) η σωματική καταπόνηση των εργατών από τη σκληρή εργασία και την απουσία μηχανοποίησης της παραγωγής, β) η μη κατοχύρωση του ωραρίου εργασίας – οκταώρου και γ) οι άθλιες συνθήκες εργασίας.

Σε δεύτερο επίπεδο, αν βασιστεί στα αρχικά συμπεράσματα και εμβαθύνει στις παρεχόμενες πληροφορίες ο υποψήφιος μπορεί επαγωγικά να καταλήξει σε ουσιαστικότερες εκτιμήσεις, όπως : α) η απουσία συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργατών, που τους καθιστά αντικείμενα εργοδοτικής εκμετάλλευσης και τους υποχρεώνει να εργάζονται σε συνθήκες ειλώτων και β) η απαρχαιωμένη και ελλιπής εργατική νομοθεσία, που αφήνει περιθώρια για ατασθαλίες στον εργασιακό τομέα. Καταληκτικά, ο μαθητής μπορεί, βάσει του προηγούμενου συλλογισμού, να υποστηρίξει ότι από τα δεδομένα του παραθέματος αποδεικνύεται η καθυστέρηση στην οργάνωση και τη διάδοση του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ου.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ**Μέθοδος σύνθεσης**

Α. Λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις και το περιεχόμενο του παραθέματος, να αναφερθείτε στους παράγοντες που προκάλεσαν σοβαρή εσωτερική κρίση στην Κρητική Πολιτεία και οδήγησαν αφενός τα πολιτικά πράγματα στο νησί σε πλήρες αδιέξοδο και αφετέρου στον σχηματισμό της «Ηνωμένης Αντιπολίτευσης».

Η πολυπόθητη ισορροπία όμως δεν ήταν εύκολα κατορθωτή ούτε στο εσωτερικό του νησιού. Πολύ γρήγορα ο Αρμοστής ήρθε σε αντίθεση με το σύνολο σχεδόν των Κρητών ακόμα και με τον μετριοπαθή σύμβουλό του Ελ. Βενιζέλο. Η ένταση ανάμεσά τους οξύνθηκε και οδήγησε το 1901 στην απόλυση του Βενιζέλου από τη θέση που κατείχε. Ο Βενιζέλος υπέβαλε σειρά προτάσεων με θέμα τη σταδιακή ολοκλήρωση της αυτονομίας, που θα άνοιγε την προοπτική για μελλοντική ένωση. Ο Γεώργιος όμως ήταν μονοδιάστατος πολιτικά και δεν μπορούσε να αντιληφθεί την ουσία των προτάσεων αυτών. Χαρακτήρισε λοιπόν τον Βενιζέλο «αληθινή επιβουλή» της Μεγάλης Ιδέας και, αφού τον απέλυσε, αποφάσισε και να τον συντρίψει πολιτικά.

Ο Γεώργιος θεωρούσε την εξωτερική πολιτική αρμοδιότητα αποκλειστικά δική του και της ελληνικής μοναρχίας, αφήνοντας απέξω τον πολύ ευαίσθητο σ' αυτόν τον τομέα λαό της Κρήτης. Η αυταρχική του ιδιοσυγκρασία τον εμπόδιζε να κατανοήσει την απαίτηση των Κρητικών να έχουν λόγο στον καθορισμό της τύχης του νησιού τους.

Α. Διβάνη, Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947), εκδ. Καστανιώτη 2000, σελ. 406-407.

Συλλογιστική πορεία

Καταρχήν, εντοπίζουμε το σχετικό χωρίο του σχολικού βιβλίου που απαιτείται στην απάντησή μας. Συνακόλουθα, προσδιορίζουμε την αξιοποίηση των σχετικών δεδομένων της πηγής λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές γνώσεις που απορρέουν από το κείμενο του βιβλίου.

Η ερώτηση συνδέεται **κυρίως** με την 3η ενότητα, **Τα πρώτα Νέφη**, σελ. 208-209 του σχολικού βιβλίου. Επίσης, η αναφορά στη συγκρότηση της «Ηνωμένης Αντιπολίτευσης» επιβάλλει να γράψουμε και τις δύο πρώτες παραγράφους από την 4η ενότητα του σχολικού βιβλίου, **Η επανάσταση του Θερίσου, α. Τα αίτια και οι αφορμές**, σελ. 209-210.

Στη συνέχεια, προκειμένου να επιτύχουμε τη συσχέτιση του σχολικού βιβλίου με τις πληροφορίες της πηγής, ακολουθούμε την εξής διαδικασία :

1ο ΒΗΜΑ

Ανάγνωση της πηγής και **υπογράμμιση** των βασικών σημείων, τα οποία θα αξιοποιηθούν στην κατασκευή του σχεδιαγράμματος.

Πολύ γρήγορα ο Αρμοστής ήρθε σε αντίθεση με το σύνολο σχεδόν των Κρητών ακόμα και με τον

μετριοπαθή σύμβουλό του Ελ. Βενιζέλο. Η ένταση ανάμεσά τους οξύνθηκε και οδήγησε το 1901 στην απόλυση του Βενιζέλου από τη θέση που κατείχε. Ο Βενιζέλος υπέβαλε σειρά προτάσεων με θέμα τη σταδιακή ολοκλήρωση της αυτονομίας, που θα άνοιγε την προοπτική για μελλοντική ένωση. Ο Γεώργιος όμως ήταν μονοδιάστατος πολιτικά και δεν μπορούσε να αντιληφθεί την ουσία των προτάσεων αυτών. Χαρακτήρισε λοιπόν τον Βενιζέλο «αληθινή επιβουλή» της Μεγάλης Ιδέας και, αφού τον απέλυσε, αποφάσισε και να τον συντρίψει πολιτικά.

Ο Γεώργιος θεωρούσε την εξωτερική πολιτική αρμοδιότητα αποκλειστικά δική του και της ελληνικής μοναρχίας, αφήνοντας απέξω τον πολύ ευαίσθητο σ' αυτόν τον τομέα λαό της Κρήτης. Η αυταρχική του ιδιοσυγκρασία τον εμπόδιζε να κατανοήσει την απαίτηση των Κρητικών να έχουν λόγο στον καθορισμό της τύχης του νησιού τους.

Α. Διβάνη, Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947), εκδ. Καστανιώτη 2000, σελ. 406-407.

2ο ΒΗΜΑ

Κατασκευή σχεδιαγράμματος. Στην **αριστερή** στήλη τίθενται συνοπτικά τα σημεία του σχολικού βιβλίου, ενώ στη **δεξιά** τα σχετικά σημεία της πηγής.

Κείμενο σχολικού βιβλίου	Κείμενο πηγής
Υπερεξουσίες Ύπατου Αρμοστή με συνέπεια τη δεσποτική συμπεριφορά, ασάφειες αρμοδιοτήτων, διοικητικές προστριβές και αντιπαράθεσεις.	...ο Αρμοστής ήρθε σε αντίθεση με το σύνολο σχεδόν των Κρητών ακόμα και με τον μετριοπαθή σύμβουλό του, Ελ. Βενιζέλο.
Διάσταση απόψεων Γεωργίου - Βενιζέλου στο ζήτημα της ένωσης, καθώς ο μεν επεδίωκε άμεση λύση ζητήματος με παραστάσεις και υπομνήματα στις Μ. Δυνάμεις, ενώ ο δεύτερος υποστήριζε τη σταδιακή λύση με βαθμιαίες κατακτήσεις.	Ο Βενιζέλος υπέβαλε σειρά προτάσεων με θέμα τη σταδιακή ολοκλήρωση της αυτονομίας, που θα άνοιγε την προοπτική για μελλοντική ένωση.
Κακοί σύμβουλοι του Γεωργίου συκοφαντούν με κείμενά τους τον Βενιζέλο στις αθηναϊκές εφημερίδες. Ο Γεώργιος απολύει τον Βενιζέλο από το αξίωμα του υπουργού.	Χαρακτήρισε λοιπόν τον Βενιζέλο «αληθινή επιβουλή» της Μεγάλης Ιδέας και, αφού τον απέλυσε, αποφάσισε και να τον συντρίψει πολιτικά [...] Η ένταση ανάμεσά τους οξύνθηκε και οδήγησε το 1901 στην απόλυση του Βενιζέλου από τη θέση που κατείχε [...].

Ο Γεώργιος διεκδικούσε το δικαίωμα να διαχειρίζεται προσωπικώς το εθνικό ζήτημα της Κρήτης [...] <i>μόνος εσείς να ρυθμίζετε αυτοβούλως και της ελληνικής μοναρχίας... την Εθνικήν πολιτικήν...</i>	<i>Ο Γεώργιος θεωρούσε την εξωτερική πολιτική αρμοδιότητα αποκλειστικά δική του</i>
Ο Γεώργιος ακολούθησε πολιτική αδιαλλαξίας και προχώρησε σε μέτρα αυταρχικά (απαγόρευση της ελευθεροτυπίας, διώξεις-φυλακίσεις μελών της κρητικής αντιπολίτευσης).	<i>Ο Γεώργιος όμως ήταν μονοδιάστατος πολιτικά [...] αυταρχική του ιδιοσυγκρασία.</i>
Ο Γεώργιος είχε άγνοια των κρητικών πραγμάτων και της ψυχολογίας των Κρητών, ενώ ο Βενιζέλος υποστήριζε ότι οι 300.000 Κρητικοί έχουν δικαίωμα να αποφασίζουν για την εθνική πολιτική του τόπου τους.	<i>... αφήνοντας απέξω τον πολύ ευαίσθητο σ' αυτόν τον τομέα λαό της Κρήτης [...] απαίτηση των Κρητικών να έχουν λόγο στον καθορισμό της Τύχης του νησιού τους.</i>

3ο ΒΗΜΑ

Σύνθεση των δεδομένων των δύο στηλών με χρήση μεταβατικών φράσεων. Το κείμενο του σχολικού βιβλίου γράφεται κατά δυνατόν αυτολεξεί ή με πλήρη απόδοση νοήματος. Παράλληλα είναι δυνατή η αξιοποίηση αυτούσιου του κειμένου της πηγής με χρήση **παρένθεσης** και **εισαγωγικών**.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ: Το θετικό και αισιόδοξο κλίμα των δύο πρώτων ετών της λειτουργίας του νέου καθεστώτος άρχισαν να σκιάζουν απειλητικά σύννεφα, τα οποία επρόκειτο να δημιουργήσουν λίγο αργότερα σοβαρή εσωτερική κρίση. Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας ήταν υπερβολικά συντηρητικό και παραχωρούσε στον Ηγεμόνα, όπως ονομάστηκε ο Ύπατος Αρμοστής, υπερεξουσίες, που εύκολα μπορούσαν να τον οδηγήσουν σε δεσποτική συμπεριφορά. Επιπλέον, η ασάφεια στον ακριβή καθορισμό αρμοδιοτήτων δημιουργούσε τριβές και προσωπικές αντιπαραθέσεις στο έργο της διοίκησης.

Χαρακτηριστικά για την ένταση που επικράτησε στην Κρήτη δύο χρόνια μόλις μετά την αυτονομία είναι και τα όσα αναφέρει το ιστορικό παράθεμα σχετικά με την πολιτική που ακολούθησε ο Γεώργιος, η οποία εξαιτίας της δεσποτικής νοοτροπίας του και της αυταρχικής διακυβέρνησης τον οδήγησε σε σύγκρουση «με το σύνολο σχεδόν των Κρητών». Τη δυσμένεια του πρίγκιπα δεν κατάφερε να αποφύγει ούτε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, παρά το γεγονός ότι η δική του πολιτική συμπεριφορά διαπνεόταν από μετριοπάθεια.

Οι τοπικοί παράγοντες της Κρήτης, που πολέμησαν για την ελευθερία του νησιού και στήριξαν με ενθουσιασμό τον Πρίγκιπα, έβλεπαν τώρα με δυσφορία και πικρία να παραγκωνίζονται και να

διορίζονται σε καίριες θέσεις Αθηναίοι σύμβουλοι του Γεωργίου, που αγνοούσαν τα κρητικά πράγματα και την ψυχολογία των Κρητών.

Αλλά το πιο σημαντικό ήταν η διαχείριση του εθνικού ζητήματος της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. **Η πηγή μάλιστα αναφέρει ότι η στάση του Γεωργίου, ειδικά μάλιστα στο εθνικό ζήτημα της ένωσης με την Ελλάδα, επηρεαζόταν σε μεγάλο βαθμό από την υπεροψία και την πλημμυρή ενημέρωση των συμβούλων του, με αποτέλεσμα να προβάλλεται η αρνητική εικόνα της Ύπατης Αρμοστείας που αφήνει αμέτοχο και απληροφόρητο για τις τρέχουσες εξελίξεις στην εξωτερική πολιτική της Μεγαλονήσου «τον πολύ ευαίσθητο σ' αυτόν τον τομέα λαό της Κρήτης».**

Στο ουσιώδες αυτό ζήτημα παρατηρήθηκε εξ αρχής διάσταση απόψεων μεταξύ του Γεωργίου και του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο Γεώργιος πίστευε ότι η λύση του εθνικού ζητήματος θα ωρίμαζε με συνεχείς παραστάσεις και υπομνήματα προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ ο Βενιζέλος, βλέποντας τα πράγματα πρακτικότερα και ρεαλιστικότερα, θεωρούσε ότι η λύση έπρεπε να είναι σταδιακή, με βαθμιαίες κατακτήσεις. Ως πρώτη μάλιστα κατάκτηση θεωρούσε την απομάκρυνση των ξένων στρατευμάτων από τις κρητικές πόλεις και την αντικατάστασή τους από ντόπια πολιτοφυλακή, με Έλληνες αξιωματικούς. **Οι προαναφερθείσες απόψεις έρχονται σε πλήρη συμφωνία με όσα καταγράφονται στο ιστορικό παράθεμα.**

Ο Βενιζέλος, πράγματι, παρουσιάζεται ως υπέρμαχος της σταδιακής πορείας προς την «ολοκλήρωση της αυτονομίας», προκειμένου να επιτευχθεί στο εγγύς μέλλον η ένωση. Προσπάθησε μάλιστα, (με υποβολή σχετικών υπομνημάτων) να προσελκύσει στη δική του πολιτική γραμμή και τον ύπατο Αρμοστή. Αντίθετα, ο Γεώργιος φαίνεται, σύμφωνα με την πηγή, να απορρίπτει τις προτάσεις του Βενιζέλου και να εμμένει στην άποψη ότι η διαχείριση εθνικών ζητημάτων και η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής αποτελεί αποκλειστική ευθύνη και προνόμιο της ελληνικής βασιλικής οικογένειας.

Η διάσταση των απόψεων στο πολιτικό ζήτημα δεν άργησε να λάβει τη μορφή προσωπικής αντιπαράθεσης. Ο Βενιζέλος είχε καταστήσει σαφές ότι δεν αναγνωρίζει στον Πρίγκιπα το δικαίωμα να διαχειρίζεται προσωπικώς το εθνικό ζήτημα της Κρήτης: «Ως ένας εκ των τριακοσίων χιλιάδων Κρητών, δεν σας εκχωρώ το δικαίωμά μου, ώστε μόνος σεις να ρυθμίζετε αυτοβούλως την εθνικήν πολιτικήν του τόπου μου!». Κακοί σύμβουλοι του Γεωργίου διοχέτευαν χαλκευμένα και συκοφαντικά κείμενα στις αθηναϊκές εφημερίδες εναντίον του Ελευθερίου Βενιζέλου, γεγονός που δημιούργησε βαρύ κλίμα διχασμού.

Συμπληρωματικά, είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι και το ιστορικό παράθεμα επισημαίνει τη μετάλλαξη της αρχικής διαφωνίας σε προσωπική σύγκρουση των δύο ανδρών. Αναφέρεται στην πηγή ο εμπαθής χαρακτηρισμός «αληθινή επιβουλή της Μεγάλης Ιδέας», με τον οποίο ο Γεώργιος υπονόμωσε την πολιτική στάση του Βενιζέλου. Παράλληλα, στην έκφραση «αποφάσισε και να τον συντρίψει πολιτικά», λανθάνει η εκστρατεία λάσπης και δυσφήμισης, με την οποία οι σύμβουλοι του

Γεώργιου επιχείρησαν την πολιτική εξουδετέρωση του Βενιζέλου.

Η κρίση κορυφώθηκε στις 18 Μαρτίου 1901, όταν ο Γεώργιος απέλυσε τον Βενιζέλο από το αξίωμα του υπουργού. **Η πηγή επιβεβαιώνει το κλίμα διπολισμού που επέπεσε στα πολιτικά πράγματα της Κρήτης τονίζοντας την όξυνση της έντασης μεταξύ των δύο ανδρών που κατέληξε στην αποπομπή του Βενιζέλου από το υπουργικό συμβούλιο.** Για να υποστηρίξει τις απόψεις του στο εθνικό ζήτημα της Κρήτης, ο Βενιζέλος δημοσίευσε στην εφημερίδα «Κήρυξ» των Χανίων, που ο ίδιος εξέδιδε, πέντε πολύκροτα άρθρα, με το χαρακτηριστικό τίτλο «Γεννηθήτω φως». Ο Γεώργιος ακολούθησε πολιτική αδιαλλαξίας και προχώρησε σε μέτρα περισσότερο αυταρχικά, με την απαγόρευση της ελευθεροτυπίας και με διώξεις και φυλακίσεις διακεκριμένων μελών της κρητικής αντιπολίτευσης.

Η αντίδραση του Υπατου Αρμοστή θεωρείται μάλλον αναμενόμενη, αν λάβει κανείς υπόψη του τις σχετικές πληροφορίες του ιστορικού παραθέματος. Ο μονοδιάστατος πολιτικά Γεώργιος απέτυχε να διαχειριστεί με διαλλακτικότητα και μετριοπάθεια την εσωτερική κρίση. Αντίθετα, μάλιστα, παρασύρθηκε σε επίδειξη αυταρχικής συμπεριφοράς, αποκαλύπτοντας στον κρητικό λαό, ότι η δημιουργική περίοδος στο νησί άρχισε να υποστρέφει και να δίνει τη θέση της σε δεσποτική διακυβέρνηση.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές, τα πολιτικά πράγματα στην Κρήτη οδηγήθηκαν σε πλήρες αδιέξοδο και όλες οι προσπάθειες συνδιαλλαγής των αντίπαλων πολιτικών μερίδων ναυάγησαν. Γύρω από τον Βενιζέλο συνασπίστηκαν όσοι ήταν δυσαρεστημένοι από την αυταρχική πολιτική του Πρίγκιπα και σχηματίστηκε μια ισχυρότατη «*Ηνωμένη Αντιπολίτευσις*». Έμπιστοι συνεργάτες του Βενιζέλου ήταν ο Κ. Φούμης και ο Κ. Μάνος. Οι τρεις αυτοί αποτέλεσαν μια τριανδρία, που δεν δίστασε να προχωρήσει σε δυναμική αναμέτρηση με τον Πρίγκιπα.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΠΗΓΗ

Να αναφερθείτε στην αίσθηση της προσωρινότητας που είχαν οι πρόσφυγες σε σχέση με την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα και να επισημάνετε τις συνέπειες που είχε αυτό το γεγονός για την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία.

Κείμενο

Το 1924 δημιουργείται στη Μυτιλήνη μια υποτυπώδης οργάνωση των προσφύγων Αίβαλιωτών με την επωνυμία «Κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ εν Ελλάδι». Στο κέντρο της σφραγίδας έγραψαν: «Μιμνήσκομαι Νόστου». Είχαν περάσει κιόλας δύο χρόνια από την έξοδό τους από το Αίβαλί κι είχε ήδη υπογραφεί η Σύμβαση της Ανταλλαγής, αλλά εκείνοι δεν απελπίζονταν. Κι όταν η οργάνωση έλαβε, τον Μάρτιο του 1932, πρόσκληση από τον διευθυντή του μονοταξίου σχολείου του χωριού Κώμη για να παρακολουθήσει τη σχολική γιορτή της 25ης Μαρτίου, το συμβούλιο της ευχαριστώντας τον, απάντησε: «Η κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ σας ευχαριστεί δια τας φροντίδας και τους κόπους σας και εγγράφουσα και υμάς μεταξύ των ακραιφνών αυτής εν τη ξένη φίλων παρακαλεί μη παύσητε ποτέ παρέχοντες προστασίαν εις τους πρόσφυγας της». Δέκα ολόκληρα χρόνια μετά την Καταστροφή και ακόμη το συλλογικό όργανο των Αίβαλιωτών θεωρούσε την Ελλάδα «ξενιτιά».

Ήταν πολύ δύσκολο να πιστέψουν ότι δεν θα ξανάβλεπαν ποτέ πια το Αίβαλί και ότι δεν θα επαναλαμβανόταν η ιστορία της επιστροφής τους, όπως τις προηγούμενες φορές, το 1821 και το 1917.

«Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι δεν θα γυρίζαμε στα δικά μας. Όπως και οι παππούδες μας. Άντε, λέγαμε, κι αυτός είναι ο τελευταίος μήνας και κάναμε κουράγιο. Βγαίναμε στις ρούγες, μας πετροβολούσαν και μας έδερναν και πουλούσαμε τις προίκες των κοριτσιών μας για ένα κομμάτι ψωμί κι ύστερα λέγαμε: Σαν πάμε εκεί σ' ένα χρόνο βάνω κρεβατή – που πάει να πει αργαλειός – και τα ξαναφτιάχνω όλα. Έτσι λέγαμε να παρηγορηθούμε».

Άννα Παναγιωταρέα, Όταν οι Αστοί έγιναν πρόσφυγες, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, σ.154

ΒΗΜΑΤΑ

1. Εντοπισμός των αποσπασμάτων του σχολικού, τα οποία δίνουν απάντηση στα ερωτήματα.
2. Με βάση αυτά τα αποσπάσματα πρέπει ο υποψήφιος να εντοπίσει τα στοιχεία εκείνα που συσχετίζονται νοηματικά με όσα ο ίδιος γνωρίζει από το σχολικό βιβλίο. Η επαρκής γνώση του κειμένου του σχολικού βιβλίου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση.
3. Σχεδίαση διαγράμματος
 - α. Το σχεδιάγραμμα αποτελείται από δύο στήλες.

Στην αριστερή στήλη σημειώνουμε περιληπτικά τις πληροφορίες που απαιτούνται στην απάντηση από το βιβλίο.

Στη δεξιά στήλη τις σχετικές πληροφορίες από την πηγή.

Για κάθε στοιχείο του βιβλίου (ένα δεδομένο ή και ευρύτερη ενότητα) προσπαθούμε να εντοπίσουμε (αν υπάρχει) και να συνδέσουμε την ανάλογη και συναφή αναφορά της πηγής.

ΣΥΛΛΟΓΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

1. **Καταρχάς, εντοπίζουμε το σχετικό χωρίο του σχολικού βιβλίου που απαιτείται για την απάντησή μας. Συγκεκριμένα, για την απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα πρέπει να ανατρέξουμε στην ενότητα Μικρασιατική Καταστροφή του Προσφυγικού ζητήματος και στο κεφάλαιο «2. Το πρώτο διάστημα»:**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι πρώτες απογραφές των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα δεν αποδίδουν την πραγματικότητα. Ο αριθμός πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερος, αν υπολογίσουμε την υψηλή θνησιμότητα των πρώτων χρόνων λόγω των άθλιων συνθηκών διαβίωσης και των επιδημιών, το μειωμένο αριθμό των γεννήσεων και τη μετανάστευση πολλών προσφύγων σε άλλες χώρες. Στην απογραφή του 1928 καταγράφηκαν 1.220.000 πρόσφυγες. Οι αρρώστιες κατέβαλλαν τους πρόσφυγες που ήταν ταλαιπωρημένοι, πρόχειρα στεγασμένοι και υποσιτιζόνταν.

ΚΥΡΙΩΣ ΘΕΜΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ

Το πρώτο διάστημα, οι περισσότεροι πρόσφυγες ανέχονταν τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, θεωρώντας προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα. Πίστευαν ότι δεν θα αργήσει η μέρα της επιστροφής. Η αίσθηση αυτής της προσωρινότητας καθυστέρουσε, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, την κοινωνική και οικονομική τους ένταξη και την ταύτισή τους με το γηγενή πληθυσμό. Μετά την υπογραφή της

Σύμβασης της Λοζάνης, οι πρόσφυγες άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι το όνειρο της επιστροφής δεν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί. Στόχος τους τώρα έγινε η βελτίωση των συνθηκών της ζωής τους και η ενσωμάτωση στη νέα πατρίδα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (Από το κεφάλαιο Ε1. Η ενσωμάτωση των προσφύγων)

Η αποκατάσταση και η αφομοίωση των προσφύγων στην Ελλάδα ήταν, κατά γενική ομολογία, το σημαντικότερο επίτευγμα του νέου ελληνικού κράτους. Αν λάβει κανείς υπόψη τις αντικειμενικές δυσχέρειες, όπως τη δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, τις πολιτικές περιστάσεις κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, την ελλιπή κρατική οργάνωση και, κυρίως, τον τεράστιο αριθμό των προσφύγων που έφθασαν στην Ελλάδα, αντιλαμβάνεται γιατί το έργο της αποκατάστασης των

προσφύγων έχει χαρακτηριστεί «τιτάνιο». Για τη μεγάλη μάζα των προσφύγων, παρά την ταχεία αποκατάστασή τους, η αφομοίωση ήταν μία διαδικασία που κινήθηκε με πολύ πιο αργούς ρυθμούς.

2. Ανάγνωση της πηγής και υπογράμμιση των βασικών σημείων, τα οποία θα αξιοποιηθούν στην κατασκευή του σχεδιαγράμματος.

Κείμενο

Το 1924 δημιουργείται στη Μυτιλήνη μια υποτυπώδης οργάνωση των προσφύγων Αϊβαλιωτών με την επωνυμία «Κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ εν Ελλάδι». Στο κέντρο της σφραγίδας έγραψαν: «**Μιμνήσκομαι Νόστου**». **Είχαν περάσει κιόλας δύο χρόνια** από την έξοδό τους από το Αϊβαλί κι είχε ήδη υπογραφεί η Σύμβαση της Ανταλλαγής, αλλά **εκείνοι δεν απελπίζονταν**. Κι όταν η οργάνωση έλαβε, τον Μάρτιο του 1932, πρόσκληση από τον διευθυντή του μονοταξίου σχολείου του χωριού Κώμη για να παρακολουθήσει τη σχολική γιορτή της 25ης Μαρτίου, το συμβούλιο της ευχαριστώντας τον, απάντησε: «**Η κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ σας ευχαριστεί δια τας φροντίδας και τους κόπους σας και εγγράφουσα και υμάς μεταξύ των ακραιφνών αυτής εν τη ξένη φίλων παρακαλεί μη παύσητε ποτέ παρέχοντες προστασίαν εις τους πρόσφυγας της**». **Δέκα ολόκληρα χρόνια μετά την Καταστροφή και ακόμη το συλλογικό όργανο των Αϊβαλιωτών θεωρούσε την Ελλάδα «ξενιτιά»**. Ήταν πολύ δύσκολο να πιστέψουν ότι δεν θα ξανάβλεπαν ποτέ πια το Αϊβαλί και ότι δεν θα επαναλαμβανόταν η ιστορία της επιστροφής τους, όπως τις προηγούμενες φορές, το 1821 και το 1917.

«Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι δεν θα γυρίζαμε στα δικά μας. Όπως και οι παππούδες μας. Άντε, λέγαμε, κι αυτός είναι ο τελευταίος μήνας και κάναμε κουράγιο. Βγαίναμε στις ρούγες, μας πετροβολούσαν και μας έδερναν και πουλούσαμε τις προίκες των κοριτσιών μας για ένα κομμάτι ψωμί κι ύστερα λέγαμε: Σαν πάμε εκεί σ' ένα χρόνο βάνω κρεβατή -που πάει να πει αργαλειός - και τα ξαναφτιάχνω όλα. Έτσι λέγαμε να παρηγορηθούμε».

Άννα Παναγιωταρέα, Όταν οι Αστοί έγιναν πρόσφυγες, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, σ.154

3. Κατασκευή σχεδιαγράμματος. Στην αριστερή στήλη τίθενται συνοπτικά τα σημεία του σχολικού βιβλίου, ενώ στη δεξιά τα σχετικά σημεία της πηγής.

Κείμενο σχολικού βιβλίου	Κείμενο πηγής
Το πρώτο διάστημα, οι περισσότεροι πρόσφυγες ανέχονταν τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης.	«Η κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ σας ευχαριστεί δια τας φροντίδας και τους κόπους σας...» «Βγαίναμε στις ρούγες, μας πετροβολούσαν και μας έδερναν και πουλούσαμε τις προίκες των κοριτσιών μας για ένα κομμάτι ψωμί κι ύστερα λέγαμε: Σαν πάμε εκεί σ' ένα χρόνο βάνω κρεβατή -που πάει να πει αργαλειός - και τα ξαναφτιάχνω όλα. Έτσι λέγαμε να παρηγορηθούμε».
(θεωρώντας) Αυτό συνέβαινε διότι θεωρούσαν προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα. Πίστευαν ότι δεν θα αργήσει η μέρα της επιστροφής.	Το 1924 δημιουργείται στη Μυτιλήνη μια υποτυπώδης οργάνωση των προσφύγων Αϊβαλιωτών με την επωνυμία «Κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ εν Ελλάδι». Στο κέντρο της σφραγίδας έγραψαν: «Μιμνήσκομαι Νόστου» ... «αλλά εκείνοι δεν απελίζονταν» Ήταν πολύ δύσκολο να πιστέψουν ότι δεν θα ξανάβλεπαν ποτέ πια το Αϊβαλί και ότι δεν θα επαναλαμβανόταν η ιστορία της επιστροφής τους, όπως τις προηγούμενες φορές, το 1821 και το 1917. «Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι δεν θα γυρίζαμε στα δικά μας. Όπως και οι παππούδες μας. Άντε, λέγαμε, κι αυτός είναι ο τελευταίος μήνας και κάναμε κουράγιο ... Σαν πάμε εκεί σ' ένα χρόνο...».
Η αίσθηση αυτή της προσωρινότητας καθυστέρωσε, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, την κοινωνική και οικονομική τους ένταξη και την ταύτισή τους με το γηγενή πληθυσμό.	«Η κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ σας ευχαριστεί δια τας φροντίδας και τους κόπους σας και εγγράφουσα και υμάς παύσητε ποτέ παρέχοντες προστασίαν εις τους πρόσφυγας της». ... το συλλογικό όργανο των Αϊβαλιωτών θεωρούσε την Ελλάδα «ξενιτιά».

Μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Λοζάνης, οι πρόσφυγες άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι το όνειρο της επιστροφής δεν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί.	Το 1924 δημιουργείται στη Μυτιλήνη μια υποτυπώδης οργάνωση ούτων προσφύγων Αϊβαλιωτών με την επωνυμία «Κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ εν Ελλάδι». Κι όταν η οργάνωση έλαβε, τον Μάρτιο του 1932, πρόσκληση από τον διευθυντή του μονοταξίου σχολείου του χωριού Κώμη ... «εγγράφουσα και υμάς μεταξύ των ακραιφνών αυτής εν τη ξένη φίλων». Δέκα ολόκληρα χρόνια μετά την Καταστροφή και ακόμη το συλλογικό όργανο των Αϊβαλιωτών θεωρούσε την Ελλάδα «ξενιτιά».
	«Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι δεν θα γυρίζαμε στα δικά μας.
Στόχος τους τώρα έγινε η βελτίωση των συνθηκών της ζωής τους και η ενσωμάτωσή στη νέα πατρίδα.	«Σαν πάμε εκεί σ' ένα χρόνο βάνω κρεβατή -που πάει να πει αργαλειός - και τα ξαναφτιάχνω όλα. Έτσι λέγαμε να παρηγορηθούμε».

4. Σύνθεση των δεδομένων των δύο στηλών με χρήση μεταβατικών φράσεων.

Οι πληροφορίες είναι ειλημμένες από το ιστορικό έργο της Άννας Παναγιωταρέα, «Όταν οι Αστοί έγιναν πρόσφυγες», το οποίο αναφέρεται σε μια επιστολή συλλόγου προσφύγων προς τις τοπικές αρχές το 1932 και μια μαρτυρία πρόσφυγα. Αποτελεί δευτερογενές υλικό, όμως, επειδή παρουσιάζει και αυτούσιες τις πληροφορίες, εμπεριέχει και πρωτογενές ιστορικό υλικό.

Οι πρώτες απογραφές των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα δεν αποδίδουν την πραγματικότητα. Ο αριθμός πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερος, αν υπολογίσουμε την υψηλή θνησιμότητα των πρώτων χρόνων λόγω των άθλιων συνθηκών διαβίωσης και των επιδημιών, το μειωμένο αριθμό των γεννήσεων και τη μετανάστευση πολλών προσφύγων σε άλλες χώρες. Στην απογραφή του 1928 καταγράφηκαν 1.220.000 πρόσφυγες. Οι αρρώστιες κατέβαλλαν τους πρόσφυγες που ήταν ταλαιπωρημένοι, πρόχειρα στεγασμένοι και υποσιτιζόνταν.

Το πρώτο διάστημα, οι περισσότεροι πρόσφυγες ανέχονταν τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης. Χαρακτηριστικές είναι και οι πληροφορίες του παραθέματος, όπου σημειώνεται ότι ο σύλλογος των προσφύγων από τις Κυδωνιές και Μοσχονήσια ευχαριστεί διευθυντή μονοθέσιου σχολείου για τις φροντίδες και τους κόπους του. Εύκολα εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι πρόσφυγες είχαν ανάγκη τη βοήθεια της τοπικής κοινωνίας, για να ανεχτούν τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης.

Εκτός τούτου η Παναγιωταρέα καταγράφει μαρτυρία πρόσφυγα ο οποίος αναφέρεται στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, εφόσον οι πρόσφυγες ανέχονταν τη βίαιη συμπεριφορά των γηγενών

(«... μας πετροβολούσαν και μας έδερναν») και την οικονομική ανέχεια, καθώς για να βιοποριστούν αναγκάζονταν να πουλήσουν σε πολύ χαμηλές τιμές ό,τι είχαν καταφέρει να μεταφέρουν από τις πατρίδες τους («πουλούσαμε τις προίκες των κοριτσιών μας για ένα κομμάτι ψωμί»).

Σύμφωνα με το ιστορικό πλαίσιο αυτό συνέβαινε διότι θεωρούσαν προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα. Πίστευαν ότι δεν θα αργήσει η μέρα της επιστροφής. Τα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως γίνονται τεκμαρτά και από το κείμενο του ιστορικού παραθέματος καθώς δε σταμάτησαν να θυμούνται τις πατρίδες τους, όπως χαρακτηριστικά έγραφαν στο κέντρο της σφραγίδας του συλλόγου τους («Μιμνήσκομαι Νόστου»). Χάριν άλλωστε της μνήμης δεν απελπίζονταν. Συμπληρωματικά η Παναγιωταρέα υπογραμμίζει ότι ήταν πολύ δύσκολο να πιστέψουν ότι δεν θα ξανάβλεπαν ποτέ πια το Αϊβαλί και ότι δεν θα επαναλαμβανόταν η ιστορία της επιστροφής τους, όπως τις προηγούμενες φορές, το 1821 και το 1917. Επιβεβαιωτικά λειτουργεί και η μαρτυρία του πρόσφυγα, στην οποία φανερώνεται η αδυναμία κατανόησης της μονιμότητας της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα με τεκμήριο τα παραδείγματα των προγόνων τους (1821) είτε των ιδίων (1917), που είχαν επιστρέψει στις πατρίδες τους («Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι δεν θα γυρίζαμε στα δικά μας. Όπως και οι παπούδες μας. Άντε, λέγαμε, κι αυτός είναι ο τελευταίος μήνας και κάναμε κουράγιο».)

Σύμφωνα με το σχολικό εγχειρίδιο η αίσθηση αυτής της προσωρινότητας καθυστέρουσε, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, την κοινωνική και οικονομική τους ένταξη και την ταύτισή τους με το γηγενή πληθυσμό. Ενισχυτικά λειτουργεί και η επιστολή του συλλογικού οργάνου των προσφύγων, καθώς κατατάσσει τον διευθυντή στους «φίλους εν τη ξένη». Δηλαδή, οι πρόσφυγες θεωρούσαν την Ελλάδα ξενιτιά, πράγμα που δυσχέραινε την ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία.

Το σχολικό βιβλίο υποστηρίζει ότι μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Λοζάνης, οι πρόσφυγες άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι το όνειρο της επιστροφής δεν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί. Οι προαναφερθείσες απόψεις αποκλίνουν από όσα καταγράφονται στο ιστορικό παράθεμα, εφόσον η Παναγιωταρέα σχολιάζει το γεγονός της αδυναμίας κατανόησης της μονιμότητας της εγκατάστασης είτε το 1924 («Είχαν περάσει κιόλας δύο χρόνια από την έξοδό τους») είτε το 1932 («Δέκα ολόκληρα χρόνια μετά την Καταστροφή και ακόμη το συλλογικό όργανο των Αϊβαλιωτών θεωρούσε την Ελλάδα «ξενιτιά»). Η μαρτυρία του πρόσφυγα επιβεβαιώνει την Παναγιωταρέα, αφού χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι δεν θα γυρίζαμε στα δικά μας».

Σύμφωνα με το ιστορικό πλαίσιο στόχος των προσφύγων μετά το 1923 (Σύμβαση της Λοζάνης) έγινε η βελτίωση των συνθηκών της ζωής τους και η ενσωμάτωση στη νέα πατρίδα. Και σε αυτήν, όμως, την περίπτωση έρχεται σε μερική – τουλάχιστον – διαφωνία με τη μαρτυρία του πρόσφυγα, καθώς στη σκέψη τους είχαν συνδέσει και τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης με την

επιστροφή τους στις πατρίδες τους («Σαν πάμε εκεί σ' ένα χρόνο βάνω κρεβατή -που πάει να πει αργαλειός - και τα ξαναφτιάχνω όλα»).

Καταληκτικά, η αποκατάσταση και η αφομοίωση των προσφύγων στην Ελλάδα ήταν, κατά γενική ομολογία, το σημαντικότερο επίτευγμα του νέου ελληνικού κράτους. Αν λάβει κανείς υπόψη τις αντικειμενικές δυσχέρειες, όπως τη δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, τις πολιτικές περιστάσεις κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, την ελλιπή κρατική οργάνωση και, κυρίως, τον τεράστιο αριθμό των προσφύγων που έφθασαν στην Ελλάδα, αντιλαμβάνεται γιατί το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων έχει χαρακτηριστεί «τιτάνιο». Για τη μεγάλη μάζα των προσφύγων, παρά την ταχεία αποκατάστασή τους, η αφομοίωση ήταν μία διαδικασία που κινήθηκε με πολύ πιο αργούς ρυθμούς.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΑ

Κατά την ανάλυση ενός στατιστικού πίνακα λαμβάνουμε υπόψη μας το θέμα, στο οποίο αναφέρεται, και προσπαθούμε να συσχετίσουμε τα αριθμητικά δεδομένα που περιλαμβάνει με τις ιστορικές γνώσεις που διαθέτουμε για το ίδιο ζήτημα από το σχολικό βιβλίο.

Αρχικά δημιουργούμε μια εισαγωγική παράγραφο, στην οποία αναφέρουμε τα εξής:

α) τον τίτλο του πίνακα (δηλαδή το θέμα, στο οποίο αναφέρεται), β) τη χρονική περίοδο που καλύπτει,

γ) τη μορφή – περιεχόμενα του πίνακα,

δ) την αξιοπιστία - αντικειμενικότητα των δεδομένων².

Στη συνέχεια, προσπαθούμε να εντοπίσουμε – οριζόντια ή/και κάθετα – την εξέλιξη των αριθμητικών δεδομένων και τη σχέση τους με τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου. Σημειώνουμε τις περιπτώσεις αύξησης ή μείωσης των δεδομένων, την περιοδικότητα αυτών των εξελίξεων, τις κορυφώσεις ή τις αμβλύνσεις. Σχολιάζουμε τα υψηλότερα ποσοστά και προσπαθούμε στις επισημάνσεις μας να δώσουμε – πέρα από την περιγραφή – και μια πειστική εξήγηση με βάση τις ιστορικές μας γνώσεις.

Καταληκτικά, αναφέρουμε το συμπέρασμα, που προκύπτει από τη διαπραγμάτευση του πίνακα, το οποίο και στη συνέχεια αξιοποιούμε συσχετίζοντάς το με τα δεδομένα που διαθέτουμε από το σχολικό βιβλίο. Πρέπει να σημειωθεί ότι η μορφή των πινάκων έχει πολλές παραλλαγές, συνήθως, όμως, χρησιμοποιούνται για να αποδείξουν ή να διευκρινίσουν μια πληροφορία ή μια νοηματική ενότητα του σχολικού βιβλίου.

Επιπλέον, αν ο πίνακας συνδέεται με ενότητα του σχολικού βιβλίου, στην οποία διακρίνονται φάσεις ή περίοδοι εξέλιξης, τότε ο μαθητής θα πρέπει να εντάξει και συσχετίσει τα δεδομένα του πίνακα με την αντίστοιχη φάση.

Στην περίπτωση, μάλιστα, που ο μαθητής καλείται να συνδυάσει τα δεδομένα ενός πίνακα με αυτά μιας πηγής, θα πρέπει να λάβει υπόψη του ότι πρώτα σχολιάζουμε τον πίνακα και μετά επιχειρούμε να συσχετίσουμε τα συμπεράσματά μας με τις πληροφορίες του ιστορικού παραθέματος (ή το αντίστροφο, ανάλογα ίσως και με τη σειρά τους στην ερώτηση) και στη συνέχεια με τις ιστορικές γνώσεις που παρέχει το βιβλίο. Εννοείται ότι στο κείμενο της απάντησης είναι εύλογο ότι ο υποψήφιος θα πρέπει να αξιοποιήσει ειδική ορολογία, η οποία θα καθιστά εύληπτα τα συμπεράσματα που απορρέουν από τον πίνακα.

Παρατίθενται στη συνέχεια ορισμένες **εκφράσεις και τεχνική ορολογία** που μπορούν να

² Αν τα στοιχεία του πίνακα είναι ολοκληρωμένα, επαρκούν πιθανόν για τη συναγωγή αξιόπιστων / αντικειμενικών συμπερασμάτων, ενώ αν οι πληροφορίες του πίνακα είναι ελλιπείς και αποσπασματικές, τότε τα εξαγόμενα συμπεράσματα θα έχουν πιθανόν ενδεικτική αξία και σημασία.

αξιοποιηθούν για να επιτευχθεί η σύνδεση των στοιχείων του βιβλίου με τις πληροφορίες του πίνακα.

Γενικά Δεδομένα: στοιχεία, αριθμητικά δεδομένα, στατιστικά στοιχεία, ποσοστά, ποσόστωση, αναλογίες, τιμές, επίπεδα, διαστάσεις, σύγκριση, διαφορά, συγκέντρωση, αυξομείωση, αθροιστικά, διακύμανση, κατανομή, αναλογίες, διαφορές, ομοιότητες, αριθμοί, γενικό πλάνο-εικόνα, φάσεις, χρονικό διάστημα, περίοδος, ετήσιος, ποσοστό επί του συνόλου, όρια, παγίωση, σταθεροποίηση, περίπου, συνολικά, γενικά, κατά προσέγγιση, διάρκεια.

Αρνητικά Δεδομένα: ύφεση, κάμψη, μείωση, περιορισμός, άμβλυνση, αναστολή, παρακμή, έλλειψη, καθοδική πορεία, στασιμότητα, καθυστέρηση, έλλειμμα, υποδιπλασιασμός.

Θετικά Δεδομένα: αύξηση, έξαρση, διόγκωση, μεγέθυνση, διεύρυνση, εξέλιξη, πλήθυνση, ανοδική πορεία, ανάπτυξη, προώθηση, ακμή, κορύφωση, πλεόνασμα, διπλασιασμός, υπερδιπλασιασμός.

Τεχνική Ορολογία: διαδοχική διεύρυνση, χαμηλά-υψηλά επίπεδα, υπέρμετρη αύξηση, δυσανάλογη διόγκωση, αυξημένες τιμές, υψηλή ποσόστωση, διψήφιοι αριθμοί, βραδεία εξέλιξη, ραγδαία αύξηση, γεωμετρική πρόοδος, σταδιακή ύφεση, φυσιολογικές τιμές, υπερβολική αύξηση, ανιούσα κλίμακα, κατιούσα πορεία, διεύρυνση ποσοστού, κατακόρυφη πτώση, πρώτη θέση, μέγιστη τιμή, αρχική τιμή, τελική τιμή, σημαντική διαφοροποίηση, ενισχυμένη πορεία, θετική εικόνα, προοδευτική βελτίωση, γενική τάση, μέσος όρος/τιμή, ανώτατο όριο, γρήγορος ρυθμός, αστάθεια τιμών, σταθερή εξέλιξη, φάση ύφεσης, φάση ανάκαμψης, φάση έξαρσης, μεγέθυνση δεδομένων.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Η μετανάστευση στο εξωτερικό κατά την περίοδο 1896-1935

ΕΤΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ
1896 - 1900	11000
1901 - 1905	51000
1906 - 1910	122000
1911 - 1915	128000
1916 - 1920	67000
1921 - 1925	50000
1926 - 1930	41000
1931 - 1935	15000

Στον συγκεκριμένο πίνακα³, που αναφέρεται στη μετανάστευση έξω από την Ελλάδα κατά την περίοδο 1896-1935, ο μαθητής οφείλει να επισημάνει ότι τα δεδομένα παρουσιάζονται σε τετραετίες και στη συνέχεια να αναφερθεί στην αυξομείωση του αριθμού των μεταναστών. Ειδικότερα από το 1896 και για μια εικοσαετία περίπου, μέχρι το 1915, η μετανάστευση στο εξωτερικό βαίνει αυξανόμενη και κορυφώνεται κατά την τετραετία 1911-1916 (μέγιστη τιμή 128.000).

Έπειτα πρέπει να διερευνηθεί η αιτία της συγκεκριμένης εξέλιξης και να συσχετισθεί η έξαρση της μετανάστευσης με τη σταφιδική κρίση που έπληξε την αγροτική Ελλάδα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (σελ. 48).

Στη συνέχεια, για το χρονικό διάστημα 1915-1935, η εξωτερική μετανάστευση ακολουθεί αντίστροφη – φθίνουσα πορεία, γεγονός που μπορεί να συνδεθεί με τη βελτίωση της κατάστασης της ελληνικής οικονομίας (σελ. 52) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1919-1939) και τις νέες οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στις Η.Π.Α. (μεγάλη κρίση του 1929), που επιβάλλουν τη μείωση του αριθμού των μεταναστών από κάθε χώρα.

Στην ανάλυση ενός στατιστικού πίνακα προκύπτουν και επιμέρους παρατηρήσεις όπως λ.χ. ο φυσιολογικός (μικρός) αριθμός των 11.000 μεταναστών στο διάστημα 1896-1900 και η επιστροφή στην επίσης φυσιολογική τιμή των 15.000 στη διάρκεια της τετραετίας 1931-1935, όταν πλέον το φαινόμενο έχει ολοκληρώσει τον κύκλο του.

Είναι θεμιτό ο μαθητής να συσχετίσει με τον πίνακα και να αναπτύξει όσες ιστορικές γνώσεις θεωρεί ότι συνδέονται επαρκώς με την απάντηση, την οποία έχει εκπονήσει. Για παράδειγμα, ο συγκεκριμένος πίνακας, όπως και τα στατιστικά δεδομένα που παρέχει, συνδυάζεται με τα αποτελέσματα της εξωτερικής μετανάστευσης, δηλ. την εκτόνωση των κοινωνικών εντάσεων, που προκάλεσε η δυσπραγία των σταφιδοπαραγωγών και την ενίσχυση της οικονομίας της υπαίθρου μέσω των σημαντικών εμβασμάτων των μεταναστών (σελ. 48).

³ Είναι επίσης θεμιτό στον πρόλογο να αναφερθεί κανείς στην πληρότητα των στοιχείων του πίνακα και στη δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων αυξημένης αξιοπιστίας.

Πίνακας σχολικού βιβλίου

Κατανομή των προσφύγων κατά γεωγραφικό διαμέρισμα (1928)

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Μακεδονία	638253	52.2%
Στερεά Ελλάδα	306193	25.1%
Δυτική Θράκη	107607	8.8%
Νησιά Ανατ. Αιγαίου	56613	4.6%
Θεσσαλία	34659	2.8%
Κρήτη	33900	2.8%
Πελοπόννησος	28362	2.3%
Ήπειρος	8179	0.7%
Κυκλάδες	4782	0.4%
Ιόνια νησιά	3301	0.3%
ΣΥΝΟΛΟ	1.221.849	100%

Ερώτηση: Σύμφωνα με τις ιστορικές σας γνώσεις και τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα να ερμηνεύσετε την κατανομή των προσφύγων κατά γεωγραφικό διαμέρισμα το 1928.

Απάντηση: Η Ε.Α.Π. κατέβαλλε προσπάθειες να εγκατασταθούν γεωργοί πρόσφυγες στα μέρη που θα μπορούσαν να συνεχίσουν τις καλλιέργειες που ήδη γνώριζαν. Έτσι καλλιεργητές δημητριακών εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία (52,2%) και στη Δυτική Θράκη (8,8%), όπου οι εκτάσεις ήταν εύφορες. Επιπλέον, ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν τα μουσουλμανικά κτήματα των Βουλγάρων μεταναστών, γεγονός που θα καθιστούσε τους πρόσφυγες αυτόν τον τρόπο σε σύντομο χρονικό διάστημα και θα συντελούσε στην αύξηση της αγροτικής παραγωγής. Ακόμη, θα καλυπτόταν το δημογραφικό κενό που είχε δημιουργηθεί με την αναχώρηση Μουσουλμάνων και Βουλγάρων και τις απώλειες λόγω των συνεχών πολέμων. Έτσι, εποικίζονταν και παραμεθόριες περιοχές. Ειδικότερα, έπρεπε να ενισχυθεί το ελληνικό στοιχείο στη Δυτική Θράκη, γιατί σε αυτήν την περιοχή παρέμειναν Μουσουλμάνοι, οι οποίοι είχαν εξαιρεθεί από την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών (βάση της συνθήκης της Λοζάνης).

Το 25% των προσφύγων εγκαταστάθηκε στην Στερεά Ελλάδα, καθώς εκεί βρίσκονται τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα, όπου θα μπορούσαν να ασκήσουν τα αστικά επαγγέλματα με τα οποία ασχολούνταν και στις πατρίδες τους. Κάποιοι πάλι μετακινούνταν προς τα αστικά κέντρα με στόχο να παρουσιαστούν ως «αστοί» και να πάρουν την αποζημίωση που δινόταν στους αστούς ανταλλάξιμους. Στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου εγκαταστάθηκε το 4,6% των προσφύγων, καθώς μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις περιουσίες των ανταλλάξιμων Μουσουλμάνων και εποικίζονταν

έτσι παραμεθόριες περιοχές. Επιπροσθέτως, οι περιοχές αυτές βρίσκονταν κοντά στα μικρασιατικά παράλια, καθιστώντας την παλιννόστηση εύκολη υπόθεση και οι κάτοικοι μπορούσαν να ασχοληθούν με το εμπόριο και τη ναυτιλία.

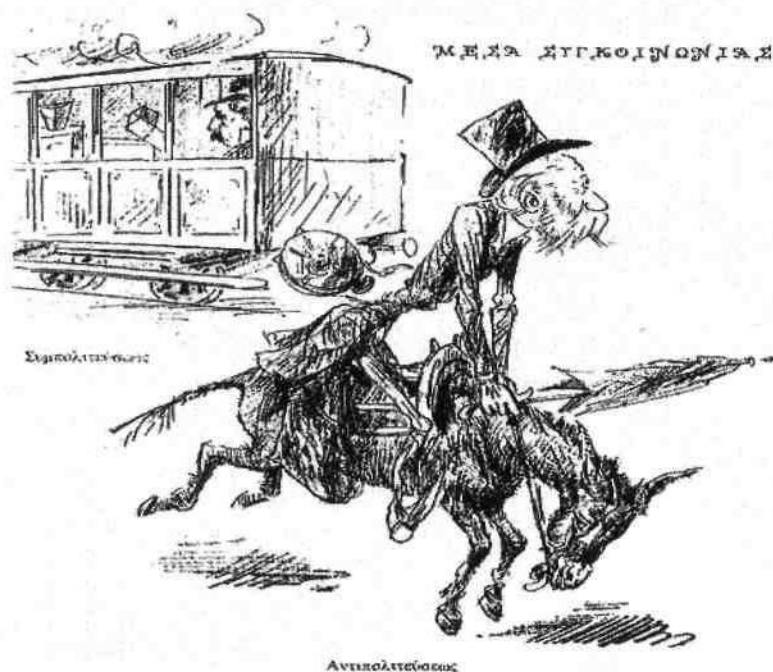
Στη Θεσσαλία εγκαταστάθηκε μόνο το 2.85%, αν και διαθέτει μεγάλες εύφορες εκτάσεις, καθώς η αγροτική μεταρρύθμιση, που προέβλεπε την απαλλοτρίωση τσιφλικιών, είχε ολοκληρωθεί το 1917. Στην Κρήτη κατέφυγε το 2,8% των προσφύγων, όπου θα χρησιμοποιούσε τις μουσουλμανικές περιουσίες και θα μπορούσε να ασχοληθεί με την αμπελουργία. Στην Πελοπόννησο εγκαταστάθηκε το 2,3% και στην φτωχή και ορεινή Ήπειρο το 0,7% των προσφύγων. Ελάχιστοι πρόσφυγες, 0,4% και 0,3%, εγκαταστάθηκαν αντίστοιχα στις Κυκλάδες και τα Ιόνια νησιά, όπου θα μπορούσαν να ασχοληθούν με το εμπόριο και τη ναυτιλία.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ - ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΙΚΟΝΑΣ**(ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΠΙΝΑΚΑ, ΑΦΙΣΑΣ, ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ)**

Ιστορική πηγή αποτελούν φυσικά και **οι γελοιογραφίες, οι αφίσες, οι φωτογραφίες, οι λιθογραφίες, οι ζωγραφικοί πίνακες (κ.ά.)**, εφόσον αποδίδουν το γενικό κλίμα της εποχής ή εστιάζουν σε συγκεκριμένα γεγονότα, που προκάλεσαν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και συνέβαλαν στις πολιτικές και οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις.

Για την ανάλυση μιας τέτοιας πηγής με μορφή εικόνας ακολουθούμε την εξής πορεία:

- **Καταρχήν** προσδιορίζουμε τη χρονική περίοδο ή το γεγονός, στο οποίο αναφέρεται.
- Στη **συνέχεια** εντοπίζουμε το πρόσωπο/-α ή τους συμβολισμούς, που πιθανόν λανθάνουν και συσχετίζουμε τις πληροφορίες που μας δίνει η εικόνα με τα αντίστοιχα δεδομένα του σχολικού βιβλίου.
- Τέλος, επιχειρούμε να εξηγήσουμε τις προθέσεις ή το στόχο του δημιουργού, καθώς και την προσωπική του – αν υπάρχει – γνώμη. Μπορούμε, επίσης, με βάση πάντα τις ιστορικές μας γνώσεις να παρουσιάσουμε την εκτίμησή μας για τη διαπεραστικότητα του μηνύματος της εικόνας ή για τον αντίκτυπο που πιθανόν είχε στην κοινωνία της εποχής. [Είναι μάλλον μη απαραίτητη η αναφορά σε ζητήματα τεχνοτροπίας ή λεπτομερή σχόλια σχετικά με την ποιότητα της εικόνας από εικαστική άποψη].

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η συγκεκριμένη γελοιογραφία αντικατοπτρίζει την πλήρη αντίθεση των πολιτικών προγραμμάτων ανάμεσα στους Χ. Τρικούπη και Θ. Δηλιγιάννη με αφορμή τις εξελίξεις στα μέσα συγκοινωνίας κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

Στο αριστερό μέρος της εικόνας, εντός σιδηροδρομικού βαγονιού κάθετα ανειμένως (=χαλαρά) ο πρωθυπουργός της χώρας Χ. Τρικούπης, ενώ στο αριστερό, σε πρώτο πλάνο, ο Θ. Δηλιγιάννης ιππεύει ασθμαίνοντα και εξαντλημένο γαϊδάρο. Ήδη από το 1875 το τρικουπικό κόμμα παρουσίασε ένα συστηματικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της χώρας, το οποίο ανάμεσα στα άλλα προέβλεπε και τη βελτίωση των υποδομών, κατά κύριο λόγο του συγκοινωνιακού δικτύου της χώρας.

Στον αντίποδα της τρικουπικής πολιτικής ο Θ. Δηλιγιάννης *«δεν είχε κανένα πρόβλημα να δηλώνει αντίθετος σε καθετί που υποστήριζε ο αντίπαλός του»*. Το κόμμα του υποστήριζε μια αργή ανάπτυξη της οικονομίας, που θα βασιζόταν σε παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες. Συνακόλουθα για τους δηλιγιαννικούς ο σιδηρόδρομος ήταν όργανο του τυχοδιωκτικού χρηματιστικού κεφαλαίου, άρα σημείο αμφιλεγόμενο και με αμφισβητούμενη αξία.

Αυτή την αντίθεση των δύο πολιτικών σατιρίζει η γελοιογραφία. Αξίζει να σημειωθεί η φορά του τρένου και του γαϊδάρου, καθώς ο Τρικούπης κινείται με κατεύθυνση τη Δύση, ενώ ο Δηλιγιάννης έχει μέτωπο προς την Ανατολή. Πέρα από την κάθετη αντίθεση των απόψεών τους, λανθάνει και άλλος συμβολισμός: ο Τρικούπης εμφανίζεται δυτικότροπος και διορατικός εκσυγχρονιστής με μακρόπνοο όραμα και στόχους, ενώ ο αντίπαλός του σατιρίζεται ως συντηρητικός με οπισθοδρομικές αντιλήψεις και κοντόφθαλμη αντιμετώπιση των προκλήσεων της εποχής.

Πρέπει επίσης να τονιστεί η σκοπιμότητα της γελοιογραφίας και το πολιτικό μήνυμα που εκπέμπει. Η δονκιχωτική καρικατούρα του Δηλιγιάννη να ιππεύει, εκτεθειμένος στις καιρικές συνθήκες της βροχής (ομπρέλα ανά χείρας) και της ζέστης (φλασκή με νερό), ένα συμπαθές τετράποδο που πνέει τα λοίσθια, είναι σαφώς ανατρεπτική και προκαλεί αβίαστο μειδίαμα. Ο δημιουργός της γελοιογραφίας σκώπτει άμεσα τον Δηλιγιάννη και το βραδύρρυθμο πρόγραμμά του εμφανίζοντάς το ως αποκύημα στείρας αντιπολίτευσης και ανατολίτικης νοοτροπίας και αποδίδει έμμεσα τα εύσημα στην εκσυγχρονιστική πολιτική του Τρικούπη που γεφυρώνει το χάσμα με τη δυτική Ευρώπη και οδηγεί με ασφάλεια και σύνεση το τρένο της Ελλάδας σε τροχιά εκσυγχρονισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

18ος - 19ος αιώνας

- **1774:** Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- **1821 – 1828:** Ελληνική Επανάσταση και Αγώνας Ανεξαρτησίας.
- **1830 (3 Φεβρουαρίου):** Πρωτόκολλο Λονδίνου – Ανακήρυξη της Ελλάδας ως ανεξάρτητου κράτους.
- **1839:** Ίδρυση της Ιονικής Τράπεζας στα υπό αγγλική κατοχή Ιόνια νησιά.
- **1841:** Ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας. (παραρτήματα : 1845 Ερμούπολη, 1846 Πάτρα κ.α.).
- **1853-1856:** Κριμαϊκός Πόλεμος
- **1854:** Ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας από τους Αγγλο-Γάλλους.
- **1864:** Προσάρτηση Επτανήσων στην Ελλάδα.
- **1866:** Αρχή εργασιών στα μεταλλεία του Λαυρίου από ιταλική εταιρία (Σερπιέρι –Ρου).
- **1869:** Διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ.
- **1870 – 1871:** Οριστική λύση στον πολυτεμαχισμό των εθνικών γαιών με νομοθετικές ρυθμίσεις. (Αλέξανδρος Κουμουνδούρος)
- **1880 – 1909:** Σιδηροδρομικό δίκτυο 900χλμ. στην Ελλάδα.
- **1881:** Προσάρτηση Άρτας – Θεσσαλίας στην Ελλάδα.
- **1881 – 1893:** Διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου (γαλλική τεχνική εταιρία).
- **1893:** Πτώχευση της Ελλάδας και επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ).
- **1896:** Εξέγερση στα λατομεία του Λαυρίου.
- **1897:** Ελληνοτουρκικός πόλεμος – ταπεινωτική ήττα Ελλήνων.

20ός αιώνας

- **1907:** Νόμοι για απαλλοτριώσεις και διανομή γαιών.
- **1908:** Κίνημα Νεότουρκων στην υπό κατάρρευση Οθωμανική Αυτοκρατορία.
- **1910- 1922:** «Βενιζελισμός».
- **1910:** Εξέγερση στη Θεσσαλία, στο χωριό Κιλελέρ (Λάρισα).
- **1912- 1913:** Α΄ και Β΄ Βαλκανικοί Πόλεμοι.
- **1913:** Τέλος Β΄ Βαλκανικού Πολέμου: Προσάρτηση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα – Φεντερασίων.

- **1914-1918:** Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.
- **1915 – 1922:** Εθνικός Διχασμός.
- **1915:** Επιστράτευση από Ελ. Βενιζέλο.
- **1917:** α) Αρχή της ολοκλήρωσης του αγροτικού ζητήματος από τη Θεσσαλονίκη (κυβέρνηση

Εθνικής Αμύνης του Ελ. Βενιζέλου)

β) Η Ελλάδα εντάσσεται στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

γ) Θεωρητικός δανεισμός από ΗΠΑ, Μ. Βρετανία και Γαλλία στην Ελλάδα

δ) Επανάσταση στη Ρωσία.

- **1918:** α) Ίδρυση Γ.Σ.Ε.Ε.

β) Ίδρυση Σ.Ε.Κ.Ε. (μετονομάστηκε σε Κ.Κ.Ε. το 1924).

- **1919- 1939:** Μεσοπόλεμος.

• **1920:** α) **1η Νοεμβρίου:** Ήττα Βενιζέλου στις εκλογές και επαναφορά βασιλιά Κωνσταντίνου στο θρόνο

β) Άρση θεωρητικού δανεισμού και η Ελλάδα μένει χωρίς συμμάχους.

- **1922:** α) **Μάρτιος:** Διχοτόμηση δραχμής

β) **Αύγουστος:** Μικρασιατική Καταστροφή.

• **1925:** Μεγάλες επενδύσεις στην Ελλάδα (ΟΥΛΕΝ–ΗΠΑ, ΠΑΟΥΕΡ–Μ. Βρετανία, Τηλεπικοινωνιακό Δίκτυο –Γερμανία).

- **1926:** Διχοτόμηση της δραχμής για δεύτερη φορά.

• **1927, Μάιος:** Ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος.

- **1928:** α) Λειτουργία της Τράπεζας της Ελλάδος (Μάιος)

β) Έναρξη τελευταίων κυβερνήσεων Ελ. Βενιζέλου.

- **1929:** Κραχ στη Νέα Υόρκη.

• **1932:** Οικονομική κρίση στην Ελλάδα.

- **1936, 4η Αυγούστου:** Επιβολή δικτατορίας από τον Ιωάννη Μεταξά στην Ελλάδα.

A. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ**1. Τα δημογραφικά δεδομένα****α. Ο πληθυσμός*****ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ*****➤ Τα σύνορα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Συνοριακές επεκτάσεις**

- Η Ελλάδα ήταν φτωχή και με μικρό πληθυσμό.
- Τα σύνορα μετά την επανάσταση:
 - 1833: η γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού, Βόρειες Σποράδες, Κυκλάδες.
 - 1864: προστίθενται τα Ιόνια νησιά.
 - 1881: προστίθεται η Θεσσαλία.

➤ Η κατανομή του πληθυσμού και οι συνέπειές της στην εκμετάλλευση της γης

- Η αναλογία του πληθυσμού:
 - 1828: 15 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.
 - 1911: 43 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.
- Συνέπειες:
 - Η ολιγανθρωπία φέρνει αρνητικό αντίκτυπο στις απαρχαιωμένες παραγωγικές δομές.
 - Εξάντληση ανθρώπων και τόπου.

➤ Παράγοντες αστάθειας στην οικονομία

- Γρήγορη αύξηση του πληθυσμού χωρίς αντίστοιχη ανάπτυξη στα παραγωγικά μέσα και στις μεθόδους παραγωγής.
 - Η παραμικρή αστάθεια φέρνει την καταστροφή (π.χ. ο ναυτικός αποκλεισμός από Αγγλο-Γάλλους κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο οδήγησε σε οικονομική καταστροφή).

β. Οι μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα**➤ Τα χαρακτηριστικά των πρώτων αστικών κέντρων. Η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση**

- Οι πόλεις μεγαλώνουν χωρίς να μοιάζουν με τα αστικά κέντρα της Δυτικής Ευρώπης.
- Αυξημένη μετακίνηση των ανθρώπων της υπαίθρου :
 - προς τα αστικά κέντρα (εσωτερική μετανάστευση).
 - προς τα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου, το Δούναβη, τη Νότια Ρωσία τη Μικρά Ασία, την Αίγυπτο και την Αμερική (τέλος 19ου- αρχές 20ου αιώνα, εξωτερική μετανάστευση).

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

α. Ο πληθυσμός

- **Αγρανάπαυση:** Σε παλαιότερες εποχές που οι σύγχρονες μορφές καλλιέργειας ήταν άγνωστες, τα χωράφια μετά από επαναλαμβανόμενες χρονιές παραγωγής μείωναν την αποδοτικότητα τους και για να την αποκαταστήσουν οι αγρότες εφάρμοζαν την αγρανάπαυση, δηλαδή άφηναν ακαλλιέργητα τα χωράφια για ένα χρονικό διάστημα για να «ξεκουραστούν».

- **Κριμαϊκός Πόλεμος:** Αφορμή του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) υπήρξε η διαμάχη ορθοδόξων και καθολικών μοναχών για τον έλεγχο των αγίων τόπων στην Ιερουσαλήμ. Παρενέβησαν η Ρωσία και η Γαλλία και ακολούθησε γενικευμένη σύρραξη, με τη συμμετοχή της Αγγλίας, της Τουρκίας και της Αυστρίας στο αντιρωσικό μέτωπο. Η Ρωσία ηττήθηκε, ενώ το διεθνές κύρος της μειώθηκε σημαντικά. (σελ. 74)

- **Ναυτικός αποκλεισμός από Αγγλογάλλους:** Το 1854, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856), η Ελλάδα επιχείρησε να απελευθερώσει αλύτρωτες περιοχές. Ο στρατός των Οθωμανών κατέστειλε την προσπάθεια και συγχρόνως μοίρα του γαλλικού στρατού κατέλαβε τον Πειραιά για να αποτρέψει την Ελλάδα να επαναλάβει τις απελευθερωτικές κινήσεις. Ο αποκλεισμός διήρκεσε έως το 1857.

β. Οι μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Σταφιδική κρίση:** Η σταφίδα στα μέσα του 19ου μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα είχε εξελιχθεί σε μοναδική καλλιέργεια (μονοκαλλιέργεια) κυρίως στη βορειοδυτική Πελοπόννησο, εξαιτίας της μεγάλης ζήτησής της από την Ευρώπη. Το αποτέλεσμα της μονοκαλλιέργειας ήταν η συσσώρευση πλούτου και ταυτόχρονα όμως καθιστούσε σε περίοδο διεθνών κρίσεων τις τοπικές οικονομίες ευάλωτες, οι οποίες κλονίζονταν αν κάποιες χρονιές η σταφίδα δεν ήταν ευπώλητη στο εξωτερικό. Η οικονομική καταστροφή μεγάλου αριθμού αγροτών τους ωθούσε στην μετανάστευση στις ΗΠΑ.

- **Υπερπόντια μετανάστευση:** Η μετανάστευση στις ΗΠΑ λόγω σταφιδικών κρίσεων κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ου.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τα δημογραφικά δεδομένα

α. Ο πληθυσμός

1. Πώς διαμορφώθηκαν τα σύνορα της Ελλάδας από το 1832-1881;

Απ. Σελ 11 Η γραμμή ... Μακεδονία.

2. Ποια η πυκνότητα του ελληνικού πληθυσμού την περίοδο 1828-1911;

Απ. Σελ 11 Η πυκνότητα ... τριψήφιοι.

3. Ποια η εικόνα της ελληνικής υπαίθρου μετά την ανεξαρτησία και γιατί;

Απ. Σελ 13 Οι εικόνες ... το τοπίο.

4. Με βάση τις γνώσεις σας και τον πίνακα 1 (σελ 13) να αναφερθείτε στην εξέλιξη της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας κατά το 19ο αιώνα.

Απ. Σελ 11 -13 Η Ελλάδα ... αραιοκατοικημένη χώρα.

β. Οι μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα

1. Ποια η εικόνα των ελληνικών πόλεων κατά το 19ο αιώνα σε σύγκριση με τα αστικά κέντρα της Δύσης;

Απ. Σελ 14 Οι πόλεις ... μεγάλα χωριά.

2. Που μετανάστευσε ο αγροτικός πληθυσμός κατά το 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα;

Απ. Σελ 14 Οι μεταναστεύσεις ... Ατλαντικό.

3. Που οφείλεται το μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης προς την Αμερική στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα;

Απ. Σελ 15 Προς το τέλος ... Ατλαντικό.

4. Οι μετακινήσεις πληθυσμού από την ύπαιθρο προς τα αστικά κέντρα μετά την ανεξαρτησία και έως τις αρχές του 20ου αιώνα;

Απ. Σελ 15 Οι πόλεις ... ευκαιρίες.

5. Οι μετακινήσεις πληθυσμού εντός και εκτός Ελλάδος μετά την ανεξαρτησία και έως τις αρχές του 20ου αιώνα.

Απ. Σελ 14-15 Οι πόλεις ... Ατλαντικό.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία των παραθεμάτων του κεφαλαίου

1. Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας στην αυγή της ανεξαρτησίας της

Το παράθεμα δίνει την εικόνα της μετεπαναστατικής Ελλάδας και πρέπει να συσχετιστεί με την ιστορική αφήγηση, την οποία και συμπληρώνει. Παρ' όλη τη συναισθηματική φόρτιση με την οποία είναι γραμμένο και τον έντονα συγκινησιακό λόγο, μπορούμε να καταλήξουμε σε χαρακτηριστικές διαπιστώσεις, που προκύπτουν από την περιγραφόμενη κατάσταση της Αθήνας μετά την επανάσταση, η οποία στηρίζεται σε μαρτυρίες ιστορικών της εποχής.

Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι απουσίαζε ακόμα και η στοιχειωδέστερη υποδομή. Τα φτωχικά σπίτια, που δεν ήταν παρά καλύβες, είχαν καταστραφεί, οι δρόμοι δεν ήταν παρά μονοπάτια, κι αυτά σε κακή κατάσταση, ενώ, σε αντίθεση με τα αρχαία μνημεία, που έκαναν πιο έντονη τη μιζέρια,

καμιά αξιοσημείωτη ανθρώπινη παρέμβαση δε φαίνεται να υπήρχε στο τοπίο και επομένως κανένα έργο ως αποτέλεσμα της παρέμβασης αυτής.

Η δεύτερη διαπίστωση είναι ότι οι αγροτικές καλλιέργειες (φυτείες αμπελιών και ελαιώνες) ήταν ολοκληρωτικά κατεστραμμένες. Τέλος, η συνολική εικόνα δε δείχνει ότι είχε λειτουργήσει προηγουμένως κάποιος διοικητικός μηχανισμός, με συγκεκριμένα αποτελέσματα. Δεν υπήρχαν, για παράδειγμα, δρόμοι, αλλά ούτε και κάποιο άλλο στοιχείο που να δείχνει μια σχεδιασμένη παρέμβαση στο χώρο. Εύλογα, λοιπόν, προέκυπτε το συμπέρασμα και η αναγκαιότητα ότι έπρεπε να ξεκινήσουν όλα από την αρχή. Το έργο ήταν γιγάντιο και γινόταν ακόμα πιο δύσκολο, καθώς οι άνθρωποι με παιδεία και ικανότητες που θα μπορούσαν να διοικήσουν, να διδάξουν και να μορφώσουν το έθνος ήταν ελάχιστοι. Έτσι, ο συγγραφέας δικαιολογεί το γεγονός ότι το 1877 (έτος που γράφτηκε το βιβλίο από το οποίο είναι παρμένο το παράθεμα), δηλαδή λίγες δεκαετίες μετά την επανάσταση, δεν έχει ολοκληρωθεί.

Όπως έμμεσα υποδηλώνεται από τις τελευταίες αναφορές του παραθέματος ότι το πρότυπο με το οποίο συγκρίνεται η Ελλάδα και προς το οποίο αποβλέπει και τείνει είναι η Δύση. Ο συγγραφέας παρατηρεί, χρησιμοποιώντας ένα ρητορικό ερώτημα, ότι για να φτάσει η Δύση στο σημείο όπου βρίσκεται, χρειάστηκε πάρα πολύς χρόνος και μέμφεται διακριτικά όσους θα ήθελαν να έχει πετύχει η Ελλάδα σε λίγα χρόνια όσα πουθενά στη Δύση δεν έγιναν σε χρόνο αντίστοιχο. Γενικά, άσχετα από τους λόγους και την προσωπική θέση του συγγραφέα, το παράθεμα δείχνει την καθυστέρηση της χώρας σε σύγκριση με τη Δύση, λίγες δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της.

2. Πίνακας 1: Εξέλιξη της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας (1838- 1936)

Ο πίνακας μπορεί να συσχετιστεί με την ιστορική αφήγηση και να αναλυθεί με σχολιασμό αφενός της έκτασης και αφετέρου του πληθυσμού της χώρας. Σε ό,τι αφορά την έκταση, παρατηρούμε ότι η αύξησή της, που στον πίνακα αντιστοιχεί στο έτος 1871, οφείλεται στην ενσωμάτωση των Επτανήσων (1864), ενώ η αντίστοιχη του 1881 στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της επαρχίας της Άρτας.

Ανάμεσα στα 1881 και 1901 ως προς την έκταση παρατηρούμε μια μικρή μείωση της τάξης των 395 τ.χ. Η μείωση αυτή οφείλεται στη συνθήκη ειρήνης της Κωνσταντινούπολης (που ακολούθησε την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897) προέβλεπε ρυθμίσεις στη θεσσαλική συνοριακή γραμμή με μικρές βελτιώσεις υπέρ των Τούρκων. Στα εδάφη αυτά δεν βρίσκονταν κατοικημένες περιοχές, εκτός από ένα χωριό, την Κουτσούφλιανη, το οποίο οι κάτοικοί του εγκατέλειψαν και εγκαταστάθηκαν νοτιότερα σε ελληνικό έδαφος. (σελ. 135 σχολικού βιβλίου).

Η αύξηση του 1914 οφείλεται στην επέκταση των ορίων της χώρας μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (Ηπειρος, Μακεδονία μέχρι το Νέστο, νησιά του Αιγαίου και Κρήτη). η Ελλάδα βγήκε

ιδιαίτερα κερδισμένη από τους Βαλκανικούς πολέμους. Ενσωμάτωσε πλούσιες περιοχές (Ηπειρο, Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, Νησιά του Αιγαίου, Κρήτη) και εκατομμύρια νέους κατοίκους. Τα εδάφη της αυξήθηκαν κατά 70% περίπου (από 65.000 σε 108.800 τετρ. χλμ.) και ο πληθυσμός της κατά 80% (από 2700000 σε 4.800.000 κατοίκους). (σελ. 49 σχολικού βιβλίου)

Αυτή του 1920 στη νέα επέκταση της χώρας μετά τη Συνθήκη του Νεϊγύ και των Σεβρών. Η Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας και δικαίωσε την τολμηρή πολιτική του Βενιζέλου. Η μικρή Ελλάδα των παραμονών των Βαλκανικών πολέμων γίνεται με την υπογραφή της Συνθήκης «η Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών». Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας φαίνεται να γίνεται απτή πραγματικότητα. Μεταξύ άλλων όριζε ότι η περιοχή της Σμύρνης θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση και κατοχή για πέντε χρόνια. Ύστερα από την περίοδο αυτή θα μπορούσαν οι κάτοικοι με δημοψήφισμα να αποφασίσουν την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. (σελ. 96 και 144 σχολικού βιβλίου)

Η έκταση του 1928 αντιστοιχεί στη Συνθήκη της Λοζάνης (1923), με την οποία η Ελλάδα έχασε την Ανατολική Θράκη, την Ίμβρο και την Τένεδο.

Από την άποψη του πληθυσμού, παρατηρούμε μια αύξηση περίπου 35% μεταξύ 1838 και 1851, με αμετάβλητη την έκταση του κράτους, και ακόμα μεγαλύτερη, δηλαδή 47%, στο διάστημα 1851-1871, αλλά με μικρή αύξηση (6%) της έκτασης της χώρας. Ο πληθυσμός αυξανόταν με γρήγορους ρυθμούς, χωρίς ποτέ να εξαντλούνται τα περιθώρια δημογραφικής εξέλιξης σε μια τόσο αραιοκατοικημένη χώρα. (σελ. 13 σχολικού βιβλίου)

Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούμε να κάνουμε και για τις επόμενες δεκαετίες. Κατά μέσο όρο περίπου η πληθυσμιακή αύξηση υπολογίζεται περίπου στους 250000 νέους κατοίκους ανά δεκαετία.

Παραπάνω επεξηγήθηκε και η αύξηση του πληθυσμού το 1914 και αυτή του 1920. Η αύξηση που παρατηρείται μεταξύ 1920 και 1928, παρά την εδαφική συρρίκνωση, οφείλεται στα κύματα των προσφύγων που κατέκλυσαν την Ελλάδα. Υπολογίζεται ότι, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, έφτασαν στο ελληνικό κράτος 1.230.000 Έλληνες χριστιανοί και 45.000 Αρμένιοι πρόσφυγες. (σελ. 51 σχολικού βιβλίου)

Η οικονομική ανάπτυξη δεν ακολουθούσε το ρυθμό αύξησης του πληθυσμού, η μετανάστευση ήταν μια λύση, αν λάβουμε υπόψη και τη συγκυρία (σταφιδική κρίση).

Ωστόσο, το 1936 εξαιτίας και της μείωσης της έντασης του φαινομένου της μετανάστευσης, αλλά και της ενσωμάτωσης των προσφύγων ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά περίπου 800000 κατοίκους.

Επεξεργασία των εικόνων του κεφαλαίου

Χάρτης της Ελλάδας με τις αλλαγές στα σύνορα από το 1881 μέχρι το 1913

Στο χάρτη εικονίζεται η έκταση της Ελλάδας όπως είχε διαμορφωθεί το 1881 (Πελοπόννησος,

Στερεά, Εύβοια, Θεσσαλία, επαρχία Άρτας, Ιόνια νησιά, Κυκλάδες, Βόρειες Σποράδες) και η επέκτασή της μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (Ηπειρος, Μακεδονία, νησιά Αιγαίου, Κρήτη). Η περιορισμένη εδαφικά και πληθυσμιακά Ελλάδα του 1881 δεν είχε τις βασικές προϋποθέσεις (μεγάλη εσωτερική αγορά, μεγάλες παραγωγικές μονάδες) για οικονομική ανάπτυξη.

Πανόραμα της Αθήνας στα 1830-1840

Η εικόνα μπορεί να συσχετισθεί με την ιστορική αφήγηση, την οποία και αισθητοποιεί. Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι οι ελληνικές πόλεις δεν ήταν παρά με- γάλα χωριά με λίγο πληθυσμό και χωρίς την απαραίτητη υποδομή για οικονομική ανάπτυξη, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια (ο πληθυσμός της Αθήνας μετά την Επανάσταση ήταν περίπου 10.000). Άλλη παρατήρηση είναι ότι το έδαφος γύρω από την πόλη φαίνεται εγκαταλελειμμένο και ακαλλιέργητο, γυμνό στο μεγαλύτερο μέρος του, προφανώς και λόγω των καταστροφών του πολέμου.

Επεξεργασία του πίνακα του κεφαλαίου

Πίνακας 2: Πληθυσμοί πόλεων του ελληνικού χώρου

Ο πίνακας διευρύνει την ιστορική αφήγηση με την παράθεση στοιχείων για τον αστικό πληθυσμό. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι μεγάλη αστική συγκέντρωση παρατηρούμε στην Αθήνα, στην Ερμούπολη, στην Κέρκυρα, στην Πάτρα και στον Πειραιά. Οι πόλεις αυτές έχουν μια προοδευτικά κλιμακούμενη αύξηση του πληθυσμού τους και οι λόγοι είναι προφανείς. Η Αθήνα έγινε το διοικητικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της χώρας, ενώ το κοινό χαρακτηριστικό των υπόλοιπων πόλεων είναι ότι πρόκειται για παραθαλάσσιες πόλεις-λιμάνια, στα οποία προφανώς υπήρχε έντονη εμπορική δραστηριότητα. Η πληθυσμιακή αύξηση στο Βόλο έχει την ίδια εξήγηση. Γνωρίζουμε εξάλλου ότι κατά την περίοδο αυτή το μέγιστο μέρος της εμπορικής δραστηριότητας αφορά το εξωτερικό εμπόριο. Μια δεύτερη διαπίστωση είναι ότι σε εύρωστα αστικά κέντρα κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας (Ναύπλιο, Λάρισα, Τριπολιτσά, Ύδρα, Χαλκίδα), παρατηρούμε μια πληθυσμιακή στασιμότητα ή μείωση του πληθυσμού. Αυτό βέβαια έχει την εξήγησή του και σχετίζεται με τις διαφορετικές συνθήκες που επικρατούσαν στην προεπαναστατική, σε σύγκριση με τη μετεπαναστατική, Ελλάδα. Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας η οικονομική και πολιτιστική ζωή ήταν αποκεντρωμένη και τα αστικά κέντρα κάθε περιοχής αναπτύσσονταν αυτόνομα. Το νεοελληνικό κράτος, αντίθετα, είχε συγκεντρωτικό χαρακτήρα, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι η αυτόνομη ανάπτυξη πολλών περιοχών ήταν δύσκολη. Μια τρίτη διαπίστωση θα μπορούσε να γίνει αν είχαμε πληθυσμιακά στοιχεία άλλων ευρωπαϊκών πόλεων. Θα αποδεικνυόταν τότε ότι οι ελληνικές πόλεις δεν ήταν παρά κωμοπόλεις ή χωριά σε σύγκριση με τα μεγάλα αστικά κέντρα της

Δύσης, στα οποία η πληθυσμιακή ακμή συνδεόταν με την οικονομική ανάπτυξη (βιομηχανία κτλ.).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παρακάτω πηγών και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να εξηγήσετε τα χαρακτηριστικά της οικονομίας του ελληνικού κράτους κατά τα πρώτα χρόνια του ανεξάρτητου βίου του.

Πηγή 1

Η νότια Βαλκανική και πάντως το μεγαλύτερο τμήμα της επικράτειας που περιέλαβε το ελληνικό κράτος αποτελούσε τυπική εκδοχή μεσογειακής οικονομίας, με τις ιδιαίτερες πτυχές, ιδίως σε θεσμικό και πολιτισμικό επίπεδο, που είχε διαμορφώσει η μακραίωνη οθωμανική κυριαρχία. Κατακερματισμένες αγροτικές εκμεταλλεύσεις, διαμορφωμένες πάνω σε ένα φυσικό έδαφος ανομοιογενές, δύσβατο αλλά δαμασμένο, πολυκαλλιέργειας με αυτοκαταναλωτική βάση αλλά ωστόσο ενταγμένες σε τοπικές οικονομίες. [...] Με δύο λόγια, τοπικές οικονομίες ανοιχτές, κοινωνίες κινητικές, καθότι ποτέ αυτάρκειες και πάντως υποκείμενες στις φορολογικές απαιτήσεις των κυριάρχων.

Χριστίνα Αγριαντώνη, Η ελληνική οικονομία στον πρώτο βιομηχανικό αιώνα, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, «Το ελληνικό κράτος, 1833-1871», εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σελ. 61

Πηγή 2

Α. Ο γεωργός εις τα χωρία παλαίει με τα στοιχεία, με την πενίαν, με την αμάθειαν, χωρίς να δύναται να φανή ποτέ νικητής, ή να φέρει το ελάχιστον αποτέλεσμα. Αξιοπαρατήρητο είναι ότι εις την ενδυμασίαν των χωρικών φυλάττεται το ομοιόμορφον, καθώς και εις την λοιπήν διαίταν, και απαραλλάκτως, ως εις τον τακτικόν στρατόν. [...] Τούτο δε πηγάζει εκ της κοινωνικής οπισθοδρομήσεως, ένεκα της οποίας δεν υπάρχει διαφορά βίου, και αυτή η αιτία διέπει τους πάντας. Καθόσον όμως προχωρεί τις προς τας πόλεις, ευρίσκει την ποικιλίαν της ενδυμασίας, της κατοικίας και της λοιπής διαίτης.

Μαρτυρία ενός αγροτιστή διανοούμενου, εκδότη του περιοδικού *Εφημερίς της ελληνικής γεωργίας*, Ο αγροτικός κόσμος, το ζήτημα της ενσωμάτωσης στο νέο κράτος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, «Το ελληνικό κράτος, 1833-1871», εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003

Πηγή 3

Πολλές καλλιεργητικές μέθοδοι παραμένουν επίσης πρωτόγονες για πολύ καιρό. Στις περισσότερες περιοχές της χώρας, ακόμη και στον προχωρημένο 19ο αιώνα, το ξύλινο, πρωτόγονο, άκαμπτο άροτρο είναι το μόνο που χρησιμοποιείται. Πρόκειται για το ίδιο άροτρο που περιέγραψε ο Ησίοδος πριν από 2.500 χρόνια...

[...] Στα φτωχότερα νησιά και στην ενδοχώρα της χερσονήσου, η τυπική μέση οικογένεια στηρίζεται ιδίως στις δύο ή τρεις βασικές καλλιέργειες (δημητριακά, ελαιουργικά, αμπελουργικά)

και σε ορισμένες συμπληρωματικές δραστηριότητες, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η μικρή, οικιστική κτηνοτροφία. Ο στόχος της οικογένειας είναι κυρίως η αυτάρκεια και δευτερευόντως η πώληση στην αγορά, όταν υπάρχουν μικρά περισσεύματα και όταν την πώλησή τους την επιτρέπει η συγκυρία: ο όγκος των εσοδών, η προσφορά, η ζήτηση, οι τιμές.

Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, σελ. 210 & 216

2) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παρακάτω πηγών και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναλύσετε τους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά από την ανεξαρτησία.

Κείμενο Α

Πράγματι, εντύπωση ερημώσεως παρείχε η πόλη της Αθήνας ύστερα από την εγκατάλειψη της τετραετούς πολιορκίας στα χέρια των Τούρκων, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ακρόπολης και του συνεχούς εκπατρισμού των κατοίκων της μέχρι το 1830. Όπως φαίνεται από χαλκογραφίες των πρώτων μετά την απελευθέρωση χρόνων και από τη καταγραφή ακινήτων γύρω απ' την ανασκαπτέα περιοχή της Ακρόπολης, με ολοσχερή καταστροφή που είχε γίνει στις στέγες και στα εν γένει ξύλινα στοιχεία των σπιτιών, τα οποία κάηκαν με τους εμπρησμούς που έκαναν οι πολιορκητές. [...]

(Λίγα χρόνια πριν την έξωση του Όθωνα) Το σχέδιο της πόλης κάλυπτε επιφάνεια 3000 στρεμμάτων, ο πληθυσμός της όμως μόλις πλησίαζε τα 42.000. Δεν είχε δηλαδή πυκνότητα ούτε 14 κατοίκων ανά στρέμμα. Η οικοδόμηση ήταν αραιά ιδίως στην έξω περιοχή της παλαιάς πόλης. Γενικώς όμως ήταν ευπρεπής σε εμφάνιση.

Μπίρης Κώστας, *Αι Αθήναι (1830-1966)*, Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σσ. 9-10 & 111

Κείμενο Β

Η οικονομική ανάπτυξη συνοδεύεται από αύξηση του πληθυσμού. Αυτή δεν οφείλεται μόνο στη φυσική άνοδο αλλά και στην άφιξη στην Ελλάδα σημαντικού αριθμού Ελλήνων από τα Βαλκάνια και την Τουρκία. Από το 850.246 κατοίκους το 1840, ο πληθυσμός περνά σε 1.035.527 το 1853 και 1.096.810 το 1861. [...]

Παράλληλα ο αριθμός των μικροαστών αυξάνει και η επίδραση τους σημαδεύει όλο και περισσότερο την πολιτική ζωή της χώρας. Ο αστικός πληθυσμός περνά από 8% περίπου του 1853 σε 28% το 1879 (σε σύνολο 1.679.470) και σε 33% το 1907 (σε σύνολο 2.631.952).

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 90 & 102

3) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας να παρουσιάσετε τα χαρακτηριστικά των μετακινήσεων των αγροτικών πληθυσμών εντός των ορίων της χώρας και προς το εξωτερικό.

Κείμενο Α

Είναι αλήθεια πως ο σχηματισμός των ελληνικών πόλεων (που στην ουσία ήταν ανύπαρκτες την εποχή που δημιουργήθηκε το ελεύθερο βασίλειο), προκύπτει βασικά από τη συρροή των αγροτών στα αστικά κέντρα. [...] Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι το μεταναστευτικό ρεύμα προς το εξωτερικό, ήταν αριθμητικά ισχυρότερο από το ρεύμα αστικοποίησης· μ' άλλα λόγια: περισσότεροι κάτοικοι της ελληνικής επαρχίας οδηγούνται προς το εξωτερικό, παρά προς τις πόλεις.

Το αποδημητικό ρεύμα κατευθύνεται αρχικά προς την Κωνσταντινούπολη και τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Όμως οι πληθυσμιακές μετακινήσεις δεν κατευθύνονται μόνο προς την Τουρκία αλλά και προς τη μεσημβρινή Ρωσία, όπου υπήρχαν 600.000 Έλληνες το 1920, και τη Ρουμανία.

Για τις Η.Π.Α. μεταναστεύουν 376.000 κάτοικοι, ενώ 390.000 προστίθενται στον πληθυσμό των αστικών κέντρων στο διάστημα 1889-1920 (εδώ συμπεριλαμβάνεται και η φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού).

Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή*, σσ. 107-108

Κείμενο Β

Οι μεγαλύτερες (ενν. μεταναστευτικές) ομάδες προέρχονται, στο τέλος του αιώνα (19ος), από τις φτωχότερες περιοχές της «Ευρώπης του κάρου», όπου κυριαρχούν ακόμα η αγροτική οικονομία και οι παραδοσιακές κοινωνικές δομές- τη Ρωσία, την Αυστροουγγαρία, τα Βαλκάνια, τις μεσογειακές χερσονήσους.

S. BERSTEIN – P. MILZA, *Ιστορία της Ευρώπης 2 (Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών, 1815-1919)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σ. 181

Κείμενο Γ

Η συρροή επηλύδων μικροαστικής τάξεως, κατά τα πρώτα έτη της ανοικοδομήσεως της Αθήνας, δεν είχε χαρακτήρα συνήθους αστυφιλίας. Ήταν απλώς κίνηση αποικισμού ενός μεγάλου αστικού κέντρου, η στάθμη του οποίου υπέσχετο επιτυχή σταδιοδρομία σε όλη τη βιοποριστική δραστηριότητα. [...]

Παρά ταύτα, υπήρχε στην Αθήνα αισθητό πλεόνασμα εργατικών χεριών. Η ανεργία η οποία εμάτιζε την επαρχία και προ πάντων τα νησιά, ιδίως δε κατά τους χειμερινούς μήνες, ανάγκαζε πολλούς απ' τους κατοίκους να προσφεύγουν στη πρωτεύουσα του κράτους, με την ελπίδα ότι θα έβρισκαν σε αυτήν καλύτερη τύχη. Ο αριθμός των ανέργων αυξάνονταν και παράλληλα αυξάνονταν η ένδεια και εξέπεπτε η τιμή των ημερομισθίων.

Μπίρης Κώστας, *Αι Αθήναι (1830-1966)*, Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σσ. 171 & 241-242

2. Οι παραγωγικές δυνάμεις μέσα και έξω από την Ελλάδα και η

«Μεγάλη Ιδέα».

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Δυσχέρειες και ελλείψεις που ανακόπτουν την ανάπτυξη της οικονομίας

• Δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της η Ελλάδα εξακολουθεί να μοιάζει περισσότερο με την Ανατολή.

• Αίτια:

- Λείπουν οι πρώτες ύλες.
- Δεν υπάρχει πλεονάζον ειδικευμένο ή φτηνό εργατικό δυναμικό.
- Η συσσώρευση κεφαλαίων είναι ισχνή.
- Η εσωτερική αγορά είναι ασήμαντη.

➤ Οι ισχυροί Έλληνες του εξωτερικού και ο οικονομικός ανταγωνισμός

• Εσωτερικός ανταγωνισμός: Τα ισχυρά κέντρα του ελληνισμού έξω από τα σύνορα ανταγωνίζονται το μικρό ελληνικό κράτος.

• Μόνο όταν δυσκολεύουν γι' αυτά οι οικονομικές και πολιτικές συνθήκες στρέφουν το ενδιαφέρον τους στην ασφαλή οικονομική δραστηριότητα της πατρίδας τους (τέλος 19ου αιώνα).

➤ Η «Μεγάλη Ιδέα» και οι επιπτώσεις της για την ελληνική οικονομία και τα εθνικά θέματα

• Η πρόοδος του εκτός συνόρων ελληνισμού ενισχύει την «Μεγάλη Ιδέα» (το υπάρχον κράτος δεν είναι παρά ένας ατελής σχηματισμός, θεμέλιο για κάτι μεγαλύτερο).

• Η «Μεγάλη Ιδέα» είχε πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις αφού αποσυντόνισε το ενδιαφέρον των ελληνικών κυβερνήσεων για τα εσωτερικά, πολιτικά οικονομικά και εθνικά θέματα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πού οφειλόταν η απουσία ισχυρών κέντρων ανάπτυξης στην Ελλάδα πολλές δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία;

Απ. Σελ 15 Πολλές δεκαετίες ... ασήμαντη.

2. Ποια τα ισχυρά κέντρα του ελληνισμού εκτός συνόρων;

Απ. Σελ 15 Έξω από ... Κιλικία.

3. Πώς έβλεπαν οι Έλληνες ομογενείς το ελληνικό βασίλειο τότε άλλαξαν στάση και γιατί;

Απ. Σελ 15. Για τους Έλληνες ... δραστηριοτήτων.

4. Πώς η πρόοδος του εκτός συνόρων ελληνισμού οδήγησε στη «Μεγάλη Ιδέα»;

Απ. Σελ 15-16 Στο μεταξύ ... συνόρων.

5. Ποιες οι επιπτώσεις της παρουσίας της «Μεγάλης Ιδέας» στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος;

Απ. Σελ 16 Η έντονη ... εθνικών κρίσεων.

6. Ποιες οι παραγωγικές δυνάμεις έξω από την Ελλάδα και ποια η σχέση τους με το νεοσύστατο ελληνικό κράτος;

Απ. Σελ 15 Επιπλέον ... δραστηριοτήτων.

7. Πώς γεννήθηκε η Μεγάλη Ιδέα και ποιες οι επιπτώσεις της στον πολιτικό και οικονομικό χώρο;

Απ. Σελ 15 -17 Στο μεταξύ ... κρίσεων.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (30915)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να εκθέσετε τους λόγους για τους οποίους η Ελλάδα, πολλές δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία της, εξακολουθούσε να μοιάζει περισσότερο με την Ανατολή παρά με τη Δύση.

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Τα αστικά στρώματα της ομογένειας και της διασποράς αναπτύχθηκαν σε έναν γεωγραφικό χώρο πολύ ευρύτερο του χώρου τον οποίο κατέλαβε εκ των υστέρων το νεοελληνικό κράτος. Γι' αυτό, άλλωστε, η ισχύς των εγχωρίων Ελλήνων εμπορών, όσων παρέμειναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν πολύ μικρότερη από την ισχύ της ελληνικής διασποράς. [...] η μικρή εγχώρια αγορά τούς προσφέρει λίγες οικονομικές ευκαιρίες, γι' αυτό και η οικονομική τους άνοδος είναι επίσης περιορισμένη σε σύγκριση με την τεράστια οικονομική ανάπτυξη του πλούτου και της ισχύος των επιχειρηματιών της διασποράς. [...] Στην ανεξάρτητη Ελλάδα, τα εγχώρια αστικά στρώματα καθίστανται η ιθύνουσα κοινωνική τάξη. Αλλά η κοινωνική, ιδεολογική και οικονομική κυριαρχία τους είναι σχετική και περιορισμένη. Αυτή η σχετική αδυναμία οφείλεται στους περιορισμούς που είχε επί αιώνες επιβάλλει στην τάξη αυτή ο Οθωμανός επικυρίαρχος· οφείλεται επίσης στη διαρροή των ακμαιότερων (ίσως και των ικανότερων) στοιχείων της προς την διασπορά. Έτσι, όταν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η αυτόχθον ελληνική αστική τάξη αποκτά, μαζί με την εθνική ανεξαρτησία, μεγάλο και διαρκώς αυξανόμενο μερίδιο της πολιτικής εξουσίας, δεν έχει συγκεντρώσει την οικονομική, κοινωνική και ιδεολογική ισχύ των ευρωπαϊκών αστικών τάξεων ούτε βεβαίως το κοινωνικό τους κύρος ούτε την πολιτική και διοικητική τους πείρα.

Δερτιλής, Γ. Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2009, σσ. 221-222.

2) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να σχολιάσετε αφενός τη συμμετοχή των ομογενών στην οικονομία της ευρύτερης

περιοχής της ανατολικής Ευρώπης και της Μεσογείου. Αφετέρου ποια ήταν η σχέση τους με την Ελλάδα;

Πηγή 1

Οι Έλληνες αποτελούσαν (σημ.: στην Οθωμανική αυτοκρατορία) την απόλυτη πλειοψηφία των χρηματιστικών και εμπορικών επαγγελματιών, τουλάχιστον σ' όσες περιοχές ήταν πρόσφορες για τη διεύθυνση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, και αποτελούσαν το 30 με 60% του αστικού πληθυσμού των σημαντικότερων εμπορικών κέντρων της αυτοκρατορίας, στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Είχαν τις μισές βιομηχανικές επιχειρήσεις δικές τους, και έλεγχαν ένα μεγάλο τμήμα του εξωτερικού εμπορίου...

Παρόμοια κατάσταση επικρατεί στην Αίγυπτο, στο δεύτερο κατά σειρά κέντρο της διαμόρφωσης του ελληνισμού του εξωτερικού. Όπως και στην Οθωμανική Τουρκία, το εξωτερικό εμπόριο ήταν εκείνο που, κυρίως, συγκέντρωσε την προσοχή των Ελλήνων επιχειρηματιών: ιδιαίτερα η εξαγωγή βαμβακιού αντιπροσώπευε 60 με 80% του συνόλου των εξαγωγών και από πολύ νωρίς ελέγχονταν από ελληνικές εταιρίες. Το 1850 ο οίκος «Κασσαβέτη» (με κεφάλαιο 5 εκατομμύρια φράγκα), κυριαρχούσε στο εμπόριο της Άνω Αιγύπτου απασχολώντας 1.000 υπαλλήλους, και το 1854 απέκτησε το μονοπώλιο της οργάνωσης της ποταμοπλοΐας του Νείλου. Έλληνες είχαν σημαντικό ρόλο και στις «ανώτατες σφαίρες των χρηματιστηρίων και τραπεζιτικών δραστηριοτήτων... Από τις 100.000 ιδρυτικές μετοχές της «National Bank» που ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το μεγάλο βρετανικό κεφάλαιο και απέκτησε και το εκδοτικό προνόμιο οι 25.000 ανήκαν στον (Έλληνα) Σαλβάγο.

Η συμβολή της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης υπήρξε σημαντική στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και της Αζοφικής. Το ελληνικό ναυτικό κυριαρχούσε στα λιμάνια του Δούναβη μέχρι και τον 20ο αιώνα. Οι Έλληνες αντιπροσώπευαν την απόλυτη πλειοψηφία των εμπόρων στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και τον Κάτω Δούναβη.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 312, 313, 316, 320, 324

Πηγή 2

Αυτό όμως που χαρακτηρίζει ουσιαστικά την Ελληνική οικονομία της εποχής εκείνης είναι η εισροή στη χώρα ελληνικών και ξένων κεφαλαίων και η συνακόλουθη εμφάνιση της βιομηχανίας καθώς και η ανάπτυξη της πίστης και των Τραπεζών. Ο αυξανόμενος συνεχώς εθνικισμός στις βαλκανικές χώρες, οι δυσχέρειες στην Τουρκία, η εθνικιστική κίνηση των νεότουρκων υποχρεώνουν τους Έλληνες καπιταλιστές που είναι εγκατεστημένοι σε αυτές τις χώρες να μεταφέρουν τα κεφάλαια τους στην Ελλάδα και να επενδύσουν σε βιομηχανικές και τραπεζικές επιχειρήσεις που τους αφήνουν μεγάλο και σίγουρο κέρδος, εξαιτίας της έλλειψης κεφαλαίων στην Ελλάδα και του πολύ υψηλού ποσοστού τόκου (30 έως 40%).

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 101

3) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να παρουσιάσετε τη σημασία που είχε για τους Έλληνες της εποχής η Μεγάλη ιδέα, αλλά και τις συνέπειές της.

Κείμενο Α

Σε μία εποχή ταραγμένη από τα εθνικά κινήματα όλων των ευρωπαϊκών λαών η απελευθέρωση μιας μικρής γωνίας της Ελληνικής γης δεν μπορούσε να ικανοποιήσει τους εθνικούς πόθους του ελληνικού λαού. Έτσι ήταν φυσικό το ότι η ανάκτηση των επαρχιών που κατοικούνταν από Έλληνες και είχαν μείνει έξω από το ελληνικό Βασίλειο αποτέλεσε την κυρίαρχη ιδέα της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Καθώς όμως η δύσκολο να προσδιοριστούν τα σύνορα του Ελληνισμού και να μετριάσουν οι εθνικές φιλοδοξίες ενός νεαρού κράτους η ιδέα της εθνικής απελευθέρωσης έγινε συνώνυμο με την Ανάσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τη Μεγάλη ιδέα που έμελλε να κυριαρχήσει για πολύ στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Όλα τα κόμματα ήταν σύμφωνα πάνω σε αυτή την πολιτική που χάραζε τα σύνορα του Ελληνισμού από τη γραμμή του Αίμου ως το Ταίναρο και από την Αδριατική ως τον Εύξεινο Πόντο και ως στον Ταύρο, πολιτική απογυμνωμένη από κάθε ρεαλιστικό πνεύμα και που προσέκρουε όχι μόνο στις βλέψεις των άλλων βαλκανικών λαών, το ίδιο άλλωστε νεφελώδεις και υπερβολικές, αλλά ακόμα και στην Ανατολική πολιτική των προστάτιδων Δυνάμεων που ωστόσο δεν παραλείπουν να εκμεταλλεύονται για τους δικούς τους σκοπούς τον Εθνικό ρομαντισμό των Ελλήνων. [...]

Ενώ τα χειμερικά για την εποχή όνειρά της ανάκτησης της Ηπείρου της Θεσσαλίας της Μακεδονίας και των νησιών απασχολούσαν τις ελληνικές κυβερνήσεις τα άμεσα προβλήματα κεφαλαιώδους σημασίας για τους Έλληνες του Βασιλείου και κυρίως για τους Έλληνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας περίμεναν το διακανονισμό τους με την Τουρκία. Η κατάσταση των Ελλήνων της Τουρκίας και οι εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες έμεναν πάντα σε εκκρεμότητα, γιατί η ατμόσφαιρα της αμοιβαίας έντασης δεν διευκόλυνε τη λύση.

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 80 & 82

Κείμενο Β

Σε αυτή την Ευρώπη των τελευταίων δεκαετιών του αιώνα, στην οποία οι εθνικές μειονότητες εκδηλώνονται αδιάκοπα, η εθνική υπερηφάνεια εκτρέπεται σε «εθνικισμό», αφού κάθε χώρα ζητεί να επιδείξει την υποτιθέμενη ανωτερότητα της έναντι των άλλων και να επιβάλει τις αξίες της και τα εγωιστικά συμφέροντα της.

S. BERSTEIN – P. MILZA, Ιστορία της Ευρώπης 2 (Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών, 1815-1919), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σσ. 149

Β. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ**1. Το εμπόριο*****ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ*****➤ Παράγοντες που εμποδίζουν την ανάπτυξη του εμπορίου**

- Χαμηλή εμπορική κίνηση κατά τον 19ο αιώνα εξαιτίας:
 - α) των μικρών οικονομικών μεγεθών της χώρας
 - β) του μικρού πληθυσμού
 - γ) της περιορισμένης αγοραστικής δυνατότητας
 - δ) της απουσίας παραγωγικών μονάδων μεγάλου μεγέθους.
- Προς το τέλος του 19ου αιώνα παρατηρείται μικρή εμπορική κίνηση (κυρίως εισαγόμενων καταναλωτικών προϊόντων).

➤ Το εξωτερικό εμπόριο: κύρια εμπορική δραστηριότητα μετά την ανεξαρτησία

- Το εμπόριο συνδέεται με το εξωτερικό (κυρίως μέχρι το 1913) και είναι παθητικό.
- Προβληματικό ισοζύγιο πληρωμών.
- Παρ' όλα αυτά το εμπόριο:
 - συμβάλλει στην αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος.
 - αποτελεί την πλέον πηγή εσόδων για τα δημόσια ταμεία (τελωνειακά έσοδα).

➤ Οι ρυθμοί ανάπτυξης του εξωτερικού εμπορίου

- Το εξωτερικό εμπόριο αλλά και τα γενικότερα εθνικά οικονομικά μεγέθη βελτιώνονται.

➤ Εξαγωγές κυρίως αγροτικών προϊόντων

- Γίνονταν εξαγωγές κυρίως σε γεωργικά προϊόντα (περισσότερο από 2/3 του συνόλου. Τη δεκαετία 1900-1910 φτάνει στα 3/4).

- Πρώτη θέση κατέχει η σταφίδα και ακολουθούν το ελαιόλαδο και το κρασί.

➤ Εξαγωγή ανεπεξέργαστων φυτικών προϊόντων, δερμάτων, μεταλλευμάτων

- Εξάγονται φυτικά προϊόντα για βιομηχανική επεξεργασία (βαμβάκι, καπνός, κατεργασμένα δέρματα).

- Τα μεταλλευτικά προϊόντα έφταναν το 1/5 των εξαγωγών στο τέλος του 19ου αιώνα.

- Ασήμαντες ήταν οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων.

➤ Εισαγώγιμα προϊόντα (αγροτικά και βιομηχανικά)

- Εισαγωγές: τα αγροτικά είδη αντιπροσωπεύουν το 1/3 του συνόλου με πρώτα τα δημητριακά, βιομηχανικά προϊόντα (υφάσματα, νήματα, ορυκτά, ξυλεία, χημικά προϊόντα, μηχανήματα).

➤ Χώρες εμπορικών συναλλαγών

- Οι χώρες εμπορικών συναλλαγών ήταν κυρίως της Δυτικής Ευρώπης (Αγγλία, Γαλλία, Βέλγιο).

- Μικρές συναλλαγές γίνονταν με την Οθωμανική αυτοκρατορία.

➤ **Ελληνικοί εμπορικοί οίκοι του εξωτερικού**

- Ισχυροί ελληνικοί εμπορικοί οίκοι αναπτύσσουν εμπορική δραστηριότητα (στη Νότια Ρωσία, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια).
- Λειτουργούν ανταγωνιστικά προς τους εγχώριους εμπόρους αλλά και προς ισχυρές βιομηχανίες της Δύσης.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Αμερικανικός Εμφύλιος (1861-1865):** Ο Εμφύλιος Πόλεμος του 1861-1865 μεταξύ Βορείων και Νοτίων Πολιτειών καθόρισε το είδος του κράτους που ήθελαν οι Αμερικανοί: μία χαλαρή συνομοσπονδία κυριάρχων κρατών ή ένα ενιαίο κράτος με κυρίαρχη κυβέρνηση, ένα κράτος με ισότητα δικαιωμάτων ή ένα κράτος με δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής. Η λύση στα παραπάνω διλήμματα δόθηκε τελικά στα πεδία των μαχών. Η νίκη των Βορείων διατήρησε την ενιαία κρατική υπόσταση των ΗΠΑ και κατάργησε τη δουλεία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοι παράγοντες καθήλωσαν την εσωτερική εμπορική κίνηση σε πολύ χαμηλά επίπεδα κατά τον 19ο αιώνα:

Απ. Σελ 17 Τα οικονομικά μεγέθη ... χαμηλά επίπεδα.

2. Πότε δημιουργήθηκε άξια λόγου εμπορική κίνηση και από πού τροφοδοτήθηκε;

Απ. Σελ 17 Μόνο προς τις τελευταίες ... καταναλωτικά προϊόντα.

3. Γιατί το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας ήταν σχεδόν μόνιμα παθητικό κατά το 19ο αιώνα;

Απ. Σελ 17 Έτσι λοιπόν όταν ... και των εξαγωγών.

4. Ποια η σημασία του εμπορίου για την Ελλάδα;

Απ. Σελ 17 Παρ' όλα αυτά, ... σελ 18 δημοσίων εσόδων.

5. Ποιοι ρυθμοί ανάπτυξης του εξωτερικού εμπορίου για την Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα όπως αποδεικνύεται από τα στατιστικά δεδομένα;

Απ. Σελ 18 Η ανάπτυξη του εξωτερικού ... κατά 2,5 φορές.

6. Ποια προϊόντα αφορούσε το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας;

Απ. Σελ 18 Αν λάβουμε υπόψη ... το κρασί.

7. Ποια άλλα είδη αφορούσαν το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας;

Απ. Σελ 18 Εκτός από τα παραπάνω ... κυριολεκτικά ασήμαντες.

8. Ποια τα προϊόντα που εισήγε η Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα;

Απ. Σελ 18 Στις εισαγωγές τα αγροτικά ... μηχανημάτων.

9. Με ποιες χώρες η Ελλάδα ανέπτυξε εμπορικούς δεσμούς κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα;

Απ. Σελ 19 Οι χώρες με τις οποίες ... κρατών της Δύσης.

10. Γιατί το εμπόριο της χώρας από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας συνδέθηκε με το εξωτερικό εμπόριο;

Απ. Σελ 17 Τα οικονομικά μεγέθη ... το εξωτερικό εμπόριο.

11. Ποια τα προϊόντα του εξαγωγικού εμπορίου της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα;

Απ. Σελ. 18 Αν λάβουμε υπόψη ... κυριολεκτικά ασήμαντες.

12. Με βάση τις γνώσεις και τον πίνακα 3 (σελ. 21) αναφερθείτε στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας (εισαγωγές – εξαγωγές) κατά το 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα.

Απ. Σελ. 18 Αν λάβουμε υπόψη ... και των μηχανημάτων.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

1. Οι εμποροπανηγύρεις

Το παράθεμα σχετίζεται με την ιστορική αφήγηση, την οποία συμπληρώνει και διευρύνει. Όπως είναι γνωστό, η εσωτερική εμπορική κίνηση στην Ελλάδα του 19ου αιώνα βρισκόταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Μια σημαντική έκφρασή της ήταν οι εμποροπανηγύρεις, δηλαδή οι εμπορικές συγκεντρώσεις που γίνονταν σε διάφορες πόλεις μια φορά το χρόνο και διαρκούσαν 3-8 ημέρες. Σ' αυτές συγκεντρώνονταν έμποροι από διάφορες περιοχές για να διαθέσουν τα προϊόντα τους και η λειτουργία τους καθοριζόταν από συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο προέβλεπε ορισμένο ύψος φόρων για τα διατιθέμενα προϊόντα. Ο φόρος αυτός αποτελούσε τακτικό έσοδο των δήμων.

Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, κατά την οποία στο διαρκές εσωτερικό εμπόριο υπήρχαν περιορισμοί, οι εμποροπανηγύρεις είχαν σημαντικό ρόλο. Όταν οι περιορισμοί για τη συνηθισμένη εμπορική δραστηριότητα καταργήθηκαν, οι εμποροπανηγύρεις, που λειτουργούσαν υπό προνομιακό καθεστώς, έχασαν τη σπουδαιότητά τους. Το 1867 είχαν περιοριστεί σε 29. Γενικά, οι εμποροπανηγύρεις, που επί Τουρκοκρατίας ήταν σημαντική έκφραση της εμπορικής δραστηριότητας στο εσωτερικό της χώρας και κάλυπταν σημαντικές ανάγκες, από την απελευθέρωση άρχισαν να φθίνουν. Τούτο αποδεικνύεται και από το ύψος του ποσού που εισέπρατταν οι δήμοι. Το 1859 ανερχόταν μόλις σε 29.836 δραχμές⁴.

Ανάλυση πινάκων

Πίνακας 3: Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας - Μ.Ο. δεκαετιών 1860-1870 και 1900-1910

⁴ Ένα κιλό σιτάρι κόστιζε περίπου 5 δραχμές.

Ο πίνακας παρέχει ποσοτικά στοιχεία για το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας, από τα οποία, με βάση τις ιστορικές μας γνώσεις, μπορούμε να εκτιμήσουμε την οικονομία της χώρας. Ότι η Ελλάδα είναι χώρα αγροτική φαίνεται καθαρά από τον όγκο και την αξία των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων, που από το 63% στη δεκαετία 1860- 1870 φτάνει στο 75%, δηλαδή στα 3/4 του συνόλου, στη δεκαετία 1900-1910. Η αύξηση της αξίας των εξαγωγών οφείλεται κυρίως στην εξαγωγή της σταφίδας, ενώ σημαντικές ήταν και οι εξαγωγές λαδιού και κρασιού. Σε ό,τι αφορά τα βιομηχανικά προϊόντα, οι εξαγωγές είναι ελάχιστες και φθίνουσες και αφορούν τα κατεργασμένα δέρματα. Στον τομέα των πρώτων υλών οι εξαγωγές αυξάνουν λόγω και της αυξανόμενης εκμετάλλευσης του υπεδάφους.

Οι εισαγωγές αγροτικών προϊόντων, σημαντικές ως ποσοστό, είναι κυρίως εισαγωγές δημητριακών και ιδιαίτερα σιταριού, επειδή η εγχώρια παραγωγή δεν αρκούσε για να καλύψει τις επισιτιστικές ανάγκες του πληθυσμού. Σε ό,τι αφορά τα βιομηχανικά προϊόντα, οι εισαγωγές είναι κυρίως υφάσματα και νήματα, καθώς και χημικά προϊόντα και μηχανήματα. Η αναλογία εισαγόμενων και εξαγόμενων βιομηχανικών προϊόντων (30% εισαγόμενα προς 2% εξαγόμενα το 1910) δείχνει με στοιχεία την περιορισμένη βιομηχανική δραστηριότητα στη χώρα. Τέλος, στον τομέα των πρώτων υλών οι εισαγωγές είναι κυρίως άνθρακας, που χρησιμοποιούνταν ως πηγή ενέργειας, και ξυλεία, τα οποία παρουσιάζουν, όπως και τα βιομηχανικά προϊόντα, αύξηση λόγω των αυξημένων αναγκών της χώρας (αύξηση πληθυσμού, μεγαλύτερες ενεργειακές ανάγκες κτλ.).

Πίνακας 4: Οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας το 1890 (Εισαγωγές- Εξαγωγές)

Από τον πίνακα, ο οποίος συμπληρώνει και αποσαφηνίζει την ιστορική αφήγηση, μπορούμε να προσδιορίσουμε το ύψος και το ποσοστό των εμπορικών συναλλαγών της Ελλάδας με διάφορες χώρες και, σε συσχετισμό με την ιστορική αφήγηση, τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα από και προς αυτές. Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι από το 89% της συνολικής αξίας των συναλλαγών που καταγράφονται στον πίνακα το 63% γίνεται με κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Από το υπόλοιπο 26%, το 13% γίνεται με την Τουρκία, το 10% με τη Ρωσία και μόλις το 3% με τις ΗΠΑ. Η Αγγλία είναι το κράτος που οι εμπορικές του συναλλαγές με την Ελλάδα είναι οι μεγαλύτερες και τούτο οφείλεται στο ότι εισάγει απ' αυτήν μεγάλες ποσότητες σταφίδας, καθώς και μεταλλεύματα για τη βιομηχανία της, και εξάγει μεγάλες ποσότητες υφασμάτων, που είναι προϊόντα της βιομηχανίας της. Η Ρωσία, κατεξοχήν σιτοπαραγωγός χώρα, εξάγει στην Ελλάδα σιτηρά, ενώ οι συναλλαγές με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που η οικονομία της είναι αγροτική, όπως και της Ελλάδας αφορούν γεωργικοκτηνοτροφικά προϊόντα. Από την Αυστρία εισάγεται στην Ελλάδα ξυλεία, ενώ στη Γαλλία εξάγονται δέρματα. Τέλος, το ύψος των συναλλαγών με τη Γερμανία, την Ιταλία και τις ΗΠΑ κατά την εποχή αυτή ήταν περιορισμένο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (27446)

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

α. να παρουσιάσετε τη θέση που κατείχε η σταφίδα στις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων της Ελλάδας στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα και να την αιτιολογήσετε (μονάδες 12) και

β. να σχολιάσετε κριτικά τη σημασία του εξωτερικού εμπορίου για την οικονομία της Ελλάδας, λαμβάνοντας ειδικότερα υπόψη την περίπτωση του εμπορίου σταφίδας (μονάδες 13).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η καταστροφή των γαλλικών αμπελιών στην αρχή της δεκαετίας του 1879 από φυλλοξήρα ήρθε να παράσχει στην Ελλάδα μιαν ακόμη ευκαιρία για εισροή συναλλάγματος και κερδών από ένα τυχαία επιβεβλημένο προστατευτικό καθεστώς. Όχι μόνο ανέβηκε η ζήτηση της σταφίδας, αλλά η ελληνική σταφίδα πρόσθεσε στην παραδοσιακή αγορά της, την Αγγλία, και μια δεύτερη: τη Γαλλία. [...] Ο Τρικούπης είχε αποθέσει όλες τις ελπίδες του στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής για την αναστροφή της οικονομικής δυσπραγίας της Ελλάδας. [...] Η σταφιδοπαραγωγή φαινόταν να μη χρειάζεται καμιά ξεχωριστή ενίσχυση. Αναπτυσσόταν κάτω από ένα καθεστώς φυσικής - ή μάλλον εξωτερικά εξασφαλισμένης-προστασίας μετά την καταστροφή των γαλλικών αμπελιών. Επιπλέον η αυξημένη ζήτηση επέτρεψε ώστε να αυξηθεί ανάμεσα στο 1872 και το 1891 ο μεν εξαγωγικός δασμός κατά πάνω από 55%, η σοδειά κατά 192% και ο εισπραττόμενος φόρος κατά 357%.

Γαρδίκας – Αλεξανδροπούλου, Κ., «Η ελληνική κοινωνία την εποχή του Χ. Τρικούπη», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ. 180, 184-185.

2) Αφού λάβετε υπόψη τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου και της πηγής να παρουσιάσετε τα εξαγώγιμα και εισαγώγιμα προϊόντα της χώρας κατά τον 19ο αιώνα.

Κείμενο Α

Πραγματικά, από τα μέσα του αιώνα διαφαίνεται μια ξεκάθαρη τάση πολλαπλασιασμού των εμπορικοποιήσιμων σε βάρος των παραδοσιακών καλλιεργειών που αποβλέπουν στην αυτοκατανάλωση. Η καλλιέργεια των δημητριακών, λόγου χάρη, αυξάνεται με πολύ αργούς ρυθμούς.

Αντίθετα, τα αμπέλια, από 9.000 στρέμματα που καλύπτουν το 1835, φτάνουν 1.350.000 το 1900. Η σταφίδα πάλι, που η εκμετάλλευσή της γίνεται από το 1830, από 53.000 στρέμματα που καλύπτει το 1861 φτάνει τα 700.000 στρέμματα το 1900. Η ελιά, καλύπτει το 1835 τα 250.000 στρέμματα και το 1909 τα 2.600.000 στρέμματα. Τέλος, οι καλλιέργειες του καπνού και του

βαμβακιού, που το 1830 ήταν ανύπαρκτες ή περιθωριακές, από το 1870-1880 αρχίζουν να επεκτείνονται.

Βασική σημασία είχε η σταφίδα: η καλλιέργειά της είχε επεκταθεί σ' ολόκληρη την Πελοπόννησο. Στο τέλος του περασμένου αιώνα αν η Ελλάδα δεν ήταν χώρα μονοκαλλιέργειας, είχε γίνει σχεδόν χώρα μονοεξαγωγής, αντιπροσωπεύοντας πάνω από το 50% των εξαγωγών για όλο το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σσ. 91-92 25

Κείμενο Β

Η αγροτική οικονομία άρχισε βαθμιαία να μεταμορφώνεται από ποιμενική και αυτάρκη σε κερδοσκοπική. Οι αγρότες άρχισαν να καλλιεργούν περισσότερα δημητριακά, καπνά, σταφίδες, σπυροφόρα, σταφύλια και ελιές. Από τα είδη αυτά η σταφίδα άρχισε αρχικά, και αργότερα τα καπνά, καλλιεργούνταν για εξαγωγή, για να ανταποκριθούν στην αυξανόμενη ζήτηση των ευρωπαϊκών χωρών. Η αξία των εξαγωγών της σταφίδας (που έδινε στην Ελλάδα τη δυνατότητα να πληρώνει τις εισαγωγές των δημητριακών) ανέβηκε από 13.600.000 δραχμές το 1861 σε 37.800.000 δραχμές το 1875. Στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας οι εξαγωγές σταφίδας που έγιναν κυρίως από την Πάτρα, σχεδόν διπλασιάστηκαν και ξεπέρασαν σε αξία όλες τις άλλες ελληνικές εξαγωγές μαζί.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα παρατηρήθηκε μία σταθερή αλλά όχι ιδιαίτερα εντυπωσιακή αύξηση στην παραγωγή του σιταριού. Το 1912 γύρω στο 6% της καλλιεργήσιμης γης ήταν αφιερωμένο στην παραγωγή δημητριακών. Αλλά έπρεπε να γίνονται εισαγωγές σιταριού για να καλυφθούν οι ανάγκες του έθνους σε ψωμί, εισαγωγές που αντιπροσώπευαν χονδρικά το ένα τέταρτο των συνολικών εισαγωγών στη χρονική περίοδο 1909 -1912.

Douglas Dakin, Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923), ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1982, σσ. 376-377

Κείμενο Γ

Κατά την περίοδο αυτή φτάνει σε θαυμαστή τελειότητα η Οικοδομική, ιδίως σε κτήρια εύπορης τάξεως, τόσο ως προς τα στατικά στοιχεία, όσο και ως προς τα στοιχεία εμφάνισης. Επικρατεί η χρήση θηραϊκής γής στις θεμελιώσεις, στις τοιχοποιίες και στη κατασκευή πατωμάτων προς επικάλυψη χώρων μεγάλης έκτασης. Απο το 1880 περίπου η σιδηροβιομηχανία της Ευρώπης άρχισε να προμηθεύει σιδηροδοκούς [...] για την στήριξη πατωμάτων μεγάλου ανοίγματος. Για την περίπτωση αυτή προμηθεύει επίσης και κίονες χυτοσιδήρου [...]. Ομοίως, η εισαγωγή άριστης ποιότητας ξυλείας, ιδίως από τη Σουηδία, και πολύτιμων ξύλων από τροπικές χώρες, και παράλληλα με την ανύψωση της ξυλουργικής τέχνης, επέτρεψαν να εφοδιαστούν τα κτήρια αυτής της τάξεως, με άριστης κατασκευής κουφώματα και με πολυτελείς επενδύσεις στο εσωτερικό τους.

Μπίρης Κώστας, Αι Αθήναι (1830-1966), Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σσ. 237-238

2. Η εμπορική ναυτιλία

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Παράγοντες που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας κατά το 18ο αιώνα

- Η έξοδος της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα.
- Η συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774).
- Η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι.
- Η διάσπαση του ηπειρωτικού αποκλεισμού που είχε επιβάλει το αγγλικό ναυτικό στα γαλλικά λιμάνια.

- Η εξαφάνιση γαλλικών πλοίων από την Ανατολική Μεσόγειο.

➤ Η κάμψη λόγω της Ελληνικής Επανάστασης

- Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης ο ελληνικός εμπορικός στόλος μετατρέπεται σε πολεμικό.

- Τα παραδοσιακά ναυτικά κέντρα καταστρέφονται ή παρακμάζουν (Ψαρά, Γαλαξίδι).
- Απομένει μόνο η προδιάθεση και η γνώση για τη θάλασσα και τις ναυτικές υποθέσεις.

➤ Νέα κέντρα ναυτιλίας και παράγοντες ανάπτυξής τους

- Αναδεικνύονται νέα κέντρα (το πιο σημαντικό ήταν η Σύρος λόγω της στρατηγικής θέσης στο Αιγαίο).
- Παρατηρείται δυναμική δραστηριότητα των ελληνικών παροικιών στα εμποροναυτικά κέντρα: στα λιμάνια της Νότιας Ρωσίας, στις εκβολές του Δούναβη, στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στην Αίγυπτο.

- Η ελληνική ατμοπλοΐα κάνει αισθητή την παρουσία μόλις την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα.

➤ Η άνοδος της ναυτιλίας κατά το 19ο αιώνα

- Παρά τις περιόδους κρίσης και αστάθειας και τον ανταγωνισμό του υψηλού κόστους και των τεχνικών απαιτήσεων των ατμόπλοιων

α) αυξάνει ο αριθμός των πλοίων β) αυξάνει η χωρητικότητα

- γ) προωθούνται δημόσια έργα που διευκολύνουν και ενισχύουν τη ναυτιλία (κατασκευή λιμανιών και συστήματος φάρων).

➤ Πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη ατμοπλοΐας

- Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα γίνονται συντονισμένες προσπάθειες για την είσοδο της ελληνικής ναυτιλίας στην εποχή του ατμού.

- Η ανάγκη κεφαλαίων ανατρέπει τις παραδοσιακές εφοπλιστικές σχέσεις.

- Το κράτος, οι τράπεζες (κυρίως η Εθνική) και ομογενείς αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες προς αυτή την κατεύθυνση.

- Παρ' όλα αυτά η ανάπτυξη της ελληνικής ατμοπλοΐας αναστέλλεται λόγω: α) της περιορισμένης διαθεσιμότητας κεφαλαίων
β) του αυξημένου επιχειρηματικού κινδύνου.

- Η ελληνική ατμοπλοΐα κάνει αισθητή την παρουσία μόλις την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα.

➤ **Υφεση λόγω του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου**

- Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οι καταστροφές, οι μεγάλες οικονομικές και πολιτικές αλλαγές στα κράτη του Εύξεινου πόντου μεταβάλλουν τα δεδομένα (το 1919 υποδιπλασιάζεται ο ελληνικός στόλος σε σχέση με το 1914).

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Ιστορικό πλαίσιο κατά το οποίο υπογράφηκε η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή:** Το φθινόπωρο του 1768 κηρύχθηκε νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος. Παράλληλα, οι Ρώσοι έστειλαν ανθρώπους τους στην Ελλάδα προκειμένου να ξεσηκώσουν τους σκλαβωμένους Έλληνες σε εξέγερση εναντίον των Τούρκων. Πράγματι, εξεγέρσεις σημειώθηκαν, οι οποίες όμως καταπνίγηκαν. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος τελείωσε με νίκη των Ρώσων και τον Ιούλιο του 1774 υπογράφηκε η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή. Ένας από τους όρους της συνθήκης αυτής προέβλεπε ελεύθερη ναυσιπλοΐα από τη Μεσόγειο προς τη Μαύρη θάλασσα και αντίστροφα για τα πλοία, που θα έφεραν ρωσική σημαία. Τον όρο αυτό εκμεταλλεύθηκαν και τα ελληνικά πλοία τα οποία μπορούσαν πλέον ελεύθερα να εμπορεύονται με τη ρωσική σημαία. Το γεγονός αυτό διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη των υπόδουλων Ελλήνων και άνοιξαν στο ελληνικό ναυτικό τον δρόμο προς τον Εύξεινο Πόντο και τα παράλια της Νότιας Ρωσίας, όπου σχηματίστηκαν σημαντικές ελληνικές παροικίες.

- **Παροικία:** Ομάδα ανθρώπων ξένης καταγωγής που κατοικεί και δραστηριοποιείται οικονομικά σε μια πόλη ξένης χώρας. Π.χ. η ελληνική παροικία της Βιέννης ήταν οι Έλληνες οι οποίοι κατοικούσαν και εργάζονταν στη Βιέννη.

- **Γαλλική Επανάσταση 1789:** Περίοδος μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών αναταραχών στη Γαλλία, που διήρκεσε από το 1789 έως το 1799. Ανέτρεψε τη μοναρχία, καθιέρωσε μια μορφή δημοκρατίας, πέρασε από περιόδους βίαιων πολιτικών ταραχών, και κατέληξε σε μια δικτατορία υπό τον Ναπολέοντα. Πολλές από τις αρχές της επανάστασης μεταδόθηκαν προς τη Δυτική Ευρώπη και πέρα από αυτή. Εμπνευσμένη από φιλελεύθερες και ριζοσπαστικές ιδέες, η επανάσταση άλλαξε ριζικά την πορεία της σύγχρονης ιστορίας, προκαλώντας παγκοσμίως μείωση των απόλυτων μοναρχιών και αντικατάστασή τους από δημοκρατίες.

- **Ναπολεόντειοι Πόλεμοι (1799-1815):** Το 1799 ο Γάλλος στρατηγός Ναπολέων θα πάρει με

πραξικόπημα την εξουσία στη Γαλλία και θα αρχίσει μία σειρά επεκτατικών πολέμων εις βάρος άλλων χωρών της Ευρώπης. Οι πόλεμοι αυτοί έμειναν γνωστοί ως Ναπολεόντειοι. Κατά τη διάρκεια αυτών των πολέμων η Αγγλία επέβαλλε ναυτικό αποκλεισμό της Γαλλίας, ώστε να δημιουργηθεί μεγάλη έλλειψη, η οποία θα εξανάγκαζε τους Γάλλους να συνθηκολογήσουν με τους όρους που θα επέβαλαν οι Άγγλοι. Οι έμπειροι λοιπόν και ριψοκίνδυνοι Έλληνες ναυτικοί επιχειρούσαν με επιτυχία τη διάσπαση του αποκλεισμού αυτού, μεταφέροντας εμπορεύματα στα γαλλικά λιμάνια και πωλώντας τα σε τιμές μεγαλύτερες αυτών που ίσχυαν σε ομαλές συνθήκες. Παράλληλα η εμπόλεμη κατάσταση των Γάλλων με τους Άγγλους ανάγκασε τα γαλλικά εμπορικά πλοία να αποσυρθούν από την Ανατολική Μεσόγειο. Έτσι, το κενό που δημιουργήθηκε το κάλυψαν ελληνικά εμπορικά πλοία. Οι δύο παραπάνω παράγοντες, λοιπόν, ευνόησαν το γρήγορα πλουτισμό των Ελλήνων πλοιοκτητών.

- **Καταστροφή Γαλαξιδίου (1821):** Στις 22 Σεπτεμβρίου 1821 τουρκικός στόλος πλησίασε το Γαλαξίδι το οποίο εν τω μεταξύ είχαν εγκαταλείψει οι περισσότεροι κάτοικοί του για να σωθούν. Έτσι, το επόμενο πρωί 1.500 Τουρκοαιγύπτιοι στρατιώτες έκαναν απόβαση και λεηλάτησαν την πόλη και έσφαξαν όσους κατοίκους είχαν απομείνει. Ακόμη, αιχμαλώτισαν 90 πλοία και έτσι η Στερεά Ελλάδα έχασε το σπουδαιότερο ναυτικό της κέντρο.

- **Καταστροφή Ψαρών (1825):** Στις 21 Ιουνίου 1825 ο τουρκικός στόλος, αποτελούμενος από 100 πλοία με 10.000 άνδρες, έκανε απόβαση στα Ψαρά, που ήταν μια από τις πιο σημαντικές ναυτικές βάσεις της Επανάστασης. Από τους 7.000 κατοίκους του νησιού 4.000 σφαγιάστηκαν, ενώ από τους 25.000 περίπου πρόσφυγες, που είχαν φτάσει στο νησί από τα παράλια της Μ. Ασίας, μόνο 10.000 σώθηκαν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στη σημαντική ναυτιλιακή και εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων κατά το 18ο αιώνα;

Απ. Σελ.20 Στη διάρκεια του 18ου αιώνα ... οι Έλληνες.

2. Ποια η εικόνα της ελληνικής ναυτιλίας την περίοδο της επανάστασης (1821 – 1830);

Απ. Σελ 20 Ακολουθούν δύσκολα χρόνια ... Ναυτικών υποθέσεων.

3. Πού οφείλει η Σύρος την ανάδειξή της σε ισχυρότατο ναυτιλιακό κέντρο μετά την επανάσταση;

Απ. σελ 20 – 21 Στο ελληνικό κράτος ... αργότερα στην Αίγυπτο.

4. Ποια από τα εθνικά δημόσια έργα έγιναν για την εξυπηρέτηση της ναυτιλιακής δραστηριότητας;

Απ. Σελ 21 Το ίδιο χρονικό ... ελληνικές θάλασσες.

5. Ποιοι συμμετείχαν ενεργά στις πρωτοβουλίες για την είσοδο του ατμού στην ελληνική

ναυτιλία μετά τα μέσα του 19ου αιώνα;

Απ. Σελ. 22 Το κράτος ... πρωτοβουλίες.

6. Ποιοι παράγοντες ανέστειλαν την ανάπτυξη της ελληνικής ατμοπλοΐας;

Απ. Σελ 22 Το κράτος ... πρωτοβουλίες.

7. Πότε άρχισε να γίνεται αισθητή η παρουσία της ελληνικής ατμοπλοΐας και ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στην περαιτέρω ανάπτυξή της;

Απ. Σελ 22 Η παρουσία της ... ίδιο ποτάμι.

8. Πώς ο Α' παγκόσμιος πόλεμος συνέβαλε στην αλλαγή των δεδομένων στην ελληνική ναυτιλία;

Απ. Σελ 22 Ο Α' παγκόσμιος πόλεμος ... μια νέα αρχή.

9. Ποια η πορεία και η εξέλιξη της ελληνικής ναυτιλίας κατά το 19ο αιώνα και ως τις αρχές του 20ου αιώνα; (βλ. πίνακα 5 σελ 24)

Απ. Σελ 20-24 Ακολούθησαν δύσκολα ... μια νέα αρχή.

10. Η εισαγωγή του ατμού στην ελληνική ναυτιλία, πότε γίνεται αισθητή η παρουσία της ελληνικής ατμοπλοΐας και γιατί;

Απ. Σελ 22 Οι πρωτοβουλίες ... και ίδιο ποτάμι.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ανάλυση πίνακα

Πίνακας 5: Η εξέλιξη της εμπορικής ναυτιλίας κατά την περίοδο 1840-1910

Ο πίνακας, σε συσχέτισμό με τις γνώσεις από την ιστορική αφήγηση, αποκαλύπτει την πορεία της ελληνικής ναυτιλίας από το 1840 μέχρι το 1910. Όπως φαίνεται, το 1840, λίγα χρόνια δηλαδή μετά την Επανάσταση, το μέγεθος του ελληνικού εμπορικού στόλου, ο οποίος αποτελείται από ιστιοφόρα, είναι μικρό σε σχέση με τη μετέπειτα εξέλιξή του, τόσο σε αριθμό πλοίων όσο και σε χωρητικότητα. Τούτο οφείλεται ασφαλώς στις καταστροφές που υπέστη κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Μέσα στην επόμενη όμως δεκαετία, 1840-1850, παρουσιάζει ραγδαία αύξηση. Η χωρητικότητά του αυξάνεται κατά 260% και ο αριθμός των πλοίων κατά 165%. Τούτο σημαίνει ότι η μέση χωρητικότητα των πλοίων μεγαλώνει, άρα τα ναυπηγούμενα ή αγοραζόμενα νέα πλοία είναι μεγαλύτερα, όπως προκύπτει και από τη σύγκριση του αριθμού των πλοίων και της χωρητικότητάς τους το 1860. Το έτος αυτό, ενώ ο αριθμός των πλοίων μειώθηκε κατά 270, η χωρητικότητά τους μειώθηκε μόνο κατά 14.000 τόνους.

Η περίοδος 1875-1892 είναι μεταβατική για την ελληνική ναυτιλία, καθώς παράλληλα με τα ιστιοφόρα άρχισαν να εντάσσονται στον ελληνικό εμπορικό στόλο και ατμόπλοια. Έτσι, στο διάστημα αυτό παρατηρούμε μια στασιμότητα σε ό,τι αφορά τη χωρητικότητα των ιστιοφόρων και

μια αύξουσα πορεία σε ό,τι αφορά τον αριθμό και τη χωρητικότητα των ατμόπλοιων. Τέλος, κατά την περίοδο μετά το 1892 και μέχρι το 1911 παρατηρούμε μια φθίνουσα πορεία σε ό,τι αφορά τον αριθμό και τη χωρητικότητα των ιστιοφόρων και το αντίθετο σε ό,τι αφορά τον αριθμό και τη χωρητικότητα των ατμόπλοιων. Η προσαρμογή της ελληνικής ναυτιλίας στη νέα πραγματικότητα απαίτησε κάποιο διάστημα, επειδή χρειάστηκε να επαναπροσδιοριστούν οι παραδοσιακές εφοπλιστικές σχέσεις, η αναζήτηση κεφαλαίων και η συγκρότηση νέων εφοπλιστικών σχημάτων με συμμετοχή εταιρειών, τραπεζών, κράτους και κεφαλαιούχων. Ήδη, με την είσοδο στη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα, η εμπορική ναυτιλία ήταν ακμαιότατη.

Η ελληνική ακτοπλοΐα στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα

Σύνθεση του στόλου της μεγάλης εταιρείας ατμοπλοϊκών γραμμών «Ελληνική Ατμοπλοΐα» (1889)

Από τον πίνακα, ο οποίος καταγράφει λεπτομερώς το στόλο μιας ατμοπλοϊκής εταιρείας, μπορούν να εξαχθούν ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Το πρώτο είναι ότι στα τέλη του 19ου αιώνα η ελληνική ακτοπλοΐα, δηλαδή οι θαλάσσιες συγκοινωνίες της χώρας, διεξάγονται με ατμόπλοια. Το δεύτερο είναι ο ρόλος της Σύρου ως κέντρου ναυτιλιακών δραστηριοτήτων. Το γεγονός ότι η εταιρεία στην οποία αναφέρεται ο πίνακας εδρεύει στη Σύρο μαρτυρεί ότι η πόλη συγκαταλεγόταν μεταξύ των μεγάλων ναυτικών κέντρων της χώρας. Αν μάλιστα από ορισμένα ονόματα πλοίων, όπως «Επτάνησος» και «Ιόνιον», σκεφτούμε ότι οι δραστηριότητες της εταιρείας κάλυπταν πιθανότατα και τη Δυτική Ελλάδα, αντιλαμβανόμαστε το δυναμισμό της Σύρου ως ναυτιλιακού και επιχειρηματικού κέντρου πρώτης γραμμής. Τέλος, το γεγονός ότι τα πλοία ανήκουν σε εταιρεία υποδηλώνει την επικράτηση των νέων επιχειρηματικών- εφοπλιστικών σχημάτων που δημιουργήθηκαν με τη χρήση του ατμού στη ναυτιλία.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (25971)

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

α. να παρουσιάσετε τους λόγους που ευνόησαν τη ναυτιλιακή και εμπορική δραστηριότητα πολλών παραλιακών περιοχών και νησιών του ελληνικού χώρου κατά τον 18^ο αιώνα (μονάδες 12) και

β. να αιτιολογήσετε την ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας κατά την περίοδο 1833-1856. (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Αν η ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε εξωτερικούς παράγοντες που είχαν αποτέλεσμα τη γρήγορη επέκταση της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας πέρα από τα Βαλκάνια, σε περιοχές όπου ανθούσε το δυτικοευρωπαϊκό μονοπώλιο, όταν αναφερόμαστε στον 19^ο αιώνα [κυρίως κατά την περίοδο 1833-1856], το ίδιο φαινόμενο μπορεί να αποδοθεί σε πολλαπλά αίτια. Πρώτον, η άνοδος του εμπορίου μεταξύ Ανατολής και Δύσης στην Ανατολική Μεσόγειο, σημαντικό μέρος του οποίου διεξαγόταν μέσω των ελληνικών λιμανιών αποτέλεσε τη βάση για τη ανάπτυξη του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου και, κατ' επέκταση, της ελληνικής ναυτιλίας. [...] Δεύτερον, η ανάπτυξη της νότιας Ρωσίας που επέτρεψε στο ελληνικό ναυτικό να μονοπωλήσει σχεδόν το σιτεμπόριο της Μαύρης Θάλασσας. [...] Η εμφάνιση σιτηρών από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας χρονολογείται μετά την έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης, τα γεγονότα της οποίας συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας. Τρίτον, η συνεργασία Ελλήνων πλοιοκτητών και εμπόρων που ζούσαν έξω από την ελληνική επικράτεια[...]. Τέταρτον,[...] τα οικονομικά κίνητρα, τα προνόμια αλλά και τα προστατευτικά μέτρα που παραχώρησε το κράτος στις ομάδες εκείνες και τις τάξεις που αναλάμβαναν εκ νέου τις βασικές λειτουργίες του εμπορίου και της ναυτιλίας.

Παπαθανασόπουλος, Κ., «Η εμπορική ναυτιλία: από το ιστίο στον ατμό», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ.79-81. (διασκευή)

2) Τράπεζα Θεμάτων (25971)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται να απαντήσετε στα εξής:

α. Με ποιους τρόπους οι Έλληνες πλοιοκτήτες κατόρθωσαν, μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα, να κυριαρχήσουν στα θαλάσσια δίκτυα της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας; (μονάδες 12)

β. Ποια επίδραση είχαν αφενός η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και αφετέρου η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι στην ελληνική ναυτιλία; (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Τον 18^ο αιώνα τα περισσότερα ελληνικά πλοία έπλεαν με νόμιμες κρατικές σημαίες και εκμεταλλεύονταν το εξωτερικό εμπόριο της Μαύρης Θάλασσας, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των βαλκανικών επαρχιών της. Η παρακμή των ιταλικών ναυτικών δυνάμεων επέτρεψε στους ελληνορθόδοξους πλοιοκτήτες να διεισδύσουν στο ναυτικό εμπόριο της Ιταλίας και της ευρύτερης Μεσογείου. Βεβαίως, οι Βενετοί, οι Γενουάτες και οι Λιβournioi ήταν ακόμη σοβαροί ανταγωνιστές

στην Αδριατική και στο Ιόνιο[...]. Οι Έλληνες μπόρεσαν όμως μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό και [...]να κατακτήσουν, έως το τέλος του 18ου αιώνα, ένα σημαντικό μερίδιο των αγορών. Οι πρώτοι πόλεμοι αυτού του αιώνα, η Γαλλική Επανάσταση και τελικά οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι έφεραν τεράστιο πλούτο στα μεγαλύτερα λιμάνια της ελληνικής χερσονήσου και στις ναυτικές νήσους. [...] Στο θαλάσσιο εμπόριο, οι Έλληνες πλοιοκτήτες, σε συνεργασία με τα τοπικά ναυπηγεία, εφάρμοσαν στα πλοία τους ενδιαφέρουσες καινοτομίες – ή προσάρμοσαν στις ανάγκες τους τεχνικά επιτεύγματα ευρωπαϊκών ναυπηγείων, ιδίως βρετανικών. Στον 18ο αιώνα κατέκτησαν βαθμιαία τις αγορές ξυλείας και δημητριακών στον Δούναβη και στην Μαύρη Θάλασσα. Έως το τέλος του αιώνα είχαν επικρατήσει πλήρως σε αυτές τις αγορές χάρη στην υποστήριξη των Φαναριωτών και των ισχυρών ομογενών τους στην Ρωσία.

Δερτιλής, Γ. Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2009, σ. 89. (διασκευή)

3) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παρακάτω πηγών και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε στην εξέλιξη της ελληνικής ατμοπλοΐας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού.

Κείμενο Α

Από το ιστίο στον ατμό και οι εμπορικές δραστηριότητες

Η οριστική αντικατάσταση των ιστιοφόρων από τα ατμόπλοια, που συντελέστηκε ανάμεσα στη δεκαετία του 1900 και στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, μετέβαλε οριστικά τη φυσιογνωμία του θαλάσσιου εμπορίου. Ως το 1875 ο ελληνικός ιστιοφόρος στόλος βρισκόταν στο απόγειό του. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή οι εξελίξεις κατέστησαν τα ατμόπλοια οικονομικά εκμεταλλεύσιμα σε όλους τους θαλάσσιους δρόμους του κόσμου. Η ελληνική ιστιοφόρος ναυτιλία δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί την ατμοκίνητη ναυτιλία των ευρωπαϊκών χωρών. Σε ελάχιστο όμως χρονικό διάστημα, Έλληνες πλοιοκτήτες, κυρίως από τα Επτάνησα, τα νησιά του Αιγαίου και από τη διασπορά, αγόραζαν μεταχειρισμένα ατμοκίνητα πλοία στην αρχή και τα παραχωρούσαν σε έμπειρους караβοκύρηδες, με συμφωνημένο ποσοστό κέρδους. Το 1875 υπήρχαν 28 ατμόπλοια συνολικής χωρητικότητας 8.241 τόνων.

Στα αμέσως επόμενα χρόνια το πλοιοκτητικό κεφάλαιο στράφηκε στην αγορά και την ναυπήγηση νέων μονάδων, που θα συναγωνίζονταν με επιτυχία τους εμπορικούς στόλους των μεγάλων ναυτικών χωρών. [...] Η αύξηση των εμπορικών συναλλαγών ευνοήθηκε από το γεγονός ότι η επενδυτική δραστηριότητα των Ελλήνων, τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού, στρεφόταν κατά κύριο λόγο στη μεσολάβηση, τον μεταπρατισμό και τη διαμετακόμιση.

www.archive.gr, «Η ελληνική οικονομία μετά την Επανάσταση»

Κείμενο Β

Προσπάθειες και πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη της ελληνικής ατμοπλοΐας

Το 1857 άρχισε τις εργασίες της η «Ελληνική Ατμοπλοϊκή Εταιρεία» με έδρα της τη Σύρο. Η πρωτοβουλία για την ίδρυσή της οφείλεται στην κυβέρνηση Μαυροκορδάτου που ψήφισε το νόμο της 22ας Απριλίου 1855, με τον οποίο δινόταν η άδεια ιδρύσεως μετοχικής ανώνυμης εταιρίας με σκοπό την ατμοπλοϊκή συγκοινωνία μεταξύ των νησιών και των παραλίων της χώρας. Η εταιρία συστήθηκε το 1856. [...] Επιπλέον το κράτος ενίσχυσε την εταιρία, παρέχοντας με δάνειο οικόπεδα στη Σύρο και στον Πειραιά, καθώς και τρία επιβατικά ατμόπλοια. Ο αριθμός των ατμοπλοίων που διέθετε η εταιρία αυξήθηκε από 4 αρχικά σε 11 το 1861.

[...] Η κρίση που περνούσε η ναυτιλία τα μεταβατικά εκείνα χρόνια με την είσοδο του ατμού έπρεπε να καλυφθεί με την εξεύρεση μεγάλων χρηματικών πιστωτικών κεφαλαίων. Την δουλειά αυτή έπρεπε να αναλάβουν ειδικές τράπεζες με αποκλειστική οικονομική δραστηριότητα στον τομέα της ναυτιλίας. Έτσι στα 1860 συστήθηκε στην Πάτρα η «Ελληνική Ναυτική Τράπεζα» του Σωτηρίου Γερούση με μετόχους Έλληνες εμπόρους και επιχειρηματίες μέσα και έξω από την Ελλάδα.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 182-184

Κείμενο Γ

Η εμπορική ναυτιλία παρά τα μεγάλα κέρδη που είχε αποφέρει στη διάρκεια του παγκοσμίου πολέμου σε ορισμένους εφοπλιστές (περίπου ένα δισεκατομμύριο χρυσά φράγκα) υφίσταται βαριές απώλειες, δηλαδή 64,6% της χωρητικότητας της, που έπεσε από το ένα εκατομμύριο τόνους περίπου το 1915 σε 400.000 Το 1918.

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 126

3. Η διανομή των εθνικών κτημάτων

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ **Οι εθνικές γαίες: ένα σημαντικό πρόβλημα**

• Ένα από τα κυριότερα μετεπαναστατικά προβλήματα ήταν το ζήτημα των εθνικών γαιών (ακίνητες κτηματικές ιδιοκτησίες Οθωμανών κατά την προεπαναστατική περίοδο στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους).

➤ **Η αξιοποίηση των εθνικών κτημάτων από τις ελληνικές επαναστατικές κυβερνήσεις**

- Τα εθνικά κτήματα περιήλθαν στο ελληνικό κράτος «επαναστατικό δικαίω».
- Αποτέλεσαν σημαντικό κεφάλαιο.
- Χρησιμοποιήθηκαν ως υποθήκες για τη σύναψη δανείων.
- Εκποιήθηκαν ως μέσα εξασφάλισης εσόδων.
- Η έκτασή τους υπολογίζεται κατά προσέγγιση σε 4.000.000-5.000.000 στρέμματα (λόγω του περίπλοκου οθωμανικού καθεστώτος για την έγγεια ιδιοκτησία).

➤ **Προβλήματα για τη διανομή των εθνικών γαιών**

- Μεγάλο πρόβλημα κατέστη η διανομή των εθνικών γαιών.
- Πολλοί από τους καλλιεργητές τους κατά τα προεπαναστατικά χρόνια είχαν δικαιώματα εκμετάλλευσης (απέδιδαν φόρους: ποσοστό της παραγωγής στον ιδιοκτήτη και τη δεκάτη).
- Ήταν δύσκολο για το κράτος να ζητήσει την εξαγορά τους από τους μέχρι τότε καλλιεργητές έναντι υψηλού τιμήματος.

- Οι τίτλοι ιδιοκτησίας δεν ήταν ξεκάθαροι.

➤ **Άλλα προβλήματα για τη διανομή των εθνικών γαιών**

- Τμήμα των γαιών στη Στερεά Ελλάδα πέρασε με απευθείας εξαγορά στους ιδιώτες από τους Οθωμανούς ιδιοκτήτες.
- Το κράτος έχασε την δυνατότητα της διαμεσολάβησης και της αποκόμισης προσόδων.
- Έγιναν καταπατήσεις γαιών που δύσκολα αποδεικνύονται σε εδάφη με αμφισβητούμενα πιστοποιητικά ιδιοκτησίας.

- Οι διαφορές οθωμανικού-βυζαντινορωμαϊκού δικαίου (που τελικά επικράτησε μετά την Επανάσταση) στην έγγεια ιδιοκτησία άφηναν πολλά περιθώρια ατασθαλιών.

➤ **Ο πολυτεμαχισμός της γης: αίτια-συνέπειες**

- Γενικότερη τάση: ο πολυτεμαχισμός των εθνικών γαιών – όχι η συγκέντρωση μεγάλων κτημάτων στα χέρια λίγων κεφαλαιούχων.

- Ο τεμαχισμός ενισχύθηκε από την έλλειψη κεφαλαίων και την τάση απόκτησης γης στα αστικά κέντρα.

- Οι μικρές ιδιοκτησίες έγιναν ευάλωτες σε οικονομικές, φορολογικές πιέσεις.
- Αποτέλεσμα: η ανάπτυξη καθεστώτος πολιτικής προστασίας από τοπικούς πολιτευτές (μετεξέλιξη του ρόλου που έπαιζαν οι προεστοί στην προεπαναστατική περίοδο).

➤ **Η οριστική αντιμετώπιση του προβλήματος (1870-1871) – Οι ρυθμίσεις**

- Οριστική αντιμετώπιση: 1870-1871.
- Προτεραιότητα δόθηκε στην εξασφάλιση των ακτημόνων χωρικών.
- Το κράτος εξασφάλιζε μέσω της εκποίησης τα μεγαλύτερα δυνατά έσοδα.
- Συντελέστηκε πολυτεμαχισμός της γης με (ανώτατα) όρια στην έκταση της αγοράς.

➤ **Διαπιστώσεις**

- Στα χρόνια αυτά (1870-1871) συντελέστηκε μεγάλη διανομή εθνικών γαιών σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια (1833-1870).
- Μόνο όμως το 50% περίπου του αντιτίμου των γαιών πληρώθηκε στο κράτος από τους αγοραστές της εθνικής ιδιοκτησίας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι ονομάζουμε με τον όρο «εθνικές γαίες»;
Απ. Σε 23 «Εθνικές γαίες» ... εκμετάλλευσης.
2. Πώς χρησιμοποιήθηκαν οι «εθνικές γαίες» από το ελληνικό κράτος;
Απ. Σελ 23 Οι περιουσίες αυτές ... εκποίησή τους.
3. Ποια η έκταση των «εθνικών γαιών» και γιατί μπορεί να υπολογιστεί μόνο κατά προσέγγιση;
Απ. Σελ 23-24 Η έκταση των γαιών ... 5.000.000 στρέμματα.
4. Ποια τα προβλήματα διανομής των «εθνικών γαιών»;
Απ. Σελ 24 Η διανομή των «εθνικών γαιών» ... είδους ατασθαλίες.
5. Πού οφείλονται οι τάσεις πολυτεμαχισμού των «εθνικών γαιών» σε μικρές και μεσαίες ιδιοκτησίες;
Απ. Σελ 24 Γενικότερα όμως ... προθέσεις των πλουσίων.
6. Ποιες οι συνέπειες του πολυτεμαχισμού των «εθνικών γαιών» σε μικρές και μεσαίες ιδιοκτησίες;
Απ. Σελ 24 Η απόκτηση μεγάλης ... προεπαναστατική περίοδο.
7. Ποιοι οι στόχοι των νομοθετικών ρυθμίσεων της περιόδου 1870-1871 για τη διανομή των «εθνικών γαιών»;
Απ. Σελ 25 Στόχος των νομοθετημάτων ... δημοσιονομικό αδιέξοδο.
8. Τι γνωρίζετε για τις νομοθετικές ρυθμίσεις της περιόδου 1870-1871, τη σημασία και τα αποτελέσματά τους;

Απ. Σελ 25 Η οριστική αντιμετώπιση ... αυτής ιδιοκτησίας.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (30812)

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

α. να περιγράψετε το καθεστώς ιδιοκτησίας των εθνικών γαιών στην προεπαναστατική περίοδο και κατά τα χρόνια της επανάστασης του 1821 (μονάδες 12) και

β. να παρουσιάσετε τι προέβλεπε ο νόμος της 7^{ης} Ιουνίου 1835 για τη διανομή των εθνικών γαιών και ποιες πιθανές δυσκολίες θα συναντούσε στην εφαρμογή του ως προς την εξαγορά τους. (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Πριν από το 1821 τα 2/3 περίπου της καλλιεργήσιμης γης ανήκαν σε Τούρκους γαιοκτήμονες και τα υπόλοιπα στους Έλληνες προεστούς, με αποτέλεσμα οι Έλληνες αγρότες να εργάζονται ως ενοικιαστές στα κτήματα Τούρκων και Ελλήνων ιδιοκτητών. Ήδη οι πρώτες επαναστατικές εθνοσυνελεύσεις είχαν κηρύξει τις τουρκικές γαίες ιδιοκτησία του έθνους και είχαν υιοθετήσει την αρχή ότι με τον καιρό κάθε Έλληνας θα έπαιρνε ως ατομική του ιδιοκτησία ένα κομμάτι εθνικής γης, ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του στον Αγώνα. Η βασιλική κυβέρνηση θέλησε να εκπληρώσει την υπόσχεση των εθνικών συνελεύσεων, όχι μόνο για να κατευνάσει την κοινωνική και πολιτική αναταραχή αλλά γιατί θεωρούσε το μέτρο σημαντικό για τη δημιουργία έθνους που θα το αποτελούσαν οι μικροί, εργατικοί και ανεξάρτητοι ιδιοκτήτες, υποστηρικτές του θρόνου, εναντίον των προεστών και των οπλαρχηγών. Ο νόμος της 7^{ης} Ιουνίου 1835 [...] προέβλεπε να συμπεριληφθούν όλοι οι κάτοικοι του ελληνικού βασιλείου: αυτόχθονες, ετερόχθονες και φιλέλληνες, ιδιοκτήτες και μη, εργαζόμενοι και άνεργοι, εφόσον είχαν συμμετάσχει ως στρατιωτικοί ή ως πολίτες στον Αγώνα. [...] Η παραχώρηση της γης δε δινόταν δωρεάν αλλά έναντι ορισμένου τιμήματος, το οποίο διέθετε το κράτος στον αγοραστή με υποχρέωση του τελευταίου να το εξοφλεί με χρεωλύσιο.

Πετρόπουλος, Ι.Α.- Κουμαριανού, Αικ., *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, Οθωνική περίοδος 1830-1843*, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 150-151.

2) Τράπεζα Θεμάτων (31157)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να αναφερθείτε:

α. στους στόχους και το περιεχόμενο των νομοθετημάτων του 1871 που αφορούσαν τη ρύθμιση του ζητήματος των εθνικών γαιών (μονάδες 12) και

β. στην εφαρμογή των νόμων αυτών και την εκπλήρωση των στόχων τους. (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το ζήτημα λοιπόν των εθνικών γαιών θα λυθεί με δύο νόμους τους οποίους έφερε προς ψήφιση στη Βουλή ο Σ. Σωτηρόπουλος, ως υπουργός των Οικονομικών της κυβέρνησης Κουμουνδούρου. Πρόκειται για τους νόμους ΥΛΑ΄ της 25ης Μαρτίου 1871 και ΤΠς΄ της 24ης Μαρτίου 1871. Με τον πρώτο νόμο ρυθμίζεται η διανομή και η διάθεση της εθνικής γης, με το δεύτερο το ελληνικό κράτος έρχεται να δώσει λύση στις εμφυτεύσεις που είχαν γίνει επί εθνικών γαιών. Σύμφωνα με το νόμο ΥΛΑ΄ κάθε οικογενειάρχης, ενήλικας Έλληνας πολίτης, χήρα, ανήλικα ορφανά καλούνταν να συμμετάσχουν στη διανομή των «μή πεφυτευμένων» γαιών. Το κράτος θα διατηρούσε πλέον μόνο τα δάση και ορισμένα οικοπέδα στις πόλεις κυρίως, που θα μπορούσαν να του φανούν χρήσιμα. [...] Η γη που θα διανεμόταν σε κάθε δικαιούχο δεν μπορούσε να ξεπερνά τα 80 στρέμματα ξηρικών και 40 στρέμματα ποτιστικών γαιών.[...] Με το νόμο ΤΠς΄ [...] οι καλλιεργητές μπορούσαν να εξαγοράσουν τα δικαιώματα του κράτους, καταβάλλοντας την αξία της ασκεπούς γης την ημέρα της δημοσίευσης του νόμου. Με βάση τη νομοθεσία μέχρι το 1911 εκδόθηκαν 357.217 παραχωρητήρια που αντιστοιχούσαν σε 2.650.000 στρέμματα συνολικής αξίας 90.000.000 δραχμών. [...] Η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της διανομής είναι αντιφατική. Τα οφέλη για το δημόσιο ταμείο υπήρξαν πολύ κατώτερα των προσδοκιών, καθώς μόλις το 55% της αξίας των γαιών που διανεμήθηκαν εισπράχθηκε από το κράτος μέχρι το 1911.

Σωτηρόπουλος, Σ., «Η διανομή των εθνικών γαιών (1871)», στο Τετράδια κοινοβουλευτικού λόγου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2010, σ. 42-43 .

3) Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παρακάτω πηγών:

α) Να κατονομάσετε τους παράγοντες που συνθέτουν την πολυπλοκότητα του ζητήματος της διανομής των εθνικών γαιών.

β) Να περιγράψετε το πλαίσιο μέσα στο οποίο έγινε ο σφετερισμός πολλών εθνικών γαιών.

Πηγή 1

Αλλά οι αγώνες που έγιναν για την κατανομή των εδαφών και η αντίδραση εκείνων που επωφελούνταν από τη συγκεχυμένη κατάσταση που επικρατούσε στη διαχείριση των εθνικών γαιών, επιβράδυναν τη διανομή. Μέχρι το 1871, οπότε αρχίζει να επιταχύνεται ο ρυθμός διανομής των εθνικών γαιών, είχαν μοιραστεί μονάχα στρέμματα, ενώ κληρώθηκαν και μοιράστηκαν 3.300.000 στρέμματα ακόμα, που αναλογούσαν σε 40 ως 80 στρέμματα κατά κεφαλήν. Αλλά η επίσημα επικυρωμένη διανομή των εθνικών εδαφών, δεν καλύπτει παρά μονάχα ένα τμήμα του συνόλου. Με βάση τους αριθμούς που αναφέρονται, παρατηρούμε ότι απομένουν ακόμη τουλάχιστον 3.000.000

στρέμματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν το μισό ή το ένα τρίτο του συνόλου των εθνικών γαιών, αλλά δεν εμφανίζονται πουθενά στις επίσημες στατιστικές. Έτσι, η διαδικασία της διανομής της γης, που συμβαδίζει με τον ιδιωτικό σφετερισμό σημαντικών εκτάσεων, είχε σαν αποτέλεσμα το γενικότερο ενδυνάμωμα του ισχύοντος καθεστώτος των γαιοκτημόνων, μετατρέποντας σταδιακά τους εκμισθωτές σε μικροϊδιοκτήτες.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 72-74

Πηγή 2

Ουσιαστικό πρόβλημα έμενε πάντα, απ' την εποχή του πολέμου της Ανεξαρτησίας και του Καποδίστρια, η διανομή των εθνικών γαιών στους αγρότες. Οι νόμοι οι σχετικοί μ' αυτό το ζήτημα και προπαντός ο τρόπος εφαρμογής τους, δεν ευνοούσαν τους αγρότες. Από τα 721000 εκτάρια, στα οποία ανερχόταν η ολική επιφάνεια των εθνικών γαιών, μόνο 28000 παραχωρήθηκαν ως το 1856 έναντι ετήσιας εξόφλησης, που κι αυτά άλλωστε πέρασαν στα χέρια των ισχυρών της εποχής. Από το άλλο μέρος, οι εθνικές γαίες που έγιναν αντικείμενο σφετερισμού, υπολογίζονται σε πάνω από 300000 εκτάρια.

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 79

4. Η εκμετάλλευση των ορυχείων

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Περιορισμένο αρχικά το ενδιαφέρον για την εκμετάλλευση των ορυχείων – Αίτια

- Η έλλειψη βαριάς βιομηχανίας περιορίζει το ενδιαφέρον για εκμετάλλευση του υπεδάφους.
- Παρατηρείται μικρή δραστηριότητα για εξαγωγές ή κάλυψη τοπικών αναγκών.
- Γίνονται εξαγωγές (μεταλλεύματα ακατέργαστα ή μετά από στοιχειώδη επεξεργασία).
- Κάλυψη περιορισμένων τοπικών αναγκών (λατομεία, οικοδομικά υλικά).

➤ Αίτια ανάπτυξης της εκμετάλλευσης κατά το 19ο αιώνα

- Η Ελλάδα ήταν πλούσια σε μεταλλεύματα, αλλά μικρής ποσότητας.
- Με νομοθεσία του 1860 εκχωρήθηκαν με ευνοϊκούς όρους μεταλλευτικά δικαιώματα.
- Σημειώθηκε ραγδαία εξέλιξη, η οποία ενισχυόταν από συγκυρίες (π.χ. διάνοιξη διώρυγας

Σουέζ).

➤ Η περίπτωση του Λαυρίου

- Το 1866 στο Λαύριο η γαλλοϊταλική εταιρεία (Σερπιέρι-Ρου) εκμεταλλεύεται υπόγεια κοιτάσματα και τις «σκωρίες».

- Εξόρυξη αργύρου και μολύβδου (εξαγωγές που απέφεραν πολλά εκατομμύρια δραχμές).

➤ Άλλα ορυκτά προς εκμετάλλευση

- Προϊόντα: θειάφι (Μήλος), σμύριδα (Νάξος), θηραϊκή γη (Θήβα), μάρμαρα (οικοδομική ανάπτυξη), αλυκές (απέφεραν σημαντικά δημόσια έσοδα προς το τέλος του 19ου αιώνα).

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Λατομείο** < λᾶας (=πέτρα) + τέμνω: Τόπος όπου εξορύσσονται πετρώματα για οικοδομικές συνήθως εργασίες.
- **Σμύριδα**: ακατέργαστο πέτρωμα από τη Νάξο που χρησιμοποιείται και για οικοδομικές εργασίες λόγω της σκληρότητάς του.
- **Θηραϊκή γη**: ηφαιστιογενές πέτρωμα από τη Σαντορίνη (Θήρα) που χρησιμοποιείται ως οικοδομικό υλικό.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πού οφειλόταν το περιορισμένο ενδιαφέρον για εκμετάλλευση του υπεδάφους στην Ελλάδα μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα και σε τι αποσκοπούσαν οι δραστηριότητες στο χώρο αυτό;

Απ. Σελ 25 Η απουσία βαριάς ... μόνο επεξεργασία.

2. Ποια η πιο γνωστή περιοχή μεταλλευτικής δραστηριότητας κατά το 19ο αιώνα και γιατί;

Απ. Σελ 26 Η πιο γνωστή ... εκατομμυρίων δραχμών.

3. Ποιες άλλες εκμεταλλεύσεις ξεχώριζαν κατά το 19ο αιώνα;

Απ. Σελ 26 Από τις άλλες εκμεταλλεύσεις ... του 19ου αιώνα.

4. Τι ήταν οι «σκωρίες»;

Απ. Σελ 26 Τα υλικά που είχαν ... κατάλοιπα..

5. Πότε εμφανίστηκε το μάρμαρο και πότε πήρε σημαντικές διαστάσεις η αξιοποίησή του;

Απ. Σελ 26 Με την οικοδομική ανάπτυξη ... του 19ου αιώνα.

6. Ποιοι παράγοντες ενθάρρυναν τη μεθοδική εκμετάλλευση των ορυχείων στις αρχές της δεκαετίας του 1860;

Απ. Σελ 25 -26 Η ενθάρρυνση της μεθοδικής ... Ανατολική Μεσόγειο.

7. Ποιες οι εκμεταλλεύσεις ξεχώριζαν στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα;

Απ. Σελ 26 Η πιο γνωστή περιοχή ... του 19ου αιώνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραπάνω πηγών, να παρουσιάσετε την πορεία της μεταλλευτικής βιομηχανίας στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα και να αναφέρετε χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Πηγή 1

Εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου

Από τον ορυκτό πλούτο της χώρας είχε αξιοποιηθεί ως τα μέσα του αιώνα (σημ: 19ου αιώνα) κυρίως η σμύριδα της Νάξου ,που αποτελούσε εξαγωγίμο προϊόν. Με το νόμο ΣΒ΄ της 18ης Ιουλίου 1852, η εκμετάλλευση των ορυχείων είχε δοθεί ύστερα από δημοπρασία στον Άγγλο Ρίτσαρντ Άμποτ με ευνοϊκούς όρους για το δημόσιο. Η παραγωγή σμύριδας έφθασε το 1856 τις 40.000 καντάρια, ενώ το 1859 η εξαγωγή της απέφερε 256.424 δρχ.

Μια θετική προσπάθεια για την άρση των εμποδίων στον τομέα ορισμένων βιομηχανικών υλών σημειώθηκε το 1867 με την ψήφιση του νόμου «περί μμεταλλείων και ορυκτών». Ο νόμος εκείνος σκοπός είχε να ενθαρρύνει τις ξένες επενδύσεις και να στρέψει την εγχώρια αποταμίευση στην εκμετάλλευση του πλούτου της ελληνικής γης. Πραγματικά μέσα σε λίγα χρόνια από την ψήφιση του νόμου σημειώθηκε ένας πρωτοφανής για τα ελληνικά χρόνια πυρετός για την έρευνα και εκμετάλλευση του ελληνικού υπεδάφους. Όπως γράφει ο τότε τμηματάρχης της Δημόσιας Οικονομίας του Υπουργείου Εσωτερικών Α. Μανσόλας, «Η μεταλλευτική βιομηχανία εξήγειρε την δραστηριότητα και την κερδοσκοπική των πολιτών τάση, πανταχού δε σχεδόν της Ελλάδος περιέτρεχον τα όρη και τας κοιλάδας προς ανίχνευσιν του υπό την επιφάνειαν αυτών, κατά την ιδέαν

των απλουστέρων, υποκρυπτομένου πλούτου, εξ ου ωνειροπωλούντο αμύθητα κέρδη» . Από το 1867 έως το 1875 υπεβλήθησαν στο υπουργείο Εσωτερικών 1.086 αιτήσεις δια την παραχώρησιν μεταλλείων και ορυχείων εκτάσεως εκατομμυρίων στρεμμάτων.

[...]. Από το 1867 ως το 1875 υποβλήθησαν στο υπουργείο Εσωτερικών 1.086 αιτήσεις για την παραχώρηση μεταλλείων και ορυχείων εκτάσεως εκατομμυρίων στρεμμάτων. Από τις αιτήσεις αυτές εγκρίθηκαν 359, αλλά σε 40 από αυτές ενεργήθηκαν σχετικές έρευνες, και στα τέλη του 1875 παρέμειναν σε λειτουργία μόνο 9.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 180-181, 312

Πηγή 2

Ο Όθωνας στα 1861 ψήφισε σχετικό νόμο για τα μεταλλεία. Σύμφωνα μ' αυτό το νόμο το ξένο κεφάλαιο πιάνει το μεταλλευτικό πλούτο της χώρας. Ως τα 1876 δόθηκαν 359 παραχωρήσεις για μεταλλεία με έκταση 2.016.844 στρέμματα, τον ίδιο χρόνο, στα 1876, υπάρχουν στην Ελλάδα 29 μεταλλευτικές επιχειρήσεις με κεφάλαια 60 εκατομμυρίων χρυσών δραχμών, ενώ στα 1837 ήταν 18 με μόνο 159 εκατομμύρια χάρτινες δραχμές. Το Λαύριο τώρα γίνεται γερό μεταλλευτικό κέντρο και το εκμεταλλεύεται γαλλοϊταλική εταιρία. Όμως στην Ελλάδα δεν αναπτύσσεται μεταλλοβιομηχανία και τα μεταλλεύματα μ' ένα πρώτο καθάρισμα βγαίνουν στο εξωτερικό για επεξεργασία κι έτσι ληστεύουν την Ελλάδα.

Ζέρβος Γ. , Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας, μέρος β', Αθήναι 1945, σελ. 81

Πηγή 3

Για την προμήθεια του λευκού μαρμάρου λειτούργησαν λατομεία στη Πεντέλη, με περιορισμένα όμως μέσα και σε ανάλογη έκταση, μόνο για τα διακοσμητικά αρχιτεκτονικά στοιχεία των ανακτόρων, του Πανεπιστημίου και των άλλων μνημειωδών κτιρίων εκείνης της περιόδου.

Μπίρης Κώστας, Αι Αθήναι (1830-1966), Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σ. 72

5. Η δημιουργία τραπεζικού συστήματος

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Λόγοι που επέβαλαν την ανάγκη ίδρυσης τραπεζικού συστήματος μετά την απελευθέρωση

- Κάλυψη κυβερνητικών αναγκών.
- Διαχείριση κρατικού δανεισμού.
- Έκδοση χαρτονομίσματος.
- Προώθηση λύσεων για τις πιστωτικές ανάγκες της οικονομίας.
- Εξεύρεση κεφαλαίων για τις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες χωρίς όρους τοκογλυφίας.

➤ Οι αδυναμίες του προγενέστερου πιστωτικού συστήματος και οι συνέπειές τους στην οικονομία της χώρας

• Τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας το πιστωτικό σύστημα βρισκόταν σε πρωτόγονη κατάσταση.

- Ήταν συνδεδεμένο με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων (σταφίδα).
- Οι έμποροι λειτουργούσαν ως πιστωτές με τοκογλυφικές διαθέσεις.
- Περιορίζονταν οι επιχειρηματικές πρωτοβουλίες.
- Αποθαρρύνονταν τα ελληνικά κεφάλαια του εξωτερικού.

➤ Η Εθνική τράπεζα: ίδρυση και πρώτες δραστηριότητες

• Ιδρύθηκε το 1841 και τα κεφάλαια για την ίδρυσή της προήλθαν από το εξωτερικό, αλλά και η παρουσία των κρατικών παραγόντων ήταν έντονη.

- Μέτοχοι: Ευνάρδος, ελληνικό κράτος, Έλληνες έμποροι, ξένες προσωπικότητες.
- Πρώτος διοικητής ήταν ο Γεώργιος Σταύρου.
- Αργότερα έγιναν διευρύνσεις κεφαλαίου (συμμετείχαν κεφαλαιούχοι και έμποροι του ελληνικού χώρου).

• Τα πρώτα χρόνια ήταν ασαφής ο προσανατολισμός, αλλά ήταν σημαντικό πλεονέκτημα το δικαίωμα έκδοσης χαρτονομίσματος για λογαριασμό του κράτους.

➤ Η επέκταση των εργασιών της Εθνικής Τράπεζας και η θέση της στην ελληνική οικονομική ζωή

- Οι εργασίες εξαπλώθηκαν από την Αθήνα σε άλλες πόλεις (Ερμούπολη, Πάτρα).
- Αποτελέσματα:
- μερική αντιμετώπιση του τοκογλυφικού συστήματος
- η Τράπεζα κέρδιζε την εμπιστοσύνη της ελληνικής κοινωνίας
- διαδοχικές διευρύνσεις μετοχικού κεφαλαίου.

➤ **Ο πολλαπλασιασμός των τραπεζικών ιδρυμάτων**

• Από το 1860 πολλαπλασιάζονται τα τραπεζικά και ασφαλιστικά ιδρύματα (Ιονική το 1839, Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας, Γενική Πιστωτική Τράπεζα, Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως κτλ.).

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Πιστωτικό σύστημα:** Το σύστημα, του οποίου μέρη είναι οι οργανισμοί που δανείζουν και δανείζονται, τα νομικά και φυσικά πρόσωπα που συμμετέχουν σε αυτό αλλά και το κράτος τόσο ως εγγυητής της καλής λειτουργίας του όσο και το ίδιο ως φορέας.

• **Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1841:** Τα κεφάλαια για την ίδρυσή της προήλθαν από: α) ξένους: από τον Γερμανοεβραίο τραπεζίτη Ρότσιλντ (Rothschild) που είχε το 55% των μετοχών, τον Ελβετό τραπεζίτη Εϋνάρδο (Eynard) και τον βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκο Α' (Ludwig) κ.ά., β) Έλληνες του εξωτερικού: τον Νικόλαο Ζωσιμά (Ρωσία), τον Κωνσταντίνο Βράνη (Ουγγαρία) κ.ά., γ) ελληνικό κράτος (20%).

• **Ιονική Τράπεζα:** Ιδρύθηκε στις 17 Ιανουαρίου 1839 με έδρα το Λονδίνο. Τα κεφάλαια για την ίδρυσή της καταβλήθηκαν κυρίως από Άγγλους επενδυτές. Το πρώτο της κατάστημα το οποίο ήταν ταυτόχρονα και το κεντρικό γραφείο της τράπεζας λειτούργησε για πρώτη φορά στις 2 Μαρτίου 1840 στην Κέρκυρα.

• **Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας:** Με την επέκταση του Ελληνικού κράτους και μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας και τμήματος της Ηπείρου στην Ελληνική επικράτεια το 1881, παρουσιάστηκε η ανάγκη της οικονομικής ανάπτυξης των νέων περιοχών. Την ανάγκη αυτή ήρθε να καλύψει η ίδρυση της Τράπεζας Ηπειροθεσσαλίας το 1882 στον Βόλο. Τα απαραίτητα κεφάλαια για την ίδρυσή της καταβλήθηκαν κυρίως από τον τραπεζίτη Ανδρέα Συγγρό, ο οποίος ήταν και ο κύριος μέτοχος.

• **Γενική Πιστωτική τράπεζα:** Ιδρύθηκε το 1872 από ομογενείς.

• **Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως:** Ιδρύθηκε το 1873 με προσανατολισμό τη χρηματοδότηση της βιομηχανίας και των μεγάλων έργων υποδομής την περίοδο της «μεταλλομανίας», όπως ονομάστηκε.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια η εικόνα του πιστωτικού συστήματος της χώρας κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας;

Απ. Σελ 26 Το πιστωτικό σύστημα ... επιχειρηματικές πρωτοβουλίες.

2. Πότε ιδρύθηκε η Εθνική Τράπεζα, και ποιοι οι κύριοι μέτοχοί της αρχικά;

Απ. Σελ 27 Το μεγάλο βήμα ... και της πολιτικής.

3. Ποιοι μετείχαν στις επόμενες διερευνήσεις του κεφαλαίου της Εθνικής Τράπεζας;

Απ. Σελ 28 Στις επόμενες διερευνήσεις ... Ράλλης κ.λ.π.

4. Ποια η κύρια πηγή εσόδων της Εθνικής Τράπεζας;

Απ. Σελ 28 Η δραστηριότητάς της ... την κυκλοφορία τους.

5. Ποιες οι δραστηριότητες της Εθνικής Τράπεζας μετά το 1841 και κατά πόσο κέρδισε την εμπιστοσύνη της ελληνικής κοινωνίας;

Απ. Σελ 28 Προοδευτικά οι εργασίες ... ελληνικού χώρου.

6. Ποια άλλα τραπεζικά και ασφαλιστικά ιδρύματα ιδρύθηκαν στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1860 και μετά;

Απ. Σελ 29 Από τη δεκαετία του 1860 ... Βιομηχανικής Πίστεως κ.λπ.

7. Ποιοι λόγοι έκαναν αναγκαία την ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους;

Απ. Σελ 26 - 27 Με την ίδρυση ... κοινωνικών ομάδων.

8. Τι γνωρίζετε για την ίδρυση της Εθνικής τράπεζας;

Απ. Σελ 27 - 29 Το μεγάλο βήμα ... ελληνικού χώρου.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία των εικόνων του κεφαλαίου

1. Το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας στην οδό Αιόλου

Η Εθνική Τράπεζα, που ιδρύθηκε το 1841, στα τέλη του 19ου αιώνα ήταν η ισχυρότερη ελληνική τράπεζα, με υποκαταστήματα σε όλες τις σημαντικές επαρχιακές πόλεις. Το κεντρικό κατάστημά της στην οδό Αιόλου, στο κέντρο της Αθήνας, αποτελούσε την καρδιά του πιστωτικού αυτού ιδρύματος, που είχε κερδίσει την εμπιστοσύνη της ελληνικής κοινωνίας.

2. Το κτίριο της Λαϊκής Τράπεζας στην οδό Πεσμαζόγλου

Η Λαϊκή Τράπεζα ιδρύθηκε το 1905. Ιδρυτής και διευθυντής της υπήρξε ο Διονύσιος Λοβέρδος.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (25977)

Αφού μελετήσετε συγκριτικά τις παρακάτω ιστορικές πηγές και σε συνδυασμό με τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε:

α. στο καθεστώς λειτουργίας της Εθνικής Τράπεζας (μονάδες 12) και

β. στη σημασία της δυνατότητας έκδοσης τραπεζογραμματίων (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η έκδοση τραπεζογραμμάτων είναι αποκλειστικό προνόμιο που έχει παραχωρηθεί από το Κράτος στην Εθνική Τράπεζα με την ιδρυτική της σύμβαση το 1841. Ωστόσο η σύμβαση έχει παραχωρήσει το προνόμιο μόνο για τις επαρχίες στις οποίες η Εθνική διατηρεί Υποκαταστήματα. Υπάρχει επομένως η δυνατότητα, να εκδοθεί χαρτονόμισμα και από άλλη τράπεζα, αν δοθεί η σχετική έγκριση από το Δημόσιο και αν περιοριστεί η έκδοση και η κυκλοφορία του στις επαρχίες που δεν υπάρχουν υποκαταστήματα της Εθνικής. Το 1872 οι επαρχίες αυτές είναι πολλές, σχεδόν το μισό βασίλειο. Πρόκειται φυσικά για τις φτωχότερες επαρχίες της χώρας αλλά η έκδοση χαρτονομίσματος είναι εργασία αρκετά επικερδής, ώστε να ενδιαφέρει τους ομογενείς κάτω από οποιεσδήποτε σχεδόν συνθήκες. [...] το κέρδος της Εθνικής από την έκδοση χαρτονομίσματος ανερχόταν σε 1.339.445 δραχμές, που ισοδυναμεί με το 42,5% των ολικών κερδών αυτής της χρονιάς.

Λερτιλής, Γ., *Το ζήτημα των Τραπεζών (1871-1873)*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1980, σ. 25.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Νομισματική κυκλοφορία (1868-1875) /Τραπεζογραμμάτια σε κυκλοφορία στις 31/12 κάθε έτους

1868	22.968.835
1869	26.440.930
1870	26.447.149
1871	28.201.507
1872	31.796.012
1873	37.386.664
1874	39.729.116
1875	36.293.448

Πηγή: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, Ισολογισμοί και Απολογισμοί 1868-1875 (μετά από επεξεργασία)

2) Συνδυάζοντας τα στοιχεία που δίνονται στα ακόλουθα κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές γνώσεις σας, να αναφερθείτε στις πιστωτικές πρακτικές που ίσχυαν στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα και στους παράγοντες που δυσκόλεψαν τη διαμόρφωση τραπεζικού συστήματος.

Κείμενο Α

Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος ιδρύθηκε οριστικά το 1841. Ρητός στόχος της ήταν η διοχέτευση στην αγορά χαμηλότοκων δανείων για το εμπόριο και την αγροτική παραγωγή. Για τούτο η Τράπεζα πριμοδοτήθηκε με το προνόμιο έκδοσης τραπεζογραμμάτων. Οι ιδρυτές, πολιτικοί και κεφαλαιούχοι, υπολόγιζαν ότι παρέχοντας το προνόμιο έκδοσης θα διεύρυναν την ποσότητα του

χρήματος που κυκλοφορούσε στην αγορά, ώστε η παροχή χαμηλότοκων δανείων να είναι εφικτή. [...] Είναι λοιπόν, εμφανές ότι το ελληνικό κράτος, σε συμμαχία με ορισμένους κεφαλαιούχους της Διασποράς και ξένους, επιδίωξε να ανατρέψει την παραδοσιακή αγορά χρήματος καθιερώνοντας οικονομικούς θεσμούς, δημόσιους κανόνες και χαμηλά επιτόκια δανεισμού για όλους. [...] Ωστόσο, το θεσμικό οπλοστάσιο δεν αρκούσε για την επέκταση του «υγιούς δανεισμού» στους μικρούς εμπόρους και τους αγρότες. Ο λόγος ήταν ότι, στη συντριπτική τους πλειονότητα, οι καλλιεργητές και οι μικρέμποροι, αν και διέθεταν ακίνητη περιουσία, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει υποθήκη για την Τράπεζα, δεν διέθεταν τίτλους εξαιτίας του οθωμανικού συστήματος γαιοκτησίας. [...] Παρά τις υψηλές έμμεσες εγγυήσεις που παρείχαν το κράτος και οι πρώτοι μέτοχοι στη νεότευκτη Τράπεζα, οι μόνοι δυνατοί αγοραστές μετοχών και πιθανοί καταθέτες αξιόλογων ποσών σε μεταλλικά νομίσματα, δηλαδή οι Έλληνες έμποροι κεφαλαιούχοι απείχαν σιωπηλά. Ο λόγος της αποχής τους ήταν προφανής. Η σχετική απελευθέρωση της αγοράς χρήματος που επιδίωκε το κράτος, θα τους οδηγούσε στην απώλεια του ελέγχου αυτής της αγοράς.

Πιζάνιας, «Ο αγροτικός κόσμος» Στο: Ιστορία του νέου ελληνισμού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, Τόμος 4ος, σελ. 97-99

Κείμενο Β

Ο αυξανόμενος συνεχώς εθνικισμός στις βαλκανικές χώρες, οι δυσχέρειες στην Τουρκία, η εθνικιστική κίνηση των νεότουρκων υποχρεώνουν τους Έλληνες καπιταλιστές που είναι εγκατεστημένοι σε αυτές τις χώρες να μεταφέρουν τα κεφάλαια τους στην Ελλάδα και να επενδύσουν σε βιομηχανικές και τραπεζικές επιχειρήσεις που τους αφήνουν μεγάλο και σίγουρο κέρδος, εξαιτίας της έλλειψης κεφαλαίων στην Ελλάδα και του πολύ υψηλού ποσοστού τόκου (30 έως 40%).

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 101

6. Η βιομηχανία

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Η βιομηχανική ανάπτυξη στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις δυτικές χώρες

• Το 19ο αιώνα η ελληνική βιομηχανία ελάχιστη σχέση έχει με την αντίστοιχη της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης.

• Γίνονται συζητήσεις, σχέδια, εκδηλώνονται προθέσεις, εξακολουθεί όμως η απουσία προϋποθέσεων.

➤ Ανάπτυξη μικρών βιομηχανικών μονάδων

- Μετά την Επανάσταση εμφανίζονται οι πρώτες βιομηχανικές μονάδες οι οποίες:
- Είχαν αποσπασματικό-ευκαιριακό χαρακτήρα.
- Κάλυπταν κυρίως την εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών.
- Πρόκειται για εξέλιξη των παραδοσιακών μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων.
- Οι μονάδες αυτές παρέμειναν στάσιμες και περιορισμένες ως προς τα οικονομικά τους μεγέθη

λόγω:

- Μικρής εγχώριας αγοράς.
- Πίεσης εισαγόμενων προϊόντων.
- Έλλειψης ειδικευμένου και φτηνού εργατικού δυναμικού.

➤ Σημαντικά βήματα εκβιομηχάνισης από το τέλος του 19ου αιώνα ως τις αρχές του 20ου

- Πρώτη σοβαρή απόπειρα το 1870.
- Παρουσιάστηκε κύμα ίδρυσης βιομηχανιών, γρήγορα όμως παρατηρείται ύφεση.
- Τέλη του 19ου –αρχές 20ου αιώνα δημιουργήθηκε ένα σταθερό βιομηχανικό δυναμικό με

τάσεις ανάπτυξης της

- βαριάς βιομηχανίας.
- Μεταλλουργίας.
- Ναυπηγικής.
- Τσιμεντοβιομηχανίας.

➤ Λόγοι ελλιπούς ανάπτυξης της βιομηχανίας

- Ανασταλτικοί παράγοντες στη βιομηχανική ανάπτυξη και τεχνολογική εξέλιξη:
- Έλλειψη κεφαλαίων.
- Διασπορά των υπαρχόντων κεφαλαίων σε πολλές δραστηριότητες.
- Ασφυκτικά περιορισμένη (εδαφικά και πληθυσμιακά) βάση οικονομικής εξάπλωσης.
- Έλλειψη πρώτων υλών.
- Έλλειψη εργατικών χεριών.
- Έλλειψη παιδείας (γενικής, τεχνικής).

➤ **Αλλαγή δεδομένων και στασιμότητα**

- Η προσάρτηση των Επτανήσων (1864) και της Θεσσαλίας (1881) δεν άλλαξε τις συνθήκες.
- Αλλαγή παρατηρήθηκε στα 1912-13 με την ενσωμάτωση μεγάλων εκτάσεων και πληθυσμών.
- Εσωτερικές δυσχέρειες και εξωτερικές πιέσεις παρεμπόδιζαν την οποιαδήποτε ανάπτυξη.
- Μοναδική και αποτελεσματική σωτηρία: η παρέμβαση του κράτους με δασμολογικά και άλλα ενισχυτικά μέσα.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Βιομηχανική επανάσταση:** Ιστορική περίοδος, καθώς και ένα ιδιαίτερα σύνθετο σύστημα ραγδαίων μεταβολών και ανακατατάξεων τεχνικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών - οι οποίες οδήγησαν στην «εκβιομηχάνιση» της κοινωνίας στη Μεγάλη Βρετανία μεταξύ των ετών 1760 - 1860. Την αλλαγή αυτή ακολούθησαν ανάλογα κινήματα σε κοινωνίες άλλων ευρωπαϊκών κρατών, σε διαφορετική κλίμακα για κάθε μια από αυτές, με αποτέλεσμα η αγροτική, κυρίως, παραγωγή να εξελιχθεί σε βιομηχανική, ως επί το πλείστον.
- **Βυρσοδεψεία:** εργαστήρια επεξεργασίας δερμάτων.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια η σχέση της βιομηχανικής ανάπτυξης στον ελληνικό χώρο κατά το 19ο αιώνα με την αντίστοιχη της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης και γιατί;
Απ. Σελ 29 Η εμφάνιση και ανάπτυξη ... σε αδιέξοδο.
2. Ποιος ο χαρακτήρας των μονάδων παραγωγής, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως βιομηχανικές τις πρώτες δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία και γιατί;
Απ. Σελ 29 Η εμφάνιση μονάδων ... εργατικού δυναμικού.
3. Ποια η πρώτη απόπειρα ανάπτυξης βιομηχανικών δραστηριοτήτων και ποιο το αποτέλεσμα;
Απ. Σελ 30 Χρειάστηκε να περάσουν ... και τη στασιμότητα.
4. Ποια τα προβλήματα ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας κατά τον 19ο αιώνα;
Απ. Σελ 31 Η βιομηχανία υπέφερε ... τεχνολογική εξέλιξη.
5. Ποια η πορεία της ελληνικής βιομηχανίας μετά το 1912-1913;
Απ. Σελ 31 Ούτε η προσάρτηση ... ενισχυτικά μέτρα.
6. Ποια η πορεία και η εξέλιξη της ελληνικής βιομηχανίας από το 1870 μέχρι και ως τις αρχές του 20ου αιώνα;
Απ. Σελ 30 -31 Χρειάστηκε να περάσουν ... ενισχυτικά μέτρα.
7. Ποιοι παράγοντες περιόριζαν την ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας κατά το 19ο αιώνα και ποια η θέση της στην ελληνική οικονομία στις αρχές του 20ου αιώνα;

Απ. Σελ 31 Η βιομηχανία υπέφερε ... ή άλλα ενισχυτικά μέτρα.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία των εικόνων του κεφαλαίου Αρχιτεκτονικό σχέδιο του Μεταξουργείου

Εικονίζεται σχέδιο του εργοστασιακού συγκροτήματος επεξεργασίας μεταξιού, που παρήγε μεταξωτά υφάσματα και ιδρύθηκε το 1855 με πρότυπο ευρωπαϊκά εργοστάσια. Η ομώνυμη συνοικία πήρε το όνομά της από αυτό το εργοστάσιο, το οποίο λειτούργησε μέχρι το 1885.

Εσωτερικό υφαντουργείου

Εικονίζεται εσωτερικό υφαντουργείου και γυναίκες που απασχολούνται σ' αυτό. Υφαντουργεία και κλωστήρια επεξεργάζονταν προϊόντα της εγχώριας παραγωγής (μαλλί, βαμβάκι κτλ.). Οι σχετικές δραστηριότητες για την εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών ξεκινούν κατά τις πρώτες δεκαετίες του ελεύθερου κράτους και φτάνουν σε σημαντική ανάπτυξη μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΜΑΤΩΝ (25431)

1) Αντλώντας στοιχεία από το παρακάτω παράθεμα και τον πίνακα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις:

α. να παρουσιάσετε την πορεία της ελληνικής βιομηχανίας τη δεκαετία του 1870 (μονάδες

12) και

β. να αναφερθείτε στα προβλήματα από τα οποία υπέφερε κατά το 19^ο αιώνα (μονάδες 13).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Είναι φανερό, αλλά και η ίδια η ιστορική εξέλιξη αποδεικνύει, ότι η Ελλάδα καθυστέρησε να βγει στο δρόμο της εκβιομηχάνισης. [...] Αν δούμε κάποια στατιστικά στοιχεία, θα αντιληφθούμε πολύ καλύτερα την ουσία του πράγματος. Η στατιστική του 1879 δίνει 42.966 εργάτες και 41.035 υπηρέτες και υπηρέτριες. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1909, στις παραμονές της αστικής επανάστασης, εμφανίζονται 59.614 εργάτες, μια αύξηση, δηλαδή, 16.648 ατόμων, όχι ικανοποιητική, αν αναλογιστούμε το μέγεθος του χρόνου αλλά και το γεγονός ότι κατά την περίοδο αυτή είχαν προστεθεί εδάφη στο νέο ελληνικό κράτος. [...] Η ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας είναι ταυτόχρονα η ιστορία μιας καθυστέρησης που, τοποθετημένη στο τοπικό και διεθνές πλαίσιο της, μπορεί να αποδοθεί σε τρεις κατά βάση παράγοντες: α) την απουσία κεφαλαίων στη χώρα, [...] β) το γεγονός ότι οι εμπορικές, ναυτιλιακές και άλλες δραστηριότητες των Ελλήνων εξαπλώνονταν σε όλη την έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης [...] γ)

την ευνοϊκή συγκυρία για ανάπτυξη της γεωργίας που δημιουργείται και από την αυξανόμενη ζήτηση συγκεκριμένων προϊόντων (όπως ο καπνός, η σταφίδα, η ελιά) σε διεθνές επίπεδο.

Κωσταβασίλης, Κ., *Το Εργατικό Κέντρο Άρτας 1945-1995*, Εκδόσεις Εργατικού Κέντρου Άρτας, Άρτα 1996, σ. 17-20.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Ανάπτυξη της βιομηχανίας

Έτη	Αριθμός βιομηχανιών	Αριθμός εργατών	Ισχύς (σε ατμόιππους)
1867	22	7.300	300
1873	95	7.342	1967
1875	95	-	-
1878	108	-	2.884
1889	(145)	-	8.568
1892	-	-	10.000

Τσουκαλάς, Κ., *Εξάριση και Αναπαραγωγή*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σ. 260.

2) Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παρακάτω πηγών να προσπαθήσετε να παρουσιάσετε πορεία της ελληνικής βιομηχανίας από το 1870 έως και τον α΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Κείμενο Α

Σε όλα τα λιμάνια καθώς και σε αρκετές πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας παρατηρήθηκε πρόοδος στον τομέα της βιομηχανίας. Το 1877 υπήρχαν στην Ελλάδα μόνο 136 βιομηχανικές επιχειρήσεις στις οποίες δούλευαν 7350 εργάτες. Από το 1880 και έπειτα η βιομηχανία παρουσίασε σταθερή ανοδική εξέλιξη χάρη στην εισροή των ξένων κεφαλαίων στη βελτίωση των συγκοινωνιών και στα προστατευτικά οικονομολογικά μέτρα που καθιερώθηκαν. Η πορεία αυτή αναχαιτίστηκε μόλις κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα. Για λόγους οικονομικούς, φορολογικούς και πολιτικούς η ανοδική πορεία συνεχίστηκε και πάλι μετά το 1900. Η ελληνική βιομηχανία εκτός από τις μεταλλευτικές επιχειρήσεις και τα ναυπηγεία, περιοριζόταν κυρίως στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών (αλεύρι, υφάσματα, ελαιόλαδο, καπνά, δερμάτινα είδη, σαπούνι, γυάλινα και πήλινα σκεύη). Παράλληλα, σε σημείο μάλιστα που δύσκολα μπορεί κανείς να τις ξεχωρίσει από τις μικρότερες βιομηχανικές επιχειρήσεις, υπήρχαν και οι βιοτεχνίες που εξασφάλιζαν μία τεράστια ποικιλία καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών – ρούχα, παπούτσια κοσμήματα, έπιπλα κ.α.

Όλα αυτά τα χρόνια η δομή της βιομηχανίας έχει αρχίσει να αλλάζει, αλλά οι ξένοι κεφαλαιούχοι και οι εύποροι Έλληνες δεν φάνηκαν καθόλου πρόθυμοι να βοηθήσουν την ανάπτυξη της βαριάς

βιομηχανίας στη χώρα όπου υπήρχε έλλειψη σε κάρβουνο, ηλεκτρική ενέργεια και σίδηρο- παρά μόλις την περίοδο μετά τους πολέμους του 1914-1918. Προτιμούσαν να επενδύσουν τα χρήματά τους σε μικρές μονάδες που παρείχαν καταναλωτικά αγαθά και επέφεραν γρήγορα κέρδος ,ενώ οι αλλοδαποί προτιμούσαν να επενδύουν σε μεταλλευτικές και σιδηροδρομικές επιχειρήσεις ή σε λιμενικές εγκαταστάσεις οι οποίες απασχολούσαν κυρίως ανειδίκευτους εργάτες που μπορούσαν να τους βρουν έξω από τις πόλεις.

Douglas Dakin, Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923), ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1982, σσ. 374-375

Κείμενο Β

Την αθηναϊκή βιομηχανία, υπό την έννοια της χρήσης ατμού ως κινητήριας δύναμης, αποτελούν γύρω το 1875 αφενός το μεταξουργείο του Α. Δουρούτη, διάδοχου της Αγγλικής Σηρικής Εταιρείας, η οποία και είχε διευρύνει το εργοστάσιο με προσθήκη ελαιοτριβείου και αλευρόμυλου, η σοκολατοποιία Σπ. Παυλίδου στην οδό Αιόλου και ο αλευρόμυλος του Γ. Μουζάκη στον Κεραμεικό, παρά την οδό Πειραιώς.

Μπίρης Κώστας, Αι Αθήναι (1830-1966), Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σ. 241

Κείμενο Γ

Πρόκειται για μια βιομηχανία που, παρά την νεότητα και την αιφνίδια ακμή της, δεν μπορεί και πάλι να συγκριθεί με τους δυτικούς ανταγωνιστές της. Γιατί στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα νέα εργοστάσια έχουν πολύ μικρό μέγεθος και λειτουργούν με χαμηλής ποιότητας τεχνολογία. Αυτό είναι εμφανές από τη μέση εργατική δύναμη και τη μέση ιπποδύναμη που απασχολούν.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909, σσ. 89-91

7. Τα δημόσια έργα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Έλλειψη δημόσιων έργων και δυσκολίες για την κατασκευή τους

- 1830: πρωτόγονες συνθήκες, παντελής έλλειψη ή κακή κατάσταση δημοσίων έργων.
- Παρατηρείται στροφή προς την κατασκευή δημόσιων έργων (κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα).
- Αδυναμία εξεύρεσης πόρων.

➤ Οικονομικές δυσκολίες

- Παρατηρείται έλλειψη ιδιωτικού ενδιαφέροντος.
- Το κράτος αναλαμβάνει τα έργα με δικές του δυνάμεις.
- Η δραστηριότητα όμως είναι υποτονική μέχρι το 1870.

➤ Πρώθηση κατασκευής οδικού δικτύου

Τέλη 19ου αρχές 20ου αρχίζει η κατασκευή οδικού δικτύου και των πρώτων σιδηροδρομικών αξόνων.

- Όμως:
 - το κόστος της κατασκευής ορεινού δικτύου ήταν μεγάλο
 - ο μεγάλος ανταγωνισμός από τις θαλάσσιες μεταφορές και τις συγκοινωνίες δυσχέραινε την κατάσταση.

➤ Αποστραγγιστικά έργα

- Η αποξήρανση μεγάλων εκτάσεων, λιμνών και ελών (π.χ. Κωπαΐδα στη Βοιωτία):
- Έδινε καλλιεργήσιμα εδάφη.
- Καταπολέμησε την ελονοσία.

➤ Άλλα σημαντικά δημόσια έργα

- Διάνοιξη διώρυγας Κορίνθου (1881-1893 μετά από τεχνικές και οικονομικές περιπέτειες).
- Διάνοιξη πορθμού Ευρίπου.
- Κατασκευή φάρων, βελτίωση όρων ναυσιπλοΐας.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΕΙΣ

- **Αμαξιτοί δρόμοι** □ δρόμοι κατάλληλοι για τροχοφόρα οχήματα.
- **Αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας (1882-1930):** Η λίμνη της Κωπαΐδας απλωνόταν σε μία έκταση 150.000-250.000 στρεμμάτων, είχε βάθος 3 μέτρα και βρισκόταν σε βαλτώδη κατάσταση. Το τελευταίο αυτό αποτελούσε την αιτία για τη διάδοση της ελονοσίας στην περιοχή. Η αποξήρανση της τεράστιας αυτής έκτασης, λοιπόν, και η απόδοσή της στην ελληνική γεωργία αποτελούσε πρόκληση για το ελληνικό κράτος. Το έργο αυτό το ανέλαβε γαλλική εταιρεία το 1882. Με την

αποξήρανση της λίμνης δημιουργήθηκαν 241.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης.

- **Διάνοιξη του πορθμού του Ευρίπου:** Οι εργασίες διάνοιξης του νέου πορθμού διαρκούν πέντε έτη, και περί τα τέλη του 1895 φθάνει στην Χαλκίδα από την Ιταλία η νέα χαλύβδινη γέφυρα των 40 μέτρων. Τα εγκαίνια της Ιταλικής πλέον χειροκίνητα περιστρεφόμενης γέφυρας έγιναν 17 Απριλίου του 1896.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες οι υποδομές του ελληνικού κράτους το 1830;

Απ. Σελ 31 Το 1830, οι υποδομές ... σε κακή κατάσταση.

2. Ποιοι παράγοντες εμπόδιζαν την υλοποίηση των σχεδίων για την κατασκευή δημοσίων έργων μετά την επανάσταση;

Απ. Σελ 31 Οι προθέσεις ... κερδοφόρες.

3. Ποια η κρατική δραστηριότητα για την κατασκευή δημοσίων έργων μέχρι τη δεκαετία του 1870;

Απ. Σελ 31. Το κράτος είτε ... κατασκευή δρόμων.

4. Ποιοι παράγοντες προώθησαν την κατασκευή οδικού δικτύου και πότε; Ποιοι παράγοντες λειτούργησαν ανασταλτικά για την κατασκευή του;

Απ. Σελ 32 Η πυκνωση ου οδικού δικτύου ... τμήμα της χώρας.

5. Ποιες οι θετικές συνέπειες της αποξήρανσης μεγάλων εκτάσεων;

Απ. Σελ 32 Από τα υπόλοιπα ... του 20ου αιώνα.

6. Ποιο το μεγαλύτερο τεχνικό έργο που κατασκευάστηκε κατά το 19ο αιώνα εκτός από το σιδηροδρομικό δίκτυο και ποια η σημασία του;

Απ. Σελ 32 Εκτός από το σιδηροδρομικό δίκτυο ... της Πελοποννήσου.

7. Ποια δημόσια έργα κατασκευάστηκαν κατά το 19ο αιώνα και ποιες οι θετικές τους συνέπειες;

Απ. Σελ 32 - 33 Η πυκνωση του οδικού ... περίοδο αυτή.

Σελ 34 – 35 Το σιδηροδρομικό δίκτυο ... του διεθνούς δικαίου.

Σελ 35 Πραγματικά, το σιδηροδρομικό ... ριζοσπαστικές αλλαγές.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία των εικόνων του κεφαλαίου

Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου

Εικονίζονται μηχανήματα που χρησιμοποιήθηκαν για τις εργασίες της διάνοιξης, η οποία ολοκληρώθηκε το 1893 και βελτίωσε τους όρους της ναυσιπλοΐας. Το έργο είχε αναληφθεί από γαλλική εταιρεία και συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε μετά την εξαγορά της εταιρείας από τον

Ανδρέα Συγγρό.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Με βάση τα παρακάτω κείμενα και τις ιστορικές γνώσεις σας να αναφερθείτε στα προβλήματα που αντιμετώπισε η κατασκευή του οδικού δικτύου στην Ελλάδα του τέλους του 19ου αιώνα και στην πορεία ολοκλήρωσής του.

Κείμενο Α

Το ολικό μήκος του οδικού δικτύου αυξήθηκε κατά 650 περίπου χιλιόμετρα μεταξύ 1873 και 1882 και στη δεκαετία της μεγάλης προσπάθειας του Τρικούπη, 1883-1892, έγινε ένα άλμα 2.200 χιλιομέτρων. Το δίκτυο ήταν όμως ποιοτικά υπανάπτυκτο, ακόμη και στα τέλη του αιώνα. Γιατί κατασκευάστηκε με κριτήρια ψηφοθηρικά, που σημαίνει κακή τεχνική και δεύτερη ποιότητα, και κατόπιν αφέθηκε στην τύχη του, χωρίς τη συντήρηση που ενώ ήταν απαραίτητη, δεν εντυπωσίαζε τους πολίτες. [...] Άλλωστε, παρά τη μεγάλη ποσοτική πρόοδο, το δίκτυο εξακολουθούσε να είναι εντελώς ανεπαρκές για μια χώρα που είχε επιτακτική ανάγκη να ξεπεράσει τα σοβαρά εμπόδια που έθετε στις επικοινωνίες και στις ανταλλαγές η γεωγραφική της μορφή.

Δερτιλής Γ., *Ελληνική Οικονομία και Βιομηχανική επανάσταση*, Αθήνα 1984, σελ. 89-90

Κείμενο Β

Το κράτος κάνει υπολογίσιμες προσπάθειες για τη βελτίωση των συγκοινωνιών στο υφιστάμενο οδικό δίκτυο που δεν ξεπερνά τα 450 χλμ., προσθέτονται, στο 1864 τα 853 χλμ. των δρόμων στα νησιά του Ιονίου και κατασκευάζονται μεταξύ 1867 και 1909, κυρίως χάρη στην πολιτική του Χαριλάου Τρικούπη, άλλα 2.750 χλμ. περίπου.

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 101

8. Το δίκτυο των σιδηροδρόμων

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ **Ο σιδηρόδρομος προϋπόθεση για την ανάπτυξη**

- Η βιομηχανική επανάσταση έφερε τον σιδηρόδρομο ο οποίος:
 - έλυνε το πρόβλημα μεταφοράς μεγάλου όγκου προϊόντων με μικρό κόστος
 - βοήθησε την τροφοδοσία των πόλεων, των εργοστασίων και της αγοράς και έγινε το σύμβολο των νέων καιρών.

➤ **Ανασταλτικοί παράγοντες για την κατασκευή σιδηροδρόμου**

- Ο σιδηρόδρομος ανάγεται σε προϋπόθεση για την είσοδο των καθυστερημένων οικονομικά χωρών στο χώρο των ανεπτυγμένων.
- Οι συζητήσεις για σιδηρόδρομο αρχίζουν στην Ελλάδα το 1835.
- Ανυπέρβλητες δυσκολίες καθιστούν τις συζητήσεις απλές επιθυμίες.
- Η κατασκευή του έργου είναι πολυέξοδη.
- Το κράτος δε διαθέτει τα απαιτούμενα κεφάλαια.
- Το ξένο κεφάλαιο των επενδυτών δείχνει μικρό ενδιαφέρον.
- Οι θαλάσσιες μεταφορές λειτουργούν ανταγωνιστικά και περιορίζουν την αποδοτικότητα του σιδηροδρόμου.

➤ **Προϋποθέσεις για την ανάπτυξη σιδηροδρομικού δικτύου**

- Μέχρι το 1880 η μόνη γραμμή ήταν Αθήνα – Πειραιάς.
- Άλλα σχέδια μένουν ανεφάρμοστα και συγκινούνται μόνο οι κερδοσκόποι.
- Οι αλλαγές της οικονομίας δημιουργούν τις προϋποθέσεις για υλοποίηση σχεδίων κατασκευής.
- Γύρω από τη χώρα κατασκευάζονται μεγάλοι σιδηροδρομικοί άξονες.

➤ **Ολοκλήρωση δικτύου χωρίς ευρωπαϊκές προδιαγραφές**

- Το δίκτυο ολοκληρώθηκε σε τρεις δεκαετίες μετά το 1880.
- Ήταν στο μεγαλύτερο μέρος του μετρικό (εξυπηρετούσε κυρίως τοπικές ανάγκες και δεν μπορούσε να αποτελέσει μέρος του διεθνούς δικαίου).

➤ **Χρηματοδότηση και επενδυτές**

- Κύριος χρηματοδότης το κράτος.
- Οι ιδιώτες συμμετείχαν στη χρηματοδότηση κατά 30% λόγω της αμφισβητούμενης αποδοτικότητας του έργου.

➤ **Πλεονεκτήματα και αδυναμίες του σιδηροδρομικού δικτύου**

- Κατέστη αξιόπιστο χερσαίο συγκοινωνιακό δίκτυο.
- Πρόσφερε υπηρεσίες σε καιρό πολέμων, δεν ενίσχυσε όμως την εκβιομηχάνιση των περιοχών

όπου έφτασε.

- Δεν πέτυχε αλλαγή κοινωνικών και οικονομικών δομών.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Καθυστερημένες οικονομικά χώρες:** Χαρακτηριστικά των χωρών αυτών είναι το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, χαμηλό επίπεδο επενδύσεων, μικρή παραγωγικότητα, κυριαρχία της αγροτικής οικονομίας και μονοκαλλιέργεια.
- **Κερδοσκοπός:** οικονομικός παράγοντας που επενδύει βραχυπρόθεσμα, μόνο σε δραστηριότητες που αποδίδουν σύντομα μεγάλο κέρδος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο σιδηρόδρομος έγινε συνώνυμο της ανάπτυξης κατά το 19ο αιώνα;
Απ. Σελ 33 Η πιο χαρακτηριστική ... κατά το 19ο αιώνα.
2. Πότε άρχισαν στην Ελλάδα οι συζητήσεις για την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου και ποιες οι δυσκολίες υλοποίησής της κατασκευής;
Απ. Σελ 33 Οι σχετικές με την κατασκευή ... σιδηροδρομικού δικτύου.
3. Ποια η μόνη σιδηροδρομική γραμμή στην Ελλάδα μέχρι τη δεκαετία του 1880;
Απ. Σελ 33 μέχρι την δεκαετία του 1880 ... για να κατασκευαστεί.
4. Ποιες συνθήκες ευνόησαν την υλοποίηση των σχεδίων κατασκευής σιδηροδρομικού δικτύου στα τέλη του 19ου αιώνα;
Απ. Σελ 34 Οι γενικότερες αλλαγές όμως ... διεθνείς άξονες.
5. Πότε κατασκευάστηκε το σιδηροδρομικό δίκτυο της Ελλάδας και ποια τα τεχνικά του χαρακτηριστικά;
Απ. Σελ 34 -35 Το σιδηροδρομικό δίκτυο ... του διεθνούς δικτύου.
6. Ποιοι ανέλαβαν το κόστος κατασκευής του σιδηροδρομικού δικτύου;
Απ. Σελ 35 Το κράτος ανέλαβε ... πολύ αμφίβολη.
7. Πότε κατασκευάστηκε το σιδηροδρομικό δίκτυο τη Ελλάδας και ποια η σημασία του;
Απ. Σελ 33 -35 Το σιδηροδρομικό δίκτυο ... ριζοσπαστικές αλλαγές.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία των εικόνων του κεφαλαίου

Αμαξοστοιχία στο σιδηροδρομικό σταθμό Βόλου

Το σιδηροδρομικό δίκτυο της Θεσσαλίας κατασκευάστηκε επί πρωθυπουργίας Χαρ. Τρικούπη από την εταιρεία «Σιδηρόδρομοι Θεσσαλίας», στην οποία συμμετείχε ο Α. Συγγρός. Το έργο

πρόσφερε στις συγκοινωνίες της χώρας όπως και στις επιστρατεύσεις και στον εφοδιασμό του στρατού σε περιόδους πολέμου.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (28651)

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

α. να παρουσιάσετε κριτικά τους παράγοντες που συντελούν στην απόφαση για τη δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου στην Ελλάδα, μετά το 1880 (μονάδες 13) και

β. να αιτιολογήσετε γιατί ο Τρικούπης προκρίνει σιδηροδρομική γραμμή πλάτους ενός μέτρου (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο παίρνετε η απόφαση για το σιδηροδρομικό δίκτυο στην Ελλάδα συνοψίζεται στα εξής: Το 1882 [...] Α) υπάρχει ένα συνολικό σχέδιο. Μετά το 1857, μέχρι το 1880, υπάρχουν τουλάχιστον 10 προτάσεις ακόμα ξένων κεφαλαιούχων για να επενδύσουν σε σιδηροδρομικές γραμμές στην Ελλάδα. Β) Υπάρχει και η πολιτική βούληση, η οποία έχει διαμορφωθεί κάτω από ορισμένες πιέσεις. Πρώτα απ' όλα η ιδεολογική πίεση. Με απλά λόγια, ο σιδηρόδρομος σημαίνει ανάπτυξη. Αυτή είναι η γνώμη που επικρατεί. [...] Υπάρχει, όμως και γεωπολιτική πίεση. [...] Βρισκόμαστε στην εποχή της τρίτης φάσης των σιδηροδρόμων διεθνώς. [...] Γ) Υπάρχει [...] και η αίσθηση ότι αυτό το σχέδιο μπορεί να πραγματοποιηθεί, λόγω ευνοϊκής συγκυρίας, [...] γιατί η προσάρτηση του θεσσαλικού σιτοβολώνα δημιουργεί την προσδοκία ότι θα λυθεί το στρατηγικό πρόβλημα της αυτάρκειας της χώρας [...] κυρίως σε σιτηρά. [...] Ο Τρικούπης αποφασίζει να κατασκευάσει γραμμή ενός μέτρου πλάτος. [...] Δεν πρόκειται να περάσει όλο το ρεύμα του διεθνούς εμπορίου από την Ελλάδα επειδή εμείς θα κάνουμε σιδηρόδρομο. Η Ελλάδα δεν θα αναπτυχθεί όταν μπει στον όμιλο των ανεπτυγμένων χωρών. Θα αναπτυχθεί για να μπει. Το κράτος πρέπει να εξασφαλίσει την επιτάχυνση της εσωτερικής ανάπτυξης με το μικρότερο δυνατό κόστος.

Παπαγιάννης, Ε., «Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι: 1880-1910», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ. 109-114. (διασκευή)

2) Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να εξηγήσετε γιατί «το σιδηροδρομικό δίκτυο (της Ελλάδας) δεν κατάφερε να εκπληρώσει τις αναπτυξιακές προσδοκίες που στηρίχθηκαν πάνω του».

Πηγή 1

Οι σιδηρόδρομοι είναι μέσον ή όργανον μεταφοράς, και όπως παν όργανον πρέπει να ήναι

ανάλογον και σύμμετρον προς τον σκοπόν του όπως ήναι χρήσιμον, ούτω και οι σιδηρόδρομοι, ίνα ώσι χρήσιμοι, πρέπει ν' αποφέρωσι τουλάχιστον τα της εκμεταλλεύσεώς των, ως και τον τόκον και το χρεωλύσιον των δαπανηθέντων κεφαλαίων.

Α. Ν. Βερναρδάκη, *Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου*, σ. 366

Πηγή 2

Τα δημόσια έργα και κυρίως η κατασκευή σιδηροδρόμων δε φαίνεται να απέδωσαν ή τουλάχιστον δεν επιτέλεσαν το σκοπό για τον οποίο εκτελέστηκαν. Αν επιχειρήσουμε μια πρώτη αποτίμηση, θα διαπιστώσουμε ότι τα δημόσια έργα, κυρίως όμως η κατασκευή σιδηροδρόμων στις προηγμένες χώρες (στο τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα) λειτούργησαν ως παράγοντες καπιταλιστικού μετασχηματισμού, περισσότερο με τις παρενέργειες που είχαν στην εκβιομηχάνιση παρά με τις ωφέλειες στις μεταφορές. Στην Ελλάδα όμως, το μεγαλύτερο μέρος των πρώτων υλών εισαγόταν αυτούσιο, εξαιτίας της ανύπαρκτης βιομηχανίας κατασκευής δικτύου, τροχαίου υλικού κ.ο.κ. Ακόμα και οι τεχνικοί ήταν Γάλλοι και Ελβετοί.

Παράλληλα, τα έσοδα των σιδηροδρομικών εταιρειών παραμένουν σχεδόν στάσιμα: 7.500 δρχ. ετησίως κατά χιλιόμετρο το 1884, 8.200 δρχ. το 1895, 9.000 το 1900 και 8.700 το 1910. Ακόμα και η πιο (και μόνη) αποδοτική γραμμή του δικτύου Αθηνών-Πειραιώς αντλούσε μεγάλο μέρος των εσόδων της από τα δημόσια λουτρά και τις άλλες ιδιόκτητες εγκαταστάσεις της στο Φάληρο.

Τέλος θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο σχεδιασμός του σιδηροδρομικού δικτύου εξυπηρετούσε κυρίως παράλιες περιοχές και αναπόφευκτα ανταγωνίστηκε την ελληνική ναυτιλία, σε μια περίοδο οξύτατης κρίσης και ανταγωνισμού των παγκόσμιων ναυτικών μεταφορών. Σύμφωνα με τον Γ. Δερτιλή, η υποτιθέμενη ένδειξη του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της χώρας, με την κατασκευή των σιδηροδρόμων, απλώς συνετέλεσε σε μια βαρύτατη αύξηση της ξένης οικονομικής κυριαρχίας με μέσο το δημόσιο χρέος και, τέλος, στην πτώχευση του 1893.

Σ. Τζόκα, *Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα, Υπανάπτυξη ή Εξαρτημένη Ανάπτυξη*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σσ. 26-27

3) Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να αφηγηθείτε το χρονικό της κατασκευής του ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου από το 1880 έως το 1909.

Κείμενο Α

Δεν είναι γνωστό πόσο πίστευε πραγματικά ο Χ. Τρικούπης στη δυνατότητα κατασκευής του δικτύου των εσωτερικών σιδηροδρόμων μέσα σε πέντε χρόνια. Γεγονός είναι ότι η ολοκλήρωση του έργου θα απαιτήσει 4-5 φορές περισσότερο χρόνο. γεγονός όμως επίσης είναι ότι ο Τρικούπης θα ξεκινήσει ορμητικά: από τα 1.065 χλμ., που λειτουργούν στο τέλος της εικοσαετίας 1882-1902, τα μισά (543 χλμ.) έχουν παραδοθεί στην κυκλοφορία κατά την πρώτη πενταετία (1882-1887). Από τα

επόμενα χρόνια και πέρα, πολλοί λόγοι θα επιβάλουν μια φθίνουσα εξέλιξη στην επέκταση του δικτύου. Στο δεύτερο μισό της «τρελής δεκαετίας» του Τρικούπη (1887-1892) θα προστεθούν με εξαιρετική δυσκολία 374 χλμ. ακόμη. Κατά την πενταετία που αρχίζει με την πτώχευση του κράτους (1892-1897) μόνο 50 χλμ. θα παραδοθούν στην κυκλοφορία, κι αυτά τα δύο τελευταία χρόνια. Την τελευταία πενταετία της περιόδου το ενδιαφέρον της Χώρας για τους σιδηροδρόμους θα ξαναζωντανέψει. Στο διάστημα 1897-1902 θα παραδοθούν βέβαια μόνο 100 χλμ., αλλά έχουν κλείσει οι οριστικές συμφωνίες και είναι υπό κατασκευή άλλα 520 χλμ., που θα παραδοθούν τμηματικά ως το 1909.

Λευτέρης Παπαγιαννάκης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1982, σ. 94.

Κείμενο Β

Σε έναν τομέα όμως ο Τρικούπης σημείωσε επιτυχίες που πρόβαλαν για όλους ξεκάθαρα και μπορούσαν εύκολα να μετρηθούν στη δημιουργία καλύτερων συγκοινωνιών το 1882 υπέβαλε προτάσεις νόμου σχετικά με τους σιδηροδρόμους της Πελοποννήσου, του Λαυρίου, της Θεσσαλίας και του Πύργου. Άρχισε επίσης να εφαρμόζει ένα ευρύ πρόγραμμα κατασκευής δρόμων και να αναπτύσσει το δίκτυο των ταχυδρομείων και των τηλεγραφημάτων. Ήταν επίσης κύριος υπεύθυνος για τα εγκαίνια των έργων διάνοιξης του Ισθμού της Κορίνθου, έργων που τα συζητούσαν από αρκετό καιρό. Για το πρόγραμμα κατασκευής οδών χρησιμοποίησε 32 μηχανικούς από τη Γαλλία και την Ελβετία. Και φρόντισε ο γενικός έλεγχος να παραμείνει στα χέρια του κράτους. Για τους σιδηροδρόμους ακολούθησε παρόμοιο πρόγραμμα. Αντί να παραχωρήσει τις άδειες λειτουργίας σε ξένες εταιρείες ανέθεσε τον έλεγχο στο ελληνικό κράτος το 1888 με 89. Άρχισε ένα νέο πρόγραμμα κατασκευής σιδηροδρομικών γραμμών για αυτό όταν τελείωσε αποτέλεσε μαζί με το παλαιότερο πρόγραμμα του, το σύνολο σχεδόν του σιδηροδρομικού δικτύου που υπάρχει σήμερα στο Παλιό τμήμα της Ελλάδας.

Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1982, σσ. 224-225

Κείμενο Γ

Ο σιδηρόδρομος (ενν. Αθηνών-Πειραιώς) περατώθηκε κατά τις αρχές του Φεβρουαρίου 1869, επί κυβερνήσεως Θρασ. Ζαΐμη. Η 23^η του μηνός εκείνου υπήρξε κατεξοχήν ιστορική για την εξέλιξη της οργάνωσης της πόλης, κατά την οποία έγιναν εγκαίνια και άρχισαν επί τέλους, η λειτουργία του «σιδηρού δρόμου», όπως ακόμη εξακολουθούν να το γράφουν μερικές εφημερίδες. Ο Βασιλιάς Γεώργιος έλειπε στη Ευρώπη και μόνη η Βασίλισσα Όλγα τίμησε τη σχετική τελετή στον σταθμό του Θησείου, ο οποίος ήταν ο ακραίος προς την Αθήνα. Πρώτη εκείνη, μετά την δοξολογία του αγιασμού, εισήλθε στο καταστόλιστο πρώτο βαγόνι των επισήμων.

Μπίρης Κώστας, *Αι Αθήναι (1830-1966)*, Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σ. 171

8. Τα εθνικά δάνεια

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Τα δάνεια του αγώνα και της βαναρικής κυβέρνησης

- Τα εθνικά δάνεια ξεκινούν ήδη από την επαναστατική περίοδο.
- Νέα δάνεια συνάπτονται με την άφιξη των Βαυαρών (1832).
- Η οθωνική κυβέρνηση αρνείται την αποπληρωμή των επαναστατικών δανείων και η χώρα απομονώνεται από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές ως το 1861.

➤ Περαιτέρω δανεισμός

- Νέος δανεισμός μετά το 1860
- Η εξοικονόμηση κεφαλαίων είναι αδύνατη (περιορισμένοι πόροι, έκτακτα έξοδα από τις εθνικές κρίσεις).

- Τη δεκαετία του 1880 διογκώνεται ο εξωτερικός δανεισμός.

➤ Η αξιοποίηση των δανείων

- Κάλυψη τρεχόντων ελλειμμάτων εθνικών προϋπολογισμών.
- Δαπάνες στρατιωτικών επιχειρήσεων, εξοπλισμοί.
- Αποπληρωμή παλαιότερων δανείων.
- Μικρό μέρος διατίθεται για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Δάνεια του Αγώνα:** Τον Ιανουάριο του 1824 η επαναστατική κυβέρνηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη συνήψε δάνειο από αγγλική τράπεζα ύψους 800.000 λιρών με τόκο 5% και περίοδο αποπληρωμής 36 χρόνια. Ως εγγύηση για την αποπληρωμή του δανείου τέθηκαν από ελληνικής πλευράς οι εθνικές γαίες και όλα τα δημόσια έσοδα. Τα χρήματα όμως του δανείου αυτού κατασπαταλήθηκαν στον εμφύλιο που ξέσπασε ανάμεσα στους επαναστάτες. Έτσι η νέα επαναστατική κυβέρνηση του Γεωργίου Κουντουριώτη συνήψε, στις 26 Ιανουαρίου 1825, νέο δάνειο από την Αγγλία 816.000 λιρών. Εν συνεχεία, το 1827 ο Ιωάννης Καποδίστριας ως πρώτος κυβερνήτης του ελληνικού κράτους, θα βρεθεί σε δεινή θέση μην μπορώντας να εξυπηρετήσει τα δύο δάνεια του Αγώνα που είχαν ληφθεί το 1824 και το 1825 και κατασπαταλήθηκαν. Έτσι θα κηρύξει πτώχευση, που ήταν βέβαια ιδιόμορφη, αφού εκείνη την περίοδο η Ελλάδα ήταν κράτος «εν τη γενέσει».

• **Δάνεια Βαυαρών:** Την εξυπηρέτηση των δανείων της Επανάστασης ανέλαβε τελικά η βασιλεία του Όθωνα το 1832. Πήρε νέο δάνειο 60 εκατομμυρίων δραχμών από την Αγγλία. Ωστόσο, η ελληνική οικονομία δεν προόδευε με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν πόροι για την αποπληρωμή

αυτού του δανείου δεν υπήρχαν κι έτσι ο Όθων πήρε σκληρά αντιλαϊκά μέτρα, όπως μειώσεις μισθών, αύξηση φόρων, διακοπή δημοσίων έργων κ.ά. Τελικά, το 1843 η κυβέρνηση του Όθωνα θα κηρύξει πτώχευση.

• **Στρατιωτική κινητοποίηση (1877-1880):** Η Ρωσία κήρυξε πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και υπέρ των σλαβικών εθνών (1877). Στη συνέχεια, και οι υπόδουλοι Έλληνες ενθαρρυνόμενοι από τις νίκες των Ρώσων εις βάρος των Τούρκων, εξεγέρθηκαν και εκείνοι. Πιο συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο του 1877 σημειώθηκε επανάσταση στη Θεσσαλία. Τότε η ελληνική κυβέρνηση διέταξε τα στρατεύματα που ήταν στρατοπεδευμένα στη Λαμία να περάσουν τα σύνορα για να ενισχύσουν τους επαναστάτες. Τον Φεβρουάριο του 1878 η επανάσταση απλώθηκε στην Ήπειρο, τη Μακεδονία και την Κρήτη, αλλά γρήγορα καταπνίγηκε από τους Οθωμανούς. Τελικά, η Ελλάδα ύστερα από διαπραγματεύσεις τριών χρόνων με την Πύλη κατάφερε να πετύχει την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας τον Απρίλιο του 1881.

• **Στρατιωτική κινητοποίηση (1885-1886):** Τον Σεπτέμβριο του 1885 κηρύχθηκε επιστράτευση και εξοπλίστηκε ο στόλος ώστε να είναι έτοιμος για το ενδεχόμενο πολέμου με την Οθωμανική αυτοκρατορία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια τα αίτια του εξωτερικού δανεισμού κατά την περίοδο της επανάστασης;
Απ. Σελ 35 Από τα χρόνια της Επανάστασης ... δημοσιονομικό σύστημα.
2. Ποια τα αίτια του εξωτερικού δανεισμού από τη δεκαετία του 1860 και μετά;
Απ. σελ 36 Η αλλαγή των ρυθμών ... προϋπολογισμού της.
3. Πώς χρησιμοποιήθηκαν τα εξωτερικά δάνεια από τις ελληνικές κυβερνήσεις;
Απ. Σελ 37 Το μεγαλύτερο μέρος ... να ολοκληρωθούν.
4. Εξωτερικός δανεισμός της Ελλάδας από τα χρόνια της Επανάστασης και ως τα τέλη του 19ου αιώνα (βλ. πίνακα 6, σελ 39).
Απ. Σελ 35 -36 Από τα χρόνια της Επανάστασης ... προϋπολογισμού της.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ανάλυση πίνακα

Τα κυριότερα δάνεια από το εξωτερικό κατά την περίοδο 1860-1892

Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του πίνακα από το 1880 έως το 1892 εμφανίζονται συνεχείς δανεισμοί που οφείλονται στις χρόνιες αδυναμίες αλλά και στην κακή κατάσταση της ελληνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα στις αιτίες λήψεως των δανείων καταγράφεται πρώτα η ανάγκη να καλυφθούν τα ελλείμματα των προϋπολογισμών, στοιχείο που υποδηλώνει ότι οι προϋπολογισμοί

συντάσσονταν όχι με βάση το εθνικό εισόδημα της χώρας, αλλά με βάση τις ανάγκες που έπρεπε να εξυπηρετηθούν. Άλλες αιτίες που καταγράφονται είναι η οργάνωση των μονοπωλίων, καθώς και η δημιουργία οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Γνωρίζουμε, τέλος, ότι μέρος των εξωτερικών δανείων χρησιμοποιήθηκε για στρατιωτικές κινητοποιήσεις και δαπάνες. Τα έξοδα σε αρκετές περιπτώσεις είναι περισσότερα από τα έσοδα και ο δανεισμός είναι απαραίτητος για να καλυφθούν οι ελλειμματικοί προϋπολογισμοί, τα προηγούμενα δάνεια, τα δημόσια έργα και οι πολεμικές προετοιμασίες (έτσι ερμηνεύεται το συνολικό χρέος του 1892, 818.500.000, το οποίο είναι πολλαπλάσιο των δημόσιων εσόδων). Ο δανεισμός οδηγεί τη χώρα σε μεγαλύτερη εξάρτηση από τις χώρες προέλευσης των κεφαλαίων (κυρίως Αγγλία) και δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο τα δημοσιονομικά της παρά τα βελτιώνει. Επίσης, παρ' όλη αυτή την προσπάθεια ενίσχυσης των οικονομικών της χώρας μέσω του δανεισμού, ο Χαρίλαος Τρικούπης ένα χρόνο αργότερα, το 1893, κήρυξε την Ελλάδα σε πτώχευση.

Επεξεργασία των εικόνων του κεφαλαίου

Ομολογία του 1885

Στις προσπάθειες των ελληνικών κυβερνήσεων να εξευρεθούν πόροι για τις δημόσιες επενδύσεις, την αναπτυξιακή πολιτική, την κάλυψη για τα ελλείμματα των προϋπολογισμών κτλ. εντάσσονται και τα εσωτερικά ομολογιακά δάνεια. Η εικονιζόμενη ομολογία είναι μια από τα 3.000.000 ομολογίες αξίας 10 δραχμών η καθεμία του έτους 1885, που κάλυπταν δάνειο συνολικού ύψους 30.000.000 δραχμών. Τα ομολογιακά αυτά δάνεια είχαν διάρκεια και επιτόκιο που όριζε ο νόμος με τον οποίο καθορίζονταν.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (26876)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με στοιχεία που αντλείτε από το ακόλουθο παράθεμα να εξηγήσετε:

α. κάτω από ποιες συνθήκες αυξήθηκε ο εξωτερικός δανεισμός κατά τη δεκαετία του 1880 και πώς επηρέασε τα δημόσια οικονομικά; (μονάδες 12)

β. πού διατέθηκαν τα χρήματα από τα δάνεια του 1880 και ποια θεωρείται η σημαντικότερη αιτία της υπερχρέωσης της χώρας; (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Έπειτα από 50 χρόνια αποκλεισμού από τις διεθνείς αγορές, το 1878 οι ελληνικές κυβερνήσεις απέκτησαν ξαφνικά τη δυνατότητα να δανειστούν ποσά πρωτοφανή για την Ελλάδα· και αυτό

σε μια αγορά κεφαλαίων που ήταν πλέον ευρύτατη και παγκόσμια. Δυστυχώς, ορισμένοι από τους κυβερνώντες αγνοούσαν τους όρους της αγοράς. Άλλοι πάλι προτιμούσαν να τους αγνοούν προκειμένου να δανείζονται για να χρηματοδοτούν τις απαιτήσεις των ψηφοφόρων τους. Επιπλέον, χρηματοδοτούσαν έτσι και τους εξοπλισμούς που αναδείκνυαν τον διαπραγματεύτο πατριωτισμό τους. Ο υπερδανεισμός οδήγησε στην υπερχρέωση. Έως το 1884 το χρέος είχε σχεδόν διπλασιαστεί· το 1887 είχε τετραπλασιαστεί· και πριν την πτώχευση του 1893 είχε σχεδόν επταπλασιαστεί, υπερβαίνοντας το 175% του ΑΕΠ. Η συνήθης στη βιβλιογραφία και εσφαλμένη εξήγηση της υπερχρέωσης είναι οι μεγάλες επενδύσεις σε υποδομές που δεν είχαν άμεση απόδοση, π.χ. σε σιδηροδρόμους. [...] Το επιχείρημα ήταν εσφαλμένο, επειδή ήταν υστερόβουλα υπερβολικό. Το κύριο αίτιο της υπερχρέωσης ήταν, όπως πάντα, οι στρατιωτικές δαπάνες. Ήδη από τη δεκαετία του 1880 ο εθνικιστής δημαγωγός Θεόδωρος Δηλιγιάννης τις ωθεί στα ύψη, είτε αυξάνοντάς τις ως πρωθυπουργός είτε πιέζοντας για αυξήσεις ως αρχηγός της αντιπολίτευσης.

Δερτιλής, Γ. Β., *Επτά πόλεμοι, Τέσσερις εμφύλιοι, Επτά πτωχεύσεις. 1821-2016*, Πόλις, Αθήνα 2016, σ. 59-60.

2) Τράπεζα Θεμάτων (31319)

Αντλώντας πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε:

α. στη χρησιμοποίηση/διάθεση των ποσών των δανείων που συνάφθηκαν κατά την περίοδο 1880-1892 (μονάδες 13)

β. στους λόγους που αιτιολογούν την επιλογή επιβολής της πτώχευσης το 1893 (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Μεταξύ 1879 και 1890 το ελληνικό κράτος συνήψε οκτώ εξωτερικά δάνεια [...]και ακόμη πέντε εσωτερικά δάνεια [...]. Από το συνολικό ποσό των δανείων, ο Ανδρέας Ανδρεάδης υπολόγισε σε 100 εκατομμύρια τις στρατιωτικές δαπάνες και 120 περίπου εκατομμύρια τα ποσά που διατέθηκαν για τα δημόσια έργα – σιδηροδρόμους και δρόμους. Τα υπόλοιπα, δηλαδή περίπου τα μισά από το καθαρό ποσό των δανείων, διατέθηκαν για την κάλυψη εκτάκτων δαπανών, για την κάλυψη ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και για την ίδια την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους. Οι όροι των δανείων επιβάρυναν ακόμη περισσότερο το δημόσιο χρέος. [...] Εν όψει των δανείων ο Τρικούπης συνήθιζε να παίρνει προκαταβολές από τις τράπεζες με υψηλότερα επιτόκια. [...] Η υποτίμηση της δραχμής, ήδη από το 1885, αλλά σε μεγαλύτερη έκταση από το 1890 και έπειτα, κατέστησε τις ετήσιες τοκοχρεωλυτικές δόσεις δυσβάστακτες για τον κρατικό προϋπολογισμό. Τα προβλήματα των δημοσιονομικών ισορροπιών της χώρας επιβαρύνονταν ιδιαίτερα από τους καταναγκασμούς της εξωτερικής πολιτικής[...].Ο Τρικούπης επανερχόμενος στην εξουσία τον

Ιούνιο του 1892 είχε προσπαθήσει, χωρίς επιτυχία, να εξασφαλίσει νέο δάνειο, για να άρει και πάλι την αναγκαστική κυκλοφορία και να αποκαταστήσει τη δραχμή, ενώ ξεσπούσε και η σταφιδική κρίση, που περιόριζε περαιτέρω τις συναλλαγματικές εισροές.

Αγριαντώνη, Χρ., «Η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού (1870-1909)», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 5, 68-69.

3) Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να παρουσιάσετε την πορεία των δανείων του ελληνικού κράτους από την επανάσταση έως τη δεκαετία του 1860.

Κείμενο Α

Η οργάνωση των οικονομικών υπήρξε ακόμα πιο απογοητευτική (επί Όθωνα). Σχεδόν όλο το ποσό του δανείου των 60 εκατομμυρίων Φράγκων που παραχωρήθηκε στην Ελλάδα με την εγγύηση τον προστατιδών Δυνάμεων απορροφήθηκε από τις ανάγκες της δαπανηρής διοίκησης της αντιβασιλείας, από τα βαναρικά στρατεύματα και από τους τόκους των χρεολυσίων του δανείου.

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 78

Κείμενο Β

Η κρίση των δημόσιων οικονομικών που χειροτέρευε λόγω των εξόδων τα χρόνια 1839-1841 όταν η Ελλάδα βρισκόταν σε κατάσταση πολέμου ευνόησε μοναδικά τους συνωμότες (ενν. της επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843). Από το 1833 η Ελλάδα ζητούσε το τρίτο μέρος του λεγόμενου δανείων των 60 εκατομμυρίων, αλλά η Ρωσία και η Γαλλία εχθρικές προς τον Άρμανσπεργκ έφερναν δυσκολίες. Μετά την πτώση του Άρμανσπεργκ η Αγγλία έθεσε τους όρους της. Το 1843 η ελληνική κυβέρνηση κήρυξε επίσημα πτώχευση κάνοντας έκκληση για πίστωση εκ μέρους των προστατών των Δυνάμεων. Η υπόθεση ήρθε στην συνδιάσκεψη του Λονδίνου που έθεσε αυστηρούς όρους για να βοηθήσει την Ελλάδα. Η εξέγερση ξέσπασε στην Αθήνα την ίδια μέρα της επικύρωσης της οικονομικής σύμβασης του Λονδίνου που εκχωρούσε όλους τους πόρους της Ελλάδας στην εξυπηρέτηση του δανείου.

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 83

10. Η πτώχευση του 1893 και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Η πτώχευση του 1893

- Το 1893 παρουσιάζεται αδυναμία να εξυπηρετηθούν τα τοκοχρεολύσια.
- Η ήττα του ελληνικού στρατού το 1897 και η αδυναμία να καταβληθούν οι υπέρογκες πολεμικές αποζημιώσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία θέτουν το ζήτημα σε νέες βάσεις.

➤ ΔΟΕ

- Επιβλήθηκε Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος από έξι δυνάμεις.
- Ο ΔΟΕ ανέλαβε τη διαχείριση βασικών κρατικών εσόδων (αλάτι, πετρέλαιο, σπίρτα κτλ.) ενώ το ύψος των εσόδων ανερχόταν σε 28.000.000-30.000.000 δρχ.

➤ Στόχοι – ρόλος ΔΟΕ

- Εκπλήρωση υποχρεώσεων προς Οθωμανική Αυτοκρατορία
- Αντιμετώπιση τρεχουσών αναγκών με σύναψη ενός μεγάλου δανείου.
- Επιπρόσθετα, λειτούργησε ως τεχνικό, συμβουλευτικό σώμα για τη βελτίωση των οικονομικών επιδόσεων.

➤ Αποτελέσματα ΔΟΕ

- Αύξηση πιστοληπτικής ικανότητας του κράτους.
- Αντιμετώπιση δυσλειτουργίας δημοσιονομικών μηχανισμών.
- Υγιή δημόσια οικονομικά.
- Προϋπολογισμοί ελαφρώς πλεονασματικοί.
- Αυξήθηκαν οι οικονομικές δυνατότητες του κράτους με συνέπεια:
 - να γίνουν μεταρρυθμίσεις από τις πρώτες κυβερνήσεις του Ελ. Βενιζέλου
 - και να προετοιμασθεί η χώρα για τους Βαλκανικούς πολέμους καλύτερα απ' ό,τι στο παρελθόν.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Τοκοχρεολύσια:** καθορισμένες δόσεις έντοκων δανείων.
- **Ελληνοτουρκικός πόλεμος 1897:** Με αφορμή την επανειλημμένη εξέγερση της Κρήτης εναντίον των οθωμανικών αρχών και με αίτημα την ένωσή της με την Ελλάδα, οι Τούρκοι, υπό τη νουθεσία των Μεγάλων Δυνάμεων, υπέγραψαν τη συνθήκη της Χαλέπας το 1878, η οποία προέβλεπε περισσότερη συμμετοχή στη διοίκηση. Οι παραβιάσεις ωστόσο της συνθήκης ήταν συνήθεις και έτσι νέες εξεγέρσεις σημειώθηκαν το 1889 και 1895, οι οποίες ήταν αιματηρές και έτσι τον Ιανουάριο του 1897 ο επαναστατικός αναβρασμός στην Κρήτη είχε κορυφωθεί. Οι βιαιότητες των Τούρκων

δημιούργησαν φιλοπόλεμο ρεύμα και επομένως η ελληνική κυβέρνηση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη αποφάσισε να στείλει στην Κρήτη μοίρα του ελληνικού στόλου με επικεφαλής τον πρίγκιπα Γεώργιο για να εμποδίσει την απόβαση τουρκικών δυνάμεων στο νησί. Λίγες μέρες αργότερα στάλθηκε και πεζικό σώμα στρατού, για να ενισχύσει τους επαναστάτες. Η αντίδραση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρξε άμεση και παρά την προσπάθεια των Δυνάμεων να αποτρέψουν τη σύγκρουση, οι Τούρκοι κήρυξαν τον πόλεμο στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1897 (05/04/1897). Ο τουρκικός στρατός, άρτια οργανωμένος και αριθμητικά ισχυρότερος εισέβαλε στη Θεσσαλία και κατέλαβε τη Λάρισα (13/04/1897). Οι ελληνικές δυνάμεις υπό την ηγεσία του πρίγκιπα Κωνσταντίνου (διαδόχου του θρόνου) υποχώρησαν νοτιότερα και ανασυντάχθηκαν, ενώ οι Τούρκοι είχαν ήδη καταλάβει ολόκληρη τη Θεσσαλία. Η προέλαση του τουρκικού στρατού συνεχίστηκε, παρά την ηρωική αντίσταση των Ελλήνων, μέχρι τη Λαμία και ο δρόμος προς την πρωτεύουσα Αθήνα ήταν πλέον ανοιχτός. Η ελληνική κυβέρνηση εν μέσω πανικού ζήτησε τη μεσολάβηση των Δυνάμεων για συνθηκολόγηση και παύση του πυρός. Έτσι, στις 20 Μαΐου 1897 υπογράφηκε ανακωχή μεταξύ των δύο χωρών. Η συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 27 Νοεμβρίου 1897, υπήρξε ταπεινωτική για την Ελλάδα, η οποία υποχρεώθηκε να πληρώσει αποζημίωση 100.000.000 χρυσών φράγκων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ποσό που ήταν δυσβάστακτο και δυσανάλογο προς τις δυνατότητες της ηττημένης χώρας. Για να ανταποκριθεί η Ελλάδα στο χρέος της ζήτησε από τις Δυνάμεις νέο δάνειο. Γι' αυτό το λόγο επιβλήθηκε στη χώρα Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (Δ.Ο.Ε.). Συγκεκριμένα, μια επιτροπή με εκπροσώπους έξι χωρών (Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία, Ιταλία, Γερμανία και Αυστρία) ανέλαβε να διαχειριστεί τα βασικά κρατικά έσοδα. Βασική προϋπόθεση διαχείρισης των εσόδων ήταν η κάλυψη των υποχρεώσεων που είχε η Ελλάδα στην Οθωμανική αυτοκρατορία, αλλά και η εξυπηρέτηση κι άλλων δανείων που είχε συνάψει η χώρα.

- **Πιστοληπτική ικανότητα του κράτους:** Η ικανότητα του κράτους να συνάπτει (εξωτερικά) δάνεια. Το κράτος οφείλει να εμπνέει εμπιστοσύνη στα ξένα πιστωτικά ιδρύματα ώστε να του παρέχουν νέα δάνεια.
- **Δημοσιονομικά:** Φορολογία και δημόσιες δαπάνες – τα οικονομικά δεδομένα του κράτους.
- **Πλεονασματικός προϋπολογισμός:** τα έσοδα του δημοσίου είναι περισσότερα από τα έξοδα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1 . Ποια η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας το 1893 και ως τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και ποιες οι συνέπειες;

Απ. Σελ. 37 Κατά το έτος 1893 ... σε νέες βάσεις.

2 . Τι σήμαινε ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος και από ποιες δυνάμεις ασκήθηκε;

Απ. Σελ 38 Τα οικονομικά του ελληνικού κράτους ... 30.000.000 δραχμές.

3 . Ποιος ο στόχος του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου;

Απ. Σελ 38 Στόχος αυτής ... των άλλων δανείων.

4 . Πότε η Διεθνής Επιτροπή ξεκίνησε τη λειτουργία της, με ποιο τρόπο αντιμετώπισε τις τρέχουσες ανάγκες και με ποιον άλλο τρόπο λειτούργησε;

Απ. Σελ 38 Η διεθνής επιτροπή ... ελληνικής οικονομίας.

5 . Ποιες τα θετικά αποτελέσματα από τη λειτουργία της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου;

Απ. Σελ 38 Τα αποτελέσματα ... του παρελθόντος.

6 . Ποιες οι εξελίξεις που οδήγησαν τα οικονομικά του ελληνικού κράτους σε καθεστώς Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου;

Απ Σελ 37 -38 Κατά το έτος 1893 ... (ΔΟΕ)

7 . Πότε ξεκίνησε τη λειτουργία της η Διεθνής Επιτροπή και πώς συνέλαβε στη βελτίωση των μεγεθών της ελληνικής οικονομίας;

Απ. Σελ 38 Η διεθνής επιτροπή ... του παρελθόντος.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (28720)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

α. να αναφερθείτε στο καθεστώς του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου και στους στόχους του (μονάδες 13) και

β. να αποτιμήσετε τα αποτελέσματα από την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου στην ελληνική οικονομία (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η πτώχευση της Ελλάδας ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα μιας τέτοιας δανειακής επιβάρυνσης εξανάγκασε το ελληνικό κράτος να αποδεχθεί τη μέγιστη των ταπεινώσεων, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. Η διεθνής οικονομική επιτροπή, η οποία συστάθηκε με υπόδειξη των Μεγάλων Δυνάμεων, αποτελείτο από εκπροσώπους των ξένων τραπεζών και έδρευε στο ελληνικό έδαφος. [...] Οι υπερεξουσίες της διεθνούς οικονομικής επιτροπής ουσιαστικά αναιρούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τις εξουσίες της ελληνικής κυβέρνησης και του Κοινοβουλίου, καθώς οι αποφάσεις του κράτους για σχεδιασμούς οικονομικής ανάπτυξης ελέγχονταν από εξωελλαδικά κέντρα, ερήμην του ελληνικού λαού.

Τζόκα, Σ., Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Υπανάπτυξη ή Εξαρτημένη Ανάπτυξη, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ.188-189.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Ο οικονομικός έλεγχος που επιβλήθηκε στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα βαρύς, αλλά αποβλέποντας πάντα στο συμφέρον των ομολογιούχων, είχε και ορισμένες ευνοϊκές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Ο νόμος ΒΦΙΘ⁵ περιείχε διατάξεις που περιόριζαν την αναγκαστική κυκλοφορία και έτσι βοηθούσαν τη νομισματική σταθερότητα και τη βελτίωση της εσωτερικής αξίας της δραχμής. Επίσης με τον έλεγχο εμπεδώθηκε η ελληνική πίστη, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συνάψεως νέων δανείων, που τα χρειάστηκε η Ελλάδα στα χρόνια που ακολούθησαν.

Χουρμούζη, Ε., «Η Ελλάδα μετά τον Πόλεμο του 1897. Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 164-165.

2) Ποιες συνθήκες οδήγησαν, σύμφωνα με τις ιστορικές σας γνώσεις και τα ακόλουθα παραθέματα, στην επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου στην Ελλάδα το 1898;

Κείμενο Α

Με την τρικουπική δεκαετία και παρ' όλη την υπερχρέωση της οικονομίας, δημιουργούνται οι συνθήκες για την πληρέστερη αφομοίωση του ελλαδικού χώρου στην παγκόσμια οικονομία. Οι ξένες επενδύσεις πολλαπλασιάζονται· ο ρόλος τους θα είναι τόσο πιο κυρίαρχος, όσο είναι αυτές επενδυμένες σε ένα ελάχιστο αριθμό των πιο ζωτικών και πιο προσοδοφόρων επιχειρήσεων. Μέσα στις καινούργιες αυτές συνθήκες ο πόλεμος του 1897 επιταχύνει την ολοκλήρωση της εξάρτησης αλλά επιταχύνει και την εκσυγχρονιστική διαδικασία. Η Προστασία μεταχειρίζεται άλλωστε την έξαψη των πατριωτικών αισθημάτων, για να σπρώξει την κυβέρνηση στον πόλεμο, σχεδιάζοντας από τα πριν την ήττα.

Ταπεινωμένος ο λαός είναι τώρα πια έτοιμος να δεχτεί ένα αμεσότερο, πιο αποτελεσματικό έλεγχο της οικονομικής του ζωής, με την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. Έτσι 70 τόσα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία η αναπτυγμένη Ευρώπη με διεθνούς κύρους τώρα συμφωνία, αποκτά τον ανεξέλεγκτο έλεγχο στα δημοσιονομικά της χώρας, κλειδί της εθνικής αυτονομίας. Ο Δ.Ο.Ε., όπου συμμετέχουν οι δανειοδότες της ελληνικής οικονομίας διαχειρίζεται κατευθείαν τα κρατικά μονοπώλια (πετρέλαιο, σπύριο, τσιγαρόχαρτα και παιγνιόχαρτα), τα κρατικά έσοδα, τα μεταλλεία της σμύριδας τα τελωνειακά έσοδα του Πειραιά, με την δυνατότητα επέκτασης της διαχείρισης και στα λοιπά τελωνεία της χώρας.

Κ Μοσκόφ, Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα, ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου, Αθήνα 1978, σελ. 96-97

Κείμενο Β

Το έλλειμμα του προϋπολογισμού αυξανόταν ολοένα: 30 εκατομμύρια το 1884, 61 το 1885, 66 το 1886. Οι ελληνικές κυβερνήσεις εξαρτώνταν από την καλή θέληση των Ελλήνων και ξένων

⁵ Νόμος που ψηφίστηκε από την ελληνική κυβέρνηση στις 21 Φεβρουαρίου 1898 και αφορούσε την ίδρυση του Δ.Ο.Ε.

τραπεζιτών. Στο μεταξύ, οι αντιπρόσωποι των πιστωτών από όλες τις χώρες συνέρχονταν στην Αθήνα για να επιβάλλουν διεθνή έλεγχο. Ο Τρικούπης, ξαναπαίρνοντας την εξουσία το 1893 κήρυξε τη χρεωκοπία.

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 103.

Κείμενο Γ

Τα δημοσιονομικά της Ελλάδας βρέθηκαν σε άθλια κατάσταση κατά τα επόμενα πέντε χρόνια μεταξύ 1889 και 1890. Η Ελλάδα έκλεισε όχι λιγότερα από έξι δάνεια συνολικού ύψους 630 εκατομμύρια δραχμών. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των χρημάτων δαπανήθηκε στο εξωτερικό, είτε για την αγορά εξοπλισμού είτε για τόκους που οφείλονταν για το συνολικό ποσό. Μόλις 100 εκατομμύρια περίπου έμειναν στη διάθεσή της Ελλάδας και ένα μεγάλο μέρος από το ποσό αυτό χρειαζόταν για την κάλυψη των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού. Έτσι δεν έμεναν παρά ελάχιστα χρήματα για παραγωγικές επενδύσεις.

Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι το εθνικό χρέος εξακολούθησε να ανεβαίνει παρά το διπλασιασμό του ύψους της φορολογίας κατά την περίοδο 1873 έως 1893 και παρά τη σύναψη εμπορικής συμφωνίας με τη Μεγάλη Βρετανία. Η κατάσταση χειροτέρεψε όταν το 1893 κατέρρευσε η αγορά ελληνικής σταφίδας. Η χώρα αντιμετώπιζε το φάσμα της χρεοκοπίας. Ακολούθησαν μακρές και κοπιαστικές διαπραγματεύσεις και μόλις τον Φεβρουάριο του 1897 κατόρθωσε ο Δεληγιάννης να φτάσει σε συμβιβασμό με τους πιστωτές της Ελλάδας

Douglas Dakin, Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923), ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1982, σ. 226

Γ. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

1. Το αγροτικό ζήτημα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ **Η θέση της Ελλάδας στη μετάβαση από την αγροτική οικονομία στη βιομηχανική επανάσταση**

- Με τη βιομηχανική επανάσταση υποχωρεί βαθμιαία η κυριαρχία της αγροτικής παραγωγής.
- Η Ελλάδα βάδιζε με αργούς <μεσογειακούς> ρυθμούς.
- Ανοίγουν οι δρόμοι για την αγροτική μεταρρύθμιση (κατάργηση μεγάλων ιδιοκτησιών και δημιουργία μικρών παραγωγικών μονάδων οικογενειακού χαρακτήρα).

➤ **Το ζήτημα της έγγειας ιδιοκτησίας και τα τσιφλίκια στην Ελλάδα**

- Μετά την Επανάσταση διανεμήθηκαν εθνικές γαίες με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί πλήθος αγροτών με μικρή περιουσία.
- Μετά τη διεύρυνση του ελληνικού κράτους (Άρτα και Θεσσαλία 1881) εμφανίστηκε το πρόβλημα της μεγάλης ιδιοκτησίας.
- Οι ιδιοκτήτες των τσιφλικιών της Θεσσαλίας (Ελληνες του εξωτερικού) διατήρησαν το θεσμό των κολίγων και επιχείρησαν να κερδοσκοπήσουν από την παραγωγή σιταριού (επιβολή υψηλών δασμών στο εισαγόμενο από την Ρωσία σιτάρι).

➤ **Συγκρούσεις για την αναδιανομή της γης**

- Ψηφίζονται νόμοι (1907) που δίνουν της δυνατότητα στην εκάστοτε κυβέρνηση να απαλλοτριώνει μεγάλες ιδιοκτησίες προς διανομή.
- Προκλήθηκαν τριβές που οδήγησαν σε συγκρούσεις (Κιλελέρ 1910).
- Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους το πρόβλημα έγινε πιο περίπλοκο λόγω της κατοχής μεγάλων εκτάσεων από μουσουλμάνους.

➤ **Αγροτική μεταρρύθμιση**

- Το 1917 η εγκατεστημένη στη Θεσσαλονίκη κυβέρνηση Βενιζέλου αποφάσισε την ολοκλήρωση της μεταρρύθμισης.
- Στόχος ο πολλαπλασιασμός των ελληνικών ιδιοκτησιών γης στις νέες περιοχές, αποκατάσταση προσφύγων και αποφυγή κοινωνικών εντάσεων.
- Έγινε δυνατή η απαλλοτρίωση μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών.

➤ **Ολοκλήρωση αναδιανομής της γης – προβλήματα και επίλυσή τους**

- Η αναδιανομή των καλλιεργήσιμων εκτάσεων έφτασε το 85% στη Μακεδονία, το 68% στη Θεσσαλία και στο 40% σε όλη της χώρα.

- Μετά την αγροτική μεταρρύθμιση η αγροτική οικονομία οδηγείται σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας.
- Προβλήματα: οι μικροκαλλιεργητές δυσκολεύονταν να εμπορευματοποιήσουν την παραγωγή.
- Προωθείται η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και κρατικών οργανισμών παρέμβασης για να αποφευχθούν οι εντάσεις.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Τσιφλίκια:** (τουρκ. Çiflik) Μεγάλα αγροκτήματα (ή και ολόκληρα χωριά πολλές φορές), τα οποία ανήκαν σε ένα μεγαλογαιοκτήμονα (τσιφλικάς) και καλλιεργούνταν από κολίγους (εξαρτημένοι αγρότες που εργάζονταν στα κτήματα).

• **Κολίγος** < από το λατινικό colligo = συλλέγω: Εξαρτημένοι ακτήμονες γεωργοί που εργάζονταν στις μεγάλες γαιοκτησίες (τσιφλίκια). «Δεμένοι» εφ' όρου ζωής με το τσιφλίκι, δεν μπορούσαν να φύγουν από αυτό χωρίς την άδεια του μεγαλογαιοκτήμονα τσιφλικά. Ο θεσμός των κολίγων διατηρήθηκε και μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας και την αγορά των εκεί τσιφλικιών από πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού.

• **Κιλελέρ:** Χωριό στη Λάρισα, στο οποίο έγινε στις 6 Μαρτίου 1910 η πιο σημαντική σύγκρουση για το αγροτικό ζήτημα, ως αποτέλεσμα τριβών που προκλήθηκαν μετά την ψήφιση των νόμων του 1907.

• **Ολοκλήρωση αγροτικής μεταρρύθμισης:** Στις 14 Φεβρουαρίου 1923 ανεστάλη η λειτουργία εκείνου του άρθρου του συντάγματος, το οποίο απαιτούσε να προηγείται «πλήρης» αποζημίωση των γαιοκτημόνων πριν πραγματοποιηθεί η διανομή των τσιφλικιών. Μετά την αναστολή του σχετικού άρθρου, επετράπη η κατάληψη των ιδιοκτησιών γης και πριν από την καταβολή αποζημιώσεων αλλά και η ίδια η αποζημίωση έγινε σε κρατικές ομολογίες 30ετούς διάρκειας. Άρχισε έτσι η άμεση απαλλοτρίωση και διανομή κτημάτων είτε σε πρόσφυγες είτε σε γηγενείς ακτήμονες, που επρόκειτο να ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε τρία μόλις χρόνια.

• **Αγροτική Τράπεζα:** Ιδρύθηκε το 1929 για να χορηγήσει δάνεια σε γεωργούς, κτηνοτρόφους και αλιείς, ώστε να σταματήσουν να πέφτουν θύματα των τοκογλύφων, να τους προμηθεύσει με τα κατάλληλα εργαλεία, μηχανήματα, λιπάσματα, να τους διευκολύνει σε θέματα συγκέντρωσης, αποθήκευσης, επεξεργασίας και πώλησης των προϊόντων στην αγορά (εσωτερικού-εξωτερικού), ώστε να μην πέφτουν θύματα των εμπόρων, και να τους διαδώσει τελειότερες μεθόδους καλλιέργειας, κτηνοτροφίας και αλιείας κ.ά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες ήταν οι εξελίξεις στον αγροτικό χώρο στην Ευρώπη και στην Ελλάδα κατά ο 19ο αιώνα;

Απ: σελ 42 Οι ραγδαίες ... συνθήκες.

2. Ποιοι παράγοντες επέτρεψαν τη δημιουργία των μεγάλων τσιφλικιών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα;

Απ: σελ 42 - 43 Στον ελληνικό χώρο ... της μεγάλης ιδιοκτησίας.

3. Να παρουσιάσετε συνοπτικά τις επιπτώσεις της δημιουργίας των τσιφλικιών στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου.

Απ: σελ 43 Τα τσιφλίκια ... ελλείψεις.

4. Να παρουσιάσετε τον τρόπο αντιμετώπισης εκ μέρους των ελληνικών κυβερνήσεων του προβλήματος των τσιφλικιών της Θεσσαλίας.

Απ: σελ 43 Οι πρακτικές ... εκτάσεων.

5. Να εκθέσετε το περιεχόμενο της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917.

Απ: σελ 43 - 44 Το αποφασιστικό βήμα ... ενδιαφέροντος.

6. Να προσδιορίσετε τις συνέπειες της αγροτικής μεταρρύθμισης στην οικονομική ζωή της χώρας.

Απ: σελ 45 Η αναδιανομή ... Ρουμανία.

7. Πότε ξεκίνησε και πότε ολοκληρώθηκε η αγροτική μεταρρύθμιση, ποιους στόχους και ποια αποτελέσματα είχε;

Απ: σελ 43 – 45 Το αποφασιστικό βήμα ... Ρουμανία.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία παραθεμάτων

1. Πίνακας 7: Απαλλοτριώσεις μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών (σελ. 44)

Ο πίνακας πρέπει να σχολιαστεί σε συσχετισμό με την ιστορική αφήγηση. Είναι γνωστό ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις για την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης έγιναν από την κυβέρνηση Βενιζέλου το 1917. Ωστόσο, όπως φαίνεται από τον πίνακα, ελάχιστες απαλλοτριώσεις έγιναν μεταξύ 1917-1922. Αυτό οφειλόταν σε δύο λόγους: ο πρώτος ήταν η πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας έως το 1922 και ο δεύτερος και κυριότερος, ότι από το 1922 η Ελλάδα αντιμετώπισε την είσοδο στη χώρα ενός τεράστιου κύματος προσφύγων, οι οποίοι έπρεπε να αποκατασταθούν.

2. Η γεωργία στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα (σελ. 45)

Στο παράθεμα διατυπώνεται μια γενική εκτίμηση για την ελληνική γεωργία του 19ου αιώνα, από την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους μέχρι το 1867, χωρίς να αναφέρονται συγκεκριμένα

ποσοτικά στοιχεία. Η έλλειψη των στοιχείων οφείλεται, όπως επισημαίνεται, στην αδυναμία σύνταξης κτηματολογίου, αδυναμία που οφειλόταν σε λόγους αντικειμενικούς (έλλειψη ειδικών) και εγγενείς (σύγχυση και αβεβαιότητα για το ιδιοκτησιακό καθεστώς). Οι πληροφορίες για τη γεωργική παραγωγή προέρχονται από τη διοίκηση και όχι από ειδικούς και δεν είναι εξακριβωμένες. Γενικά, ωστόσο, η κατάσταση της γεωργίας αμέσως μετά την απελευθέρωση της χώρας ήταν δεινή. Αυτό οφειλόταν τόσο στις συνθήκες και τους όρους καλλιέργειας των κτημάτων επί Τουρκοκρατίας (αυθαιρεσίες, βαρύτατοι φόροι) όσο και στο καθεστώς της ιδιοκτησίας, η οποία δεν ήταν σεβαστή και βέβαιη, ώστε να αποτελεί κίνητρο για σκληρή εργασία. Από την ανεξαρτησία της χώρας και μετά η γεωργία σημείωσε προόδους, τις οποίες ο συγγραφέας του κειμένου αποδίδει αποκλειστικά στην εργατικότητα των αγροτών, που παρουσιάζεται ως άθλος, επειδή οι Έλληνες γεωργοί έπρεπε να αντιμετωπίσουν τόσο τη βαριά φορολογία όσο και την έλλειψη τάξεως και εσωτερικής γαλήνης στο κράτος. Τα δύο αυτά στοιχεία αποτελούσαν αρνητικές προϋποθέσεις για την πρόοδο της γεωργίας και γενικότερα της οικονομίας.

Επεξεργασία εικόνων

1. Ελληνίδες αγρότισσες (σελ. 42)

Η εικόνα αισθητοποιεί και διευρύνει την ιστορική αφήγηση. Οι εικονιζόμενες αγρότισσες εμφανίζονται να ασχολούνται με οικόσιτο ζώο. Στις παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες των Ελλήνων αγροτών συμπεριλαμβάνεται και η οικόσιτη κτηνοτροφία, που λειτουργούσε συμπληρωματικά με τη γεωργία. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο της μη εκχρηματισμένης ή της μερικώς εκχρηματισμένης οικονομίας⁶, κατά την οποία οι αγροτικές οικογένειες στηρίζονταν στην αυτοκατανάλωση, η οικόσιτη κτηνοτροφία ήταν σημαντικός παράγοντας της κάλυψης των βιοτικών τους αναγκών. Στην οικόσιτη κτηνοτροφία, όπως και στις λοιπές αγροτικές δραστηριότητες, συμμετείχαν και οι γυναίκες.

2. Θερισμός (σελ. 43)

Η εικόνα παρουσιάζει τη συλλογή του σιταριού μετά την εργασία του αλωνίσματος και του λιχνίσματος (διαχωρισμός του σιταριού από το άχυρο). Η εργασία γίνεται από γυναίκες. Στις μικρές οικογενειακές ιδιοκτησίες όλα τα μέλη της οικογένειας προσέφεραν τις υπηρεσίες τους και έτσι αύξανε η παραγωγικότητα και το οικογενειακό αγροτικό εισόδημα.

3. Συγκομιδή ελαιοκάρπου στη Μακεδονία (σελ. 44)

Στην εικόνα παρουσιάζεται συγκομιδή ελαιοκάρπου, στην οποία συμμετέχουν άνδρες και γυναίκες, πιθανότατα μέλη μιας οικογένειας. Η ελαιοκαλλιέργεια αναπτύχθηκε προοδευτικά σε σημαντικό βαθμό σε περιοχές όπου οι κλιματολογικές συνθήκες το επέτρεπαν και το λάδι έγινε από

⁶ Εκχρηματισμένη λέγεται η οικονομία στην οποία οι συναλλαγές γίνονται με χρήματα.

τα βασικά εξαγωγίμα προϊόντα της χώρας, δεύτερο μετά τη σταφίδα στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (29590)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:

α. Ποια προβλήματα ανέκυψαν στο πλαίσιο του αγροτικού ζητήματος με τη διεύρυνση των συνόρων του ελληνικού κράτους (1864, 1881) πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους; (μονάδες 13)

β. Γιατί τα τσιφλίκια στην Παλαιά Ελλάδα δεν προκαλούσαν ιδιαίτερο πρόβλημα; (μονάδες 12)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το πρόβλημα περιπλέκονταν λόγω των συνεχών αλλαγών και επεκτάσεων των συνόρων. Μέσα στον 19ο αιώνα και πριν τους Βαλκανικούς πολέμους έχουμε δύο επεκτάσεις συνόρων (1864 Επτανήσα και 1881 Ήπειρος-Θεσσαλία), που αύξησαν κατά 32% περίπου την έκταση και διπλασίασαν σχεδόν τον πληθυσμό της χώρας. [...] Ιδίως στη Θεσσαλία, που ενσωματώθηκε το 1881, το ελληνικό κράτος, εξαιτίας ίσως και του γεγονότος ότι οι χώρες αυτές δεν απελευθερώθηκαν με πόλεμο, απώλεσε τη δυνατότητα ελέγχου της γης. Έτσι, πολλοί μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες που αποχωρούσαν από τις περιοχές της Θεσσαλίας και της Άρτας, πωλούσαν τα δικαιώματα σε χαμηλές τιμές σε Έλληνες χρηματιστές και τραπεζίτες της Κωνσταντινούπολης και των παροικιών, διαιωνίζοντας και επιτείνοντας το ήδη υπάρχον ζήτημα των τσιφλικιών. [...] Τα τσιφλίκια στην Παλαιά Ελλάδα ήταν ελάχιστα, καταλάμβαναν μόλις το 5% περίπου των συνολικών εδαφών και βρίσκονταν κυρίως στην ανατολική Στερεά (Αττική, Φθιώτιδα και Εύβοια). Επρόκειτο για κατάλοιπα της καθυστερημένης ενσωμάτωσης των περιοχών αυτών στην εθνική επικράτεια (οι περιοχές αυτές περιήλθαν στο ελληνικό κράτος με ειδική ρύθμιση που περιλήφθηκε στο Πρωτόκολλο του Λονδίνου για την ανεξαρτησία της Ελλάδας το 1830). Αντίθετα η προσάρτηση της Θεσσαλίας δεν επέφερε μόνον την επέκταση του ελληνικού κράτους κατά 26,7% και την αύξηση του πληθυσμού του κατά 18%, αλλά κληροδότησε σε αυτό και 395 τσιφλίκια, των οποίων η έκταση ανέρχονταν στα τέλη του 19ου αιώνα σε έξι εκατομμύρια στρέμματα περίπου. Το γεγονός αυτό περιέπλεξε το καθεστώς ιδιοκτησίας.

Παναγιωτόπουλος, Δ., «Ο κόσμος του μόχθου και της σιωπής. Ο διαχρονικός ρόλος και η συμβολή του πρωτογενούς τομέα και των αγροτών στο γίγνεσθαι της σύγχρονης Ελλάδας», στο Δ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα: 200 χρόνια ιστορίας Προκλήσεις & προοπτικές, Τράπεζα Πειραιώς,

2) Τράπεζα Θεμάτων (28650)

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας:

- α. να περιγράψετε κριτικά τα χαρακτηριστικά των ιδιοκτητών των «τσιφλικιών» της Θεσσαλίας κατά τον 19ο – αρχές 20ού αιώνα και τις επιδιώξεις τους (μονάδες 13) και
- β. να παρουσιάσετε τα αποτελέσματα που προκάλεσαν οι πρακτικές τους στον θεσσαλικό αγροτικό κόσμο (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Οι περίφημοι πλουτοκράτες των παροικιών, που ο λαός αποκαλούσε χρυσοκάνθαρους, αντί να αναπτύξουν παραγωγικά τη χώρα, αντί να κάνουν επενδύσεις [...] στρέφονται και αυτοί πάλι στη μονοπώληση ευκαιριών που τους παρέχει η εξουσία [...] και το χειρότερο, μεταβάλλονται οι τσιφλικάδες γαιοκτήμονες στη Θεσσαλία. [...] Είναι [...] αυτά τα περίφημα αστικά μας στοιχεία τα οποία δημιουργούν το καθεστώς των τσιφλικιών στη Θεσσαλία. Γνωρίζοντας πολύ καλά ότι η Θεσσαλία θα προσαρτηθεί στην Ελλάδα, εξασφαλίζουν με το πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης το δικαίωμα να δημιουργήσουν γαιοκτησίες, οι οποίες είναι βασισμένες στο σύστημα της κολιγίας. Γι' αυτό ακριβώς δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι οι εκρήξεις οι επαναστατικές [...] ξεκινούν από τη Θεσσαλία, τη Θεσσαλία όπου η μεγάλη γαιοκτησία ήταν ασύγκριτα πιο χαμηλή στην περίοδο της έκρηξης της Ελληνικής επανάστασης, από ό, τι στην Πελοπόννησο. Με την είσοδο αυτών των στοιχείων και την ανάπτυξη των γαιοκτησιών στη Θεσσαλία, έχουμε ακριβώς τη δημιουργία των προϋποθέσεων εκείνων για την εκμετάλλευση της αγροτιάς που οδήγησαν στο αδιέξοδο, και τελικά μας έφεραν στο Κιλελέρ.

Φίλιας, Β., «Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Δ.Τ. Τσαούση (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1984, σ. 19.

3) Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραθεμάτων να παρουσιάσετε τις συνθήκες και τις συγκυρίες μέσα στις οποίες αποφασίστηκε η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 καθώς και τα αποτελέσματα που είχε για την οικονομία της χώρας.

Πηγή 1

Εάν η ριζοσπαστική αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 συνδέθηκε με την από του 1909 ανάδειξη των μεσαίων στρωμάτων, τούτο πρέπει να εξηγηθεί από ότι τα στρώματα αυτά υπήρξαν οι συνεπέστεροι, εντός της ελληνικής κοινωνίας, φορείς της αντίληψης του καπιταλισμού ... Εξ' αιτίας αυτής ακριβώς της αντίληψής τους περί καπιταλισμού, τα στρώματα αυτά αισθάνθηκαν κατά τρόπο

ιδιαίτερως επαχθή το κοινωνικό βάρος των τσιφλικιών.

Υπ' αυτούς τους όρους, η αρχή της αγροτικής μεταρρύθμισης εξηγγέλθη στα 1917 στη Θεσσαλονίκη. Εν τούτοις, το μέγιστο τμήμα αυτής της μεταρρύθμισης δεν πραγματοποιήθηκε παρά μόνον μετά το 1922.

Η αγροτική μεταρρύθμιση αποφασίστηκε σε μία στιγμή σοβαροτάτης πτώσης του εξωτερικού εμπορίου: η πτώση αυτή είχε προκληθεί από τον θαλάσσιο αποκλεισμό τον οποίο είχαν επιβάλει οι δυτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, προκειμένου να την υποχρεώσουν να εισέλθει στον πόλεμο με το μέρος της Αντάντ. Υπ' αυτές τις συνθήκες, ο αποκλεισμός της Ελλάδας λειτούργησε, από οικονομική άποψη, ως ένας αυθόρμητος προστατευτισμός, τόσο υπέρ της εθνικής βιομηχανικής παραγωγής όσο και επ' ωφελεία των εγχωρίων σιτηρών. Είναι προφανές ότι η συγκυρία αυτή έθεσε εκ νέου και με οξύτερο τρόπο το ζήτημα των τσιφλικιών.

Κ. Βεργόπουλος, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Εξάντας, Αθήνα, 1992, σσ. 173-174.

Πηγή 2

Η αγροτική μεταρρύθμιση, που η αναθεωρητική κίνηση την είχε αφήσει σε εκκρεμότητα, επιβαλλόταν τώρα μπροστά στην αναταραχή των έτοιμων να επαναστατήσουν αγροτών. Τα πρώτα σοβαρά μέτρα πάρθηκαν από την προσωρινή κυβέρνηση Θεσσαλονίκης που με τον αγροτικό νόμο του 1917 αποφάσισε την απαλλοτρίωση, έναντι αποζημίωσης ενός μέρους των μεγάλων ιδιωτικών και μοναστηριακών κτημάτων. Τα κτήματα αυτά διανεμήθηκαν στους ακτήμονες αγρότες και πρώτα στους αγρολήπτες και στους επίμορτους καλλιεργητές. Ο νόμος αυτός συμπληρώθηκε με τον νόμο του 1919 και κυρίως με τη νομική διάταξη του 1923. Χάρη στη νομοθεσία αυτή μοιράστηκαν 1.200.000 εκτάρια από τα οποία 673.000 καλλιεργούμενες ή καλλιεργήσιμες γαίες, όπου εγκαταστάθηκαν 130.000 αγροτικές οικογένειες. Εκτός από αυτό, 850.000 εκτάρια που ανήκαν στην πλειοψηφία τους σε ανταλλαγμένους Τούρκους και Βούλγαρους, χρησιμοποιήθηκαν για την εγκατάσταση των προσφύγων για τους οποίους συνάφθηκε δάνειο 10.650.000 λιρών. Τον ίδιο καιρό, σειρά νόμοι κατέργησαν ότι απόμενε ακόμα από το αγροτικό μεσαιωνικό καθεστώς στην Κέρκυρα, στη Ζάκυνθο, στη Αττική, στη Φθιώτιδα και στην Πελοπόννησο. Συστάθηκε ειδικό Υπουργείο Γεωργίας (1917), αναπτύχθηκαν οι αγροτικοί συνεταιρισμοί, ιδρύθηκαν αγροτικά σχολεία κλπ. Έτσι το κοινωνικό στοιχείο των μικρών και μεσαίων γαιοκτητών αυξανόταν και άρχισε να παίζει σπουδαιότερο πολιτικό ρόλο.

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 125

2. Τα πρώτα βήματα του εργατικού κινήματος

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας που αποτρέπουν την ανάπτυξη εργατικού κινήματος

- Στο τέλος του 19ου αιώνα συναντάμε στην Ελλάδα σοσιαλιστικές ομάδες με μικρή επιρροή.

Βασικά αίτια:

- Η απουσία μεγάλων βιομηχανικών μονάδων.
- Οι εργάτες των μεγάλων δημόσιων έργων ήταν κυρίως ξένοι ή πρόσκαιρης απασχόλησης.
- Σταθερότερο εργατικό δυναμικό δούλευε στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις.
- Η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας.

➤ Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης ωθεί στην ενδυνάμωση του εργατικού κινήματος

• Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα αλλάζει τα δεδομένα του εργατικού κινήματος.

• Η εργατική οργάνωση Φεντερασιόν βοήθησε στη διάδοση της εργατικής και σοσιαλιστικής ιδεολογίας στη χώρα.

➤ Νέοι παράγοντες ενδυνάμωσης του εργατικού – σοσιαλιστικού κινήματος.

• Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η εμπλοκή της χώρας σε διεθνείς υποθέσεις, ο αντίκτυπος της ρωσικής επανάστασης ωρίμασαν το εργατικό κίνημα.

- Στο τέλος του πολέμου ιδρύθηκαν:

- Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ).
- Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (ΣΕΚΕ) που μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ).

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Φεντερασιόν:** Ο Αβραάμ Μπεναρόγια, Εβραίος σοσιαλιστής, είχε υποστηρίξει ότι οι σοσιαλιστικές οργανώσεις που υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη, έπρεπε να ενωθούν σε μία ομοσπονδιακή μορφή με τη συμμετοχή όλων των εθνικών ομάδων που ζούσαν στην πόλη. Η ιδέα του αυτή τελικά έγινε πραγματικότητα και στις 24 Ιουλίου 1909 ο *Εργατικός Σύνδεσμος Θεσσαλονίκης* (με πλειοψηφία του Εβραίους) μαζί με το *Σοσιαλιστικό Κέντρο* (με πλειοψηφία Σλαβόφωνους) δημιούργησαν την Εργατική Σοσιαλιστική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης ή όπως έμεινε γνωστή στη γλώσσα λαντίνο (ισπανοεβραϊκή), τη Φεντερασιόν. Η οργάνωση αυτή, με γραμματέα τον Μπεναρόγια, σύντομα έγινε η πιο μαζική σε όλη τη Μακεδονία. Ήταν μια ομοσπονδία που αποτελούνταν από εργάτες και των τεσσάρων βασικών εθνικών ομάδων της περιοχής, δηλαδή των Εβραίων, των Ελλήνων, των Σλαβοφώνων και των μουσουλμάνων, η οποία εξέδιδε τα κείμενά της

στις τέσσερις γλώσσες.

- **Ρωσική Επανάσταση:** Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα στη Ρωσία η εξαθλίωση των ασθενέστερων τάξεων, η αποσύνθεση της αριστοκρατίας και η απολυταρχία του τσαρικού καθεστώτος προκάλεσαν τη γενική δυσαρέσκεια όλων των κοινωνικών στρωμάτων. Τον Φεβρουάριο του 1917 ξέσπασε αστική επανάσταση, στην οποία επικράτησαν μετριοπαθείς φιλελεύθεροι αστοί και ανέλαβαν την προσωρινή κυβέρνηση. Την ίδια περίοδο άρχισαν να οργανώνονται τα πρώτα σοβιέτ (=συμβούλια εργατών και στρατιωτών) που ανέλαβαν την εξουσία στην πρωτεύουσα της Ρωσίας, την Αγ. Πετρούπολη, στη Μόσχα και σε άλλες μεγάλες πόλεις. Η εξουσία επιμερίστηκε λοιπόν στους αστούς και στα σοβιέτ κι έτσι ο τσάρος αναγκάστηκε να παραιτηθεί το Μάρτιο του 1917. Οι μπολσεβίκοι (=η μεγαλύτερη και πιο ριζοσπαστική μερίδα του Σοσιαλιστικού Δημοκρατικού Εργατικού Κόμματος της Ρωσίας), με αρχηγό το Λένιν, υποστήριζαν ότι έπρεπε να καταργηθεί η φιλελεύθερη προσωρινή κυβέρνηση των αστών και η εξουσία να περάσει αποκλειστικά στα χέρια των σοβιέτ. Στις 25/26 Οκτωβρίου 1917 οι μπολσεβίκοι οργάνωσαν νέα επανάσταση στην Αγ. Πετρούπολη, γνωστή ως Οκτωβριανή Επανάσταση. Οι μπολσεβίκοι θεωρούσαν ότι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είναι ιμπεριαλιστικής υφής και οι ίδιοι επιθυμούσαν να ασχοληθούν με την εσωτερική αναδιάρθρωση της χώρας.

- **Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνής:** Ως Κομμουνιστική Διεθνής (ΚΔ) ή Κομιντέρν (αγγλικά: Comintern από το Communist International) έμεινε στην Ιστορία η Τρίτη Διεθνής Ένωση των εθνικών κομμουνιστικών Κομμάτων, που ιδρύθηκε το Μάρτιο του 1919 στη Μόσχα, αφού κατήγγειλε την προηγούμενη Δεύτερη (σοσιαλιστική) Διεθνή, για την σοβινιστική στάση της απέναντι στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στις εργασίες του 1ου (ιδρυτικού) συνεδρίου που έγιναν υπό την προεδρεία του Λένιν στις 2-6 Μάρτη 1919 μετείχαν 52 αντιπρόσωποι από 34 κομμουνιστικά και σοσιαλιστικά κόμματα από διάφορες χώρες του κόσμου. Ανάμεσα στα επίσημα κείμενα του ιδρυτικού συνεδρίου είχε σπουδαία σημασία το Μανιφέστο προς τους προλετάριους όλου του κόσμου, στο οποίο αναφερόταν ότι η Κομμουνιστική Διεθνής είναι η κληρονόμος των ιδεών του Μαρξ και του Ένγκελς, όπως εκφράστηκαν στο «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοι παράγοντες επηρέασαν θετικά ή αρνητικά την εξέλιξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα;

Απ: σελ. 46 Οι διαφορές ... περιεχόμενο.

2. Γιατί η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα αποτέλεσε σταθμό για το εργατικό κίνημα;

Απ: σελ. 46 Η ενσωμάτωση ... χώρα.

3. Πού οδήγησαν οι πιέσεις στην ελληνική κοινωνία εξαιτίας του Α΄ Παγκοσμίου;

Απ: σελ 46 - 47 Στη διάρκεια ... Ελλάδος.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία παραθεμάτων

Οι συνθήκες εργασίας των εργατών στην Ελλάδα (σελ. 47)

Το παράθεμα που προέρχεται από βιβλίο του 1913 συμπληρώνει την ιστορική αφήγηση, παρέχοντας στοιχεία σχετικά με τις συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια. Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι ελάχιστα σύγχρονα για την εποχή εργοστάσια υπήρχαν. Στα περισσότερα η έλλειψη αναγκαίου σύγχρονου εξοπλισμού υποχρέωνε τους εργάτες να εργάζονται αποκλειστικά σχεδόν χειρωνακτικά. Η δεύτερη παρατήρηση είναι ότι οι χώροι της εργασίας δεν πληρούσαν ούτε στο ελάχιστο τους στοιχειώδεις κανόνες υγιεινής, όπως π.χ. τον αερισμό τους, κι αυτό είχε συνέπειες στην υγεία των εργαζομένων. Ο χρόνος της εργασίας ήταν συνήθως 12 ή και 14 ώρες ημερησίως, χωρίς παροχή υπερωριακής αμοιβής. Οι απεργίες για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων ήταν σχεδόν άγνωστες μέχρι το 1909. Ωστόσο, σημειώνεται ότι είχαν ιδρυθεί εργατικές ενώσεις με μέλη όμως μόνο άνδρες, πράγμα το οποίο δείχνει ότι οι γυναίκες δεν αντιμετωπίζονταν ισότιμα. Η ασφάλιση των εργατών ήταν ανύπαρκτη, όπως επίσης και το νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία τους από ατυχήματα. Αποζημιώσεις γι' αυτά δεν προβλέπονταν, όμως σε μερικές περιπτώσεις οι εργοδότες από φιλευσπλαχνία και μόνο τις παρείχαν. Τέλος, ο συγγραφέας εκφράζει την έκπληξή του για την έλλειψη νομοθετικής προστασίας των παιδιών, που αναγκάζονταν από την ηλικία 6 έως 10 ετών να εργάζονται για πολλές ώρες ημερησίως σε ανθυγιεινό περιβάλλον, με ελάχιστη αμοιβή. Το γεγονός αποδεικνύει τη δυσχερή οικονομική κατάσταση πολλών ελληνικών οικογενειών. Γενικά, το κείμενο καταγράφει μια ζοφερή πραγματικότητα σε ό,τι αφορά στοιχειώδη εργασιακά αλλά και ατομικά δικαιώματα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (28721)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

α. να αναφερθείτε στις ιδιομορφίες ανάπτυξης του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα, σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, από το τέλος του 19ου αιώνα ως το τέλος των βαλκανικών πολέμων (μονάδες 13) και

β. να αποτιμήσετε τα οφέλη της ενσωμάτωσης της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα για το εργατικό κίνημα (μονάδες 12).

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Υπάρχουν για τους εργοδότες και άλλες πηγές εργατικού δυναμικού εκτός από την εσωτερική αγορά. Εκατοντάδες Ισπανοί και Ιταλοί μεταλλωρύχοι δουλεύουν στο Λαύριο. Έτσι, καθώς η ελληνική αγορά εργασίας πάσχει από χρόνια στενότητα, καθώς δεν υπάρχουν στην χώρα δεξαμενές εργατικού δυναμικού, οι επιχειρηματικές τάξεις αντλούν από την παγκόσμια δεξαμενή με ικανοποιητικούς όρους. [...] Στην Ελλάδα δεν είναι μόνο το ότι πολλές ιδέες εισάγονται, άρα είναι φυσικό και να καθυστερούν. Υπάρχουν επιπλέον και οι συνθήκες μιας οικονομίας που δεν έχει ακόμη εκβιομηχανιστεί. Δεν αρκεί η συντεχνιακή κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ψήφου και του συνεταιρίζεσθαι για να εδραιωθεί, στο Δίκαιο, το δικαίωμα της απεργίας. Χρειάζεται και η ουσιαστική εμπειρία της απεργίας στην καθημερινή πραγματικότητα των ανθρώπων- δηλαδή, χρειάζεται εργασία στο εργοστάσιο, άρα βιομηχανία.

Δερτιλής, Γ.Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2005, σσ. 347, 350.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Αλλά συγχρόνως οι πόλεμοι ήνοιξαν νέους και ανελπίστους ορίζοντας καπιταλιστικής αναπτύξεως δια την μικράν άλλοτε Ελλάδα. Και μαζί με την ανάπτυξιν της βιομηχανίας, της ναυτιλίας και του εμπορίου, της μεταφοράς και της συγκοινωνίας, αναπτύσσεται και η εργατική τάξις. Η σοσιαλιστική ιδέα επανευρίσκει την εκδήλωσίν της. Η απήχησις της Φεντερασιόν έχει και αυτή ευνοϊκὴν ἐπίδρασιν. [...] Το σπουδαιότερον ἔργον της Φεντερασιόν ἦτο η διδασκαλία, η παρακολούθησις των σωματείων, η οργάνωσις διαλέξεων, συζητήσεων, κλπ. Υπήρχε ὅμως ἔλλειψις [...] εφημερίδων. Ἐπρεπε να εκδοθῇ ἐν φύλλον. Η εφημερίς αυτή εβαπτίσθη Εφημερίς των Εργατών και ἐξεδόθη κατ' αρχάς μεν εἰς 4 γλώσσας, τουρκικὴν, ελληνικὴν, βουλγαρικὴν και ισπανοεβραϊκὴν [...]. Παραλλήλως προς την διδασκαλίαν του σοσιαλισμοῦ, η Φεντερασιόν εφρόντιζε και δια τα εργατικά σωματεία.

Μπεναρόγιας, Α., *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Κομμούνα, Αθήνα 1986, σσ. 86, 110.

2) Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το παράθεμα που σας δίνεται, να παρουσιάσετε και να εξηγήσετε τις ιδιομορφίες του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα, σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, από το τέλος του 19ου αιώνα ως την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Πηγή 1

Υπάρχουν για τους εργοδότες και άλλες πηγές εργατικού δυναμικού εκτός από την εσωτερική αγορά. Εκατοντάδες Ισπανοί και Ιταλοί μεταλλωρύχοι δουλεύουν στο Λαύριο. και γενικότερα, στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, οι αλλοδαποί εργάτες είναι ενδημικό φαινόμενο: σε όλα σχεδόν τα δημόσια

έργα και σε πολλές βιομηχανίες εργάζονται Αλβανοί, Αρμένιοι, Ιταλοί. Έτσι, καθώς η ελληνική αγορά εργασίας πάσχει από χρόνια στενότητα, καθώς δεν υπάρχουν στην χώρα δεξαμενές εργατικού δυναμικού, οι επιχειρηματικές τάξεις αντλούν από την παγκόσμια δεξαμενή με ικανοποιητικούς όρους. [...] Το δικαίωμα των εργατών να αλλάξουν εργοδότη ισοσταθμίζεται με το δικαίωμα των εργοδοτών να τηλεγραφήσουν στην Καλαβρία ή την Καταλωνία ζητώντας εργάτες προς αντικατάσταση των οποιωνδήποτε απεργών.

Οι συνθήκες αυτές έχουν δύο συνέπειες. Αφενός, τα ημερομίσθια των Ελλήνων δεν εκτοξεύονται προς τα πάνω, αλλά κυμαίνονται σταθερά σε επίπεδο αντίστοιχο προς αυτά που ζητούν οι ξένοι. αφετέρου, όμως, παραμένουν αρκετά ικανοποιητικά επειδή, άλλωστε, πολλοί από τους ξένους είναι ειδικευμένοι. Έτσι, η εξαθλίωση των Ελλήνων εργατών δεν προχωρεί πέρα από κάποιο σημείο. ούτε, βεβαίως, και η εργατική ταξική τους συνείδηση που, για να αναπτυχθεί, θα έπρεπε να συντρέχουν συνθήκες εξαθλίωσης και μάλιστα χωρίς την διέξοδο της επιστροφής στα χωριά και τα χωράφια-διέξοδο που οι Έλληνες εργάτες, στην πλειονότητά τους, διατηρούν ανοιχτή. Παράλληλη συνέπεια: οι απεργίες σπανίζουν.

[...] Δεν αρκεί η συντεχνιακή κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ψήφου και του συνεταιρίζεσθαι για να εδραιωθεί, στο Δίκαιο, το δικαίωμα της απεργίας. χρειάζεται και η ουσιαστική εμπειρία της απεργίας στην καθημερινή πραγματικότητα των ανθρώπων-δηλαδή, χρειάζεται εργασία στο εργοστάσιο, άρα βιομηχανία.

Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τ. Α', εκδ. Εστία, Αθήνα, 2005, σσ. 347, 350

Πηγή 2

Στην αγροτική αναταραχή προστίθεται τώρα για πρώτη φορά στην Ελλάδα το εργατικό ζήτημα. Οι συνθήκες ζωής των εργατών ήταν σχεδόν οι ίδιες όπως τις άλλες χώρες 12 έως 15 ώρες δουλειάς την ημέρα και ημερομίσθια που κυμαίνονταν μεταξύ τριών και πέντε δραχμών για τους άνδρες και 0,75 και 1,30 για τις γυναίκες (1912). Η νομισματική κρίση του 1879, που μείωσε την αγοραστική δύναμη 30 έως 50% έδωσε το σύνθημα για την Εργατική πάλη οι εργάτες των ναυπηγείων της Σύρας ιδρύουν τον ίδιο χρόνο σωματείο και εξαπολύουν την πρώτη απεργία. Από τότε δημιουργούνται και άλλα εργατικά σωματεία και οι απεργίες πολλαπλασιάζονται. Η σπουδαιότερη ήταν των μεταλλωρύχων του Λαυρίου το 1896 που κατά τη διάρκεια της σημειώθηκαν οι αιματηρές συμπλοκές ανάμεσα στη χωροφυλακή και στους εργάτες αλλά οι εργατικές οργανώσεις δεν ήταν ως τότε παρά σωματεία αλληλεγγύης με πνεύμα περισσότερο συντεχνιακό παρά συνδικαλιστικό. Οι εργοδότες μετείχαν σε αυτά μαζί με τους εργάτες. Το καθ'αυτό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα αρχίζει μόνο με τη δημιουργία των εργατικών κέντρων του Βόλου το 1905 και της Λάρισας το 1910.

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 104

3. Οι οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο 1910-1922

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ 1910-1922: επικράτηση «βενιζελισμού»

- Βενιζελισμός: Πολιτική αντίληψη που συνίσταται στα εξής:
 - Το κράτος θεωρήθηκε μοχλός έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού.
 - Επιδίδωκε την ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού.
 - Ζητούσε θεσμικό εκσυγχρονισμό και ανάπτυξη όλων των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους.

➤ Άλλοι παράγοντες που ευνοούν την εφαρμογή του προγράμματος του Βενιζέλου

- Συσπείρωση της αστικής τάξης γύρω από τον Βενιζέλο.
- Ισχυρή ελληνική οικονομική παρουσία (στη Ν. Ρωσία, στη Ρουμανία, στην Αίγυπτο κ.α.)
- Νέο αίτημα η δημιουργία ενός ισχυρού κέντρου.
- Η Μεγάλη Ιδέα αποτέλεσε ισχυρό ιδεολογικό και οικονομικό έρεισμα για τη διεκδίκηση της Μεγάλης Ιδέας.

➤ Ο ρόλος της μετανάστευσης

- Με την υπερπόντια μετανάστευση αντιμετωπίστηκε η αγροτική κρίση.
- Εκτονώθηκαν οι κοινωνικές εντάσεις και ενισχύθηκε η οικονομία της υπαίθρου.

➤ Τα αποτελέσματα των Βαλκανικών πολέμων και των νεοαποκτηθέντων εδαφών στην ελληνική οικονομία

- Το κόστος των Βαλκανικών πολέμων δεν κλόνησε την ελληνική οικονομία.
- Κέρδη από τον πόλεμο για την Ελλάδα:
 - ενσωμάτωση πλούσιων περιοχών και εκατομμυρίων νέων κατοίκων
 - αύξηση εδαφών κατά 70%
 - αύξηση πληθυσμού κατά 80%.
- Ανοίγονταν οικονομικές προοπτικές από την εκμετάλλευση των νέων εδαφών.
- Εξακολουθούσε να υπάρχει το πρόβλημα των εθνικών μειονοτήτων.
- Παρόλα αυτά η Ελλάδα ενέπνεε εμπιστοσύνη στις αγορές χρήματος και πιστώσεων.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να παρουσιάσετε συνοπτικά τις επιλογές της παράταξης του «Βενιζελισμού» όσον αφορά στην ανάπτυξη του ελληνικού κράτους.

Απ: σελ 48 Το ελληνικό κράτος ... έθνους.

2. Να ορίσετε την πολιτική που ονομάστηκε «Βενιζελισμός»: α) σε οικονομικό και β) σε εθνικό

επίπεδο.

Απ: σελ 48 Στην περίοδο ... γενικότερη.

3. Σε ποιες κοινωνικές ομάδες στηρίχθηκε ο Βενιζέλος κατά την προσπάθεια προσδιορισμού και υλοποίησης των επιλογών του σχετικά με την ανάπτυξη του κράτους;

Απ: σελ 48 Ο Βενιζέλος δεν ήταν μόνος ... παρουσία τους.

4. Για ποιους λόγους η Ελλάδα του Βενιζέλου ήταν μια υπολογίσιμη δύναμη;

Απ: σελ 49 Το κόστος ... Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

5. Ποιους λόγους είχε η αστική τάξη να εμφανίζεται ως φορέας της «Μεγάλης Ιδέας»;

Απ: σελ 48 Συσπείρωσε ... επιτυχίας.

6. Ποια ήταν η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας όταν ανάλαβε τη διακυβέρνηση Ο Βενιζέλος;

Απ: σελ 48 Χαρακτηριστικό ... εμφανείς.

7. Να αναφέρετε τα αίτια της μετανάστευσης των Ελλήνων κατά το τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα.

Απ: σελ 48 Η αγροτική κρίση ... μεταναστών.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία παραθεμάτων

Πίνακας 8: Η μετανάστευση στο εξωτερικό κατά την περίοδο 1896-1935 (σελ. 49)

Ο πίνακας παρουσιάζει το μεταναστευτικό ρεύμα από την Ελλάδα προς το εξωτερικό και πρέπει να σχολιαστεί σε σχέση με τα γεγονότα της εποχής. Όπως είναι γνωστό, στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα η χώρα δοκιμάστηκε από τη σταφιδική κρίση, η οποία προκάλεσε μεταναστευτικό κύμα αγροτικών κυρίως πληθυσμών προς τις ΗΠΑ. Στον πίνακα φαίνεται μια αυξητική πορεία σε ό,τι αφορά τον αριθμό των μεταναστών μέχρι το 1915. Στην επόμενη εικοσαετία οι αριθμοί δείχνουν μία φθίνουσα πορεία της μετανάστευσης. Αυτό οφείλεται περισσότερο στους περιορισμούς που επέβαλε η κυβέρνηση των ΗΠΑ στον αριθμό των μεταναστών από κάθε χώρα παρά στη βελτίωση της ελληνικής οικονομίας. Οι μετανάστες συνέβαλαν στην ενίσχυση της οικονομίας της χώρας με τα εμβάσματα προς τις οικογένειές τους.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (31352)

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

α. με ποιον τρόπο επωφελήθηκε η εθνική οικονομία από την έκβαση των Βαλκανικών

Πολέμων; (μονάδες 10)

β. ποιος παραγωγικός τομέας είχε τις μεγαλύτερες δυνατότητες αξιοποίησης και με ποιον τρόπο έγινε σαφές αυτό; (μονάδες 15)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Δεν είναι λοιπόν συμπτωματικό ότι αμέσως μετά το πέρας των βαλκανικών πολέμων ξένοι κεφαλαιούχοι έκαναν την εμφάνισή τους στα γραφεία των υπουργών της ελληνικής κυβέρνησης, προσφέροντας κεφάλαια προς αξιοποίηση στις Νέες Χώρες, όχι όμως χωρίς ανταλλάγματα, τα οποία συχνά ήταν ιδιαιτέρως δυσανάλογα με την προσφορά τους. Διόλου τυχαία επίσης ένα σημαντικό μέρος αυτού του ενδιαφέροντος είχε να κάνει με την ίδρυση μιας τράπεζας που θα ασκούσε ενυπόθηκη πίστη, απαραίτητη προϋπόθεση για την αξιοποίηση των εδαφών της βόρειας κυρίως Ελλάδας. Γιατί, όπως και να το δει κανείς, το μέλλον των Νέων Χωρών, αλλά και ολόκληρου του ελληνικού κράτους, βρισκόταν στη δυνατότητα αξιοποίησης της γης τους.

Κωστής, Κ., Ο πλούτος της Ελλάδας, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 45.

2) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο του παραθέματος και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, να σχολιάσετε την άποψη ότι ο Βενιζελισμός αποτελούσε «συνδυασμό αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού».

Βενιζελισμός: Αστικός Εθνικισμός Αστικός Εκσυγχρονισμός

Πέρα και πίσω από το χάρισμα του ηγέτη του, η ανεπανάληπτη δυναμική του Βενιζελισμού πηγάζει από έναν εξίσου ανεπανάληπτο συνδυασμό αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού, σε αδιάσπαστη και διαλεκτική ενότητα. Από την πρώτη στιγμή, το 1910, ο εκσυγχρονισμός τέθηκε στην υπηρεσία της εθνικής ολοκλήρωσης. Με τη σειρά της, η εθνική ολοκλήρωση υπηρέτησε τον εκσυγχρονισμό μέχρι το τέλος, προσφέροντας την αναντικατάστατη πολιτική και ιδεολογική του νομιμοποίηση. Στο γενικό αυτό επίπεδο, γίνεται φανερή η άρρηκτη συνέχεια και συνέπεια του Βενιζελισμού (και του Βενιζέλου προσωπικά). Αν πρέπει κανείς να διακρίνει δύο φάσεις, ίσης περίπου διάρκειας, είναι επειδή το περιεχόμενο της εθνικής ολοκλήρωσης άλλαξε αναγκαστικά και ριζικά μετά την Καταστροφή του 1922. Πριν, σήμαινε πρωταρχικά την απελευθέρωση των αλυτρώτων με την αντίστοιχη εδαφική επέκταση του εθνικού κράτους. Μετά, σήμαινε αποκλειστικά την αφομοίωση των πρώην αλυτρώτων ως Νέων Χωρών ή ως προσφύγων πια και την επίτευξη εθνικής ομοιογένειας και μιας νέας εθνικής ταυτότητας μέσα στα οριστικά πλέον κρατικά σύνορα. Έτσι, κατά την πρώτη ηρωική περίοδο του Βενιζελισμού (1910-1920), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με τον αλυτρωτισμό, με ιδεολογικό επιστέγασμα τη Μεγάλη Ιδέα. Κατά τη δεύτερη περίοδο (1922-1932), ο αστικός εκσυγχρονισμό συναρθρώθηκε με την οικοδόμηση

ενιαίου εθνικού κράτους, με ιδεολογικό επιστέγασμα την Αβασίλευτη Δημοκρατία στην οποία ο Βενιζελισμός επιχείρησε να προσδώσει ευρύτερο ιδεολογικό και κοινωνικό περιεχόμενο.

Ως ανεπανάληπτος συνδυασμός αστικού εκσυγχρονισμού και αστικού εθνικισμού, ο Βενιζελισμός στηρίχθηκε σε εξίσου ανεπανάληπτες ιστορικές προϋποθέσεις (που έλειπαν από τα προγενέστερα εγχειρήματα του Μαυροκορδάτου και του Τρικούπη). Εκμεταλλεύτηκε αδιάστακτα και δημιουργικά μία σειρά από διεθνείς συγκυρίες κατά την περίοδο 1910-1920, που πρόσφεραν τις καλύτερες αλλά και τελευταίες ευκαιρίες πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας, ως συνεπούς και ρεαλιστικού αλτρωτισμού. Για πρώτη και τελευταία φορά, άλλωστε, τα συμφέροντα του βρετανικού ιμπεριαλισμού συνέπεσαν και συμπορεύτηκαν με τις ελληνικές εθνικές επιδιώξεις.

Γ. Θ. Μαυρογορδάτου, «Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός», στο: Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός, επιμ. Γ.Θ. Μαυρογορδάτος – Χρ. Χατζηιωσήφ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ.10.

3) Συνδυάζοντας τις ιστορικές γνώσεις σας και τις πληροφορίες των παραθεμάτων που σας δίνονται, να αναφερθείτε στα οφέλη της Ελλάδας από τους Βαλκανικούς πολέμους, αλλά και στα προβλήματα που προέκυψαν από την ενσωμάτωση των νέων περιοχών στον εθνικό κορμό.

Πηγή 1

Μολονότι η Ελλάδα βγήκε υπερχρεωμένη από τους Βαλκανικούς Πολέμους, η ελληνική οικονομία έδινε κάποια σημεία ανόρθωσης, οφειλόμενα ίσως στην αναθέρμανση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος μετά τη γενική ευφορία που δημιούργησαν οι σαρωτικές στρατιωτικές επιτυχίες, επιτρέποντας στον ελληνικό λαό να ατενίζει το μέλλον με πρωτόγνωρη αισιοδοξία. [...]. Ό,τι συνέβαλε τα μέγιστα στο κλίμα σιγουριάς και αισιοδοξίας ήταν ο ενθουσιασμός για τις στρατιωτικές επιτυχίες. [...] Η παραγωγική δυνατότητα όσων περιοχών προσαρτήθηκαν και η παρεπόμενη επέκταση της εσωτερικής αγοράς ασφαλώς προοιωνίζονταν λαμπρό μέλλον. [...] Επιπλέον, οι στρατιωτικές επιτυχίες υπαγόρευαν τη διαρκή πολεμική ετοιμότητα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων για την προάσπιση των νέων εδαφών, αφού τόσο η Τουρκία όσο και η Βουλγαρία δεν θα αποδέχονταν μάλλον τις εδαφικές τους απώλειες. Η επέκταση όμως της αμυντικής θωράκισης της Ελλάδας αναπόφευκτα καταπονούσε την οικονομία της.

Γ. Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σ. 238-9

Πηγή 2

[...] Το 1913 η ύπαιθρος της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης έμοιαζε περισσότερο με την νοτιοελλαδική ύπαιθρο των αρχών του 19ου, παρά με εκείνη των αρχών του 20ού αιώνα. Εκτεταμένα έλη κάλυπταν τις πεδινές περιοχές, η ελonoσία ενδημούσε, η πληθυσμιακή πυκνότητα ήταν χαμηλή. Κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας ήταν τα τσιφλίκια, που συνδυάζονταν με την ημινομαδική κτηνοτροφία. Η οικονομία των νέων επαρχιών αντιμετώπιζε πρόσθετα προβλήματα κι

απ' το γεγονός ότι έως τότε ήταν προσανατολισμένη προς τα οικονομικά και πολιτικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από τα οποία είχε αποκοπεί. Επιπλέον, στις νέες βόρειες επαρχίες κατοικούσε ένα μωσαϊκό από διαφορετικές φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες. [...]

Αλέξης Φραγκιάδης, Ελληνική Οικονομία 19ος – 20ός αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα 2007, σσ. 127-128.

Πηγή 3

Μετά από αυτή τη λαμπρή νίκη (ενν. στον α' βαλκανικό πόλεμο) το πρόβλημα διανομής της Μακεδονίας και της Θράκης οδήγησε σε νέο πόλεμο ανάμεσα στους συμμάχους. Η Βουλγαρία κατά συμβουλή των κεντρικών Δυνάμεων χτύπα πρώτα τους Σέρβους και μετά τους Έλληνες που ανταπαντούν με επιτυχία. Στο μεταξύ η Ρουμανία και η ίδια η Τουρκία μπαίνουν στον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας, που νικημένοι θα δεχτεί τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913). Η Σερβία παίρνει τη Βόρεια Μακεδονία ως τη Ραντοβίτσα και τη Στρώμνιτσα, με το Μοναστήρι και το μεγάλο μέρος της κοιλάδας του Βαρδάρη, η Ελλάδα στη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική, το λιμάνι της Καβάλας με ολόκληρη σχεδόν την ενδοχώρα και τη νότια Ήπειρο με τα Ιωάννινα. Η συνθήκη τής παραχωρεί ακόμα τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη.

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 117-118

4. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Οι οικονομικές συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του διχασμού

- Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο έγινε υπό το κλίμα του διχασμού.
- Η επιστράτευση του 1915 ήταν δαπανηρή.
- Δημιουργήθηκε η κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας (Θεσσαλονίκη) και διασπάστηκε η χώρα σε δύο κράτη.
- Συμμαχικός αποκλεισμός και συγκρούσεις.
- Ενοποίηση της χώρας υπό τον Βενιζέλο.
- Κόστος συμμετοχής στον πόλεμο: ιδιόμορφος δανεισμός από τους συμμάχους με οδυνηρές συνέπειες για το μέλλον.

➤ Θεωρητικός δανεισμός για την κάλυψη στρατιωτικών επιχειρήσεων

- Εγκρίθηκαν δάνεια από Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και ΗΠΑ.
- Θεωρήθηκαν (τα δάνεια) κάλυμμα για έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος για τη χρηματοδότηση του πολέμου.
- Η Ελλάδα χρηματοδότησε το μακεδονικό μέτωπο, την εκστρατεία στην Ουκρανία και την Κριμαία και την πρώτη φάση της μικρασιατικής εκστρατείας.

➤ Εκλογές 1920 – ήττα Βενιζέλου και συνέπειες στα εθνικά θέματα και στην οικονομία

- Νοέμβριος 1920: ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές.
- Τα αντιβενιζελικά κόμματα επαναφέρουν τον βασιλιά.
- Οι σύμμαχοι (ως αντίποινα) αποσύρουν την κάλυψη του χαρτονομίσματος ενώ και προϋπολογισμός ήταν παθητικός.
- Το Μάρτιο του 1922 η οικονομία ήταν σε αδιέξοδο και το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε με διχοτόμηση της δραχμής.
- Έτσι το κράτος εξασφάλισε 1.200.000.000 δρχ.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη:** Η Κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης ή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης ήταν προσωρινή, επαναστατική κυβέρνηση που ήλεγχε το λεγόμενο Κράτος της Θεσσαλονίκης (τη Βόρεια Ελλάδα, τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη) από τις 16 Σεπτεμβρίου 1916 κατόπιν της επικράτησης του Κινήματος της Εθνικής Αμύνης – στο πλαίσιο του εθνικού διχασμού – ενώ η νόμιμη συνταγματικά και επίσημη κυβέρνηση της Ελλάδας (με έλεγχο της Νότιας Ελλάδας) ήταν η Κυβέρνηση Νικολάου Καλογερόπουλου.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι προηγήθηκε από την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο;

Απ: σελ 50 Η συμμετοχή ... περιόδου.

2. Με ποιους τρόπους κάλυψε η Ελλάδα το κόστος συμμετοχής της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;

Απ: σελ 50 Όταν ... Μικρά Ασία.

3. Ποιες συνέπειες είχε για την οικονομική ζωή της Ελλάδας ο ιδιόμορφος εξωτερικός δανεισμός από ευρωπαϊκές χώρες για την αντιμετώπιση των αναγκών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου;

Απ: σελ 50 -51 Οι συνέπειες ... βαρύτατες συνέπειές της.

4. Γιατί ο δανεισμός της Ελλάδας το 1917 χαρακτηρίστηκε ιδιόμορφος και ποιες επιπτώσεις συνεπαγόταν αυτός;

Απ: σελ 50 - 51 Όταν με την επέμβαση ... βαρύτατες συνέπειές της.

5. Πώς αντιμετώπισαν οι ελληνικές κυβερνήσεις το οικονομικό αδιέξοδο που δημιούργησαν οι πολεμικές δαπάνες του μικρασιατικού πολέμου;

Απ: σελ 50 – 51 Το Μάρτιο του 1922 ... συνέπειές της.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ**1) Τράπεζα Θεμάτων (33246)**

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται να αναφερθείτε:

α. στις αιτίες που οδήγησαν στην επιλογή της λύσης της «διχοτόμησης του χαρτονομίσματος» από την ελληνική κυβέρνηση το 1922 (μονάδες 12) και

β. στα χαρακτηριστικά της ενέργειας αυτής και τις συνέπειές της (μονάδες 13).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Συνεπώς η δραματική αύξηση της παροχής χρήματος μεταξύ 1920 και 1922 προκλήθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από την κυβέρνηση. Σύμφωνα με μια βρετανική αναφορά, μόνο μέσα στο 1921 η κυβέρνηση δανείστηκε 1.200 και πλέον εκατομμύρια δραχμές από την Εθνική Τράπεζα. Το φθινόπωρο του 1921 το καθημερινό κόστος του συνεχιζόμενου πολέμου υπολογιζόταν γύρω στα 8.000.000 δραχμές, αναγκάζοντας τη βασιλική κυβέρνηση να προσφεύγει σε όλο και πιο σπασμωδικά μέτρα. Ο υπουργός οικονομικών Π. Πρωτοπαπαδάκης, επιχειρώντας έναν πρωτότυπο αυτοσχεδιασμό την επόμενη άνοιξη, εισήγαγε έναν νέο τύπο αναγκαστικού δανείου. Το κοινό υποχρεώθηκε να παραδώσει τα χαρτονομίσματά του στις τράπεζες, οι οποίες τα διχοτομούσαν: το ένα κομμάτι επιστρεφόταν στον κομιστή, ενώ το άλλο ανταλλάσσόταν με εικοσαετή ομόλογα του

Δημοσίου. Ταυτόχρονα, η Εθνική Τράπεζα διατάχθηκε να πιστώσει το κράτος με ένα ποσόν ισοδύναμο με το ήμισυ της αξίας των χαρτονομισμάτων που κυκλοφορούσαν. Ήταν ένα ακραίο μέτρο αρνητικά προοδευτικής φορολόγησης, εφόσον εφαρμόστηκε μόνο στα χαρτονομίσματα και όχι στις τραπεζικές καταθέσεις ή τις άλλες μορφές αποταμίευσης. Από την άλλη πλευρά, είχε το προτέρημα πως δεν ενίσχυε τον πληθωρισμό: κατ' αυτόν τον τρόπο συγκεντρώθηκαν 1.300 εκατομμύρια δραχμές χωρίς να αυξηθεί η νομισματική κυκλοφορία.

Mazower, M., Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου, MIET, Αθήνα 2009.

2) Αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που ακολουθεί και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αιτιολογήσετε την αλλαγή στάσης των Συμμάχων απέναντι στην Ελλάδα μετά την εκλογική ήττα του Ελευθερίου Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1920 και να αναφερθείτε στις οικονομικές και πολιτικές συνέπειες αυτής της αλλαγής.

Ο Γάλλος πρωθυπουργός Leygues πρότεινε να σταλεί στην ελληνική κυβέρνηση σαφής προειδοποίηση ότι τυχόν επιστροφή του Κωνσταντίνου θα σήμανε παραδοχή της πολιτικής τον κατά τη διάρκεια τον πολέμου και ανασύσταση ενός καθεστώτος εχθρικού προς τους Συμμάχους. Στην περίπτωση αυτή θα έπρεπε η Ελλάδα να γνωρίζει ότι οι Σύμμαχοι δεν ήταν σε θέση να εμπιστευθούν σημαντικά στρατηγικά σημεία στη Μικρά Ασία σε μια μη φιλική κυβέρνηση. Με άλλα λόγια, επιστροφή τον Κωνσταντίνου θα σήμαινε αναθεώρηση, από τις Δυνάμεις, της Συνθήκης των Σεβρών. Το τελικό κείμενο, που υιοθετήθηκε από τη Συμμαχική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου και επιδόθηκε στην κυβέρνηση Ράλλη, στις 20 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου, αποτελούσε, τυπικά, συμβιβασμό ανάμεσα στις δύο απόψεις με ουσιαστική παραδοχή των γαλλικών θέσεων. Δεν έθετε θέμα αναθεώρησης της Συνθήκης, αλλά τόνιζε ότι οι δυνάμεις της Entente, θα θεωρούσαν την τυχόν επιστροφή τον Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο σαν μια μη φιλική ενέργεια που θα τους έδινε το δικαίωμα να επανεξετάσουν ολόκληρη την πολιτική τους στην Εγγύς Ανατολή χωρίς καμία δέσμευση• χωρίς δηλαδή να δεσμεύονται από τη Συνθήκη των Σεβρών. Η Ελλάδα θα έπανε να θεωρείται σύμμαχος-εντολοδόχος της Entente στη Μικρά Ασία. Στις 21 Νοεμβρίου/4 Δεκεμβρίου, μια μέρα πριν από το Δημοψήφισμα για την επιστροφή τον Κωνσταντίνου, οι πρεσβευτές της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας εξουσιοδοτήθηκαν να γνωστοποιήσουν στην ελληνική κυβέρνηση ότι οι Σύμμαχοι θα διέκοπταν κάθε οικονομική υποστήριξη προς την Ελλάδα αν ξαναγύριζε ο εξόριστος μονάρχης.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σελ. 150

3) Συνδυάζοντας τα στοιχεία που θα αντλήσετε από τα παρακάτω κείμενα με τις πληροφορίες από το σχολικό σας βιβλίο να παρουσιάσετε τον εσωτερικό δανεισμό της κυβέρνησης Γούναρη το 1922 και τις συνέπειες (θετικές και αρνητικές) της διχοτόμησης του χαρτονομίσματος.

Πηγή 1

Οι προσπάθειες τον Γούναρη για δανειοδότηση από το εξωτερικό αποτυγχάνουν. Οι Αγγλογάλλοι έχουν ακυρώσει όλες τις πιστώσεις από την εποχή της επανόδου του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα. Ο Γούναρης αναγκάζεται να ακολουθήσει αντιλαϊκή δημοσιονομική πολιτική. Ο υπουργός Οικονομικών Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης προχωρεί με νόμο στη σύναψη εσωτερικού αναγκαστικού δανείου ύψους ενός δισεκατομμυρίου πεντακοσίων εκατομμυρίων δραχμών (Μάρτιος 1922). Ο τρόπος εφαρμογής του αναγκαστικού δανείου ήταν πρωτότυπος: το χαρτονόμισμα που κυκλοφορούσε χάνει τη μισή του αξία. Οι πενήντα δραχμές, για παράδειγμα, που είχε στα χέρια τον ο πολίτης αποκτούν ονομαστική αξία είκοσι πέντε δραχμών. Οι άλλες είκοσι πέντε κατατίθενται στο δημόσιο ταμείο. Έτσι, ο ελληνικός λαός, αιφνιδιαστικά, χάνει το μισό του νόμισμα.

Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη Γ' Λυκείου του ΟΕΔΒ.

Πηγή 2

Στον οικονομικό τομέα η κατάσταση χειροτέρευε με σταθερά επιταχυνόμενο ρυθμό. Το αναγκαστικό δάνειο που είχε εισαγάγει ο Πρωτοπαπαδάκης με τη διχοτόμηση τον χαρτονομίσματος ενίσχυσε με ένα αρκετά σημαντικό ποσό το Δημόσιο Ταμείο, αλλά δεν ενίσχυσε καθόλου τη δημοτικότητα της κυβερνήσεως []Αλλά και το ποσό αυτό δεν επαρκούσε παρά μόνο για τη συντήρηση του στρατού και την οργάνωση της αποχωρήσεώς του από τη Μικρά Ασία. [...]

Δεν έλυσε όμως το οικονομικό πρόβλημα της χώρας. Η διχοτόμηση του νομίσματος σε «Σταύρους» (την εικόνα δηλαδή του ιδρυτή της Εθνικής Τράπεζας Γεωργίου Σταύρου και σε «Στέμματα» βοήθησε να αντιμετωπισθούν οι άμεσες κρατικές υποχρεώσεις ως το φθινόπωρο του 1922.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σελ. 158

5. Η οικονομική ζωή κατά την περίοδο 1922-1936

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Η αλλαγή των δεδομένων της ελληνικής κοινωνίας από τη μικρασιατική καταστροφή

- Οι ανεπάρκειες της ελληνικής διοίκησης έπρεπε να ξεπερασθούν ταχύτατα.
- Το 1923-24 πολλαπλασιάστηκαν οι θάνατοι από αρρώστιες.
- Υπήρξε πολιτική αστάθεια.
- Εμφανίστηκαν οξύτερα τα μίση του διχασμού.
- Ανακηρύχθηκε η δημοκρατία.
- Γίνονταν επεμβάσεις στρατού, απόπειρες πραξικοπημάτων.
- Παρόλα αυτά:
 - αξιοποιήθηκαν οι μουσουλμανικές περιουσίες.
 - Λειτουργήσε αποτελεσματικά η συμπληρωματική εξωτερική βοήθεια.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Ανακήρυξη της δημοκρατίας (25 Μαρτίου 1924):** Πρώτος πρωθυπουργός της Ελλάδας με αβασίλευτη δημοκρατία ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου με το κόμμα Δημοκρατική Ένωση. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου από τους πιο ένθερμους δημοκράτες της εποχής εκείνης, ανέλαβε την ηγεσία της κυβέρνησης αμέσως μετά την πτώση της κυβέρνησης Καφαντάρη και 13 μέρες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ανακήρυξε την εγκαθίδρυση αβασίλευτης Δημοκρατίας στην Ελλάδα. Την επόμενη μέρα, 25 Μαρτίου 1924, 283 βουλευτές επικύρωσαν το «Ψήφισμα περί εκπτώσεως της Δυναστείας και ανακηρύξεως της Δημοκρατίας». Την απόφαση αυτή της Βουλής, ενέκρινε ο ελληνικός λαός, στο δημοψήφισμα της 30ης Απριλίου 1924, με ποσοστό 70% υπέρ της Προεδρευομένης Δημοκρατίας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πως η καταστροφή του 1922 μετέβαλε τα δεδομένα της ελληνική κοινωνίας;

Απ: σελ 51 Η καταστροφή ... αρχή

2. Να παρουσιάσετε συνοπτικά τις ενέργειες στις οποίες προέβη το ελληνικό κράτος για την αντιμετώπιση του προβλήματος αποκατάστασης των προσφύγων.

Απ: σελ 51 -52 Η άφιξη των προσφύγων ... αποτελεσματικό τρόπο.

3. Να εκτιμήσετε την αποτελεσματικότητα του κρατικού μηχανισμού στην αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος;

Απ: σελ 52 Στην πραγματικότητα ... αποτελεσματικό τρόπο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Αφού μελετήσετε τα παραθέματα και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας: α) Να παρουσιάσετε τις ενέργειες στις οποίες προέβη το ελληνικό κράτος για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων. β) Να εκτιμήσετε την αποτελεσματικότητα των ενεργειών αυτών.

Πηγή 1

Στην Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων το ελληνικό δημόσιο παραχώρησε εκτάσεις 5.000.000 στρεμμάτων, αξίας 13.000.000 λιρών περίπου για να πραγματοποιήσει το έργο της αποκαταστάσεως. Οι εκτάσεις αυτές προέρχονταν από τις ακόλουθες πηγές: 1) δημόσιες γαίες, 2) απαλλοτριώσεις και επιτάξεις ιδιωτικών γαιών βάσει και της αγροτικής μεταρρυθμίσεως και 3) ιδιοκτησίες των μουσουλμάνων που μεταφέρθηκαν στην Τουρκία.

Για να ενισχυθούν οι προσφυγικές οικογένειες της υπαίθρου η επιτροπή και η κυβέρνηση διένειμαν πάνω από 245.000 ζώα και μεγάλες ποσότητες γεωργικών εργαλείων. Τα 2/3 των εξόδων της επιτροπής δαπανήθηκαν στη Μακεδονία με αποτέλεσμα να αναζωογονηθεί το τμήμα αυτό της Ελλάδος σε τέτοιο βαθμό, ώστε σύμφωνα με τις εντυπώσεις του JohnCampell το 1930, δυσκολευόταν κανείς να αναγνωρίσει το έρημο τόπο του 1923: *«εκεί που προηγουμένως έβλεπες τεράστιες ακαλλιέργητες εκτάσεις υπάρχουν σήμερα χωριά που ανθούν, γεμάτα ζώα και με φανερά τα σημάδια της ανέσεως, και σε μερικές περιπτώσεις της ευμάρειας ... Τα αποτελέσματα αυτά οφείλονται κυρίως στο θάρρος, την ενεργητικότητα, την εργατικότητα και τη δεκτικότητα σε νέες ιδέες που χαρακτηρίζουν και την πλειοψηφία των προσφύγων».*

Ωστόσο, αν η εγκατάσταση των προσφύγων σε αγροτικές περιοχές, που αποτέλεσε και το κύριο έργο της Ε.Α.Π. και απορρόφησε το μεγαλύτερο μέρος των πόρων που διέθετε, πραγματοποιήθηκε με αρκετή επιτυχία, η εγκατάσταση στα αστικά κέντρα παρουσίασε πολύ μεγαλύτερες δυσχέρειες.

Η εγκατάσταση στα αστικά κέντρα στοίχισε στην Ε.Α.Π. το 1/5 από ό,τι οι αγροτικές εγκαταστάσεις. Ως το τέλος του 1929 η επιτροπή είχε κτίσει 27.000 περίπου κατοικίες σε 125 νέους συνοικισμούς και το κράτος 25.000 κατοικίες, χωρίς να λυθεί το πρόβλημα της άθλιας διαβιώσεως σε αυτοσχέδιες τσίγκινες παράγκες 30.000 περίπου προσφυγικών οικογενειών. ...»

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', σ. 302.

Πηγή 2

Η δεκαετία των πολέμων ανάμεσα στα 1912 και 1922 είχε αναστατώσει την οικονομία της Παλαιάς Ελλάδας. Η χώρα δεν είχε το χρόνο να αναπτύξει τα φτωχά, αλλά εν δυνάμει πλούσια εδαφικά της κέρδη. Η μαζική εισροή προσφύγων συνέβη σε μια περίοδο που τα ελληνικά δημόσια οικονομικά βαρύνονταν από στρατιωτικά έξοδα και που η Ελλάδα ήταν αποκλεισμένη από τις χρηματαγορές της Ευρώπης. Ήταν φανερό ότι η οικονομική ανασυγκρότηση μπορούσε να

χρηματοδοτηθεί μόνο με τον εξωτερικό δανεισμό. Η διαδικασία ξεκίνησε με το προσφυγικό δάνειο του 1924 από την Κοινωνία των Εθνών και συνεχίστηκε, μετά το διάλειμμα του Πάγκαλου, με περαιτέρω διαπραγματεύσεις μεταξύ της Κ.Τ.Ε. και των ελληνικών αρχών, καταλήγοντας σε μαζικές εισαγωγές ξένου κεφαλαίου και τεχνικής βοήθειας, από το 1928 και μετά.

Mark Mazower, Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα, 1932-1936 στο: Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ.174

6. Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Θετική πορεία της οικονομίας

- Παρατηρήθηκε εθνική ομογενοποίηση.
- Είχε ολοκληρωθεί η αγροτική μεταρρύθμιση και είχε προχωρήσει η αστικοποίηση.
- Βελτιώθηκαν οι υποδομές, υιοθετήθηκαν αναπτυξιακές πολιτικές.
- Συγκέντρωση ελληνισμού στον ελλαδικό χώρο.
- Μεταφορά γνώσεων και πολιτισμού από τους πρόσφυγες.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Μεσοπόλεμος:** Μεταγενέστερος ορισμός της περιόδου που μετρά ανάμεσα στους δύο παγκοσμίους πολέμους : 1919-1939.

• **Κοσμοπολιτισμός:** διεθνισμός (συνώνυμο). Η αντίληψη ότι οι άνθρωποι ανήκουν στην κοινότητα του κόσμου και δεν έχουν σύνορα να τους περιορίζουν την οικονομική δράση και την κοινωνική υπόσταση. Ο κοσμοπολιτισμός των Ελλήνων την περίοδο που πραγματεύεται το σχολικό εγχειρίδιο αποτέλεσε πρόσκομμα στην αποδοχή των Ελλήνων γηγενών, προσφύγων και ομογενών ότι έπρεπε να αναδείξουν πρωτίστως τις ανάγκες της ιδιαίτερης πατρίδας τους και να συγκεντρώσουν τις δυνάμεις τους στο πλαίσιο του εθνικού τους κράτους. Επομένως, η άρση του κοσμοπολιτισμού τους στην περίοδο του Μεσοπολέμου και η ενασχόλησή τους με την επίρρωση του κράτους υπήρξε θετική κίνηση για την οικονομία της Ελλάδας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική πορεία της χώρας στο μεσοπόλεμο και γιατί;

Απ: σελ 52 Η Ελλάδα ... Έλληνες.

2. Ποια ήταν η συμβολή των προσφύγων στη θετική της πορεία;

Απ: σελ 52 Επιπλέον ... καταστροφή.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Λαμβάνοντας υπόψη το παράθεμα που ακολουθεί και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφέρετε τους βασικούς παράγοντες που εξασφάλισαν θετική οικονομική πορεία στην Ελλάδα του μεσοπολέμου.

Πηγή 1

Οι βασικές συνιστώσες που αποτελούσαν την αφετηρία στην οικονομική και κοινωνική ζωή της

Ελλάδας ήταν η ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης και η οριστική επίλυση του αγροτικού ζητήματος, η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας, η ανασυγκρότηση και η επαύξηση της ναυτιλίας, η ανάπτυξη του τραπεζικού κεφαλαίου και ο πολλαπλασιασμός των ανωνύμων εταιρειών. Από την άλλη πλευρά, τα μεγάλα παραγωγικά έργα, οι οδικές κατασκευές, οι επισκευές λιμανιών, τα στεγαστικά έργα για τους πρόσφυγες, τα εγγειοβελτιωτικά έργα στη Μακεδονία, καθώς και τα οικονομικά μέτρα, όπως η σταθεροποίηση του νομίσματος και η δημιουργία της Τράπεζας Ελλάδος και η εφαρμογή της νέας διατίμησης για την προστασία της εθνικής βιομηχανίας, συνέβαλαν ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Σ. Τζόκας, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-Η οικοδόμηση του αστικού κράτους, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 5

Πηγή 2

Η ύφεση και κρίση του διεθνούς συστήματος μετά το 1920, περιορίζοντας την αγορά στα παραδοσιακά δυτικοευρωπαϊκά κέντρα του διεθνούς εμπορίου, εξώθησε τα κεφάλαια στην αναζήτηση νέων αγορών για επενδύσεις ή τοποθετήσεις. Στην Ελλάδα, τα ξένα κεφάλαια δεν επενδύθηκαν μόνο και μόνο για να βοηθήσουν στην προσφυγική αποκατάσταση, αλλά επίσης για να εκμεταλλευθούν τις νέες ευκαιρίες που δημιουργούνταν με την αιφνίδια διεύρυνση της εγχώριας αγοράς. Η ανάπτυξη των δομών της εγχώριας αγοράς, η οποία επιτελέστηκε στην Ελλάδα μετά το 1922 υπό την αιγίδα του κράτους, ήταν, στο βάθος, το κίνητρο που επέφερε στη χώρα τη συρροή με κάθε μορφή των ξένων κεφαλαίων. Η οικονομική σταθεροποίηση, που άρχισε από το 1924 στην Ελλάδα και κατέληξε στη νομισματική σταθεροποίηση του 1928 και στην εξυγίανση του πιστωτικού συστήματος, ήταν το κυριότερο επιχείρημα που έπεισε τους ξένους χρηματοδότες να τοποθετήσουν κεφάλαια στην Ελλάδα. Αυτό έγινε όχι μόνο με τη μορφή των προσφυγικών δανείων, αλλά και με δάνεια που απέβλεπαν στη χρηματοδότηση δημόσιων έργων, αποξηραντικών, υδρευτικών ή ακόμη στην επέκταση του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Τα δημόσια έργα ήταν ένας χώρος για επικερδείς τοποθετήσεις κεφαλαίου, αφού η οικονομική γενικά δραστηριότητα αναπτυσσόταν όσο το ισοζύγιο πληρωμών και τα δημοσιονομικά διατηρούνταν σε ισορροπία. Παράλληλα, η ανάπτυξη της αγοράς και η βελτίωση του κλίματος των επενδύσεων προσείλκυαν στην Ελλάδα, από τα μέσα της δεκαετίας 1920-1930, και ξένα ιδιωτικά κεφάλαια, είτε σε απευθείας παραγωγικές επενδύσεις είτε για τη χρηματοδότηση ελληνικών ιδιωτικών επιχειρήσεων... Στην άλλη κατηγορία, δηλ. των άμεσων επενδύσεων, ανήκουν οι περιπτώσεις των ξένων εταιριών. Πάουερ, Ούλεν, Φαουντέισιον κλπ. που εγκαταστάθηκαν κατά τα χρόνια αυτά στην Ελλάδα. Υπήρξε δηλαδή μετά το 1924 μια γενική εισβολή του ξένου κεφαλαίου στη χώρα, και όχι μόνο για την αποκατάσταση των προσφύγων.

Ι.Ε.Ε., τ. ΙΕ', σσ. 335-336

7. Οι μεγάλες επενδύσεις

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Επενδύσεις μετά την μικρασιατική καταστροφή

- Το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας ξεπέρασε το 1.000.000 κατοίκους και η εταιρεία ΟΥΛΕΝ κατασκεύασε το φράγμα και την τεχνητή λίμνη στο Μαραθώνα.
- Η εταιρεία ΠΑΟΥΕΡ εγκατέστησε μονάδες παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος.
- Δημιουργήθηκαν αστικές συγκοινωνίες και τηλεφωνικό δίκτυο από γερμανικές εταιρείες.
- Έγιναν αντιπλημμυρικά έργα ενώ τα εγγειοβελτιωτικά έργα είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των καλλιεργειών.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας:** Ο Δήμος των Αθηναίων μαζί με τους γειτονικούς δήμους, με την αυξανόμενη οικιστική ανάπτυξη ενώθηκαν και δημιούργησαν πολεοδομικά μια ενιαία πόλη.

• **Φράγμα και τεχνητή λίμνη του Μαραθώνα:** Το 1925 το ελληνικό Δημόσιο υπέγραψε σύμβαση με την ΟΥΛΕΝ και την Τράπεζα Αθηνών για χρηματοδότηση υδροδοτικών έργων. Τότε δημιουργήθηκε και η Ελληνική Εταιρία Υδάτων με κύρια αρμοδιότητά της την εποπτεία των έργων. Τρία χρόνια χρειάστηκαν (1926-1929) για να ανεγερθεί το φράγμα του Μαραθώνα το οποίο δημιούργησε την ομώνυμη τεχνητή λίμνη στη συμβολή των χειμάρρων Χαράδρου και Βαρνάβα. Η κατασκευή του τοξωτού φράγματος απασχόλησε σχεδόν 2.000 άτομα στα οποία είχε παραχωρηθεί δωρεάν στέγαση και σίτιση. Τα μέσα της εποχής δεν επέτρεπαν στους εργάτες να επιστρέφουν καθημερινά στα σπίτια τους στην Αθήνα κι έτσι παρέμεναν στην περιοχή του Μαραθώνα, μέχρι την ολοκλήρωση του έργου. Η επένδυσή του φράγματος έγινε εξ ολοκλήρου από Πεντελικό μάρμαρο, όμοιο με αυτό του Παρθενώνα, γεγονός που αποτελεί παγκόσμια αποκλειστικότητα. Μάλιστα, για την επεξεργασία του μαρμάρου επιστρατεύτηκαν χιλιάδες γυναίκες που δούλευαν νυχθημερόν.

• **Εγγειοβελτιωτικά έργα:** Έργα με τα οποία βελτιώνεται η παραγωγικότητα της γης. Μετά το 1922 η πληθώρα των προσφύγων και η λιγοστή διαθέσιμη γη καθιστούσε επιτακτική ανάγκη την αξιοποίηση περιοχών που μέχρι τότε δεν καλλιεργούνταν, μέσω εγγειοβελτιωτικών έργων, ιδίως αποξηράνσεις ελών. Πιο συγκεκριμένα, από τα 34.000 τ.χλμ. επιφάνειας της Μακεδονίας, έλη και λίμνες κάλυπταν 2.700 τ.χλμ.. ενώ συχνά οι πλημμύρες κατέκλυζαν καλλιεργούμενες εκτάσεις. Τα βαλτώδη εδάφη συνδέονταν με την ελονοσία, που βασάνιζε επί αιώνες τους χωρικούς που τα κατοικούσαν. Το 1928 μπόρεσε η κυβέρνηση Βενιζέλου να εξασφαλίσει τους αναγκαίους πόρους για την προώθηση και ολοκλήρωση των αναγκαίων εγγειοβελτιωτικών έργων. Τα έργα ανατέθηκαν σε

ξένες εταιρείες, ενώ οι πόροι για την πραγματοποίησή τους βρέθηκαν από τη σύναψη δύο δανείων το 1928 και το 1931. Τα έργα που πραγματοποιήθηκαν ήταν έργα αντιπλημμυρικά, αποστραγγιστικά, ρυθμιστικά της κοίτης των ποταμών, εκμετάλλευσης πτώσεων, βελτίωσης των συγκοινωνιών, καθώς και αρδευτικά έργα. Έτσι λοιπόν, ενώ η καλλιεργούμενη έκταση το 1922 στη Μακεδονία ήταν 2.749.129 στρέμματα το 1931 έφτασε τα 5.504.602. Το ίδιο συνέβη και στη Θράκη όπου από 721.959 στρέμματα η καλλιεργητική επιφάνεια ανέβηκε στα 1.479.956 στρέμματα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες επενδύσεις έγιναν στον τομέα της ύδρευσης στην Αττική του Μεσοπολέμου;
Απ: σελ 53 Το πολεοδομικό συγκρότημα ... Μαραθώνα.
2. Ποιες ήταν οι επενδύσεις στον τομέα της ηλεκτροδότησης;
Απ: σελ 53 Την ίδια περίπου εποχή ... λεωφορεία.
3. Ποια ήταν τα έργα που αποσκοπούσαν στην αύξηση των καλλιεργούμενων εδαφών;
Απ: σελ 53 Ανάλογες ... εδαφών.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που σας δίνεται να εξηγήσετε γιατί ήταν αναγκαίες οι μεγάλες επενδύσεις στις υποδομές της Ελλάδας του Μεσοπολέμου.

Κείμενο Α

Τα σημαντικότερα έργα αφορούσαν κατ' αρχήν την πρωτεύουσα, όπου η ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση είχε σωρεύσει προβλήματα και δυσλειτουργίες. Από το 1922 η Αθήνα ζούσε με περιορισμούς στην κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος ενώ η λύση στο πρόβλημα της ύδρευσης εκκρεμούσε από τον 19ο αιώνα. Ο εξηλεκτρισμός της χώρας είχε απασχολήσει οικονομικούς και κρατικούς παράγοντες αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, ιδίως σε συνδυασμό με την προοπτική αξιοποίησης των υδατοπτώσεων της Μακεδονίας αλλά οι σχετικές μελέτες δεν έδωσαν πειστικά αποτελέσματα και οι επείγουσες ανάγκες εστίασαν το ενδιαφέρον στην Αθήνα. [...]

Η εκτέλεση μεγάλων εγγειοβελτιωτικών-αντιπλημμυρικών έργων ήταν απαραίτητη για την επέκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και τη βελτίωση των αποδόσεων στις πεδιάδες της Μακεδονίας, που συχνά κατακλύζονταν από τα νερά των ποταμών. Έτσι, το 1926, επί Θ. Πάγκαλου και το 1928, επί Βενιζέλου, υπογράφηκαν δύο συμβάσεις με εταιρείες αμερικανικών συμφερόντων: την American Foundation Co, που ανέλαβε τη μελέτη και την εκτέλεση των έργων στην πεδιάδα Θεσσαλονίκης και τη John Monks & Sons-Ulen & Co για τις πεδιάδες Σερρών και Δράμας. [...] Παρά την έλλειψη συμπληρωματικών αντιπλημμυρικών ή/και αρδευτικών έργων σε αυτές τις περιοχές, η

επέκταση και οι αυξητικές επιδόσεις της γεωργικής παραγωγής, σε συνδυασμό με τον περιορισμό των εστιών ελonoσίας, μάστιγας του αγροτικού πληθυσμού, επιβεβαίωσαν το χαρακτηρισμό των έργων αυτών ως μιας από τις σημαντικές κληρονομίες του Μεσοπολέμου.

Χριστίνα Αγριαντώνη, «Η ελληνική οικονομία», Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 7ος, σελίδες 125-126, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003

Κείμενο Β

Η πίεση στο δίκτυο της διαμονής ήταν μετριώτατη. Σε περιόδους δε λειψυδρίας, συχνά «ήρχετο το νερό», που επαρκούσε μόνο για τις βρύσες των δρόμων, για τα ισόγεια των κτιρίων και με αμφιβολία για τους πάνω ορόφους. Αυτός δε ήταν ο κυριότερος λόγος, για τον οποίο σπάνιο κτίζονταν τότε κατοικίες με περισσότερους των τριών ορόφων.

Μόνο ανεπάρκεια σε πόσιμο νερό υπήρχε στην Αθήνα, που διαρκώς έτεινε στην επιδείνωση με την αύξηση του πληθυσμού και την επέκταση του δικτύου διαμονής. Η ανεπάρκεια αυτή οφειλόταν δε και στη καταστροφή την οποία μέσα στους αιώνες είχαν υποστεί οι συλλεκτές του Αδριανείου υδραγωγείου.

Μπίρης Κώστας, Αι Αθήναι (1830-1966), Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σ. 199

2) Να συνδυάσετε τις ιστορικές σας γνώσεις με τα στοιχεία της πηγής και να παρουσιάσετε τα έργα που έγιναν στο λεκανοπέδιο της Αττικής μετά το 1922.

Πηγή 1

Η αύξηση όμως του πληθυσμού της Αθήνας δημιούργησε νέες ανάγκες. Για το λόγο αυτό το 1925 άρχισαν να κατασκευάζονται τα πρώτα σύγχρονα έργα ύδρευσης στην περιοχή της Πρωτεύουσας. Τη χρονιά αυτή υπογράφηκε σύμβαση μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου, της Αμερικανικής Εταιρείας ULEN και της Τράπεζας Αθηνών για τη χρηματοδότηση και κατασκευή έργων ύδρευσης της Πρωτεύουσας από τη λεκάνη απορροής της Πάρνηθας. Τα έργα θα επέπτενε κατασκευαστικά η Ανώνυμος Ελληνική Εταιρεία Υδάτων (ΕΕΥ), η οποία συστάθηκε για το σκοπό αυτό. Το πρώτο μεγάλο έργο ήταν η κατασκευή του φράγματος του Μαραθώνα.

Για την κατασκευή του φράγματος – που ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1926 και ολοκληρώθηκε το 1929 – εργάστηκαν περίπου 900 άνθρωποι. Το φράγμα είναι τοξωτό και επενδυμένο με Πεντελικό μάρμαρο, ιδιαιτερότητα που του προσδίδει μοναδικότητα σε παγκόσμιο επίπεδο. Το ύψος του είναι 54 μ. και το μήκος του 285μ.

Απόσπασμα από το δημοσίευμα «Υδρευση της Αθήνας» από την ιστοσελίδα της ΕΥΔΑΠ

Πηγή 2

Το 1926 οι ΣΑΠ, οι ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΙ ΑΤΤΙΚΗΣ που εκμεταλλεύονται το «ΘΗΡΙΟ» της Κηφισιάς, και οι ΤΡΟΧΙΟΔΡΟΜΟΙ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΕΙΡΑΙΩΣ που εκμεταλλεύονται τα ΤΡΑΜ, συνεργάζονται με τον Αγγλικό όμιλο ΠΑΟΥΕΡ. Από τη συνεργασία αυτή προκύπτουν δύο Εταιρίες:

Η ΗΕΜ που αναλαμβάνει την εκμετάλλευση των ΤΡΑΜ και της Γραμμής της Κηφισιάς και οι ΕΗΣ. Οι ΕΗΣ αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις της πρώην ΣΑΠ και ταυτόχρονα τη δέσμευση να βελτιώσουν την υπάρχουσα γραμμή και να επεκτείνουν την υπόγεια σήραγγα ως το σταθμό ΑΤΤΙΚΗ με διπλή γραμμή για να ενωθεί ο Ηλεκτρικός με την Κηφισιά, με υπόγειο σταθμό κάτω από την ΟΜΟΝΟΙΑ.

Τα έργα ξεκίνησαν τον Ιανουάριο του 1928 και στις 21/7/1930 εγκαινιάζεται από τον Ελευθέριο Βενιζέλο ο υπόγειος σταθμός ΟΜΟΝΟΙΑ. Αργότερα το 1948 και το 1949 εγκαινιάζονται αντίστοιχα οι σταθμοί ΒΙΚΤΩΡΙΑ και ΑΤΤΙΚΗ.

Από blog που λειτουργεί στη διεύθυνση : http://aqua-aquamarine.blogspot.com/2009/01/blog-post_25.html

Πηγή 3

Τον Απρίλιο του 1925 επισυνάφθηκε σύμβαση του Ελληνικού δημοσίου με την τράπεζα Αθηνών και την Εταιρία Ούλεν, όπου δια ομολογιακού δανείου 10 εκατομμυρίων δολαρίων θα αναλάμβανε την κατασκευή των σχετικών έργων ύδρευσης. Συγχρόνως, απο άλλη σύμβαση και δια του ομολογιακού δανείου του ενός εκατομμυρίου δολαρίων, ανατέθηκε στους δύο συνεργαζόμενους οργανισμούς, οι οποίες αποτέλεσαν την τότε Ανώνυμη Εταιρία Υδάτων Αθηνών-Πειραιά-Περιχώρων, η ανακαίνιση και η επαύξηση του Αδριάνειου υδραγωγείου. [...]

Τον Οκτώβριο του 1926 άρχισε η κατασκευή του φράγματος, το οποίο και περατώθηκε μετά από 3 ακριβώς έτη.

Μπίρης Κώστας, Αι Αθήναι (1830-1966), Μέλισσα, Αθήνα, 1966, σ. 304

8. Η Τράπεζα της Ελλάδος

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Ίδρυση της τράπεζας της Ελλάδος, πρωτοβουλίες και ενέργειες

- Το Μάιο του 1927 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος η οποία:
 - πέτυχε σταθερές ισοτιμίες της δραχμής με ξένα νομίσματα
 - στήριξε την έκδοση χαρτονομίσματος.
- Αποτελέσματα:
 - τα δημόσια οικονομικά βρίσκονταν σε ευφορία.
 - Βελτιώθηκε η πιστοληπτική ικανότητα του κράτους.
 - Ενισχύθηκε η εισροή συναλλάγματος και επενδύσεων.
 - Πάρθηκαν πολιτικές, θεσμικές και οικονομικές πρωτοβουλίες από την τελευταία κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου.
- Όλα αυτά μέχρι το 1932 (οπότε και παρουσιάστηκαν οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης του 1929).

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Κοινωνία των Εθνών** □ Η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ, Κ.τ.Ε.) ήταν Διεθνής Οργανισμός - Σύνδεσμος που ιδρύθηκε το 1919, αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο Παρίσι. Ιδρύθηκε ως αποτέλεσμα της Συνθήκης των Βερσαλλιών κατόπιν αμερικανικής πρωτοβουλίας και σημείωσε σταθμό στην εξέλιξη των διεθνών σχέσεων, καθώς υπήρξε η πρώτη προσπάθεια για συνεννόηση όλων των κρατών πάνω στα προβλήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα. Στο απόγειό της, μεταξύ 28 Σεπτεμβρίου 1934 και έως τις 23 Φεβρουαρίου 1935, είχε 58 χώρες-μέλη.
- **Μετατρεψιμότητα της δραχμής:** η δυνατότητα μετατροπής του εθνικού νομίσματος σε χρυσό ή σε άλλα ισχυρά νομίσματα, δηλαδή η αγορά χρυσού ή συναλλάγματος με δραχμές. Η εξασφάλιση της μετατρεψιμότητας της δραχμής σημαίνει τη σταθερότητα της στις διεθνείς νομισματικές ισοτιμίες
- **Οικονομική κρίση στη Νέα Υόρκη (1929) / Κραχ:** Το Κραχ της Γουόλ Στρίτ του 1929 επίσης γνωστό ως Μαύρη Πέμπτη ή Χρηματιστηριακό κραχ του 1929 ξεκίνησε στις αρχές του Οκτωβρίου του 1929 και ήταν το πιο καταστροφικό χρηματιστηριακό κραχ στην ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής λαμβάνοντας υπόψη την εξάπλωση και την διάρκειά του. Το κραχ σηματοδότησε την αρχή της δεκαετούς Παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης που επηρέασε πολλά βιομηχανικά δυτικά κράτη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να αναφερθείτε στον ρόλο της Τράπεζας της Ελλάδας στην εθνική οικονομία.

Απ: σελ Το 1927 ... το 1929.

2. Ποιες ήταν οι επιδιώξεις για την ίδρυση της Τράπεζας;

Απ: σελ 53 Το 1927 ... αργότερα.

3. Ποια ήταν τα αποτελέσματα της λειτουργίας της Τράπεζας;

Απ: σελ 53 Πολύ γρήγορα ... το 1929.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Αφού μελετήσετε τα παραθέματα και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας να αναφερθείτε:

α) στους λόγους που οδήγησαν στη δημιουργία της Τραπεζής της Ελλάδος

β) στη συνεισφορά της στη βελτίωση των οικονομικών της χώρας.

Πηγή 1

Η Ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος

Η Τράπεζα της Ελλάδος ιδρύθηκε σε συνέχεια του Πρωτοκόλλου της Γενεύης της 15ης Σεπτεμβρίου 1927 και άρχισε να λειτουργεί στις 15 Μαΐου 1928. Η πρόταση για τη δημιουργία της κεντρικής τράπεζας έγινε από την Κοινωνία των Εθνών προκειμένου να στηριχθούν οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να αντιμετωπίσει τα σοβαρά οικονομικά και δημοσιονομικά προβλήματα της εποχής. Μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, τις λειτουργίες κεντρικής τράπεζας ασκούσε η μεγαλύτερη εμπορική τράπεζα της χώρας, η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία είχε ιδρυθεί το 1841 και βαθμιαία είχε αποκτήσει μονοπώλιο επί του εκδοτικού προνομίου. Σύμφωνα με την Κοινωνία των Εθνών, στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος υπήρχε ασυμβίβαστο για την άσκηση δημόσιας εξουσίας, όπως η έκδοση του χαρτονομίσματος, παράλληλα με τη δραστηριότητα εμπορικής τράπεζας. Στη νέα, κεντρική, τράπεζα μεταβιβάστηκαν από την Εθνική Τράπεζα στοιχεία ενεργητικού (κυρίως χρυσός και ομόλογα του Δημοσίου) και παθητικού (το εκδοθέν χαρτονόμισμα και ιδίως οι καταθέσεις του Δημοσίου).

[...] Η Τράπεζα της Ελλάδος άρχισε τη λειτουργία της τον Μάιο του 1928 με προσωπικό 500 ατόμων. Στη συνέχεια, η Τράπεζα άνοιξε έναν αριθμό πρακτορείων και υποκαταστημάτων κυρίως για την τροφοδότηση των τοπικών αγορών σε χαρτονόμισμα και για τη διενέργεια πληρωμών ή/και εισπράξεων για λογαριασμό του Δημοσίου. Στις 4 Απριλίου 1938 η έδρα της Τράπεζας μεταφέρθηκε στη σημερινή της θέση.

[...] Η Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών που ήλθε τότε εις την Ελλάδα διά την έρευναν των οικονομικών της, τον Απρίλιον του 1927, ήτο υπό την προεδρίαν του Παρέδρου Γενικού

Γραμματέως της Κοινωνίας των Εθνών Avenol. Την απήρτιζαν τα μέλη του Δημοσιονομικού και Οικονομικού Τμήματος της Γραμματείας της Κοινωνίας των Εθνών E. Felkin, Jaques Rueff και J. Von Walre de Bordes. Έπειτα από μελέτην ολίγων εβδομάδων η Επιτροπή είχε μίαν σύνθεσιν όλου του οικονομικού μας προβλήματος.

Η Ελληνική Κυβέρνησις, την οποίαν εξεπροσώπει ο Υπουργός των Οικονομικών Γεώργιος Καφαντάρης και ο Γενικός Διευθυντής του Γενικού Λογιστηρίου Γεώργιος Μαντζαβίνος, το Δημοσιονομικόν Τμήμα της Κοινωνίας των Εθνών, και οι αντιπρόσωποι της Εθνικής Τραπέζης – ο Αλέξανδρος Διομήδης και ο Ιωάννης Δροσόπουλος, ως Διοικητής ο πρώτος και ως Συνδιοικητής ο δεύτερος – και ο καθηγητής Κυριάκος Βαρβαρέσος συνειργάσθησαν εις την τελικήν κατάρτισιν της διεθνούς πράξεως που επέβαλε την τραπεζιτικήν μεταρρύθμισιν εις την Ελλάδα. Είναι το Πρωτόκολλον της Γενεύης της 15 Σεπτεμβρίου 1927.

[...] Η Γενική Συνέλευσις της Κοινωνίας των Εθνών ενέκρινε το Πρωτόκολλον και τα Παραρτήματά του εις τας 22 Σεπτεμβρίου 1927. Την 7 Δεκεμβρίου του ιδίου έτους η Ελληνική Βουλή ενέκρινε τα Νομοθετικά Διατάγματα που είχαν εκδοθή διά την κύρωσιν του Πρωτοκόλλου της Γενεύης και των Παραρτημάτων του. Την 1 Μαρτίου 1928, εξ άλλου, η Γενική Συνέλευσις των Μετόχων της Εθνικής Τραπέζης ενέκρινε ομοφώνως την από 27 Οκτωβρίου 1927 Σύμβασιν μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Εθνικής Τραπέζης περί παραιτήσεώς της από το εκδοτικόν προνόμιον.

Ηλία Βενέζη «Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος», Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα, 1955

2) Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το παράθεμα που σας δίνεται, να αναφερθείτε στους σκοπούς, την οργάνωση και το έργο της Τράπεζας της Ελλάδος μέχρι τις αρχές του 1932.

Το καταστατικό της Τράπεζας της Ελλάδος κατοχύρωνε την ανεξαρτησία της από την πολιτική εξουσία με διατάξεις που ήταν από τις πιο προωθημένες της εποχής.[...] Η κύρια αποστολή που ανατέθηκε στη νέα τράπεζα ήταν να εγγυάται τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος. Για να την εκπληρώσει η τράπεζα διέθετε το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης τραπεζογραμματίων και δικαιούνταν, σύμφωνα με το καταστατικό της, να ελέγχει τη νομισματική κυκλοφορία και την πίστη.

Το καταστατικό προέβλεπε ότι το εκδοτικό προνόμιο μπορούσε να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή, αν η τράπεζα αποτύγχανε να εξασφαλίσει τη σταθερότητα της αξίας των τραπεζογραμματίων της σε χρυσό. [...] [...] Το καταστατικό όριζε το ελάχιστο του καλύμματος των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων στο 40%. Το κάλυμμα περιλάμβανε χρυσό και ξένο συνάλλαγμα ελεύθερα μετατρέψιμο σε χρυσό. [...] Η διοίκηση της τράπεζας ανετίθετο στο διοικητικό συμβούλιο. Αυτό αποτελείτο από τον διοικητή, τον υποδιοικητή και εννέα μέλη. Τουλάχιστον τρία από τα μέλη του

εκπροσωπούσαν τον εμπορικό και βιομηχανικό κόσμο και άλλα τρία τον αγροτικό κόσμο της χώρας. [...] Η κυβέρνηση διατηρούσε επίσης το δικαίωμα να διορίζει έναν επίτροπο στην τράπεζα. Πρώτοι διοικητής και υποδιοικητής διορίσθηκαν οι Αλέξανδρος Διομήδης και Εμμανουήλ Τσουδερός αντιστοίχως, οι οποίοι κατείχαν ως τότε αυτές τις θέσεις στην Εθνική Τράπεζα. [...] Το Πρωτόκολλο της Γενεύης ρητώς προόριζε τη νέα τράπεζα να λειτουργήσει ως τραπεζίτης της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωση να συγκεντρώσει στην Τράπεζα της Ελλάδος όλες τις εισπράξεις και τις πληρωμές του κράτους και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

Χρ. Χατζηϊωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Τόμος Β', Μέρος 1ο: Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940, Αθήνα 2002, σσ. 262-263.

9. Η κρίση του 1932

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ **Η διεθνής οικονομική κρίση πλήττει την Ελλάδα**

• Η κρίση έπληξε την Ελλάδα τη στιγμή που οι Έλληνες έβλεπαν ευόιωνο οικονομικά το μέλλον.

➤ **Οι συνέπειες της κρίσης στην ελληνική οικονομία**

- Εξαντλήθηκαν τα αποθέματα της χώρας σε χρυσό και συνάλλαγμα.
- Το 1932 δεν αποφεύχθηκε η αναστολή της μετατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος και της εξυπηρέτησης των εξωτερικών δανείων.
- Ακολούθησε περίοδος κρατικού παρεμβατισμού με συνέπεια η Ελλάδα να γίνει μια κλειστή οικονομία με γραφειοκρατικές διαδικασίες.

➤ **Το εξωτερικό εμπόριο**

- Κυριάρχησε η μέθοδος διακανονισμού «κλήριγκ».
- Οι διακρατικές συμφωνίες είχαν σκοπό τον ισοσκελισμό των εισαγωγών – εξαγωγών.
- Για την Ελλάδα η διαδικασία αυτή είχε αρνητικά και θετικά αποτελέσματα.

➤ **Επιπτώσεις στο πολιτικό πεδίο**

- Αναδείχθηκαν συγκεντρωτικά κράτη που προκαλούσαν ανάδειξη και κυριαρχία ολοκληρωτικών καθεστώτων.
- Τη δεκαετία του 1930 υπήρξε μεγάλη επικράτηση δικτατορικών ή φασιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη.
- Στην Ελλάδα στις 4 Αυγούστου 1936 ο Ιωάννης Μεταξάς επέβαλε δικτατορία.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Κανόνας χρυσού:** Πρώτο σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών σύμφωνα με το οποίο το νόμισμα ήταν μετατρέψιμο σε χρυσό σε ορισμένη τιμή και αντίστροφα και επιτρεπόταν η ελεύθερη εξαγωγή του χρυσού στο εξωτερικό.

• **κλήριγκ:** Το clearing συνίσταται στον συμψηφισμό των απαιτήσεων και υποχρεώσεων, που προκύπτουν στη διάρκεια της συναλλαγής. Σ' αυτές τις περιπτώσεις αποφεύγεται η αγορά ή η πώληση μέσω χρήματος. Το χρέος κάποιας χώρας καλύπτεται από μια άλφα διευκόλυνση που θα κάνει στην πιστώτρια χώρα ή γίνεται με ανταλλαγή προϊόντων.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι σήμαινε ευημερία για τους Έλληνες στο μεσοπόλεμο;

Απ: σελ 54 Η ευημερία ... αισιοδοξία.

2. Να παρουσιάσετε το περιεχόμενο του οικονομικού όρου «κλήριγκ».

Απ: σελ 54 Στο εξωτερικό ... στοιχεία.

3. Να προσδιορίσετε τους λόγους για τους οποίους η Ελλάδα εισήλθε σε μια περίοδο κρατικού παρεμβατισμού μετά το 1932 και τις επιπτώσεις του σε πολιτικό επίπεδο

Απ: σελ 54 Οι προσπάθειες ... δικτατορίας.

4. Ποιες πληροφορίες σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο έχουν αντληθεί από την ιστορική αφήγηση για τις δεκαετίες του 1920 και του 1930; (συνδυαστική ερώτηση)

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1) Τράπεζα Θεμάτων (31321)

Αντλώντας πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε:

α. στις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να αποτρέψει την κρίση του 1932 και τις συνέπειές της για την ελληνική οικονομία (μονάδες 13) και

β. στις συνέπειές της κρίσης του 1932 στο εξωτερικό εμπόριο (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η Ελλάδα, έχοντας συνδέσει τη δραχμή με τη λίρα και χάρη στις συνεχείς παρεμβάσεις της κυβερνητικής πολιτικής, κατόρθωσε να διατηρήσει τη σταθεροποίηση του 1928 για όσο διάστημα η αγγλική λίρα παρέμενε ελεύθερα μετατρέψιμη σε χρυσό. Όμως, αφότου η Αγγλία εγκατέλειψε επίσημα τη χρυσή βάση, οι κεφαλαιούχοι επιδίωκαν να μετατρέψουν το κεφάλαιό τους σε χρυσό ή σε ξένο συνάλλαγμα με αποτέλεσμα να εξανεμισθεί σε ελάχιστο χρονικό διάστημα το αντίστοιχο κάλυμμα της Τράπεζας της Ελλάδος. Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να θέσει μια σειρά συναλλαγματικών περιορισμών για την προστασία του εθνικού νομίσματος. [...] Η υποτίμηση της αγγλικής λίρας έκλεινε την αγγλική αγορά για τα ελληνικά προϊόντα, όμως και η Ελλάδα με τη σειρά της, στην προσπάθειά της να προστατεύσει το νόμισμά της, κατέφευγε σε μια σειρά συναλλαγματικών ρυθμίσεων, που κατέληγαν να περιορίζουν την είσοδο ξένων προϊόντων στην ελληνική αγορά.

Βεργόπουλος, Κ., «Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 328-330 (διασκευή).

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Με τον μηχανισμό αυτό (ενν. το «κλήριγκ»), κάθε χώρα εξωθείται να μην εισάγει προϊόντα άλλης, παρά μόνο με τον όρο ότι και η τελευταία δέχεται να εισαγάγει σε αντιστάθμιση προϊόντα ίσης αξίας. Η μορφή αυτή του εμπορίου προτιμήθηκε στο μεσοπόλεμο από πολλές χώρες, γιατί

επέτρεπε την εξοικονόμηση συναλλάγματος και για τις δύο εμπορευόμενες πλευρές. [...]Το πλεονέκτημα της μεθόδου αυτής ήταν ότι στηριζόταν σε συμφωνίες ολιγόμηνης διάρκειας, ανανεώσιμες, πράγμα που έδινε στον μηχανισμό του κλήριγκ μια ιδιαίτερη ευκαμψία και ικανότητα προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. [...]Η εξέλιξη αυτή επέφερε, όπως ήταν φυσικό, έναν ακόμη μεγαλύτερο έλεγχο του κράτους πάνω στο εξωτερικό εμπόριο.

Βεργόπουλος, Κ., «Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 341.

2) Αφού μελετήσετε τα παραθέματα και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας να αναφερθείτε στις συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης για την Ελλάδα σε οικονομικό επίπεδο.

Πηγή 1

Το οικονομικό πρόγραμμα του Ελευθερίου Βενιζέλου είχε στόχο την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας. Γι' αυτό είχε δρομολογήσει έναν αριθμό από μεγάλα δημόσια έργα, η ολοκλήρωση των οποίων θα ωθούσε τη χώρα στην ευημερία και στην ανάπτυξη. Όλα αυτά θα μπορούσαν να γίνουν πραγματικότητα, αλλά κυρίως η διεθνής οικονομική συγκυρία δεν επέτρεψε την άμεση και έγκαιρη ολοκλήρωσή τους. Η κατάρρευση (κραχ) του αμερικανικού χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης το 1929, είχε αλυσιδωτές αντιδράσεις στις οικονομίες των κρατών της Ευρώπης και κυρίως σ' αυτές των ασθενέστερων κρατών, όπως η Ελλάδα. Ήδη από το 1930, άρχισαν να φαίνονται τα πρώτα σημάδια της κρίσης και στην Ελλάδα. Οι εξαγωγές άρχισαν να μειώνονται, ενώ δύσκολα μπορούσαν να βρεθούν χρηματοδοτήσεις από το εξωτερικό, για τη χρηματοδότηση των δημοσίων έργων.

Πηγή 2

Η κατάρρευση του αμερικανικού χρηματιστηρίου στη Νέα Υόρκη το φθινόπωρο του 1929, είχε σοβαρές συνέπειες σε όλες τις ευρωπαϊκές οικονομίες. Αυτές έγιναν έντονες στην Ευρώπη το πρώτο εξάμηνο του 1931. Την άνοιξη του 1931, η κατάσταση είχε χειροτερέψει για τις οικονομίες των ευρωπαϊκών κρατών, τα περισσότερα από τα οποία αδυνατούσαν να εξοφλήσουν τα χρέη τους προς την Αμερική. Επίσης, υπήρχε πρόβλημα και στις διευρωπαϊκές πληρωμές δανείων, πράγμα που επιδείνωνε περισσότερο το οικονομικό κλίμα. Το μεγαλύτερο, όμως, πρόβλημα το παρουσίαζε η οικονομία της ηττημένης κατά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο Γερμανίας, η οποία, εκτός των άλλων χρεών της οικονομίας της, είχε και τις μεγαλύτερες πολεμικές οφειλές προς τις νικήτριες δυνάμεις. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες στις 20 Ιουνίου 1931, ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, Χούβερ, πρότεινε την ετήσια αναστολή των πληρωμών των επανορθώσεων από τη Γερμανία προς τους Συμμάχους σε συνδυασμό με την ετήσια αναστολή της πληρωμής των πολεμικών χρεών των

Συμμάχων προς την Αμερική.

Η κατάσταση στην Ευρώπη επιδεινώθηκε το δεύτερο εξάμηνο του 1931. Στις 14 και 15 Ιουλίου, η Γερμανία επέβαλε έλεγχο του συναλλάγματος κι έκλεισε τα χρηματιστηριακά ιδρύματα. Αυτή η κίνηση είχε αλυσιδωτές αντιδράσεις στο εξωτερικό. Η δέσμευση των αγγλικών χρημάτων επέφερε την ταχεία πτώση της τιμής της αγγλικής λίρας. Στην Αγγλία σχηματίστηκε εθνική κυβέρνηση στις 24 Αυγούστου και στις 21 Σεπτεμβρίου η λίρα Αγγλίας εγκατέλειψε τη χρυσή βάση (πράγμα που έκανε και η Αμερική πολύ αργότερα, στις 19-4-1933), δηλαδή έπαψε να μετατρέπεται σε χρυσό. Αυτό επέφερε την άμεση και κατά 30% υποτίμησή της μέσα σ' ένα τρίμηνο. Μέχρι το τέλος του 1932, το ίδιο παράδειγμα ακολούθησαν ακόμα άλλες είκοσι τέσσερις χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.

Θάνος Κονδύλης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα 1928-1932*, Ταμβος, Αθήνα 2009

3) Αφού μελετήσετε τα παραθέματα και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας να αναφερθείτε:

α) στα μέτρα που έλαβε ο Βενιζέλος για την αντιμετώπισή της οικονομικής κρίσης του 1932.

β) στις επιδράσεις της στον πολιτικό και οικονομικό τομέα

Πηγή 1

Το ολικό ποσό των εξωτερικών δανείων από το 1923 έως το 1932 φτάνει στα 1.654 εκατομμύρια δραχμές. Έτσι η διεθνής κρίση του 1931 επηρεάζει βαθιά την οικονομία και τα δημοσιονομικά της Ελλάδας. Ούτε οι σκληρές επιβαρύνσεις που ανέρχονται κατά άτομο σε 114 χρυσές δρχ. το 1928-1929 (έναντι 29,1 χρυσές δραχμές το 1920), ούτε οι διάφορες επινοήσεις των διαδοχικών κυβερνήσεων κατορθώνουν αναχαιτίσουν τη χρεοκοπία που κηρύσσεται το 1932.

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 130

Πηγή 2

«Ο «μαύρος» Απρίλιος της ελληνικής οικονομίας και η πτώχευση

Στο εσωτερικό έμποροι και βιομήχανοι διαμαρτύρονταν για τις επιλογές της Κυβέρνησης στην αντιμετώπιση της κρίσης. Οι μικρές τράπεζες είχαν σοβαρά προβλήματα και η Τ.τ.Ε. προχώρησε σε χορηγήσεις ύψους 733 εκατομμυρίων δραχμών από τα οποία τα 500 πήγαν προς τις μικρότερες τράπεζες. Η ρευστότητα των τεσσάρων μεγάλων εμπορικών τραπεζών είχε μειωθεί από 16,8% το Δεκέμβριο του 1931 και σε 9,7% τον Απρίλιο του 1932. Οι καταθέσεις του πρώτου τριμήνου του 1932 είχαν παρουσιάσει μείωση μέχρι 11%, η κυκλοφορία του νομίσματος είχε μείωση 2,5%, ενώ το κάλυμμα του στην Τ.τ.Ε. ήταν πλέον σταθερά κάτω από το όριο του 40% που είχε θέσει η Τ.τ.Ε. όταν είχε ιδρυθεί.

Θάνος Κονδύλης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα 1928-1932*, Ταμβος, Αθήνα 2009

Πηγή 3

Οι πολιτικές συνέπειες της ελληνικής πτώχευσης

Στο μεταξύ, στο εσωτερικό οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες ασκούσαν έντονη κριτική στο Βενιζέλο. ... Ήταν φανερό ότι το τέλος της Κυβέρνησης Βενιζέλου είχε φτάσει. ... Η πίεση είχε γίνει αφόρητη και στις 21 Μαΐου 1932, ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπέβαλε την παραίτησή του, ελπίζοντας να ωθήσει τα κόμματα να σχηματίσουν μαζί του οικουμενική κυβέρνηση. Την ίδια ημέρα ανακοινώθηκε και η απόφαση του Συμβουλίου της Κ.Τ.Ε. για την ελληνική πτώχευση.

Θάνος Κονδύλης, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα 1928-1932, Ίαμβος, Αθήνα 2009

Πηγή 4

Τα αποτελέσματα των οικονομικών μέτρων

Στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου βοήθησε σημαντικά η εφαρμογή της μεθόδου του clearing. [...] Οι εξαγωγές της Ελλάδας αποδεσμεύτηκαν από τις αγορές της Γαλλίας και της Αγγλίας και στράφηκαν σε χώρες με προβλήματα παρόμοια με τα ελληνικά, δηλαδή προς την Αυστρία, τη Γαλλία, τη Γιουγκοσλαβία, την Τσεχοσλοβακία, την Αργεντινή, την Περσία, τη Σουηδία, την Ουγγαρία, την Αλβανία και τη Γερμανία. [...] Τέλος, η κυβέρνηση αύξησε τα τέλη επί των εισαγωγών έως 200%, σε ορισμένες περιπτώσεις, τέθηκαν ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές κι έτσι αυτές μειώθηκαν μέχρι 60% ως προς το ποσοστό των εισαγωγών σε σχέση με το 1931. Αυτό είχε αποτέλεσμα την εξοικονόμηση 7 εκατομμυρίων λιρών, δηλαδή το 30% της αξίας των εισαγωγών του 1931.

Θάνος Κονδύλης, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα 1928-1932, Ίαμβος, Αθήνα 2009

ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Μεγάλη Ιδέα, σελ. 15: Η εθνική ιδεολογία της Ελλάδας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα (1844-1922). Η Μεγάλη Ιδέα εκπορευόταν από την αντίληψη ότι το κράτος δεν ήταν παρά μια ημιτελής κατασκευή, τα θεμέλια απλώς για κάτι μεγαλύτερο. Αυτή η ιδεολογία δημιουργούσε προσδοκίες για ολοκλήρωση του εθνικού οράματος, που προϋπέθετε σημαντική διεύρυνση των συνόρων. Πρώτος που τη διατύπωσε στη Βουλή των Ελλήνων το 1844 ήταν ο Ιωάννης Κωλέττης, αρχηγός του γαλλικού κόμματος: Το βασίλειο αποτελούσε μόνο ένα μικρό φτωχό μέρος της Ελλάδας. Το σημαντικότερο βρισκόταν υπό οθωμανική κατοχή και θα έπρεπε όλες οι δυνάμεις του έθνους να διατεθούν για την απελευθέρωση αυτού του τμήματος.

Ισοζύγιο πληρωμών, σελ. 17: Η σχέση ανάμεσα στη συνολική αξία των εισαγωγών και εκείνης των εξαγωγών μιας χώρας για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (συνήθως ενός έτους).

Συνθήκη Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774), σελ. 20: Συνθήκη μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την οποία τα χριστιανικά – ελληνικά πλοία προστατεύονταν από τη ρωσική ισχύ και έτσι ευνοήθηκε η ραγδαία ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους.

Εθνικές γαίες, σελ. 23: Οι ακίνητες, κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους από το 1830 κι έπειτα. Η γη αυτή ανήκε είτε στο Οθωμανικό δημόσιο, είτε σε μουσουλμανικά ιδρύματα είτε σε ιδιώτες, ως ιδιοκτησία ή ως δικαίωμα νομής (εκμετάλλευσης). Οι περιουσίες αυτές περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους «επαναστατικό δικαίω» δηλ. με βάση το δίκαιο της επανάστασης. Αποτέλεσαν το μόνο, ουσιαστικά, κρατικό κεφάλαιο κατά τη διάρκειά της και χρησιμοποιήθηκαν α) ως υποθήκη για τη σύναψη δανείων, β) ως μέσα εξασφάλισης εσόδων, μέσω της εκποίησής τους. Η έκτασή τους υπολογίστηκε στα 4.000.000 - 5.000.000 στρέμματα.

Επάλληλα δικαιώματα επί της γης, σελ. 24: Διαφορετικά δικαιώματα που ασκούνται ταυτόχρονα στο ίδιο έδαφος από διαφορετικά φυσικά ή νομικά πρόσωπα (π.χ. δικαίωμα ψιλής κυριότητας, δικαίωμα κατοχής, νομής, ενοικίασης κτλ.). Υπήρχαν συνήθως στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Σερπιέρι – Ρου, σελ. 26: Γαλλο-ιταλική εταιρία εξόρυξης μεταλλευμάτων που ξεκίνησε τις εργασίες της το 1866 στα μεταλλεία του Λαυρίου με στόχο την εξαγωγή μεταλλευμάτων όχι μόνο από τα υπόγεια κοιτάσματα αλλά και από τις σκωρίες.

Σκωρίες, σελ. 26: Στο Λαύριο το 1866 άρχισε τις εργασίες της μία γαλλο-ιταλική εταιρεία (Σερπιέρι-Ρου) με στόχο την εξαγωγή μεταλλεύματος όχι μόνο από τα υπόγεια κοιτάσματα αλλά και από τις «σκωρίες», τα υλικά που είχαν συσσωρευτεί εκεί στη διάρκεια των αιώνων εκμετάλλευσης

των ορυχείων κατά την αρχαιότητα. Η τεχνολογία της εποχής επέτρεπε την απόσπαση μεταλλεύματος από αυτά τα κατάλοιπα.

Πιστωτικές ανάγκες οικονομίας, σελ. 26: Η ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων θα έδινε λύση στο χρόνιο πρόβλημα των πιστωτικών αναγκών της οικονομίας. Θα εξασφάλιζε δηλαδή στις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες τα απαραίτητα κεφάλαια με όρους οργανωμένης αγοράς και όχι τοκογλυφίας.

Εκδοτικό δικαίωμα, σελ. 28: Η δυνατότητα ενός τραπεζικού ιδρύματος να εκδίδει τραπεζογραμμάτια (χαρτονομίσματα) για λογαριασμό του κράτους. Για την Εθνική Τράπεζα το εκδοτικό δικαίωμα ήταν η κύρια πηγή εσόδων, ενώ το ελληνικό κράτος ενίσχυε ή και επέβαλλε την κυκλοφορία των χαρτονομισμάτων.

Διώρυγα της Κορίνθου, σελ. 32-33: Εκτός από το σιδηροδρομικό δίκτυο, το μεγαλύτερο τεχνικό έργο που κατασκευάστηκε αυτήν την εποχή ήταν η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου. Το έργο ξεκίνησε το 1881 από μια υπερβολικά αισιόδοξη γαλλική τεχνική εταιρεία. Ύστερα από πολλές τεχνικές και οικονομικές περιπέτειες, το έργο ολοκληρώθηκε το 1893, βελτιώνοντας τους όρους της ναυσιπλοΐας, καθώς έκανε περιττό τον περίπλοο της Πελοποννήσου.

Πτώχευση του 1893, σελ. 37: Κατά το έτος 1893 η Ελλάδα βρέθηκε σε αδυναμία να εξυπηρετήσει τα τοκοχρεολύσια των εξωτερικών της δανείων και ζήτησε επαναδιαπραγμάτευση του χρέους της. Η «πτώχευση», όπως χαρακτηρίστηκε, δεν ήταν ασυνήθιστη επιλογή των φτωχότερων κρατών, στην Ελλάδα όμως της εποχής εκείνης είχε μεγάλο πολιτικό κόστος.

Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (ΔΟΕ), σελ. 37: το καθεστώς στο οποίο υπήχθησαν τα οικονομικά του ελληνικού κράτους από το 1898. Εκπρόσωποι έξι δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία, Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία) ανέλαβαν τη διαχείριση βασικών κρατικών εσόδων. Επρόκειτο για τα έσοδα των μονοπωλίων αλατιού, φωτιστικού πετρελαίου, σπέρτων, παιγνιόχαρτων, χαρτιού σιγαρέτων, τα έσοδα από την εξόρυξη της σμύριδας της Νάξου, το φόρο καπνού, τα λιμενικά δικαιώματα του Πειραιά, το φόρο χαρτοσήμου κ.λ.π. Το ύψος αυτών των εσόδων ανερχόταν σε 28.000.000 έως 30.000.000. Στόχος αυτής της υποχρεωτικής διαχείρισης ήταν η εκπλήρωση των υποχρεώσεων της Ελλάδας προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δηλαδή η καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης ύψους 92.000.000 δραχμών και η εξυπηρέτηση των άλλων δανείων. Ο ΔΟΕ -εκτός από την εξασφάλιση της αποπληρωμής των δανείων - λειτούργησε και επιπρόσθετα ως τεχνικό συμβουλευτικό σώμα, συμβάλλοντας γενικότερα στη βελτίωση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας.

Δυτικός κόσμος, σελ. 42: Οι ραγδαίες εξελίξεις που γνώρισε ο σύγχρονος κόσμος στον οικονομικό τομέα άσκησαν σοβαρές πιέσεις στον αγροτικό χώρο. Ο τελευταίος κυριαρχούσε παραγωγικά αλλά και κοινωνικά στην ιστορία των ανθρώπινων πολιτισμών ως το 19ο αιώνα. Με τη

βιομηχανική επανάσταση αυτή άρχισε προοδευτικά να υποχωρεί σε ορισμένες περιοχές του κόσμου οι οποίες συνοπτικά ονομάστηκαν «δυτικός κόσμος». Η Ευρώπη βρισκόταν ήδη ανάμεσα σ' αυτές, ενώ η Ελλάδα βάδιζε με ρυθμούς αργούς, «μεσογειακούς» προς την ίδια κατεύθυνση.

Αγροτική μεταρρύθμιση, σελ. 42: Καθώς η κατοχή γης έπαυε προοδευτικά (Ελλάδα, 19^{ος} αι.) να είναι πηγή εξουσίας και κοινωνικού –ταξικού– κύρους, άνοιξαν οι δρόμοι για την αγροτική μεταρρύθμιση. Την κατάργηση δηλαδή των μεγάλων ιδιοκτησιών και την κατάτμηση των αξιοποιήσιμων εδαφών σε μικρές παραγωγικές μονάδες, οικογενειακού χαρακτήρα, που ανταποκρίνονταν καλύτερα στις νέες παραγωγικές και κοινωνικές συνθήκες.

Φεντερασιόν, σελ 46: Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στις 26 Οκτωβρίου 1912 στην Ελλάδα, μιας πόλης με σημαντικό – για τα μέτρα της περιοχής – βιομηχανικό υπόβαθρο και με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για το εργατικό κίνημα. Η μεγάλη πολυεθνική εργατική οργάνωση της πόλης, η Φεντερασιόν, με πρωτεργάτες σοσιαλιστές από την ανοιχτή σε νέες ιδέες εβραϊκή κοινότητα της πόλης, αποτέλεσε σημαντικό δίαυλο για τη διάδοση σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας στη χώρα.

Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), σελ. 46: Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) ιδρύθηκε προς το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και συμπεριέλαβε κλαδικά και τοπικά σωματεία. Η ίδρυση της ΓΣΕΕ σηματοδοτεί την ταχύτατη ωρίμαση του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, λόγω των πιέσεων που δέχτηκε η ελληνική κοινωνία, της εμπλοκής της σε διεθνείς υποθέσεις και του αντίκτυπου της ρωσικής επανάστασης.

Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΣΕΚΕ): Ο ορισμός υπάρχει στο Β΄ Κεφάλαιο σελ. 97-98.

Βενιζελισμός, σελ. 48: Στην περίοδο 1910-1922, κατά την οποία η Ελλάδα βρισκόταν σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα, εμφανίστηκε μια νέα πολιτική αντίληψη, που εκφράστηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και ονομάστηκε συνοπτικά «βενιζελισμός». Είναι δύσκολο να ορίσουμε με λίγα λόγια τι ακριβώς ήταν αυτή η πολιτική, στον οικονομικό όμως τομέα φαίνεται ότι ο βενιζελισμός θεωρούσε το ελληνικό κράτος ως μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού. Το ελληνικό κράτος δηλαδή έπρεπε να επιδιώξει την ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού και, με ενιαία εθνική και κρατική υπόσταση, να διεκδικήσει τη θέση του στον τότε σύγχρονο κόσμο. Αυτό προϋπέθετε όχι μόνο θεσμικό εκσυγχρονισμό, που θα καθιστούσε το κράτος αποτελεσματικό και αξιόπιστο, αλλά και γενικότερη προσήλωση στην ιδέα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους.

Αγροτική-σταφιδική κρίση (συνδυαστικά με τη σελίδα 15), σελ. 49: Το 1910 οι πρόοδοι της εθνικής οικονομίας ήταν εμφανείς. Η αγροτική κρίση αντιμετωπίστηκε με την υπερπόντια μετανάστευση, η οποία, κατά την εποχή αυτή, πήρε μεγάλες διατάσεις. *Προς το τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου, άνοιξαν οι δρόμοι προς την Αμερική. Η σταφιδική κρίση εκείνης της εποχής*

προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης πέρα από τον Ατλαντικό (σελ. 15). Η μετανάστευση στις ΗΠΑ όχι μόνο εκτόνωσε τις κοινωνικές εντάσεις που δημιούργησε η σταφιδική κρίση αλλά πολύ γρήγορα ενίσχυσε την οικονομία της υπαίθρου μέσω των πολύ σημαντικών εμβασμάτων των μεταναστών.

Διχασμός, σελ. 50: Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο έγινε κάτω από δύσκολες και περίπλοκες συνθήκες. Η σύγκρουση του παλατιού με τον Βενιζέλο, ο *Διχασμός*, όπως ονομάστηκε, η άσκοπη και δαπανηρή επιστράτευση του 1915, η δημιουργία της κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη και η διάσπαση της χώρας σε δυο ουσιαστικά κράτη, ο συμμαχικός αποκλεισμός και οι συγκρούσεις, είχαν οπωσδήποτε μεγάλο οικονομικό και κοινωνικό κόστος και υπονόμισαν πολλά από τα κεκτημένα της προηγούμενης περιόδου.

Θεωρητικός δανεισμός, σελ. 50: Εξωτερικό δάνειο που έλαβε η Ελλάδα από τις σύμμαχες χώρες της Αντάντ για τη χρηματοδότηση της συμμετοχής της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Όταν, με την επέμβαση των Συμμάχων, ενοποιήθηκε το 1917 η χώρα υπό τον Βενιζέλο, στάθηκε αδύνατο να αναλάβει, χωρίς εξωτερική αρωγή, το κόστος της συμμετοχής στον πόλεμο. Οι Σύμμαχοι προχώρησαν τότε σ' έναν ιδιόμορφο δανεισμό της χώρας, που θα είχε οδυνηρές συνέπειες στο μέλλον. Η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ ενέκριναν κατ' αρχήν μεγάλα δάνεια προς την Ελλάδα: 12.000.000 λίρες Αγγλίας, 300.000.000 γαλλικά φράγκα και 50.000.000 δολάρια ΗΠΑ. Ο δανεισμός ήταν όμως θεωρητικός. Τα ποσά αυτά δεν εκταμιεύτηκαν ούτε δόθηκαν στην Ελλάδα. Θεωρήθηκαν κάλυμμα για την έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος, με το οποίο η κυβέρνηση Βενιζέλου θα χρηματοδοτούσε την πολεμική της προσπάθεια. Ένα είδος αποθέματος, δηλαδή, σε χρυσό και σε συνάλλαγμα, που δεν βρισκόταν όμως υπό τον έλεγχο της χώρας.

Διχοτόμηση της δραχμής, σελ. 50: Το μέτρο που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να αντιμετωπίσει το πλήρες αδιέξοδο στο οποίο έφτασαν το Μάρτιο του 1922 τα δημοσιονομικά δεδομένα. Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση προέβη σε ένα πρωτότυπο εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο, με διχοτόμηση του εθνικού χαρτονομίσματος. Το αριστερό τμήμα εξακολουθούσε να κυκλοφορεί στο 50% της αναγραφόμενης αξίας, ενώ το δεξιό κατετέθη στο Δημόσιο Ταμείο και ανταλλάχθηκε με ομολογίες του Δημοσίου. Η επιχείρηση στέφθηκε με επιτυχία, το κράτος απέκτησε 1.200.000.000 δραχμές και το πείραμα επαναλήφθηκε το 1926. Ο νομισματικός αυτός ελιγμός, ωστόσο, δε στάθηκε ικανός να προλάβει τη Μικρασιατική Καταστροφή και τις βαρύτατες συνέπειές της.

ΟΥΛΕΝ (ULEN), σελ. 53: Μια από τις ξένες εταιρείες που έκαναν επενδύσεις σε έργα υποδομής στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Οι ραγδαίες αλλαγές, τις οποίες προκάλεσαν στη χώρα οι συνέπειες του Μικρασιατικού πολέμου, ανέδειξαν την ανάγκη για σημαντικές επενδύσεις στις υποδομές της χώρας. Ειδικότερα, το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας, ξεπέρασε, με την έλευση των προσφύγων, το 1.000.000 κατοίκους και, φυσικά, δεν μπορούσε πλέον να υδρεύεται με το χρονολογούμενο από τους ρωμαϊκούς χρόνους Αδριάνειο

Υδραγωγείο. Τη λύση του ζητήματος ανέλαβε το 1925 η αμερικανική εταιρεία ΟΥΛΕΝ, με την κατασκευή του φράγματος και της τεχνητής λίμνης στο Μαραθώνα.

ΠΑΟΥΕΡ (POWER), σελ. 53: Μια από τις ξένες εταιρείες που έκαναν επενδύσεις σε έργα υποδομής στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Οι ραγδαίες αλλαγές, τις οποίες προκάλεσαν στη χώρα οι συνέπειες του Μικρασιατικού πολέμου, ανέδειξαν την ανάγκη για σημαντικές επενδύσεις στις υποδομές της χώρας.. Ειδικότερα, περί το 1925 η βρετανική εταιρεία ΠΑΟΥΕΡ ανέλαβε την εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στην πρωτεύουσα αλλά και τη δημιουργία σύγχρονου δικτύου αστικών συγκοινωνιών, βασισμένου σε ηλεκτροκίνητα τραμ και λεωφορεία.

Τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 53: Το 1927, με αφορμή το αίτημα της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών για παροχή πρόσθετου δανείου, τέθηκε το ζήτημα της δημιουργίας μιας κεντρικής κρατικής τράπεζας, που θα αναλάμβανε τη διαχείριση των χρεών, την έκδοση χαρτονομίσματος και την ενιαία εφαρμογή της κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής. Παρά τις αντιδράσεις της Εθνικής Τράπεζας και κάτω από την πίεση των ξένων συμβούλων, το Μάιο του 1927 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία άρχισε τη λειτουργία της ένα χρόνο αργότερα.

«Ευημερία», σελ. 54: Η εποχή κατά την οποία η εμπιστοσύνη των Ελλήνων σε ένα καλύτερο οικονομικά μέλλον είχε αποκατασταθεί, οι σκοτεινές εποχές της δεκαετίας του 1920 έδειχναν να απομακρύνονται, οι πληγές έκλειναν, η φτώχεια περιοριζόταν και το ελληνικό κράτος έδειχνε να σχεδιάζει το μέλλον με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση κι αισιοδοξία. Τότε έφτασε στην Ελλάδα η παγκόσμια οικονομική κρίση.

Κλήριγκ (Clearing), σελ. 54: Ένα από τα μέτρα κρατικού παρεμβατισμού που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που έφτασε και στην Ελλάδα το 1932. Ειδικότερα, στο εξωτερικό εμπόριο κυριάρχησε προοδευτικά η μέθοδος του διακανονισμού «κλήριγκ». Οι διεθνείς συναλλαγές δεν γίνονταν, δηλαδή, με βάση το μετατρέψιμο συνάλλαγμα αλλά με βάση διακρατικές συμφωνίες που κοστολογούσαν τα προς ανταλλαγή προϊόντα και φρόντιζαν να ισοσκελίσουν την αξία των εισαγωγών με την αντίστοιχη των εξαγωγών, στο πλαίσιο ειδικών λογαριασμών. Για μια χώρα, όπως η Ελλάδα, όπου οι συναλλαγές με το εξωτερικό ήταν έντονα ελλειμματικές, η διαδικασία αυτή, πέρα από τα αρνητικά, είχε και θετικά στοιχεία.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΑΠΑΝΤΗΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ – ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1) Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο του παραθέματος και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να παρουσιάσετε: α) τις συνθήκες επιβολής του ΔΟΕ και β) τις συνέπειές του.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η πτώχευση του ελληνικού κράτους ανακοινώθηκε την 1η Δεκεμβρίου 1893 στη Βουλή και υλοποιήθηκε με τρεις νόμους που ψηφίστηκαν στις 9 και 10 Δεκεμβρίου. Ο Τρικούπης επανερχόμενος στην εξουσία τον Ιούνιο του 1892 είχε προσπαθήσει χωρίς επιτυχία, να εξασφαλίσει νέο δάνειο για να άρει και πάλι την αναγκαστική κυκλοφορία και να αποκαταστήσει τη δραχμή ενώ ξεσπούσε η σταφιδική κρίση, που περιόριζε περαιτέρω τις συναλλαγματικές εισροές. Η ρύθμιση των νόμων του Δεκεμβρίου 1893 προέβλεπε περιορισμό των καταβαλλόμενων τοκομεριδίων στο 30% και έναρξη διαπραγματεύσεων με τους κατόχους των ομολογιών των ελληνικών δανείων. Οι διαπραγματεύσεις υπήρξαν άγονες επί τέσσερα χρόνια ενώ οι ξένοι ομολογιούχοι εξοργίζονταν και από το γεγονός ότι τα εσωτερικά δάνεια εξαιρέθηκαν από το διακανονισμό αυτό. Τελικά, μετά την ήττα του 1897, η Ελλάδα (κυβέρνηση Αλ. Ζαΐμη) αναγκάστηκε να δεχθεί την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, δηλαδή, με βάση τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης της 6ης Σεπτεμβρίου 1897, τη δημιουργία μιας διεθνούς επιτροπής στην Αθήνα από αντιπροσώπους των Δυνάμεων, η οποία θα επέβλεπε την καταβολή της αποζημίωσης στην Τουρκία και την είσπραξη προσόδων για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους της χώρας. Οι αντιπρόσωποι των έξι Δυνάμεων άρχισαν τις διαπραγματεύσεις στην Αθήνα, στις οποίες πήρε ενεργό μέρος ο πρώην διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και τότε υπουργός Οικονομικών, Στέφανος Στρέιτ, κατορθώνοντας να διασφαλίσει τα συμφέροντα της ΕΤΕ, η οποία βγήκε ενισχυμένη τελικά από τον διακανονισμό. Οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν στον νόμο περί διεθνούς ελέγχου του Φεβρουαρίου 1898, με τον οποίο συστάθηκε η «Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου» - αργότερα ονομάστηκε Διεθνής Οικονομική Επιτροπή, στην οποία παραχωρήθηκε η διαχείριση εγχώριων προσόδων (φόροι, μονοπώλια, χαρτόσημα, έσοδα τελωνείων κ.λπ.) για την εξυπηρέτηση του χρέους, με όρους αρκετά ευνοϊκούς για τους δανειστές. Η όλη εκκαθάριση – αλλά και η καταβολή της τουρκικής αποζημίωσης – διευκολύνθηκε με την έκδοση εγγυημένου από τις Δυνάμεις δανείου 170 εκατομμυρίων με ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους ενώ η διαχείριση ανατέθηκε στην προϋπάρχουσα Εταιρεία των Μονοπωλίων (που μετονομάστηκε σε Εταιρεία Διαχειρίσεως Υπέγγρων Προσόδων), υπό την επίβλεψη της ΔΟΕ.

Η πολιτική αυτή της «εξυγίανσης» των ελληνικών οικονομικών πραγμάτων, όπως ονομάστηκε, συνέβαλε στη βελτίωση της οικονομικής θέσης της χώρας όπως αυτή αποτυπώνεται κυρίως με την ανατίμηση της δραχμής, η οποία επανήλθε στην ισοτιμία της σε χρυσό με το γαλλικό φράγκο το 1909. Βεβαίως, η βελτίωση της συναλλαγματικής θέσης της δραχμής δεν οφείλεται μόνο στη δράση

της ΔΟΕ αλλά, κυρίως στην εισροή των μεταναστευτικών εμβασμάτων, στα έσοδα της εμπορικής ναυτιλίας και στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου που παρατηρείται στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 5, Τα χρόνια της σταθερότητας 1871 – 1909, σελ. 69

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Το δευτερογενές παράθεμα ανατέμνει την πορεία που ακολούθησε η οικονομία της Ελλάδας κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, ώστε να της επιβληθεί διεθνής έλεγχος στα δημοσιονομικά της και παράλληλα περιγράφει τις συνέπειες του ελέγχου εξεταζόμενο ιστορικά μέσα στο πλαίσιο της δράσης του.

α) Συγκεκριμένα, κατά το έτος 1893 η Ελλάδα βρέθηκε σε αδυναμία να εξυπηρετήσει τα τοκοχρεολύσια των εξωτερικών της δανείων και ζήτησε επαναδιαπραγμάτευση του δημοσίου χρέους της. Όπως συμπληρώνει το παράθεμα, νωρίτερα ο Τρικούπης, αφού επανεξελέγη πρωθυπουργός τον Ιούνιο του 1892, είχε ήδη αποπειραθεί να λάβει νέο δάνειο που θα εξυπηρετούσε την αποκατάσταση του εθνικού νομίσματος, ενώ είχε να αντιμετωπίσει παράλληλα και τις απώλειες λόγω σταφιδικής κρίσης που περιόριζε τις επενδυτικές σχέσεις με το εξωτερικό. Έτσι με την κήρυξη πτώχευσης την 1η Δεκεμβρίου 1893 που αποτέλεσε μονόδρομο, και την ψήφιση των νόμων της 9ης και 10ης Δεκεμβρίου που εξυπηρετούσαν αυτό το σκοπό, η Ελλάδα εντάσσεται σε εποχή διαπραγματεύσεων με πιστωτικούς οργανισμούς και χώρες. («*Ο Τρικούπης επανερχόμενος στην εξουσία... συναλλαγματικές εισροές*») & («*Η πτώχευση του ελληνικού κράτους ανακοινώθηκε.... στις 9 και 10 Δεκεμβρίου*»). Η «πτώχευση», όπως χαρακτηρίστηκε, δεν ήταν ασυνήθιστη επιλογή των φτωχότερων κρατών, στην Ελλάδα όμως της εποχής εκείνης (1893) είχε μεγάλο πολιτικό κόστος. Οι διαπραγματεύσεις με τις πιστώτριες χώρες συνεχίστηκαν μέχρι τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Πράγματι, σύμφωνα με το παράθεμα οι διαπραγματεύσεις ήταν χρονοβόρες και πολλές φορές ατελέσφορες, αφού διήρκεσαν τέσσερα χρόνια και η διάθεση των πιστωτών ήταν εχθρική προς τη χώρα, καθώς από τις διαπραγματεύσεις είχαν αποκλειστεί οι ρυθμίσεις των εσωτερικών χρεών του κράτους. («*Οι διαπραγματεύσεις υπήρξαν άγονες... διακανονισμό αυτό*»). Η ήττα του ελληνικού στρατού και η υποχρέωση της Ελλάδας να καταβάλει υπέρογκες πολεμικές αποζημιώσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία έθεσαν το ζήτημα σε νέες βάσεις.

Τα οικονομικά του ελληνικού κράτους οδηγήθηκαν σε καθεστώς Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ). Εκπρόσωποι έξι δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία, Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία) ανέλαβαν τη διαχείριση βασικών κρατικών εσόδων. Με βάση το παράθεμα μάλιστα, η κυβέρνηση Ζαΐμη δέχθηκε αναγκαστικά την επιβολή του ελέγχου, όπως ορίστηκε από τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης στις 6 Σεπτεμβρίου 1897, με την οποία έληξε ο επαχθής για την Ελλάδα

ελληνοτουρκικός πόλεμος. Στις διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία της επιτροπής συμμετείχε σύμφωνα με το κείμενο και ο Στέφανος Στρέιτ, διατελών τότε υπουργός Οικονομικών της Ελλάδας, ο οποίος συνεπικούρησε να διατηρηθεί η ισχύς της Εθνικής τράπεζας της Ελλάδος, με τις λιγότερες δυνατές απώλειες. Τα βασικά κρατικά έσοδα θα εισπράττονταν για την εξυπηρέτηση προηγούμενων δανείων που εκκρεμούσαν. (*«Οι αντιπρόσωποι των έξι Δυνάμεων άρχισαν τις διαπραγματεύσεις στην Αθήνα, ... από τον διακανονισμό»*) & (*«Τελικά, μετά την ήττα του 1897 ... εξωτερικού χρέους της χώρας»*). Επρόκειτο, όπως είναι γνωστό, για τα έσοδα των μονοπωλίων του αλατιού, φωτιστικού πετρελαίου, σπέρτων, παιγνιόχαρτων, χαρτιού σιγαρέτων, τα έσοδα από την εξόρυξη της σμύριδας της Νάξου, το φόρο καπνού, τα λιμενικά δικαιώματα του Πειραιά, το φόρο χαρτοσήμου κλπ. Το ύψος αυτών των εσόδων ανερχόταν σε 28.000.000 έως 30.000.000 δραχμές.

Στόχος αυτής της υποχρεωτικής διεθνούς διαχείρισης ήταν η εκπλήρωση των υποχρεώσεων της χώρας προς την Οθωμανική αυτοκρατορία, δηλαδή η καταβολή πολεμικής αποζημίωσης ύψους 92.000.000 δραχμών και η εξυπηρέτηση των άλλων δανείων. Η διεθνής επιτροπή, που ξεκίνησε τη λειτουργία της το Φεβρουάριο του 1898, αντιμετώπισε τις τρέχουσες ανάγκες με ένα μεγάλο δάνειο, που χορηγήθηκε με την εγγύηση των Δυνάμεων. Όπως διαπιστώνεται και μέσω του παραθέματος το δάνειο των εγγυητριών δυνάμεων ήταν 170 εκατομμυρίων και επιδόθηκε με πολύ ευνοϊκούς όρους. (*«Η όλη εκκαθάριση – αλλά και η καταβολή της τουρκικής αποζημίωσης ... την επίβλεψη της ΔΟΕ»*).

β) Στη συνέχεια, εκτός από το βασικό της ρόλο, δηλαδή των εξασφάλιση της αποπληρωμής των δανείων, λειτούργησε επιπρόσθετα ως τεχνικό συμβουλευτικό σώμα συμβάλλοντας γενικότερα στη βελτίωση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας. Τα αποτελέσματα ήταν θετικά και έγιναν ορατά λίγα χρόνια αργότερα. Η εγγύηση των Δυνάμεων αύξησε την πιστοληπτική ικανότητα του κράτους, ενώ ο έλεγχος απάλλαξε τους δημοσιονομικούς μηχανισμούς από δυσλειτουργίες του παρελθόντος. Επιβεβαιωτικά δεδομένα για τα αποτελέσματα εφαρμογής των διαχειριστικών σχεδίων του ΔΟΕ αντλούνται και από το παράθεμα, στο οποίο υπογραμμίζεται η εξυγίανση της ελληνικής οικονομίας και παρουσιάζεται εν είδει παραδείγματος ότι με την ανατίμηση του εθνικού νομίσματος επιτεύχθηκε ξανά η ισοτιμία του με το γαλλικό φράγκο το 1909. (*«Η πολιτική αυτή της «εξυγίανσης» ... φράγκο το 1909»*). Επιπλέον, το 1910, παρά τα προβλήματα στο εξωτερικό ισοζύγιο πληρωμών εξαιτίας της σταφιδικής κρίσης και παρά το γεγονός ότι η αποπληρωμή των δανείων εξακολουθούσε να απορροφά το 1/3 των εθνικών εσόδων, τα δημόσια οικονομικά μπορούσαν να χαρακτηριστούν υγιή, οι προϋπολογισμοί ήταν ελαφρώς πλεονασματικοί και οι οικονομικές δυνατότητες του κράτους σαφώς αυξημένες. Βέβαια, όπως συμπληρώνει το παράθεμα, η υπερπόντια μετανάστευση που ακολούθησε τη νέα σταφιδική κρίση των αρχών του 20ού αιώνα βελτίωσε σε συνδυασμό με την επιβολή του ΔΟΕ τα οικονομικά της χώρας μέσω των εμβασμάτων που έστελναν οι μετανάστες. Επιρρωτικά, επίσης, λειτούργησαν και τα έσοδα της εμπορικής ναυτιλίας (*«η βελτίωση της συναλλαγματικής θέσης της*

δραχμής δεν οφείλεται... δεκαετία του 20ού αιώνα»)

Αυτή η θετική εξέλιξη επέτρεψε τις μεταρρυθμίσεις των πρώτων κυβερνήσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου, την πολεμική προετοιμασία και τη συμμετοχή στους Βαλκανικούς πολέμους, χωρίς τις δραματικές επιπτώσεις που είχαν στο οικονομικό πεδίο κινητοποιήσεις του παρελθόντος.

2) Λαμβάνοντας υπόψη σας τις ιστορικές σας γνώσεις και το περιεχόμενο των παραθεμάτων, να προσδιορίσετε τα αίτια της εισροής κεφαλαίου των ξένων επενδυτών αλλά και των Ελλήνων επενδυτών της διασποράς στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1870 ως και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Πηγή 1

Η εγκατάσταση των Ελλήνων χρηματιστών της διασποράς στην Ελλάδα, είχε επιπτώσεις που μακροπρόθεσμα απέβησαν καίριες. Πραγματικά, η κυρίαρχη μορφή των δραστηριοτήτων των Ελλήνων χρηματιστών ήταν η «τυπική» μορφή των δραστηριοτήτων του δυτικού ιμπεριαλιστικού κεφαλαίου. Η διαδικασία διείσδυσης στις χώρες της περιφέρειας είχε τις εξής μορφές: αξιοποίηση μεταλλείων, κατασκευή σιδηροδρόμων και ίδρυση τραπεζικών οργανισμών για τον έλεγχο των πιστώσεων και των δημόσιων προσόδων. Πρόκειται για τις κυρίαρχες μορφές δραστηριοτήτων του αγγλικού, γαλλικού και γερμανικού κεφαλαίου, τόσο στις ημιαποικιακές χώρες της Ανατολικής Μεσογείου (Αίγυπτο, Οθωμανική Αυτοκρατορία), όσο και στη Λατινική Αμερική, και γενικότερα σ' όλες τις χώρες της περιφέρειας, όσες για κάποιο λόγο δεν είχαν άμεσα υποστεί αποικιακή κατάκτηση.

Η εντεινόμενη δυσχέρεια στην εξεύρεση προσοδοφόρων διεξόδων στις μητροπόλεις, και οι εγγενείς ανάγκες επέκτασης του καπιταλισμού που βρισκόταν σε διαρκή αναζήτηση νέων αγορών στις περιφέρειες, εκφράζονται με την προτίμηση των κεφαλαιούχων των μητροπόλεων για τέτοιου τύπου δραστηριότητες. Πράγματι, οι μορφές αυτές, παρουσιάζουν το τριπλό πλεονέκτημα να είναι εξαιρετικά κερδοφόρες, σε σχέση με τα τρέχοντα ποσοστά κέρδους των μητροπόλεων, να συμβάλλουν στη δημιουργία μιας τεχνικο-οικονομικής υποδομής, απαραίτητης για την εμπορική διείσδυση σε περιοχές με προκαπιταλιστικές ακόμη δομές, και να μην αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό και την αντίθεση της ντόπιας άρχουσας τάξης, ανίκανης να συγκεντρώσει και ν' αξιοποιήσει τα σημαντικά ποσά που απαιτούν οι ανάλογες επιχειρήσεις. Επιπλέον, μπορούσαν και να οδηγήσουν βαθμιαία στον ολοκληρωτικό έλεγχο του μηχανισμού των κρατικών εισπράξεων.

Τσουκαλάς, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σελ. 253.

Πηγή 2

Και αν η νέα φάση, στην οποία βρισκόταν ο παγκόσμιος καπιταλισμός μετά το 1880, υπήρξε αναμφίβολα ο δομικά απαραίτητος όρος για την εισροή των ξένων κεφαλαίων σε παγκόσμιο επίπεδο,

η πολιτική του ελληνικού κράτους υπήρξε επίσης αποφασιστικής σημασίας για την προώθηση των κεφαλαίων αυτών προς τις συγκεκριμένες τους κατευθύνσεις.

Η άνοδος της ανακαινιστικής κυβέρνησης του Τρικούπη στην εξουσία -του βασικού εκπροσώπου των αγγλόφιλων μερίδων της φιλελεύθερης αστικής τάξης- και η γενικευμένη ανάπτυξη της χώρας εκείνη την περίοδο, δεν μπορούν βέβαια ν' αποδοθούν αποκλειστικά στην αλλαγή της διεθνούς συγκυρίας. Μια τέτοιου είδους ερμηνεία θα ήταν καθαρά μηχανιστική. Όμως παρ' όλο που χωρίς ειδική μελέτη θα ήταν αδύνατο ν' αποσαφηνιστεί η άνοδος της φιλελεύθερης αστικής τάξης και η ριζική μεταμόρφωση της κρατικής οικονομικής πολιτικής, δεν μπορεί να είναι απλή σύμπτωση η πλήρης αντιστοιχία των εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων του πλήρους μετασχηματισμού του πολιτικού και οικονομικού χώρου. Και το σημαντικό στοιχείο, λοιπόν, είναι η εκ του μηδενός συγκρότηση μιας συμπαγούς οικονομικής ολιγαρχίας, που μέσα σε λίγα χρόνια κυριάρχησε απόλυτα στον οικονομικό χώρο της ανεξάρτητης Ελλάδας, και παρουσιάζει μια σειρά από ιδιαίτερα γνωρίσματα [...]

Τσουκαλάς, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σελ. 256-257

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Η δεκαετία του 1870 θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η απαρχή αξιόλογων επενδύσεων στη χώρα. Οι επενδύσεις αυτές προέρχονταν είτε από οικονομικούς παράγοντες των καπιταλιστικών δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών είτε από τους πλούσιους Έλληνες ομογενείς του εξωτερικού. Οι λόγοι που οδήγησαν όλους αυτούς να στρέψουν το επενδυτικό τους ενδιαφέρον στην Ελλάδα ήταν και εξωγενείς αλλά και εσωτερικοί.

Η διεθνής οικονομική κρίση του 1873 αποτελεί αναμφίβολα τον πρώτο βασικό εξωτερικό παράγοντα. Η κρίση αυτή προκάλεσε μείωση των αποδόσεων των ευρωπαϊκών κεφαλαίων (Κείμενο 1ο: *Η εντεινόμενη δυσχέρεια στην εξεύρεση προσοδοφόρων διεξόδων στις μητροπόλεις*) και κατά συνέπεια τη μεταφορά τους προς τα ανατολικά, σε αναζήτηση επικερδών τοποθετήσεων (*οι εγγενείς ανάγκες επέκτασης του καπιταλισμού που βρισκόταν σε διαρκή αναζήτηση νέων αγορών στις περιφέρειες, εκφράζονται με την προτίμηση των κεφαλαιούχων των μητροπόλεων για τέτοιου τύπου δραστηριότητες*). Άλλωστε, αυτό επιβάλλει και η ίδια η φύση του καπιταλισμού, που αναζητά συνεχώς διεξόδους σε νέες αγορές, προκειμένου να αποκομίσει άμεσα και υψηλά κέρδη.

Επιπλέον, οι δυτικοευρωπαίοι επενδυτές, ως οι κατεξοχήν εκπρόσωποι (φορείς) του δυτικού ιμπεριαλιστικού κεφαλαίου, αναζήτησαν τέτοιες παρθένες και πρωτόγονες αγορές όπως η Ελλάδα, γιατί ήταν εξαιρετικά κερδοφόρες. Πιο συγκεκριμένα, μπορούσαν εύκολα να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό της ντόπιας άρχουσας τάξης, η οποία δεν είχε την απαιτούμενη οικονομική δύναμη για να πρωταγωνιστήσει σε τέτοιου είδους επενδύσεις (Κείμενο 1ο: *να μην αντιμετωπίζουν τον*

ανταγωνισμό και την αντίθεση της ντόπιας άρχουσας τάξης, ανίκανης να συγκεντρώσει και ν' αξιοποιήσει τα σημαντικά ποσά που απαιτούν οι ανάλογες επιχειρήσεις). Επίσης, μπορούσαν σταδιακά να ελέγξουν όλους τους οικονομικούς μηχανισμούς της χώρας και κατά συνέπεια την οικονομία της (Κείμενο 1ο: μπορούσαν και να οδηγήσουν βαθμιαία στον ολοκληρωτικό έλεγχο του μηχανισμού των κρατικών εισπράξεων).

Όλες αυτές οι μετακινήσεις κεφαλαίων προς την περιφέρεια πίεσαν οικονομικά τους πλούσιους Έλληνες της διασποράς, οι οποίοι με τη σειρά τους αναζήτησαν νέα πεδία επιχειρηματικής δραστηριότητας, ανακαλύπτοντας έτσι και την Ελλάδα. Είναι η περίοδος όπου εμφανίζονται οι πρώτες δειλές ενδείξεις συνεργασίας του ελληνικού κράτους με τους Έλληνες ομογενείς. Βέβαια, αυτό που χαρακτήριζε τις επενδυτικές δραστηριότητες των ομογενών ήταν ο ευκαιριακός χαρακτήρας και η ρευστότητα τους. Το κύριο μέλημά τους ήταν η δυνατότητα γρήγορης απόσβεσης και η επανεξαγωγή κεφαλαίων στο εξωτερικό με την πρώτη ευκαιρία, για πιο επικερδείς τοποθετήσεις. Όλα αυτά τα βραχύβια περάσματα του ομογενειακού κεφαλαίου από τη χώρα ενισχύθηκαν και από την εύκολη μετατρεψιμότητα της δραχμής. Από την πλευρά του το ελληνικό κράτος, ιδιαίτερα στην τρικουπική περίοδο, βρισκόταν σε έναν πλήρη πολιτικό και οικονομικό μετασχηματισμό. Ο Τρικούπης στηρίχθηκε στη φιλόδοξη και ανερχόμενη αστική τάξη, για να υλοποιήσει το αναπτυξιακό πρόγραμμα του (Κείμενο 2ο: Η άνοδος της ανακαινιστικής κυβέρνησης του Τρικούπη στην εξουσία -του βασικού εκπροσώπου των αγγλόφιλων μερίδων της φιλελεύθερης αστικής τάξης- και η γενικευμένη ανάπτυξη της χώρας εκείνη την περίοδο). Επομένως, η σύμπτωση εξωτερικών (ξένοι και ομογενείς επενδυτές) και εσωτερικών παραγόντων (η μεταρρυθμιστική πολιτική του Τρικούπη) οδήγησαν μεγάλο όγκο κεφαλαίων προς την Ελλάδα, τουλάχιστον κατά την εικοσαετία 1873-1893.

Στις αρχές του 20ού αιώνα μια σειρά από εξωτερικές συγκυρίες αναγκάζει τους Έλληνες κεφαλαιούχους του εξωτερικού να αναζητήσουν μονιμότερη και ασφαλέστερη στέγη για τις επενδύσεις τους. Ειδικότερα, γεγονότα όπως το κίνημα των Νεότουρκων, οι Βαλκανικοί πόλεμοι, οι ανακατατάξεις που έφερε ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος, η έξαρση των εθνικισμών, τα πλήγματα στις οικονομικές δραστηριότητες των ξένων, οι πολιτικές εξελίξεις στη Ρωσία, το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η δημιουργία της Κεμαλικής Τουρκίας διέκοψαν με τον πλέον απόλυτο τρόπο τις παραδοσιακές δραστηριότητες των Ελλήνων κεφαλαιούχων στην Ανατολική Μεσόγειο. Αρκετοί από αυτούς προτίμησαν τη μεταφορά των επιχειρηματικών, βιομηχανικών, εμπορικών ή χρηματιστηριακών δραστηριοτήτων τους στο ελληνικό κράτος. Στο μεταξύ και το ίδιο το ελληνικό κράτος με ηγέτη τον Ελευθέριο Βενιζέλο είχε αλλάξει μορφή και οι δυνατότητες του είχαν πλέον διαφοροποιηθεί.

3) Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και το παράθεμα που σας δίνεται, να αναφερθείτε στις ιστορικές ιδιομορφίες της εργατικής τάξης μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το ρόλο της Φεντερασιόν στην οργάνωση των εργατών κατά τα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά πρότυπα.

Η ίδρυση της Φεντερασιόν στη Θεσσαλονίκη

«Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης» ή, όπως είναι ευρύτερα γνωστή, Φεντερασιόν ήταν η πιο σημαντική σοσιαλιστική οργάνωση της Θεσσαλονίκης και ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1909 από τον Αβραάμ Μπεναρόγια. Αποτελείτο κυρίως από Εβραίους, περιελάμβανε όμως και λίγους Τούρκους και Έλληνες. Η σοσιαλιστική της κατεύθυνση εμπνεόταν από τις αρχές της Β΄ Διεθνούς, ενώ οι οργανωτικές αρχές της από την κεντροευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία: εσωτερική ομοσπονδιακή οργάνωση κατά εθνότητες, δημοκρατική ανάδειξη ηγεσίας, έλεγχος από τη βάση. Είχε συγκροτημένο πολιτικό λόγο επιμένοντας στις αρχές της σοσιαλδημοκρατίας: στην αυτοτελή οργάνωση του προλεταριάτου και στην ανεξαρτησία της εργατικής τάξης. Οι επιπτώσεις της παρουσίας της στην οργάνωση του εργατικού κινήματος της Θεσσαλονίκης ήταν περισσότερο ποιοτικές παρά ποσοτικές. Η Φεντερασιόν εκπροσωπούσε τον ευρωπαϊκό σοσιαλισμό στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και κατόπιν στην Ελλάδα. Η πολιτική δράση της ήταν εντελώς καινούρια για το συγκεκριμένο χώρο. Οι δεσμοί που δημιούργησε με τις μάζες, η ίδρυση της σοσιαλιστικής νεολαίας στα 1910, εργατικής λέσχης, βιβλιοπωλείου, αργότερα καταναλωτικού συνεταιρισμού και συνεργατικού αρτοποιείου, ήταν ενέργειες με πολιτισμική σημασία για τη νεογέννητη εργατική τάξη, η οποία μόλις τότε συγκροτούσε τα πρότυπα της συμπεριφοράς της. Όταν λοιπόν, προσαρτήθηκαν οι «Νέες Χώρες» στην Ελλάδα, οι συνδικαλιστικές δυνάμεις της Θεσσαλονίκης προσέφεραν σπουδαία ενίσχυση στο ελληνικό εργατικό κίνημα.

Φουντανόπουλος, Κ., «Μισθωτή εργασία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, 1900-1922: Οι απαρχές*, εκδ. Βιβλιόραμα, τ.Α.1, σ. 107-108.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος βρίσκεται σε αντιστοιχία με την ανάπτυξη της εργατικής τάξης. Στον ελληνικό χώρο, οι ιστορικές ιδιομορφίες της ελληνικής ανάπτυξης καθυστέρησαν το σχηματισμό εργατικής τάξης, σε σχέση όχι μόνο με τη Δυτική Ευρώπη, αλλά και με κράτη των Βαλκανίων, όπως λ.χ., τη Βουλγαρία. Τούτο οφειλόταν στο γεγονός ότι απουσίαζαν οι μεγάλες σύγχρονες βιομηχανικές μονάδες από τον ελληνικό χώρο, ενώ στα μεγάλα δημόσια έργα της περιόδου σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού προερχόταν από το εξωτερικό.

Ωστόσο, υπήρχε εργατικό δυναμικό, το οποίο εργαζόταν κυρίως στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις. Είναι ενδεικτικό ότι μια από τις πρώτες σημαντικές εργατικές εξεγέρσεις εκδηλώθηκε στα μεταλλεία Λαυρίου. Τα γεγονότα αυτά του 1896 έμειναν στην ιστορία του εργατικού κινήματος

ως Λαυρεωτικά. Παρ' όλα αυτά, στον ιδεολογικό τομέα η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας εμπόδιζε την ανάπτυξη ιδεολογιών με κοινωνικό και ταξικό περιεχόμενο.

Πρωτοπόρος υπήρξε η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία της Θεσσαλονίκης, πιο γνωστή ως Φεντερασιόν, που προερχόταν από την εβραϊκή κοινότητα της πόλης και ήταν ανοιχτή σε νέες ιδέες. Η Φεντερασιόν ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1909, ενώ τον επόμενο χρόνο ίδρυσε τη Σοσιαλιστική Νεολαία. Πρέπει να σημειωθεί ότι, τότε, η Θεσσαλονίκη αποτελούσε μια πόλη με σημαντικό βιομηχανικό υπόβαθρο και με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, η οποία ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η πολυεθνικότητα του χώρου αντικατοπτριζόταν και στη Φεντερασιόν, αφού η εσωτερική ομοσπονδιακή οργάνωσή της, κατά εθνότητες, συμπεριελάμβανε Εβραίους, που αποτελούσαν την πλειοψηφία, αλλά και Τούρκους και Έλληνες. Πρόεδρός της ήταν ο Αβραάμ Μπεναρόγια.

Η Φεντερασιόν εμπνεόταν από τις αρχές της Β' Διεθνούς από τις οργανωτικές αρχές της κεντροευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας και τον ευρωπαϊκό σοσιαλισμό. Η δομή της, εκτός από την οργάνωση κατά εθνότητες, προέβλεπε τη δημοκρατική ανάδειξη της ηγεσίας και τον έλεγχο από τη βάση. Επιπλέον, ήταν πρωτοπόρος στην οργάνωση προτύπων συμπεριφοράς των εργατών με την ίδρυση εργατικής λέσχης, βιβλιοπωλείου, ενός καταναλωτικού συνεταιρισμού και συνεργατικού αρτοποιείου.

Όταν, με τους Βαλκανικούς Πολέμους, οι αποκαλούμενες «Νέες Χώρες», μαζί με τη Θεσσαλονίκη, προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα, η Φεντερασιόν ενίσχυσε το ελληνικό εργατικό κίνημα και αποτέλεσε σημαντικό δίαυλο για τη διάδοση της εργατικής και σοσιαλιστικής ιδεολογίας στη χώρα.

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Να γράψετε δίπλα σε κάθε πρόταση τη λέξη «ΣΩΣΤΟ», αν το περιεχόμενό της είναι σωστό ή τη λέξη «ΛΑΘΟΣ», αν το περιεχόμενό της είναι λανθασμένο:

1. Η πυκνότητα του πληθυσμού της Ελλάδας το 1828 ήταν 15 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.
2. Η πυκνότητα του πληθυσμού της Ελλάδας το 1911 ήταν 48 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.
3. Η πυκνότητα του πληθυσμού της Ελλάδας κατά το 19ο και στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν κατά πολύ μικρότερη των ευρωπαϊκών χωρών, πράγμα που μαρτυρεί την οικονομική καχεξία της χώρας.
4. Οι ρυθμοί αύξησης του πληθυσμού της Ελλάδας κατά το 19ο αιώνα ήταν πολύ αργοί.
5. Κατά το ναυτικό αποκλεισμό του Κριμαϊκού Πολέμου επιβεβαιώθηκαν οι μικρές οικονομικές δυνατότητες της Ελλάδας.
6. Κατά το 19ο αιώνα οι ελληνικές πόλεις μεγάλωναν, πράγμα που σημαίνει ότι πλησίαζαν τα μεγέθη των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων.
7. Βασική αιτία της υπερπόντιας μετανάστευσης προς την Αμερική στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν η σταφιδική κρίση.
8. Η πρόοδος του παροικιακού Ελληνισμού οδήγησε στην επιδίωξη της επέκτασης των συνόρων του ελληνικού κράτους («Μεγάλη Ιδέα»).
9. Το ελληνικό κράτος θεωρήθηκε «ημιτελής κατασκευή» υπό την έννοια ότι θα έπρεπε να επιδιώξει την ανάπτυξη των παραγωγικών δομών του.
10. Οι ελληνικές κυβερνήσεις του 19ου αιώνα ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για την επίτευξη του εθνικού οράματος της Μ. Ιδέας και αδιαφορούσαν για την εσωτερικά ζητήματα, την οικονομική ανόρθωση και τη γεφύρωση του χάσματος με τη Δύση.
11. Οι προσπάθειες για υλοποίηση του εθνικού οράματος δυσχέραιναν την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, γιατί οι οικονομικοί πόροι της Ελλάδας δεν επαρκούσαν για την επίτευξη και των δύο στόχων ταυτόχρονα.
12. Η έξοδος της Ρωσίας στη Μεσόγειο και η συνακόλουθη εμπορική ανάπτυξη στα λιμάνια της περιοχής ευνόησε την ναυτιλιακή και εμπορική δραστηριότητα στην Ελλάδα κατά το 18ο αιώνα.
13. Σύμφωνα με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) τα χριστιανικά πλοία προστατεύονταν από την Οθωμανική ισχύ.
14. Στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης και των Ναπολεόντειων πολέμων οι Έλληνες ναυτικοί πλούτιζαν διασπώντας τον ηπειρωτικό αποκλεισμό των γαλλικών λιμανιών και εκμεταλλευόμενοι την απουσία των Γάλλων ναυτικών από την Ανατολική Μεσόγειο.

15. Στον οθωμανικό χώρο δεν υπήρχαν ξεκάθαροι τίτλοι ιδιοκτησίας, αλλά επάλληλα δικαιώματα επί της γης.

16. Πολλοί αγρότες καλλιεργούσαν εθνικά κτήματα, πλήρωναν το φόρο της δεκάτης και ποσοστό 15% στον κατ' όνομα ιδιοκτήτη, είχαν δηλαδή δικαιώματα εκμετάλλευσης της γης.

17. Στη Στερεά Ελλάδα κυρίως, πολλά κτήματα πουλήθηκαν απευθείας από Τούρκους σε Έλληνες σε υψηλές τιμές.

18. Οι καταπατήσεις εθνικών γαιών ήταν σπάνιες, εξαιτίας των ξεκάθαρων πιστοποιητικών ιδιοκτησίας που υπήρχαν.

19. Το νέο ελληνικό κράτος υιοθέτησε το οθωμανικό δίκαιο στο χώρο της έγγειας ιδιοκτησίας.

20. Ραγδαία εξέλιξη της εκμετάλλευσης του υπεδάφους σημειώθηκε από τη δεκαετία του 1890 και εξής, χάρη σε σχετική νομοθεσία.

21. Σημαντικός παράγοντας που ευνόησε την ανάπτυξη της εκμετάλλευσης του υπεδάφους ήταν η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ.

22. Η εξόρυξη αργύρου και μολύβδου από τα ορυχεία του Λαυρίου συνέβαλε στην αύξηση των εξαγωγών.

23. Η εκμετάλλευση των αγροτών από δίκτυα τοκογλυφίας αποτελούσε έναν ισχυρό λόγο για τη δημιουργία τραπεζικού συστήματος.

24. Η Εθνική τράπεζα αποτέλεσε το κυρίαρχο τραπεζικό συγκρότημα στον ελληνικό χώρο.

25. Η Βιομηχανική Επανάσταση του 19ου αιώνα δεν επηρέασε τη βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας.

26. Κατά τις πρώτες δεκαετίες της Ανεξαρτησίας (1830-1870) ιδρύθηκαν πολλές βιομηχανίες, περίπου εκατό, ενώ ταυτόχρονα παρατηρήθηκε μια τάση αύξησης του δυναμικού των μονάδων αυτών.

27. Η έλλειψη εργατικού δυναμικού αποτέλεσε βασικό παράγοντα της βιομηχανικής καχεξίας της Ελλάδας κατά το 19ο αιώνα.

28. Τη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκαν οι πρώτες μονάδες βαριάς βιομηχανία, τσιμεντοβιομηχανίας, ναυπηγικής, μεταλλουργίας.

29. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913, με την ενσωμάτωση μεγάλων εκτάσεων και πληθυσμών (Μακεδονία, Θράκη, Ήπειρος, νησιά Αιγαίου, Κρήτη), άλλαξαν τα δεδομένα της ελληνικής βιομηχανίας, χωρίς ωστόσο να αναδειχθεί σε κινητήρια δύναμη της ελληνικής βιομηχανίας.

30. Όταν ιδρύθηκε το ελληνικό κράτος (1830), οι υποδομές του ήταν σε κατάσταση πρωτόγονη.

31. Τα εξωτερικά χρέη της Ελλάδας απορροφούσαν σημαντικό μέρος των δημοσίων εσόδων, ώστε να μην είναι δυνατή η εξοικονόμηση πόρων για την κατασκευή των απαραίτητων δημοσίων

έργων.

32. Το ενδιαφέρον των ιδιωτών κεφαλαιούχων για τα δημόσια έργα ήταν σημαντικό, αφού οι επενδύσεις του είδους αυτού ήταν εξαιρετικά κερδοφόρες.

33. Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου άρχισε το 1881 και ολοκληρώθηκε το 1898.

34. Χώρες του 19ου αιώνα, γι' αυτό και δικαιολογημένα θεωρήθηκε ως το σύμβολο των νέων καιρών και το συνώνυμο της ανάπτυξης κατά το 19ο αιώνα.

35. Οι σχετικές με την κατασκευή σιδηροδρόμου στην Ελλάδα συζητήσεις άρχισαν ήδη από το 1855.

36. Το ενδιαφέρον των ξένων ή ομογενών επενδυτών για τη χρηματοδότηση σιδηροδρομικού δικτύου ήταν αυξημένο.

37. Η μόνη σιδηροδρομική γραμμή ως το 1880 ήταν αυτή που συνέδεε την Αθήνα και τον Πειραιά, μήκους 18 χιλιομέτρων.

38. Το σιδηροδρομικό δίκτυο ολοκληρώθηκε μόλις το 1919.

39. Το μεγαλύτερο μέρος του σιδηροδρομικού δικτύου είχε πλάτος 1,56 μ.

40. Το σιδηροδρομικό δίκτυο κατασκευάστηκε για να ικανοποιήσει τοπικές ανάγκες.

41. Το σιδηροδρομικό δίκτυο συνετέλεσε στην ανάπτυξη και την εκβιομηχάνιση της Ελλάδας.

42. Ως τη δεκαετία του 1860 το ελληνικό κράτος είχε ήδη συνάψει δάνεια, και μάλιστα πολύ περισσότερα από την περίοδο που ακολούθησε.

43. Η οθωνική κυβέρνηση αρνήθηκε την αποπληρωμή των επαναστατικών δανείων, πράγμα που απομόνωσε τη χώρα από τις διεθνείς χρηματαγορές.

44. Το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων που εισέπραξε η Ελλάδα από τα δάνεια της τρικουπικής περιόδου διατέθηκε για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα.

45. Το 1893 η Ελλάδα βρέθηκε σε αδυναμία να εξυπηρετήσει τα τοκοχρεολύσια των δανείων της και κήρυξε πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

46. Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος απαρτιζόταν από τους εκπροσώπους της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας.

47. Οι εκπρόσωποι του ΔΟΕ ανέλαβαν τη διαχείριση των βασικών κρατικών εσόδων της χώρας.

48. Οι μεταρρυθμίσεις του «Τανζιμάτ» δυσχέραιναν την ανάπτυξη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων ομογενών του εξωτερικού.

49. Η κερδοσκοπία ήταν το βασικό γνώρισμα της οικονομικής συμπεριφοράς των Ελλήνων ομογενών στο νεοελληνικό κράτος.

50. Η μεγαλύτερη προσφορά του ομογενειακού κεφαλαίου προερχόταν κυρίως από τα μεσαία και χαμηλότερα στρώματα της Διασποράς.

51. Ο αγροτικός τομέας κυριαρχούσε οικονομικά και κοινωνικά σε όλο τον κόσμο ως τον 19ο

αιώνα, μέχρι δηλαδή την βιομηχανική επανάσταση.

52. Μετά τη βιομηχανική επανάσταση ο αγροτικός τομέας ενισχύθηκε στο λεγόμενο «δυτικό κόσμο» (Ευρώπη, Β. Αμερική).

53. Στην Ελλάδα το πρόβλημα της έγγειας ιδιοκτησίας προκάλεσε εντάσεις πολύ μεγαλύτερες από ότι στα άλλα ευρωπαϊκά ή βαλκανικά κράτη.

54. Τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας, που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα μετά το 1881, αγοράστηκαν από Έλληνες κεφαλαιούχους της Διασποράς.

55. Η νομοθεσία του 1907 επέτρεπε την απαλλοτρίωση μεγάλων ιδιοκτησιών και τη διανομή τους σε ακτήμονες.

56. Στο τέλος του 19ου αιώνα στην Ελλάδα υπάρχουν σοσιαλιστικές ομάδες και εργατικές ομαδοποιήσεις με επιρροή σαφώς μικρότερη από αντίστοιχα κινήματα στα Βαλκάνια και στην Ευρώπη.

57. Στα μεγάλα δημόσια έργα του 19ου αιώνα απασχολήθηκαν μόνο Έλληνες εργάτες βραχύχρονης απασχόλησης.

58. Οι πρώτες εργατικές εξεγέρσεις σημειώθηκαν από τους εργάτες της διώρυγας της Κορίνθου.

59. Το ελληνικό εργατικό κίνημα αναπτύχθηκε μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

60. Η Φεντερασιόν ήταν μια πολυεθνική αγροτική οργάνωση της Θεσσαλονίκης.

61. Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος.

62. Ο Βενιζέλος υποστηρίχθηκε στις επιδιώξεις του από τη δραστήρια αστική τάξη

63. Η ελληνική οικονομική παρουσία στο χώρο της Αν. Μεσογείου δεν ήταν πλέον ισχυρή.

64. Οι πλούσιοι αστοί της Διασποράς ήθελαν τη δημιουργία ενός ισχυρού εθνικού κέντρου.

65. Το κύριο πρόβλημα που δημιούργησαν στην Ελλάδα οι Βαλκανικοί πόλεμοι ήταν η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων στις περιοχές που ενσωματώθηκαν.

66. Το 1920, μετά την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου οι Σύμμαχοι προχώρησαν σ' έναν ιδιόμορφο δανεισμό της χώρας.

67. Από το 1918 και μετά, ο κρατικός ισολογισμός έκλεινε με παθητικό.

68. Το 1920, μετά την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου οι Σύμμαχοι προχώρησαν σ' έναν ιδιόμορφο δανεισμό της χώρας.

69. Από το 1918 και μετά, ο κρατικός ισολογισμός έκλεινε με παθητικό.

70. Η άφιξη και η ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων άσκησε καταλυτική επίδραση στην ελληνική κοινωνία μετά το 1922.

71. Το ελληνικό κράτος αντιμετώπισε ανεπαρκώς το προσφυγικό πρόβλημα..

72. Στην περίοδο του μεσοπολέμου (1919-1939), η Ελλάδα, σε αντίθεση με πολλά γειτονικά της

κράτη είχε ομογενοποιηθεί εθνικά.

73. Οι πρόσφυγες δεν συνετέλεσαν σημαντικά στη βελτίωση της ελληνικής οικονομίας την περίοδο του μεσοπολέμου.

74. Μεγάλες ξένες εταιρείες πραγματοποίησαν μεγάλες επενδυτικές κινήσεις στο πολεοδομικό συγκρότημα της πρωτεύουσας μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.

75. Η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος ήταν πρωτοβουλία του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας.

76. Η Τράπεζα της Ελλάδος δεν πέτυχε σταθερές ισοτιμίες της δραχμής.

77. Η παγκόσμια οικονομική κρίση βρήκε την Ελλάδα σε κακή οικονομική κατάσταση.

78. Από το 1932 η Ελλάδα εφάρμοσε πολιτική οικονομικού προστατευτισμού.

79. Η μέθοδος «κλήριγκ» κυριάρχησε στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας στη δεκαετία του 1930.

80. Η παγκόσμια οικονομική κρίση μετά το 1932 συνετέλεσε στην εμφάνιση και επικράτηση ολοκληρωτικών καθεστώτων στην Ευρώπη.

ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1) Ποιοι κατά τη γνώμη σας ήταν οι ανασταλτικοί παράγοντες στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και σιδηροδρομικού δικτύου στην Ελλάδα;

Απάντηση:

Σελ 15: Πολλές δεκαετίες ... έως ασήμαντη

Σελ 30: Ο δισταγμός ... εργατικού δυναμικού.

Σελ 31: Η βιομηχανία υπέφερε ... ενισχυτικά μέτρα.

Σελ 33: Στις μικρότερες ... σιδηροδρομικού δικτύου.

2) Ποια υπήρξε η επενδυτική δραστηριότητα ομογενών στην ελληνική οικονομία κατά το 19^ο αιώνα;

Απάντηση:

Σελ 22: Οι πρωτοβουλίες ... τις πρωτοβουλίες.

Σελ 24: Από την άλλη πλευρά ... αποκόμισης προσόδων.

Σελ 27: Το μεγάλο βήμα ... σελ 30: αλλά και της πολιτικής

Σελ 35; Το κράτος ανέλαβε ... του σιδηροδρόμου.

Σελ 40: Οι τοποθετήσεις ... δανεισμό του δημοσίου.

Σελ 42-43 Τα «τσιφλίκια»...του σιταριού.

3) Τι γνωρίζετε για την κατασκευή του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου της Ελλάδας;

Απάντηση:

Σελ 34: Η πύκνωση του οδικού ... τμήμα της χώρας.

Σελ 35-37 Μέχρι τη δεκαετία του 1880 ... διεθνούς δικτύου.

4) Να αναφέρετε τις επιπτώσεις της Μεγάλης Ιδέας στον οικονομικό τομέα και να εξηγήσετε τη σύνδεσή της με τον Βενιζελισμό.

Απάντηση:

Σελ 15 -16 Κατά τον 19ο αιώνα η πρόοδος ... κρίσεων.

Σελ 48 - 49 Στην περίοδο ... δαπάνες

5) Τι γνωρίζετε για την ίδρυση και για τα αποτελέσματα από την λειτουργία: α) της Εθνικής Τράπεζας, β) της Τράπεζας της Ελλάδος.

Απάντηση:

α) Σελ 27-28 Το μεγάλο βήμα για την ίδρυση τραπεζικού συστήματος ... χώρου.

β) Σελ 53 Το 1927 ... 1929.

6) Ποιες ήταν οι συνέπειες στον οικονομικό τομέα: α) της πτώχευσης του 1893 και β) της οικονομικής κρίσης του 1932;

Απάντηση:

α) Σελ 37-38 Κατά το έτος ... 30.000.000 δραχμές.

β) Σελ 54 Η παγκόσμια ... θετικά στοιχεία.

7) Να αναφέρετε τους στόχους και τα αποτελέσματα των νομοθετικών ρυθμίσεων του 1870-71 και του 1917 σχετικά με το αγροτικό ζήτημα.

Απάντηση:

α) Σελ 25 Η οριστική αντιμετώπιση ... ιδιοκτησίας.

β) Σελ 43-45 Το αποφασιστικό βήμα ... Ρουμανία κ.λπ.

8) Τι γνωρίζετε για την εδαφική και πληθυσμιακή αύξηση της Ελλάδας από το 1830 έως και το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1913);

Απάντηση:

Σελ 11-13 Η Ελλάδα ... της χώρας.

Σελ. 49 Το κόστος ... πόλεμος.

9) Να αναφερθείτε στα αποτελέσματα για την ελληνική οικονομία: α) των Βαλκανικών πολέμων και β) του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Απάντηση:

α) Σελ 49 Το κόστος ... πόλεμος.

β) Σελ. 50 Η συμμετοχή ... να φανούν.

10)α) Να αναφέρετε τη βιομηχανική εξέλιξη της χώρας από το 1870 έως και το τέλος των Βαλκανικών πολέμων.

β) Ποια ήταν τα πλεονεκτήματα της Ελλάδας την περίοδο του Μεσοπολέμου τα οποία επέτρεπαν τη θετική οικονομική της πορεία;

Απάντηση:

α) Σελ 30-31 Χρειάστηκε ... ενισχυτικά μέτρα.

β) Σελ. 52 Η Ελλάδα ... καταστροφή

ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1) Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε : α) στους λόγους που οδήγησαν τις ελληνικές κυβερνήσεις στη σύναψη δανείων από την Επανάσταση και καθ' όλη την διάρκεια του 19ου αιώνα και στον τρόπο με τον οποίο αξιοποιήθηκαν και

β) στις αιτίες που οδήγησαν την Ελλάδα σε δανεισμό κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και στον τρόπο αξιοποίησης των δανείων μέχρι το 1920.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η ανάγκη δανειοδοτήσεως του αγώνος της Εθνικής Παλιγγενεσίας το 1821 κατέστη επιτακτική λίγους μήνες μετά την έναρξη της Επανάστασεως. Η εθελοντική προσφορά των αγωνιστών δεν μπορούσε να καλύψει τη δαπάνη συντηρήσεως στρατιωτών και ναυτών, πλοίων και πυρπολικών, ούτε τη δαπάνη αγοράς όπλων και πολεμοφοδίων. [...] Στις 9 Φεβρουαρίου 1824 [...] συνήφθη η σύμβαση και στις 21 Φεβρουαρίου εκδόθηκε δάνειο 800.000 λιρών στερλινών, εξοφλητέο σε 36 χρόνια. [...] Ως εγγύηση για την πληρωμή των τόκων δόθηκαν όλα τα δημόσια έσοδα, δηλαδή τα έσοδα των τελωνείων, των προϊόντων των αλυκών και των ιχθυοτροφείων και για το κεφάλαιο υποθηκεύθηκαν όλες οι εθνικές γαίες. Όμως το καθαρό ποσό που εκταμιεύθηκε ήταν 472.000 λίρες, διότι το δάνειο εκδόθηκε στο 59% της αξίας του και αυτό μόνο θεωρητικά, διότι παρακρατήθηκαν τόκοι δύο ετών, προμήθεια και έξοδα, με συνέπεια το ποσό που εισέρρευσε να ανέλθει μόνο στις 280.000 λίρες. [...]

Η επιτυχής έκδοση του πρώτου δανείου και η αυξημένη ανάγκη εκτάκτων πόρων οδήγησαν στη σύναψη νέου δανείου το επόμενο έτος για την αγορά φρεγατών μετρίου μεγέθους, που πίεζε για ενίσχυση του ναυτικού ο Ανδρέας Μιαούλης, και την αποστολή ξένου στρατού. Προς τούτο απαιτήθηκε νέος δανεισμός 2.000.000 λιρών, αλλά το πραγματικό ποσό που εκκαθαρίστηκε ανήλθε σε 816.000 λίρες στερλίνες και από αυτό τελικά ελάβαμε μόνο 232.558 λίρες, διότι όπως παραστατικά αναφέρει ο Α. Ανδρεάδης μόνο αυτό το ποσό «διέφυγε τους όνυχας των Άγγλων και Αμερικανών κερδοσκόπων».

Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη, *Δυστυχώς Επτωχέσαμεν- Οι στάσεις πληρωμών 1827, 1893, 1932*, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ 2018, σελ. 17, 24-25, 27-28

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Βλέποντας τη σημαντική αύξηση του ΑΕΠ, οι πρωταγωνιστές των διεθνών αγορών άρχισαν να θεωρούν το χρέος βιώσιμο. Επιπλέον, από το 1866 και έως το 1878 η ελληνική οικονομία κάλπαζε. Αυτό ενίσχυε τις προσδοκίες τους για τα επόμενα χρόνια. Τότε ακριβώς άρχισε να συζητείται η αναδιάρθρωση των δανείων του 1824/1825. [...] Έπειτα από [...] χρόνια αποκλεισμού από τις διεθνείς αγορές, [...] οι ελληνικές κυβερνήσεις απέκτησαν ξαφνικά τη δυνατότητα να δανειστούν ποσά πρωτοφανή για την Ελλάδα. [...] Ο υπερδανεισμός όμως οδήγησε στην υπερχρέωση. Έως το

1884 το χρέος είχε σχεδόν διπλασιαστεί · το 1887 είχε τετραπλασιαστεί · και πριν από την πτώχευση του 1893 είχε σχεδόν επταπλασιαστεί, υπερβαίνοντας το 175% του ΑΕΠ. [...]

Το κύριο αίτιο της υπερχρέωσης ήταν, όπως πάντα, οι στρατιωτικές δαπάνες. Ήδη από τη δεκαετία του 1880 ο εθνικιστής δημαγωγός Θεόδωρος Δηλιγιάννης τις ωθεί στα ύψη είτε αυξάνοντάς τις ως πρωθυπουργός είτε πιέζοντας για αυξήσεις ως αρχηγός της αντιπολίτευσης.

Γ.Β. Δερτιλή, *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις 1821-2016*, εκδ. ΠΟΛΙΣ, σελ.38, 59-60

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ

Οι πολεμικές δαπάνες της Ελλάδος ήταν πάνω από τις οικονομικές δυνατότητές της. Καλύφθηκαν με τη φορολογία, την έκδοση χαρτονομίσματος και τον δανεισμό. Για να μπορέσει να διεξαγάγει τον πόλεμο, οι Σύμμαχοι άνοιξαν πίστωση για την ελληνική κυβέρνηση, μέσω της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος., 12 εκατομ. στερλίνες η Αγγλία, 300 εκατομ. φράγκα η Γαλλία και 50 εκατομ. δολάρια οι Ηνωμένες Πολιτείες. Με βάση αυτές τις πιστώσεις, που θα μπορούσαν να ληφθούν μόνο μετά το τέλος του πολέμου, η Εθνική Τράπεζα εξέδωσε τραπεζογραμμάτια που η αξία τους ανερχόταν σε 850 εκατομ. δρχ. Στην πραγματικότητα, μετά την υπογραφή της ειρήνης, η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να χρησιμοποιήσει τις πιστώσεις αυτές, εξαιτίας της νομισματικής αστάθειας και της ταχείας υποτιμήσεως της δραχμής. Στο τέλος του 1920, το σύνολο των γαλλικών πιστώσεων, το μισό των αγγλικών και τα 2/3 των αμερικανικών παρέμειναν αχρησιμοποίητες.

Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, σελ. 84-85

2) Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε: α) στην αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 και τα αποτελέσματά της β) στις ενέργειες του κράτους για την αποκατάσταση των αγροτών προσφύγων και στην αποτελεσματικότητά του.

Πηγή 1

[...] Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι το 1920, τρία χρόνια μετά την εξαγγελία, είχε διανεμηθεί μόνο ένα τσιφλίκι, μέχρι το 1922 είχαν διανεμηθεί 72 περίπου τσιφλίκια, ενώ μετά το 1922 οι ρυθμοί επιταχύνθηκαν, με αποτέλεσμα μέχρι το 1925 να έχουν διανεμηθεί 1.200 περίπου τσιφλίκια. Η επίσπευση αυτή της αγροτικής μεταρρύθμισης δεν είχε να κάνει μόνο με λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά, κυρίως, με λόγους οικονομικούς, καθώς η αντικατάσταση της τσιφλικικής γεωργίας από την οικογενειακή ήταν υψίστης σημασίας ζήτημα για την αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και την ενσωμάτωση του αγροτικού τομέα στο εθνικό οικονομικό σύνολο. Η βούληση, συνεπώς, του κράτους για την αντικατάσταση της τσιφλικικής γεωργίας σε συνδυασμό με τις άμεσες ανάγκες της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων ενεργοποίησαν την αγροτική μεταρρύθμιση. Έτσι, με το διάταγμα της 15ης Φεβρουαρίου 1923 πραγματοποιήθηκε ευρύτατη διανομή της μεγάλης γαιοκτησίας. Απαλλοτριώθηκαν συνολικά 1.724 μεγάλα αγροκτήματα (τσιφλίκια, μοναστηριακά κ.ά.) εκτάσεως 12.000.000 στρεμμάτων, με τα οποία αποκαταστάθηκαν 130.000 οικογένειες γηγενών

καλλιεργητών. [...] Η απαλλοτρίωση του μεγαλύτερου μέρους αυτών μετά το 1922 λειτούργησε αφενός υπέρ της βούλησης του κράτους για μικρές οικογενειακές ιδιοκτησίες και αφετέρου υπέρ της αγροτικής αποκατάστασης μεγάλου αριθμού προσφύγων. [...]

Η αγροτική μεταρρύθμιση, συμπερασματικά, εκκαθάρισε σχεδόν καθ' ολοκληρίαν τη μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία και τον κολλητικό τρόπο καλλιέργειας και ταυτόχρονα διένειμε τη γη σε αναλογίες σαφώς ανώτερες συγκριτικά με τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις των άλλων χωρών της βαλκανικής και της ανατολικής Ευρώπης. Παράλληλα, επέτρεψε την αγροτική αποκατάσταση 600.000 Μικρασιατών προσφύγων. Οι νέες κατευθύνσεις στον αγροτικό τομέα είχαν ως αποτέλεσμα τη διάρρηξη της κλειστής οικονομίας, καθώς νέοι και παλαιοί πλέον μικροϊδιοκτήτες παραγωγοί εξαρτώνταν ολοένα και περισσότερο από τις λειτουργίες της αγοράς, γεγονός που οδηγούσε στη συνεχή διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς.

Σ. Τζόκας, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-1932. Η οικοδόμηση του αστικού κράτους, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 32-35

Πηγή 2

Την ζωηρώς εκδηλωθείσαν δια τους αγρότας πρόσφυγας μέριμναν παρά της Επιτροπής Αποκαταστάσεως προώθησεν γενναίως η Κυβέρνησις των Φιλελευθέρων εν συνάφεια προς το εγκαίνιασθέν υπ' αυτής ευρύτατον γεωργικόν πρόγραμμα. Επί δυο και πλέον έτη συνεργάσθη προς τούτο με την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως. Παρεχώρησε γαίας εις τους μέχρι τούδε ακτήμονας, επεξέτεινε τον κλήρων άλλων και εχορήγησεν εις όλους χρήματα δια την καλλιέργειαν των γαιών. Εντεύθεν κατέστη δυνατή η υπό της Κυβερνήσεως ενίσχυσις δια των δανείων των γεωργικών συνεταιρισμών. Επί πλέον η Κυβέρνησις εδαπάνησε σημαντικά προς αποσόβησιν των αναπόφευκτων κατ' έτος πλημμυρών και των εντεύθεν καταστροφών των γεωργικών εργασιών των προσφύγων. Ακόμη εβοήθησε τους αγρότας πρόσφυγας προς ανακούφισιν των από των θεομηνιών, εξ των επανειλημμένως εδοκιμάσθησαν. [...] [...] Ο χαρακτηρισμός του κυρίου Κάμπελ, αντιπρόεδρου της ΕΑΠ, ότι οι αγρόται πρόσφυγες μετέφεραν αποτόμως την Μακεδονίαν και την Θράκην από του 17ου αιώνος εις τον 20ον και η ομολογία του Γάλλου καθηγητού κ. Άνσελ ότι οι άνθρωποι αυτοί επιτέλεσαν ένα υπέρτατον θαύμα μαρτυρούν πόσο σημαντική αλλά και πόσο σκόπιμος υπήρξε η προς αυτούς γενναία συνδρομή της Κυβερνήσεως. [...]

Π. Πετρίδης, Το έργο της κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928-1932. Τι υπεσχέθη προεκλογικώς και τι επραγματοποίησε, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σελ 347-348

2) Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις: α) να επισημάνετε το ρόλο της «Μεγάλης Ιδέας» στην πολιτική και την οικονομία κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και β) να παρουσιάσετε τις επιλογές του «βενιζελισμού» αναφορικά με τις εθνικές επιδιώξεις και τον εκσυγχρονισμό του κράτους.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Για τους Έλληνες η καθολικότητα της Μεγάλης Ιδέας ήταν συμπληρωματική της αοριστίας της: ένα άλλοθι, μια θαυματουργή γέφυρα των αντιθέσεων, μία μετάθεση στο άδηλο μέλλον της λύσης όχι μόνο του αλυτρωτικού ζητήματος –που άλλωστε η Μεγάλη Ιδέα δεν το αφορούσε ρητά και αποκλειστικά, αλλά του συνόλου των ελληνικών προβλημάτων.

Έλλης Σκοπετέα, «*Το πρότυπο Βασίλειο*» και η Μεγάλη Ιδέα, σελ. 268, εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Ο βενιζελισμός αποδεικνύεται ο πιο συνεπής, διορατικός και πραγματιστικός φορέας της εθνικής ολοκλήρωσης. [...] Αυτοκαθορίζεται και νομιμοποιείται με αναφορά στο Έθνος ως ενιαίο σύνολο, που αγκαλιάζει Παλαιά Ελλάδα, Νέες Χώρες και αλύτρωτους.

Γιώργου Μαυρογορδάτου, «*Μελέτες και Κείμενα για την περίοδο 1909-1940*», σελ. 43-44, Εκδόσεις Αντ.

Σάκκουλα, Αθήνα 1982.

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ

«Με την φυσικήν επάνοδον εις τα όρια εντός των οποίων ο ελληνισμός έδρασεν από της προϊστορικής εποχής, να δημιουργήσωμεν, λέγω, μίαν μεγάλην Ελλάδα ισχυράν και πλουσίαν, ικανήν να αναπτύξη εντός των ορίων την ζωτικήν βιομηχανίαν, ικανήν ως εκ των συμφερόντων τα οποία θα εξεπροσώπει, να συνάψη συμβάσεις μετ' άλλων κρατών υπό τους αρίστους δυνατούς όρους». (Αγόρευση του Βενιζέλου στη Βουλή τον Σεπτέμβριο του 1915).

Δεν οιστρηλατούσε* πλέον τους αστούς η μορφή του μαρμαρωμένου βασιλιά, τους εξεσήκωνεν η σκέψις ότι πρέπει η Ελλάς να παύση να είναι ψωροκώσταινα... (Κρίση του Θ. Βαΐδη στο έργο του «Ελ. Βενιζέλος» για τους οικονομικούς στόχους της εθνικής εξόρμησης).

Θ. Διαμαντόπουλου, «*Οι πολιτικές δυνάμεις της βενιζελικής περιόδου. Ο βενιζελισμός*», τόμος 1ος, τεύχος α',

σελ. 152, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1985.

* οιστρηλατώ: μεταδίδω ενθουσιασμό

3) Αφού μελετήσετε τις πηγές και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας:

α) Να προσδιορίσετε τα αίτια της υπερπόντιας μετανάστευσης στα τέλη του 19ου αιώνα και β) Να αναλύσετε τα οφέλη που προέκυψαν για την ελληνική οικονομία ως τις αρχές του 20ου αιώνα.

Πηγή 1

Η παραγωγική έκρηξη και η κατάρρευση του εμπορίου της ελληνικής σταφίδας ενέτειναν την υπερατλαντική μετανάστευση από τις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές, καθώς και από τις γειτονικές, οι οποίες τους έστελναν εποχικούς εργάτες. Η ελληνική σταφιδοπαραγωγή είχε επωφεληθεί από την επιδημία φυλλοξήρας, που είχε πλήξει τα γαλλικά αμπέλια γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1860 και είχε αποδεκατίσει τη γαλλική παραγωγή. Η Ελλάδα κινήθηκε με τρόπο ώστε να καλύψει το κενό

στην παγκόσμια αγορά, όπου οι τρεις κύριοι αγοραστές ήταν η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία και η Ρωσία. Καθώς οι τιμές του εξαγόμενου προϊόντος ανέβηκαν στα ύψη, η σταφιδοκαλλιέργεια αντικατέστησε την ελαιοκαλλιέργεια όπως και την καλλιέργεια σιτηρών... Η ευημερία αφορούσε πρωτίστως τους σταφιδεμπόρους και τους τοκογλύφους και έλαβε τέλος στη δεκαετία του 1890.

Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., Αλ. Κιτροπέφ, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», τ.α1 σ. 134.

Πηγή 2

Στον πελοποννησιακό και αθηναϊκό Τύπο δημοσιεύονταν τακτικά ιστορίες, όπου περιγραφόταν ο πλούτος αγροτικών περιοχών, χάρη στα εμβάσματα ή την επιστροφή των ίδιων των μεταναστών. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα συγκεκριμένα παραδείγματα περιλαμβάνονταν η παρακμή της τοκογλυφίας στις επαρχίες, χάρη στα διαθέσιμα σ' αυτές τις περιοχές κεφάλαια, τα οποία στέλνονταν από το εξωτερικό. Στην Πελοπόννησο, τα εμβάσματα προκάλεσαν την αναγκαστική πτώση των επιτοκίων από 25% σε 6-8% και την ουσιαστική εξαφάνιση των δανειστών που είχαν αρχίσει να πλουτίζουν. Επίσης αυξήθηκε η αξία της γης και της εργασίας.

Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., Αλ. Κιτροπέφ, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», τ.Α1 σ. 141-142

Πηγή 3

Ανεξάρτητα από τα συνολικά αποτελέσματα που είχε το φαινόμενο στην ελληνική οικονομία, είναι σαφές ότι συνέβαλε αποφασιστικά στην ενίσχυση των μικρών αγροτικών οικογενειακών επιχειρήσεων. Όπως παρατηρεί ο Πολύζος, το άθροισμα των κεφαλαίων που αποστέλλονται από τους μετανάστες, αντιπροσώπευε συχνά τεράστια ποσά. Υπολογίζεται ότι σ' ένα χωριό ορεινής περιοχής, στις 93.000 χρυσές δραχμές (ύψος ετήσιων εξόδων του πληθυσμού) οι 37.000, δηλαδή το 40% καλυπτόταν από τα εμβάσματα των ομογενών της Αμερικής. Πολλοί χωρικοί που εγκατέλειψαν τον τόπο τους, ξαναγύρισαν αργότερα έχοντας κάνει μεγάλο κομπόδεμα.

Γενικά, αν σκεφτούμε ότι οι άμεσοι φόροι της γεωργίας έφταναν το 1910 σε 10 εκατομμύρια χρυσές δραχμές, είναι φανερό ότι παρ' όλο που μόνο ένα τμήμα των 60- 70 εκατομμυρίων (που αντιπροσώπευαν τα εμβάσματα το 1914) διοχετεύονταν στις αγροτικές οικογένειες, η συμβολή τους είχε σημαντικό αντίκτυπο.

Είναι, λοιπόν, βέβαιο ότι η μετανάστευση όχι μόνο δε συνεπιφέρει το ξεπούλημα ή την εγκατάλειψη της γης, αλλά η αδιάκοπη οικονομική ενίσχυση μειώνει αισθητά τα επιτόκια ενώ αυξάνει συγχρόνως την αξία της γης στις επαρχίες αυτές, κυρίως στην Πελοπόννησο όπου βρίσκονται οι αρχαιότερες κοιτίδες μετανάστευσης προς την Αμερική.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σσ. 158-159

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ (1821 – 1936)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

18ος - 19ος αιώνας

- 1715 – 1821 → Ανάπτυξη δύο μεγάλων δικτύων πατρωνίας στην Πελοπόννησο.
- 1822 → Προσωρινόν Πολίτευμα Επιδάουρου – Α΄ Εθνοσυνέλευση.
- 1823 → Β΄ Εθνοσυνέλευση Άστρους.
- 1824 → α΄ εξάμηνος: Εξέλιξη διχασμού προκρίτων – κλεφτοκαπεταναίων σε εμφύλιο πόλεμο.

Β΄ εξάμηνος: εννέα αντιμαχόμενα στρατόπεδα με τοπικιστικά κριτήρια.

- 1825 → Διαμόρφωση αγγλικού και γαλλικού κόμματος.
- 1827 → Γ΄ Εθνοσυνέλευση Τροιζήνας (αγγλικό – γαλλικό – ρωσικό κόμμα).
- 1828 → 23 Απριλίου : Επάνδρωση συμβουλευτικού σώματος («Πανελλήνιον») από

Καποδίστρια.

• 1828 (18 Ιανουαρίου) – 1831 (9 Οκτωβρίου) → Περίοδος κυβέρνησης Καποδίστρια [Πρώτος Κυβερνήτης της Ελληνικής Πολιτείας].

- 1832 – 1862 → Περίοδος δυναστείας του βασιλιά Όθωνα.
- 1832 – 1833 → Περίοδος Αντιβασιλείας Όθωνα [Βαυαροί σύμβουλοι Όθωνα: Άρμανσπεργκ – Μάουερ – Χάυντεκ]

• 1843 → 3 Σεπτεμβρίου: Επανάσταση με αίτημα ελληνικό σύνταγμα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. / Νοέμβριος 1843 – Μάρτιος 1844 : Συντακτική Εθνοσυνέλευση.

- 1844 → Πρώτο σύνταγμα της Ελλάδας με πολίτευμα τη *συνταγματική μοναρχία*.
- 1846 – 1847 → Ο Ιωάννης Κωλέττης κατείχε τα 5 από τα 7 υπουργεία της κυβέρνησής του και δεν παρουσιαζόταν στο Κοινοβούλιο.
- 1847 → Θάνατος Κωλέττη και παρακμή γαλλικού κόμματος.
- 1849 → Υπόθεση Πατσίφικο.

• Δεκαετία 1850 → Στα τέλη της έγινε φανερή μια συνολική δυσaréσκεια μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού λόγω της οικονομικής δυσπραγίας και συγκροτήθηκαν αντιπολιτευτικοί όμιλοι με εκσυγχρονιστικά κυρίως αιτήματα.

- 1853-1856 → Κριμαϊκός Πόλεμος.
- 1862 → α) Φεβρουάριος : Επανάσταση κατά Όθωνα (επαναστατικές κινήσεις κατά του Όθωνα έχουν ξεκινήσει και νωρίτερα) , β) 12 Οκτωβρίου : Ο Όθων εγκαταλείπει την Ελλάδα.
- 1862-1864 → Εθνοσυνέλευση στην Αθήνα για ψήφιση νέου συντάγματος.

- **1864**→ Νέο σύνταγμα της Ελλάδας με πολίτευμα τη *βασιλευομένη δημοκρατία*.
- **Δεκαετία 1870** → Μέχρι και τη δεκαετία του 1870 το κράτος αποτελούσε τον κύριο εργοδότη, που εξασφάλιζε θέσεις εργασίας στο δημόσιο.
- **1871**→ Διατύπωση της «Αρχής της Δεδηλωμένης» από Χαρίλαο Τρικούπη σε άρθρο με τον τίτλο «Τίς Πταίει;»
- **1875** → Υιοθέτηση της Αρχής της Δεδηλωμένης // Πραγματοποιήθηκαν εκλογές, το αποτέλεσμα των οποίων δεν εξασφάλιζε σε κανένα κόμμα την κοινοβουλευτική πλειοψηφία.
- **1879**→ Πραγματοποιήθηκαν εκλογές, το αποτέλεσμα των οποίων δεν εξασφάλιζε σε κανένα κόμμα την κοινοβουλευτική πλειοψηφία (24 τοπικά ψηφοδέλτια)
- **Δεκαετία του 1880** → Εδραίωση του δικομματισμού (1884 → Το κόμμα του Τρικούπη και το κόμμα του Δηλιγιάννη έλεγχαν το 92,2% των κοινοβουλευτικών εδρών).
- **1893**→ Πτώχευση της Ελλάδας (Τρικούπης).
- **1897**→ Ελληνοτουρκικός πόλεμος.

20ος αιώνας

- **1906 – 1908**→ Πολιτικό μόρφωμα Ιαπόνων (Δ. Γούναρης).
- **1909**→**α)15 Αυγούστου** : Στρατιωτικός Σύνδεσμος και Κίνημα στο Γουδή, **β)14 Σεπτεμβρίου** : Διαδήλωση επαγγελματικών σωματείων στην Αθήνα.
- **1910**→**α)Φεβρουάριος**: Αναθεωρητική Βουλή, **β) Στα μέσα του έτους** : Ίδρυση του Λαϊκού κόμματος με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, **γ)15 Μαρτίου**: Διάλυση Στρατιωτικού Συνδέσμου, **δ)5 Σεπτεμβρίου**: Ομιλία Ελευθερίου Βενιζέλου στην πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα, **ε)22 Αυγούστου**: Ίδρυση του κόμματος των Φιλελευθέρων υπό την ηγεσία του Ελ. Βενιζέλου, **στ)6 Οκτωβρίου**: Πρώτη κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου μετά από την παραίτηση Δραγούμη, **ζ)Νοέμβριος**: Δεύτερη κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου.
- **1911**→(**α' εξάμηνο**) Αναθεώρηση του συντάγματος (53 τροποποιήσεις).
- **1912** →**α)** Ίδρυση της Λέσχης των Φιλελευθέρων, **β)Μάρτιος** : Εκλογές με νίκη των Φιλελευθέρων του Ελ. Βενιζέλου.
- **1913**→ Ο Κων/νος διαδέχεται στο θρόνο το Βασιλιά Γεώργιο Α'.
- **1915**→ Η κυβέρνηση Βενιζέλου ωθείται δις σε παραίτηση.
- **1916-1917**→ Εθνικός Διχασμός (Η Ελλάδα χωρίζεται σε δύο μέρη με κυβέρνηση στην Αθήνα από Κων/νο και κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη από Βενιζέλο).
- **1916**→ 26 Σεπτεμβρίου : Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη με κυβερνήτη τον Ελευθέριο Βενιζέλο.
- **1918**→**α)** Ίδρυση ΣΕΚΕ, **β)** Συνέδριο Βερσαλλιών – Παρίσι.

- **1920→α)** Δολοφονία Ίωνος Δραγούμη (Αθήνα), **β)28 Ιουλίου/10 Αυγούστου** : Συνθήκη Σεβρών, **γ)1η Νοεμβρίου** : Ήττα Βενιζέλου στις εκλογές και επαναφορά εξόριστου βασιλιά Κων/νου από τη νέα κυβέρνηση.
- **1921→25 Ιανουαρίου**: Αναθεωρητική – Συντακτική Εθνοσυνέλευση.
- **1922→Αύγουστος** : Μικρασιατική Καταστροφή.
- **1924→** Μετονομασία Σ.Ε.Κ.Ε. σε Κ.Κ.Ε. στην Γ' Κομμουνιστική Διεθνή.
- **1924 – 1927→** Διαδικασία ψήφισης συντάγματος, ολοκλήρωσή της και εγκαθίδρυση πολιτεύματος *αβασίλευτης δημοκρατίας*.
- **1928→** Εκλογές και νίκη Βενιζέλου (178 από 250 έδρες).
- **1928 – 1932 →** Τελευταία διακυβέρνηση Βενιζέλου με σημαντικά επιτεύγματα.
- **1932 →** Εκλογές και ήττα Βενιζέλου.
- **1933 →** Επικράτηση Λαϊκού Κόμματος.
- **1935→Μάρτιος** : αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα Βενιζέλου.// **9 Ιουνίου**: Εκλογές και αποχή βενιζελικών από αυτές. // **10 Οκτωβρίου**: στρατιωτικό κίνημα Κονδύλη, με στόχο την παλινόρθωση της βασιλείας.//**3 Νοεμβρίου** : Δημοψήφισμα και τέλος της αβασίλευτης δημοκρατίας.
- **1936→26 Ιανουαρίου** : προκήρυξη εκλογών μετά τη διάλυση της Εθνοσυνέλευσης από το Γεώργιο Β' . // **27 Απριλίου**: Ψήφος εμπιστοσύνης στον Ιωάννη Μεταξά. // **4 Αυγούστου** : Με την ανοχή του παλατιού ο Ιωάννης Μεταξάς καταλύει το πολίτευμα και επιβάλλει *δικτατορία*.
- **1967 – 1974→** Δικτατορία συνταγματαρχών (χούντα).

1. Πελατειακά δίκτυα επί τουρκοκρατίας

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Αιτίες οργάνωσης των πελατειακών δικτύων

• Κατά την προεπαναστατική περίοδο επικράτησαν τα πελατειακά δίκτυα και όχι κομματικοί σχηματισμοί για τους εξής λόγους:

- Ανταγωνισμός για την κατάληψη της εξουσίας.
- Ελλιπής προστασία από την οθωμανική διοίκηση.
- Απουσία κοινωνικής πρόνοιας.

➤ Η πατρωνία στην Ελλάδα

• Οι υπήκοοι κατέφευγαν σε φορείς όπως η οικογένεια.

• Υπήρχε σύνδεση με πάτρωνες – προστάτες που εξασφάλιζαν στοιχειώδη ασφάλεια.

• Στην Πελοπόννησο επικρατούσαν δύο δίκτυα πατρωνίας στη κορυφή των οποίων βρίσκονταν οικογένειες προκρίτων.

- Στη Στερεά Ελλάδα φορείς πατρωνία ήταν οι μεγαλοαρματολοί.
- Στα νησιά πάτρωνες ήταν οι μεγάλοι πλοιοκτήτες.

➤ Διαφορές πατρωνίας των κατοπινών κομμάτων

- Επί τουρκοκρατίας η πατρωνία δεν έπαιρνε θέση για σημαντικά πολιτικά ζητήματα.
- Τα δίκτυα πατρωνίας δεν διαμόρφωναν διαφορετικές πολιτικές απόψεις.
- Επιπλέον δεν ανταποκρίνονταν στις ίδιες ανάγκες με τα κατοπινά κόμματα.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ

• **Σύστημα κοινωνικής πρόνοιας**→ Κρατικός συνήθως οργανισμός που φροντίζει τους ανθρώπους, επί παραδείγματι σε περίπτωση ασθένειας ή γήρατος, με την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης ή σύνταξης αντίστοιχα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοι λόγοι οδήγησαν στην ίδρυση των πελατειακών δικτύων επί τουρκοκρατίας;

Απ. Σελ. 59 Κατά την προεπαναστατική ... αβεβαιότητας στους ανθρώπους.

2. Ποια ήταν η δομή των δικτύων πατρωνίας;

Απ. Σελ. 59 Οι παραπάνω λόγοι ... μεγάλων πλοιοκτητών.

3. Ποιες ήταν οι διαφορές μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και των δικτύων πατρωνίας;

Απ. Σελ. 59 -60 Τα κατοπινά κόμματα ... κόμματα.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 1 (σελ. 61)

Το παράθεμα αποτελεί ορισμό της έννοιας πελατεία. Τα βασικά στοιχεία που πρέπει να επισημανθούν για την κατανόηση του ορισμού είναι τα εξής:

- Πρόκειται για μια σχέση αμφίδρομη, ανάμεσα σε πρόσωπα που έχουν διαφορετική οικονομική και κοινωνική δύναμη (πελάτες και πάτρωνες).
- Πελάτες και πάτρωνες αναλαμβάνουν αμοιβαίες υποχρεώσεις. Οι πελάτες υποχρεώσεις παροχής διαφόρων υπηρεσιών και οι πάτρωνες υπηρεσίες παροχής προστασίας.
- Οι σχέσεις πατρωνίας δεν είναι θεσμοθετημένες, δηλαδή δεν προβλέπονται από κάποιο νόμο, γεγονός που σημαίνει ότι οι κυρώσεις, σε περίπτωση αθέτησης κάποιας υποχρέωσης, εφαρμόζονται έξω από το επίσημο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης.

Το παράθεμα συμπληρώνει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στους λόγους επικράτησης των δικτύων πατρωνίας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας.

Παράθεμα αρ. 2 (σελ. 61)

Στο παράθεμα δίνεται ένας ορισμός της έννοιας του κόμματος. Τα βασικά στοιχεία του ορισμού είναι τα εξής:

- Τα μέλη του κόμματος είναι φυσικά πρόσωπα.
- Οι λόγοι που οδηγούν τα άτομα στη συμμετοχή τους στις εκδηλώσεις ενός κόμματος είναι:
 - α) οι κοινές πολιτικές απόψεις,
 - β) το κοινό συμφέρον,
 - γ) οι κοινοί σκοποί για την κατάληψη πολιτικών ηγετικών θέσεων,
 - δ) η προσπάθεια πραγματοποίησης των στόχων μέσω της κατοχής της εξουσίας.

Χρήσιμο είναι να επισημανθεί ότι τα δύο πρώτα παραθέματα ορίζουν τις δύο βασικές έννοιες στις οποίες αναφέρεται η ιστορική αφήγηση όλου του κεφαλαίου. Εύκολα επισημαίνεται η αντίθεση ανάμεσα στα πελατειακά δίκτυα και στα κόμματα:

- Στην περίπτωση των πελατειακών δικτύων το σύστημα λειτουργεί με βάση τη συγγένεια, ενώ στην περίπτωση των κομμάτων με βάση την ιδεολογική συγγένεια.
- Στην πρώτη περίπτωση δεν αμφισβητείται η εξουσία και οι φορείς της, ενώ στη δεύτερη στόχος είναι η κατάκτησή της.

Παράθεμα αρ. 3 (σελ. 62)

Το παράθεμα παρέχει στοιχεία που βοηθούν στην αποσαφήνιση του περιεχομένου της ιστορικής αφήγησης, σχετικά με την εξέλιξη του συστήματος της «προστασίας» πριν και μετά την Επανάσταση. Παρέχεται επίσης η δυνατότητα σύγκρισης του τρόπου λειτουργίας του πολιτικού συστήματος κατά τις δύο περιόδους. Στο παράθεμα γίνονται επίσης νύξεις για τη σχέση οικονομίας και πολιτικής. Στην προεπαναστατική Ελλάδα, η κατοχή μιας θέσης στον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό εξασφάλιζε τα προσωπικά και οικογενειακά οικονομικά συμφέροντα και όχι το γενικότερο κοινωνικό συμφέρον. Αυτό σημαίνει ότι όσοι Έλληνες κατείχαν κάποια θέση προσπαθούσαν να την εκμεταλλευτούν για προσωπικούς σκοπούς και όχι για να υπηρετήσουν το τουρκικό κράτος. Η νοοτροπία αυτή φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα ισχυρή, εφόσον διατηρήθηκε και μετά την Επανάσταση. Όσοι κατείχαν δημόσιες θέσεις προσπαθούσαν μέσω αυτών να εξυπηρετήσουν προσωπικά συμφέροντα και να προωθήσουν τα συμφέροντα της ευρύτερης οικογενείας στην οποία ανήκαν. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται φαινόμενα της πολιτικής παθογένειας στην Ελλάδα, όπως αυτό της ευνοιοκρατίας και της οικογενειοκρατίας (νεποτισμού), που δημιούργησαν τα λεγόμενα «τζάκια».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, να προσδιορίσετε τα χαρακτηριστικά του συστήματος των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

ΠΗΓΗ 1

Η σχέση πελατείας είναι μια σχέση εκούσιας διπολικής ανταλλαγής ανάμεσα σε κοινωνικούς φορείς άνισης κοινωνικής και οικονομικής ισχύος, που στηρίζεται στην αμοιβαία ανάληψη υποχρεώσεων παροχής ορισμένων διαφορετικών υπηρεσιών, χωρίς το πλέγμα αυτό των υποχρεώσεων να εντάσσεται σ' ένα δεδομένο έννομο ή οπωσδήποτε θεσμοποιημένο σύστημα αξιολογικών κανόνων συμπεριφοράς και αντιστοίχων κυρώσεων.

Κ. Τσουκαλά, Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα στο: Γ. Κοντογιώργη (επιμ): Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Αθήνα 1977, σ. 76

ΠΗΓΗ 2

Κύριο στοιχείο του ανεπίσημου συστήματος (σημ.: διακυβερνήσεως παραδοσιακή επιβίωση από την οθωμανική εποχή, το οποίο λειτουργεί συγχρόνως με το επίσημο σύστημα διακυβερνήσεως που ενυπήρχε στις δυτικότροπες καινοτομίες, κατά την οθωμανική περίοδο) ήταν η «προστασία». Δεν ήταν θεσμός νομοθετημένος αλλά καθιερωμένος από την καθημερινή χρήση και τη συνήθεια. Δημιούργημα μιας κοινωνίας χωρίς έντονη διαφοροποίηση στον πολιτικό, τον οικονομικό, τον κοινωνικό τομέα, η «προστασία» αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού διακανονισμού τον οποίο οι Έλληνες είχαν δοκιμάσει στον προσωπικό τρόπο ζωής τους. Κύριο χαρακτηριστικό του

ήταν η εξάρτηση· όχι όμως εξάρτηση από το φεουδάρχη, όταν οι θεσμοί αμετάκλητοι και διαρκείς, καθορίζονταν από το νόμο ή την κοινωνική θέση, εκτός από ειδικές περιστάσεις που καθορίζονταν από το νόμο και το έθος. Η εξάρτηση του τύπου «προστάτης-πελάτης» προϋπέθετε και την ικανότητα του πρώτου να εξυπηρετεί τον «πελάτη» και την ελευθερία του τελευταίου να διακόπτει τους δεσμούς όταν έβρισκε ότι δεν τον ικανοποιούσαν τα ανταλλάγματα με τα οποία εξαγόραζαν την εξάρτησή του. Η εξάρτηση ευνοούσε τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους «προστάτες» για να επιτύχουν την υπακοή των «πελατών» και ταυτόχρονα τον ανταγωνισμό των τελευταίων για να εξασφαλίσουν την εύνοια των «προστατών». Λειτουργούσε πέρα από διαχωρισμούς τάξεων, δημιουργώντας πλέγματα οριζόντια σε σχήμα πυραμίδας, έτσι ώστε ο προστάτης μπορούσε να γίνεται «πελάτης» ανάλογα με τη θέση του απέναντι σε κάποιον που θα ήταν λιγότερο ή σε κάποιον άλλο που θα ήταν περισσότερο ισχυρός.

Ι.Ε.Ε., ΙΓ', σ. 14

2. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο του παραθέματος και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, να προσδιορίσετε τους παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του συστήματος των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα.

ΠΗΓΗ 1

Το σύστημα των πελατειακών σχέσεων. Συνθήκες διαμόρφωσής τους στην Ελλάδα Ο βαυαρός λόγιος Friedrich Thiersch, που είχε έρθει σε στενή επαφή με ελληνικές πολιτικές ομάδες το 1832, έδωσε μια κλασική περιγραφή του συστήματος των πελατειακών σχέσεων: «Για να κατανοήσει κανείς τη φύση αυτού του συστήματος των πελατειακών σχέσεων και τις υποχρεώσεις που επέβαλλε στους προστάτες, πρέπει να κατανοήσει σε ποια κατάσταση είχαν αφήσει την κοινωνία στην Ελλάδα οι αιώνες, οι χιλιετίες ίσως. Αφού δεν υπήρχε κεντρική εξουσία ικανή να ελέγχει και να υπερασπίζεται τους ανθρώπους, καθένας ήταν αναγκασμένος να αναζητεί αλλού στήριγμα και προστασία. Το φυσικότερο και ασφαλέστερο στήριγμα βρισκόταν στην οικογένεια, της οποίας τα μέλη, αλλά και οι συγγενείς ως τον δεύτερο βαθμό, πουθενά δεν ήταν τόσο στενά συνδεδεμένα και τόσο έτοιμα να αλληλοβοηθηθούν όσο στην Ελλάδα. Ύστερα, ο απομονωμένος άνθρωπος έπρεπε να εξασφαλίσει μια θέση ανάμεσα στους άλλους. Ανάλογα με το πόσο αδύνατος ή δυνατός αισθανόταν, γινόταν οπαδός κάποιου ισχυρού, ή συγκέντρωνε ο ίδιος οπαδούς γύρω του. Με τον τρόπο αυτό, κάθε επιφανής έχει γύρω του έναν λίγο πολύ σημαντικό αριθμό από υποτακτικούς, που τον συναναστρέφονται, τον ακούνε, ζητούν τη συμβουλή του, εκτελούν τις επιθυμίες του και υπερασπίζονται τα συμφέροντά του, προσέχοντας πάντα να είναι αντάξιοι της εύνοιας του και να κερδίζουν την εμπιστοσύνη του. Αυτή είναι η προέλευση και η φύση των αναρίθμητων φατριών από τις οποίες είναι γεμάτη η Ελλάδα. Οι αρχηγοί τους, όταν δεν αισθάνονται αρκετά δυνατοί, ώστε να είναι, οι ίδιοι και οι οπαδοί τους, αυτοδύναμοι, μπαίνουν στην υπηρεσία ενός ισχυρότερου αρχηγού,

αυξάνοντας με την προσχώρησή τους τη δύναμη και την επιρροή του. Αυτοί λοιπόν συνδυάζουν το ρόλο του προστάτη απέναντι στους πελάτες τους με το ρόλο του πελάτη απέναντι στον προστάτη που στέκεται σε ψηλότερη βαθμίδα. Με τη συνένωση ακριβώς αυτών των ομάδων σχηματίζονται τα κόμματα. [...]. Ο George Finlay, ο άγγλος φιλέλληνας που έγραψε μια σημαντική ιστορία της μεσαιωνικής και νεότερης Ελλάδας, μολονότι δεν αναλύει πουθενά λεπτομερώς το σύστημα, και δεν εμβαθύνει στην τεράστια σημασία του για τη δομή των ελληνικών πολιτικών πραγμάτων, αναγνωρίζει την ύπαρξη του παρεμπιπτόντως, όταν αναφέρεται «στους προσωπικούς οπαδούς και στις ένοπλες ομάδες» των προεστών. Ακόμη και το 1863, ο γάλλος περιηγητής Antoine Grénier σημειώνει ότι το σύστημα επιζεί: «Υπό τον τουρκικό ζυγό οι Έλληνες είχαν δύο ειδών προστάτες απέναντι στους τυράννους τους: 1ον τους προεστούς ή τους οπλαρχηγούς τους, και 2ον τους ξένους προεστούς. Έτσι διαμορφώθηκαν οι συνήθειες, οι παραδόσεις, στην ουσία οι αναγκαιότητες που εξακολουθούν ακόμη να υπάρχουν».

J. A. Petropulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843), Α' - Β', εκδ.

MIET, Αθήνα 1997, σσ. 67-68

2. Η διαμόρφωση νέων δεδομένων κατά την Επανάσταση

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ **Οι πρώτες αντεγκλήσεις για την εξουσία**

- Μετά την Επανάσταση και την εκδίωξη των Τούρκων τέθηκε ζήτημα για το ποιος θα ασκήσει εξουσία.

- Σειρά γεγονότων έθεσαν προστάδιο διαμόρφωσης κομμάτων:
- Η κάθοδος του Δημητρίου Υψηλάντη με σκοπό την ανάληψη της ηγεσίας της Επανάστασης.
- Όταν έφτασε στη Ύδρα, θέλησε να επιβάλει ένα δικό του «γενικό οργανισμό της

Πελοποννήσου» για να συγκεντρώσει όλη την εξουσία στα χέρια του.

- Διαφορετικές απόψεις για τη δομή του υπό ίδρυση οργανισμού.
- Ο Υψηλάντης πρότεινε συγκεντρωτικό σύστημα.
- Οι πρόκριτοι ήθελαν να είναι υπεύθυνοι για όλα.
- Συγκροτούνται οι πρώτες παρατάξεις.

➤ **Η ρύθμιση του «προσωρινού πολιτεύματος» της Επιδάουρου**

- Το 1922 θεσπίστηκε πολυαρχική εξουσία.
- Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος εξασφάλισε την εξουσία ενώ αγνοήθηκαν ο Κολοκοτρώνης και ο Υψηλάντης.

- Δημιουργήθηκε ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ στρατιωτικών και προκρίτων.

➤ **Ανταγωνισμός και εμφύλιο πόλεμοι**

- Στη Β' Εθνοσυνέλευση (Άστρος 1823) συγκροτήθηκαν τα κόμματα των προκρίτων και των κλεφτοκαπεταναίων.

- Ακολούθησε διχασμός και τοπικιστικό πνεύμα.

- Ο διχασμός οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο (α' εξάμηνο 1824) και η διαμάχη τελείωσε με αμνηστία.

- Το β' εξάμηνο του 1824 συγκροτήθηκαν νέα στρατόπεδα: Πελοποννήσιοι – Υδραίοι, Σπετσιώτες, Ρουμελιώτες (β' εμφύλιος).

- Ο πόλεμος τελείωσε με νίκη των νησιωτών.
- Το 1925 διαμορφώθηκαν το αγγλικό, γαλλικό και ρωσικό κόμμα.

➤ **«Πανελλήνιον»**

- Ο Καποδίστριας συγκρότησε το «πανελλήνιον», συμβουλευτικό όργανο με αντιπροσώπους και των τριών κομμάτων, για να εξασφαλιστεί η εσωτερική ειρήνη.

➤ **Η φυσιογνωμία των κομμάτων**

- Κάθε κόμμα ονομάστηκε από τα αντίπαλα κόμματα με το όνομα της δύναμης, τα συμφέροντα

της οποίας πίστευαν ότι εξυπηρετούσε.

- Η στάση των κομμάτων διαμορφώθηκε από τις ανάγκες του υπό σύσταση κράτους, που συχνά ήταν αντίθετες με τις επιδιώξεις των μεγάλων δυνάμεων.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης**→ Ο Υψηλάντης πρότεινε τη συγκέντρωση της εξουσίας σε λίγα χέρια, ώστε να οργανωθεί η διεξαγωγή του Αγώνα (1821-1828) συστηματικότερα σε κεντρικό επίπεδο.
- **Τοπικιστικές τάσεις**→ οι αποφάσεις στην επαναστατημένη Ελλάδα λαμβάνονταν συχνά με βάση τα τοπικά συμφέροντα μιας περιοχής και όχι με βάση τα γενικότερα συμφέροντα του επαναστατημένου έθνους.
- **Πολυαρχική εξουσία**→ Η διανομή εξουσίας σε πολλούς φορείς, ώστε να αποφευχθεί η έκφραση του απολυταρχισμού και του συγκεντρωτισμού σε αυτή.
- **Β' Εθνοσυνέλευση**→ Συγκλήθηκε στο Άστρος (Κυνουρία) το 1823 και σε αυτή ο ανταγωνισμός για την εξουσία πήρε μεγάλες διαστάσεις. Συγκροτήθηκαν δύο ισχυρά κόμματα, των προκρίτων και των κλεφτοκαπεταναίων.
- **Φατριαστικό πνεύμα**→ Η εξυπηρέτηση των συμφερόντων μια συγκεκριμένης πολιτικο-κοινωνικής ομάδας (φατριάς) σε βάρος των γενικότερων συμφερόντων του έθνους.
- **Αμνηστία** → (διπλωματικός όρος) Απαλλαγή των αντιπάλων, μετά από λήξη σύγκρουσης, από οποιαδήποτε έκφραση ποινικής δίωξης.
- **Γ' Εθνοσυνέλευση**→ Συγκλήθηκε στην Τροιζήνα το 1827 και σε αυτή παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά συγκροτημένα τα τρία κόμματα : το αγγλικό, το γαλλικό και το ρωσικό.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες ήταν οι πολιτικές διαφορές μεταξύ του Δημητρίου Υψηλάντη και των προκρίτων της Πελοποννήσου;
Απ. σελ. 60-61 Όσο οι Έλληνες ήταν υπόδουλοι, ... οι πρώτες παρατάξεις.
2. Ποιο ήταν το διακύβευμα της αντιπαράθεσης η οποία έλαβε χώρα κατά τη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους και ποιες οι συνέπειές της;
Απ. Σελ. 62 Στη Β' Εθνοσυνέλευση ... τελείωσε με αμνηστία.
3. Ποιες οι αντιμαχόμενες παρατάξεις στον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο κατά την Επανάσταση του 1821 και ποια ήταν η έκβασή του;
Απ. Σελ. 62 – 63 Το δεύτερο εξάμηνο του 1824 ... νίκη των νησιωτών.
4. Σε ποιο ιστορικό πλαίσιο ιδρύθηκαν τα τρία πρώτα πολιτικά κόμματα και ποια τα γενικά τους

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 4 (σελ. 63)

Στο απόσπασμα αυτό του Ν. Δραγούμη περιγράφονται με γλαφυρό τρόπο οι σκηνές της μεγάλης συγκίνησης που επικράτησε ανάμεσα στους πληρεξούσιους της Α΄ Εθνοσυνέλευσης στην Επίδαυρο, το 1821. Οι σκηνές αυτές, οι οποίες εκφράζουν το πνεύμα του ενθουσιασμού και της σύμπνοιας που επικρατούσε πριν από την έναρξη των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης, έρχονται σε πλήρη αντίθεση με όσα συνέβησαν κατά τη διάρκειά της, σύμφωνα με το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης. Δίνεται έτσι αφορμή να διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους οι εκπρόσωποι των ισχυρών οικογενειών των προκρίτων, των κλεφτοκαπεταναίων και των πλοιοκτητών ήρθαν σε σύγκρουση από νωρίς, προκαλώντας αιματηρούς εμφύλιους πολέμους.

Παράθεμα αρ. 5 (σελ 64)

Με το παράθεμα δίνεται μόνο μια αμυδρή εικόνα των συνθηκών που είχαν επικρατήσει στην Πελοπόννησο αμέσως μετά το τέλος του δεύτερου εμφύλιου πολέμου. Για να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, χρειάζεται να γνωρίζουμε ορισμένες λεπτομέρειες τόσο για τον εμφύλιο πόλεμο όσο και για τα αποτελέσματα της επανάστασης του 1770. Το 1825, η κυβέρνηση Κουντουριώτη, που είχε επικρατήσει στον αγώνα εναντίον των Πελοποννησίων, χρησιμοποίησε τα χρήματα της πρώτης δόσης του δανείου από την Αγγλία για την προσέλευση των στρατευμάτων της Στερεάς Ελλάδας, τα οποία εισέβαλαν στην Πελοπόννησο σαν να ήταν ξένη χώρα και επιδόθηκαν σε πρωτοφανείς λεηλασίες, καταπιέσεις, ληστείες, βασανισμούς και συλλήψεις αθώων πολιτών. Η κατάσταση ήταν όχι μόνο απελπιστική για τους ηττημένους αλλά και ατιμωτική για τους νικητές, οι οποίοι είχαν προτάξει το προσωπικό πολιτικό συμφέρον πάνω από το εθνικό, σε μια περίοδο όπου η εισβολή του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο έθετε σε άμεσο κίνδυνο την Επανάσταση. Παρόμοιες συμφορές είχε αντιμετωπίσει η Πελοπόννησος μετά την αποτυχημένη απόπειρα για επανάσταση το 1770, ενώ διαρκούσε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος (1768-1774). Την επανάσταση αυτή είχε υποκινήσει η Ρωσία (Ορλωφικά) μετά όμως τις πρώτες επιτυχίες, οι Τούρκοι έστειλαν στην Πελοπόννησο στίφη εμπειροπόλεμων Τουρκαλβανών, που νίκησαν τους Ρώσους σε αποφασιστικές μάχες και τους υποχρέωσαν να εγκαταλείψουν τους Έλληνες στην τύχη τους. Σχεδόν επί μία δεκαετία, οι νικητές Τουρκαλβανοί ερήμωναν την Πελοπόννησο. Οι λεηλασίες, οι ληστείες, οι βιαιοπραγίες, οι δολοφονίες και κάθε είδους ασύδοτες ενέργειες όχι μόνο εναντίον των Ελλήνων αλλά και των Τούρκων υποχρέωσαν την Πύλη να ζητήσει τη συνεργασία των κλεφτοαρματωλων για να εκδιώξουν

Παράθεμα αρ. 6 (σελ. 65)

Στο απόσπασμα παρατίθενται ορισμένα άρθρα του συντάγματος της Τροιζήνας, στα οποία περιγράφονται οι βασικές αρχές του πολιτικού συστήματος και οι φορείς της εξουσίας. Βασικές αρχές συνεχίζουν να είναι η λαϊκή κυριαρχία (άρθρο 5), η ισότητα (άρθρο 7) και η διάκριση των εξουσιών (άρθρα 36-39). Ως φορείς της εξουσίας περιγράφονται: της νομοθετικής η βουλή, της εκτελεστικής (νομοτελεστικής) ο κυβερνήτης και της δικαστικής τα δικαστήρια. Το σύνταγμα αυτό νομιμοποίησε την ανάληψη της εξουσίας από τον Καποδίστρια, το 1828, και ήταν συνέπεια πολύχρονων συγκρούσεων και συμβιβασμών. Το απόσπασμα, αν συνδυαστεί με την ιστορική αφήγηση, δίνει την ευκαιρία να κατανοήσουμε τον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων στην επαναστατημένη Ελλάδα και τις συμβιβαστικές λύσεις στις οποίες κατέληξαν, ύστερα από τις μεταξύ τους σφοδρές συγκρούσεις.

Παράθεμα αρ. 7 (σελ. 65)

Το παράθεμα έρχεται να επιβεβαιώσει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, και ιδιαίτερα το σημείο το οποίο αναφέρεται στον τρόπο επάνδρωσης του «Πανελληνίου», ερμηνεύοντας τις προθέσεις του Καποδίστρια. Τα κριτήρια των επιλογών του Καποδίστρια, σύμφωνα με τον Α. Δεσποτόπουλο, ήταν τρία:

- Οι ικανότητες των προσώπων που αποκτούσαν εξουσία, ώστε το έργο τους να είναι αποδοτικό.
- Οι προσωπικές φιλοδοξίες που είχαν παίξει σημαντικό ρόλο κατά την Επανάσταση, ώστε να μην προκληθούν δυσaréσκειες και πικρίες.
- Οι απαιτήσεις των κομμάτων ώστε να μην προκληθούν αντιδράσεις, όχι μόνο από τους εκπροσώπους τους αλλά και από τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες αποτελούσαν και τους «προστάτες» των κομμάτων.

Οι επιλογές του Καποδίστρια επιβεβαιώνουν την εκτίμηση που γίνεται στην ιστορική αφήγηση για το ότι έτσι εξασφαλιζόταν η εσωτερική ειρήνη. Οι τελευταίες σειρές του παραθέματος δίνουν την ευκαιρία να φωτιστεί το ζήτημα της εξάρτησης των τριών κομμάτων από τις Μεγάλες Δυνάμεις, όπως αυτό θίγεται στην επομένη ενότητα (σσ. 66-70 του σχολικού βιβλίου).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Τράπεζα Θεμάτων (28549)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο

που σας δίνεται, να παρουσιάσετε:

α. την άποψη του Δημητρίου Υψηλάντη, όταν έφτασε στην Πελοπόννησο κατά την έναρξη της Επανάστασης, για την οργάνωση της Επανάστασης και τη διοίκηση του νέου κράτους (μονάδες 13)

β. τις απόψεις των προκρίτων για το ίδιο θέμα. (μονάδες 12)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Παρουσιασθείς (ο Δ. Υψηλάντης) εις Ύδραν (το καλοκαίρι του 1821) ως πληρεξούσιος του Γενικού Επιτρόπου της Αρχής, υποδέχεται και αναγνωρίζεται υπό των προκρίτων· [...] Τότε οι ολιγαρχικοί [...] ζητούσι να επικυρώση την Γερουσίαν των, να διευθύνη δε τα πράγματα, και να κινή τα στρατεύματα, παρά των συγγενών και των οικείων των διοικούμενα, κατά τας αποφάσεις της Γερουσίας, ήτις έμελλε να ήναι το συμβούλιόν του· προ λίγου μάλιστα εφρόνουν να τον ψηφίσωσι και αυτόν απλούν μέλος, μίαν και μόνην ψήφον έχοντα εις τας αποφάσεις της. Ο δε Υψηλάντης κατά την έννοιαν του τίτλου, πληρεξούσιος του Γ. Επιτρόπου, [...] εννοεί να ήναι υπέρτατος άρχων και να διευθύνη τα τε πολιτικά και τα πολεμικά κατά τινάς όρους· να ήναι δε ο πληρεξούσιος αρχιστράτηγος της Ελλάδος και τα στρατεύματα να εξαρτώνται και να διευθύνωνται απολύτως από αυτόν.

Σπηλιάδη, Ν., «Απομνημονεύματα (Α΄ 203-213)», στο **Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1998, σ. 92-93.**

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Είναι αξιοσημείωτος η προκήρυξις του Δημ. Υψηλάντου (6/18 Οκτωβρίου 1821) δι' ης διετάχθησαν αι εκλογαί προς συγκρότησιν της Εθνοσυνελεύσεως (της Επιδάουρου), διότι εις αυτήν πλην άλλων τονίζεται ότι ο αγών διεξήγετο υπέρ της απελευθερώσεως του λαού από πάσης καταπιέσεως όχι μόνον από της δυναστικής των Τούρκων, αλλά και από της οικονομικής των Χριστιανών ισχυρών. «Ηλθον», έγραφεν ο Υψηλάντης, «να διεκδικήσω τα δίκαιά σας, την τιμήν την ζωήν, την περιουσίαν σας· ήλθον να σας δώσω νόμους δικαίου, δικαστήρια αμερόληπτα... Καιρός είναι να παύση πλέον η τυραννία όχι μόνο των Τούρκων, αλλά και η τυραννία των ατόμων εκείνων, τα οποία συμμεριζόμενα τα αισθήματα των Τούρκων, ζητούν να καταπιέζουν τον λαόν[...].»

Σβώλος, Α., **Τα Ελληνικά Συντάγματα, 1822-1975/1986, Η συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, Στοχαστής, 1998, σ. 62.**

2. Αφού μελετήσετε τα παραθέματα, να κρίνετε εάν και σε ποιο βαθμό οι σχετικές διατάξεις (πηγή 1) του Συντάγματος της Επιδάουρου (1822) είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες του αγώνα Ανεξαρτησίας και στις προσδοκίες των επαναστατημένων Ελλήνων.

ΠΗΓΗ 1

Το Σύνταγμα της Επιδάουρου έθεσε τας βάσεις της οργάνωσεως της νέας, εθνικής, εξουσίας ως

εξής: α') Η «Διοίκησις» σύγκειται εκ δύο σωμάτων, βουλευτικού και εκτελεστικού, τα δύο δε αυτά σώματα «ισοσταθμίζονται με την αμοιβαίαν συνδρομήν των εις την κατασκευήν των νόμων, διότι ούτε αι του βουλευτικού αποφάσεις έχουσι κύρος νόμου άνευ της επικυρώσεως του εκτελεστικού σώματος, ούτε τα σχέδια νόμων όσα προβάλλονται παρά του εκτελεστικού εις το βουλευτικόν έχουσι κύρος αν δεν εγκριθώσιν από το βουλευτικόν σώμα». Ιδρύθη τουτέστιν αντιπροσωπευτικόν σύστημα, συγκείμενον εκ μιας βουλής, και αφ' ετέρου πολυπρόσωπος ανωτάτη Αρχή της εκτελεστικής εξουσίας, εις τα δύο δε αυτά όργανα εν συμπράξει ανετέθη η νομοθετική εξουσία. Ειδικώτερον εις την εκτελεστικήν εξουσίαν εχορηγήθη δικαίωμα κυρώσεως των νόμων –απόλυτον veto- χωρίς ν' αναγνωρισθή εις αυτήν δικαίωμα διαλύσεως της Βουλής. β') Το δικαστικόν «είναι ανεξάρτητον από τας άλλας δύο δυνάμεις, του εκτελεστικού και του βουλευτικού».

Α. Σβώλου, Τα Ελληνικά Συντάγματα, σ. 63

ΠΗΓΗ 2

Το «Προσωρινόν Πολίτευμα» της Επιδάουρου

Το πολίτευμα τούτο, δια να μη διεγείρη, ως δημοκρατικόν την δυσπιστίαν της Ιεράς Συμμαχίας, ωνομάσθη «προσωρινόν». Διεκρίνετο, όπως αντιλαμβάνει κανείς, από έντονον αντιαπολυταρχικήν διάθεσιν. Βεβαίως δε, λόγω του πολυαρχικού χαρακτήρος του, και συγκεκριμένως λόγω της χρονικώς περιορισμένης θητείας του εκτελεστικού, της ελλείψεως ενότητας και ισχύος του πολυμελούς εκτελεστικού, δεν ήτο προωρισμένον να διευκολύνη τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, ο οποίος πιθανώς θα ηυδοκίμει περισσότερο υπό την διεύθυνσιν ενός ή ολίγων προσώπων. Αλλ' η διαχειριζομένη τον Αγώνα κατά τόπους αριστοκρατία των προεστών και των στρατιωτικών δεν ηνείχετο ευκόλως την αρχήν ενός μόνον προσώπου, τόσω μάλλον, καθόσον δεν φαίνεται να υπήρχεν εκείνην την εποχήν αρχηγός του μαχομένου λαού ικανός να επιβληθή γενικώτερον δια της υπεροχής του. Η ιστορία των επαναστάσεων, άλλως, δεν αποδεικνύει ότι υπό ωρισμένον σύστημα ασκήσεως της εξουσίας αποφεύγονται πάντως αι ρήξεις μεταξύ των φορέων της επαναστατικής θελήσεως, τουναντίον δε το ελεύθερον πολίτευμα αποτελεί την πρώτην, γενικώς αισθητήν, ανάγκην των κατά της απολυταρχίας εξεγειρομένων. Οιονδήποτε δε πολίτευμα, και πολύ περισσότερο το της Επιδάουρου, δεν ήτο δυνατόν να εφαρμοσθή ομαλώς εις τας περιπετείας τόσον ανίσου αγώνος και ειδικώς την επιούσαν της εξεγέρσεως εναντίον καταθλιπτικής δεσποτείας, υπό το κράτος της οποίας πολλοί των ηγετών της Επανάστασεως είχαν εξοικειωθεί με πολλά εκ των ελαττωμάτων της απολυταρχίας και ιδία τον ολιγαρχικόν φθόνον και την συστηματικήν καχυποψίαν. Δια τους αυτούς λόγους και η ύπαρξις των τοπικών Διοικήσεων τας οποίας διετήρησε το Σύνταγμα της Επιδάουρου και αι οποίαι απετέλουν «μερικωτέρας κεφαλάς της Ελλάδος», αντί να γίνη πρόξενος καλού δια της αποκεντρώσεως, συνετέλει εις την σύγχυσιν, διότι επέτεινε την αδυναμίαν του εκτελεστικού και δεν ηυνόει την επιτυχίαν του πολιτεύματος. Παρά ταύτα το έργον της πρώτης Εθνικής ημών Συνελεύσεως είναι αξιοσημείωτον, διότι ίδρυσε μετά τόσων αιώνων στερησιν, το πρώτον εν Ελλάδι

ελεύθερον πολίτευμα και ακόμη διότι μαρτυρεί περί της επιδράσεως των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασεως εις την συνείδησιν στρωμάτων τινών του λαού και των πολιτικών ηγετών αυτού. Και ειδικώτερον όχι μόνον αι οργανωτικάί βάσεις του πολιτεύματος της Επιδάυρου είναι εις πολλά σημεία εμπνευσμέναι από τα Γαλλικά Συντάγματα του 1793 και του 1795 -όπως λ.χ. το πολυμελές της εκτελεστικής εξουσίας- αλλά και οι απώτεροι σκοποί της Επανάστασεως συμπίπτουν προς το θεμελιώδες αίτημα του κινήματος της αστικής τάξεως, όπως διεκηρύχθη από την Γαλλικήν και προ αυτής από την Αμερικανικήν Επανάστασιν.

Α. Σβώλου, Τα Ελληνικά Συντάγματα, σσ. 64-65

3. Τα πρώτα ελληνικά κόμματα**α. Το αγγλικό κόμμα*****ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ*****➤ Μέλη και βασικές αρχές**

- Συμπαράταχθηκαν: πρόκριτοι, στρατιωτικοί και λόγιοι από τη δυτική Ευρώπη.
- Κύριο χαρακτηριστικό: εθνικιστικές και δημοκρατικές ιδέες, ανάγκη ύπαρξης κράτους δικαίου.

➤ Προσδοκίες και πεποιθήσεις – λόγοι προσέγγισης Αγγλίας.

- Οι οπαδοί του προσδοκούσαν την επέκταση των συνόρων του ελληνικού κράτους μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος προσδοκούσε την υποστήριξη της Αγγλίας στο εδαφικό ζήτημα.
- Πίστευε ότι η Αγγλία θα επέλεγε την Ελλάδα ως σύμμαχο στην ευρύτερη περιοχή, ως φραγμό στα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας.

➤ Επιδιώξεις

- Υποστήριζε το κοινοβουλευτικό σύστημα και τη διάκριση των εξουσιών.
- Εσωτερικές μεταρρυθμίσεις:
 - Εκλογή κοινοτικών συμβουλίων.
 - Ανεξαρτησία δικαιοσύνης.
 - Ελευθερία τύπου.
 - Συγκρότηση εθνικού στρατού.
- Επιζητούσε:
 - Περιορισμό κρατικής εξουσίας.
 - Ατομικές ελευθερίες.
 - Αυτοκέφαλη ελληνική εκκλησία.
 - Γραπτό σύνταγμα.
 - Κράτος δικαίου.
 - Κοινοβουλευτικό έλεγχο των πράξεων της κυβέρνησης.

β. Το γαλλικό κόμμα***ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ*****➤ Μέλη και βασικά χαρακτηριστικά**

- Αρχηγός ο Κωλέττης. Συμπαράταχθηκαν αρματολοί και κλέφτες της Στερεάς.

- Κοινά χαρακτηριστικά:
- Πολεμική διάθεση.
- Έλλειψη κατανόησης για τα διπλωματικά παιχνίδια.
- Υπερεκτίμηση των δυνάμεών τους.
- Δικαιοσύνη για τους αγωνιστές.

➤ **Οι οπαδοί και η Μεγάλη Ιδέα**

- Μετά τη δολοφονία Καποδίστρια προστέθηκαν οπαδοί από τα νησιά και την Πελοπόννησο.
- Τα μεσαία στελέχη: συνταγματικοί που όμως δεν αποδέχονταν τις θέσεις του αγγλικού

κόμματος.

- Μεγάλη απήχηση είχε η άποψη για απελευθέρωση του αλύτρωτου ελληνισμού.
- Το 1844 ο Κωλέττης διατυπώνει τη «Μεγάλη Ιδέα».

➤ **Πρόγραμμα**

- Ήταν ασαφές.
- Η μόνη σαφής διεκδίκηση ήταν η αποκατάσταση των αγωνιστών.
- Πολιτικές επιδιώξεις:
- Κατοχύρωση δικαιωμάτων του λαού.
- Ισχυρή εκτελεστική εξουσία.
- Αγωνίστηκε κατά της ξενοκρατίας στο στράτευμα και στη διοίκηση.

➤ **«Εθνικό κόμμα»**

- Υποστήριζε την απελευθέρωση των αλύτρωτων εδαφών προωθώντας έτσι τα συμφέροντα

των ατάκτων.

➤ **Λόγοι προσέγγισης της Γαλλίας**

- Η χώρα αυτή είχε αναμειχθεί λιγότερο στα ζητήματα της ανατολικής μεσογείου.
- Πίστευαν ότι θα βοηθούσε την Ελλάδα χωρίς να επηρεάζει τις επιλογές της.
- Είχαν ιδεατή εικόνα για τη Γαλλία.

γ. Το ρωσικό κόμμα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ **Ομοιότητες και διαφορές από τα άλλα κόμματα**

- Είχε ξεκάθαρες πολιτικές θέσεις.
- Έβλεπε στη Μεγάλη Δύναμη πρότυπο και για την εσωτερική οργάνωση.
- Η Ρωσία θα μπορούσε να έχει μεγάλη αποδοχή λόγω του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος.

➤ **Βασικές αρχές**

- Κρατούσε άκρως συντηρητική στάση.

- Θεμέλιο της κοινωνικής τάξης ήταν η θρησκεία.
- Έβλεπε την εκκλησία σε διαρκή κίνδυνο και καταπολεμούσε τον κοσμοπολιτισμό.
- Διακρινόταν από ξενοφοβία και άρνηση του διαφωτισμού και της δυτικής παιδείας.
- Απευθυνόταν στο θρησκευτικό συναίσθημα των ελλήνων.

➤ **Οπαδοί**

- Ακτήμονες.
- Μικροϊδιοκτήτες γης.
- Αγωνιστές και χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί.
- Μοναχοί.
- Δημόσιοι υπάλληλοι διορισμένοι από τον Καποδίστρια και απολυμένοι μετά τη δολοφονία

του.

➤ **Διεκδικήσεις**

- Ίδρυση ισχυρού κράτους.
- Συνεργασία με τη Ρωσία και το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

➤ **Πολιτικές θέσεις**

- Οι οπαδοί πίστευαν ότι κάποιοι πολιτικοί γνώριζαν καλύτερα από το λαό τα προβλήματα.
- Ήταν αντισυνταγματικοί και τάσσονταν υπέρ ενός συγκεντρωτικού συστήματος

διακυβέρνησης.

➤ **Αντίθεση στο αυτοκέφαλο της ελληνικής εκκλησίας.**

• Κυριότερο πρόβλημα θεωρούσαν τους κινδύνους που αντιμετώπιζε η πίστη και η εκκλησία από τα μέτρα της αντιβασιλείας.

• Υποστήριζαν το αυτοκέφαλο της ελληνικής εκκλησίας, γιατί θεωρούσαν πως η υποταγή της εκκλησίας της Ελλάδας στο Πατριαρχείο επέτρεπε στη Ρωσία να επεμβαίνει για την προστασία των Ορθοδόξων.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Διάκριση εξουσιών**→ Χωρισμός του συνόλου της πολιτικής εξουσίας ενός κράτους και διανομή της σε ανεξάρτητους θεσμούς με στόχο την αποφυγή ανεξέλεγκτης εξουσίας σε ένα μόνο θεσμό. Η τρισυπόστατη εξουσία είναι η εκτελεστική, η νομοθετική και η δικαστική.

• **Αυτοκέφαλη ελληνική εκκλησία**→ Άποψη που ίσχυσε μετεπαναστατικά για την ανεξαρτητοποίηση της ελληνικής εκκλησίας με δικό της Αρχιεπίσκοπο ώστε να πάψει να υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο το οποίο βρισκόταν υπό τουρκική επικυριαρχία (Φανάρι – Οθωμανική Αυτοκρατορία).

• **Ξενοκρατία στο στράτευμα και τη διοίκηση**→ Οι Βαυαροί αντιβασιλείς (θεσμός που

αντικαθιστά το βασιλιά στα καθήκοντά του όταν αυτός είναι ανήλικος ή δε μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτά ανωτέρα βία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο βασιλιάς Όθων ήταν ανήλικος και η αντιβασιλείς ασκούσαν τα βασιλικά καθήκοντα. Αντιβασιλείς Όθωνα : Άρμανσπεργκ, Μάουερ, Χάουντεκ) έφεραν μαζί τους μισθοφόρους Γερμανούς στρατιώτες με τους οποίους στελέχωσαν τον τακτικό στρατό. Γερμανοί επίσης τοποθετήθηκαν σε καίριες θέσεις στον τομέα της κρατικής διοίκησης.

- **Νομιμότητα της εξουσίας**→ Σε κάθε πολίτευμα και για κάθε πολιτική αντίληψη η εξουσία αντλεί τη νομιμότητά της από συγκεκριμένους παράγοντες. Σύμφωνα με το ρωσικό κόμμα στην Ελλάδα, η εξουσία έπρεπε να αντλεί τη νομιμότητά της από τη σχέση υπακοής προς την Ορθόδοξη εκκλησία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες οι πολιτικές αντιλήψεις και το πρόγραμμα του αγγλικού κόμματος;

Απ. Σελ. 64 – 65 Με το αγγλικό κόμμα ... ως προς τα μέσα του.

2. Ποιοι οι αρχικοί υποστηρικτές του αγγλικού κόμματος και ποιες οι πρωταρχικές τους στοχεύσεις;

Απ. Σελ. 64 Με το αγγλικό κόμμα ... δραστηριότητες.

3. Ποιοι ήταν οι αρχικοί υποστηρικτές του γαλλικού κόμματος και ποιοι οι πρωταρχικοί τους στόχοι;

Απ. Σελ. 65 Ο Ιωάννης Κωλέττης ... πέρας του πολέμου.

4. Ποιες οι βασικές θέσεις και τα χαρακτηριστικά του ρωσικού κόμματος;

Απ. Σελ. 66- 68 Σε αντίθεση με τις σχετικά ... έντονη αντιπολίτευση.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Τράπεζα Θεμάτων (33228)

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας, να παρουσιάσετε:

α. τις κοινωνικές ομάδες που συμπαρατάχθηκαν με το αγγλικό κόμμα και τα χαρακτηριστικά των ιδεών τους (μονάδες 12)

β. τις θεμελιώδεις αρχές του αγγλικού κόμματος, όπως τις υποστήριζε ο ηγέτης του, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ο Αλ. Μαυροκορδάτος έφτασε στην Αθήνα στις 31 Μαΐου/12 Ιουνίου 1841. [...] Αμέσως μετά

την άφιξη του άρχισε διαπραγματεύσεις με τον Όθωνα. [...] Τα αιτήματα του Μαυροκορδάτου ήταν τα εξής: η κατάργηση του ανακτοβουλίου, που το αποτελούσαν στην πλειοψηφία Βαυαροί· η ολοσχερής απομάκρυνση των Βαυαρών· η ανάθεση του υπουργείου Στρατιωτικών σε Έλληνα· η προεδρία του υπουργικού συμβουλίου από τον υπεύθυνο υπουργό χωρίς την παρέμβαση του βασιλιά. Οι όροι του Μαυροκορδάτου απέβλεπαν σε ένα πρόγραμμα που θα μπορούσε δίκαια να χαρακτηριστεί «εθνικό» υπό τη διπλή έννοια: ότι προωθούσε εθνικά, όχι κομματικά αιτήματα, [...] και ότι αποσκοπούσε να καταστήσει τους Έλληνες υπεύθυνους διαχειριστές των ελληνικών υποθέσεων, σε μια πραγματικά εθνική κυβέρνηση. Οι θέσεις αυτές ήταν συναφείς με τις απόψεις των μετριοπαθών Ελλήνων και επίσης των μετριοπαθών φιλελεύθερων της Δύσεως. [...] Η πεποίθησή του ήταν ότι ο λαός έπρεπε να διαπαιδαγωγείται συστηματικά, ώστε να σέβεται τους νόμους και να ασκεί την εξουσία σωστά- όχι με το μοναρχικό σύνταγμα, όπως υποστήριζε ο βασιλιάς, ή με το σύνταγμα, όπως υποστήριζαν οι πλέον ριζοσπάστες πολιτικοί, αλλά με την ορθή εφαρμογή των θεσμών. Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους το πρόγραμμά του δεν κατέτεινε άμεσα στην εγκαθίδρυση συνταγματικού καθεστώτος.

Πετρόπουλος, Ι.Α. - Κουμαριανού, Αικ., Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, Οθωνική περίοδος 1833-1843, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 230-231.

2. Τράπεζα Θεμάτων (33227)

Αντλώντας πληροφορίες από το παρακάτω κείμενο και βασιζόμενοι/-ες στις γνώσεις σας, να παρουσιάσετε:

α. τις ομάδες της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της Ελλάδας που αποτελούσαν τους οπαδούς του γαλλικού κόμματος (μονάδες 12)

β. τα κοινά χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών. (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το «γαλλικό» κόμμα [...] είχε κατορθώσει να περιλαμβάνει στις γραμμές του εκπροσώπους από περισσότερες αντιπροσωπευτικές ομάδες της ελληνικής πολιτικής και κοινωνικής ζωής. [...] Η διάρθρωση των ποικίλων συμφερόντων των διαφορετικών αυτών ομάδων ήταν πολύ πιο ξεκάθαρη, γιατί κάθε ομάδα μέσα στο «γαλλικό» κόμμα διατηρούσε την ταυτότητά της, την οργάνωσή της, τον αρχηγό της, ενώ συνάμα συντηρούσε τους δεσμούς της με κάποια ακόμη από τις άλλες ομάδες που συγκροτούσαν τη δύναμη του κόμματος.[...] Πέντε καλά διακρινόμενες ομάδες συνιστούσαν κατά την περίοδο 1833-1843 το «γαλλικό» κόμμα: α) η ομάδα του Κωλέττη, που την αποτελούσαν Ρουμελιώτες οπλαρχηγοί και προεστοί,[...] β) η ένωση ορισμένων Ρουμελιωτών της ανατολικής Στερεάς, των στρατιωτικών αρχηγών Κριεζώτη και Μαυροβουνιώτη, [...] γ) μια ομάδα Πελοποννησίων προεστών που είχε παλαιότερα αρχηγό τον Δεληγιάννη,[...] δ) η ομάδα των οπαδών

του Μακρυγιάννη, φτωχών οπλαρχηγών της Ρούμελης, ε) η ομάδα των νησιωτών με αρχηγό τον Κουντουριώτη. Οι δεσμοί που συγκρατούσαν αυτές τις πέντε ανομοιογενείς, στη σύστασή τους, ομάδες ήταν η προσωπικότητα του αρχηγού, του Ι. Κωλέττη, η προστασία που τους παρείχε η γαλλική διπλωματική αποστολή στην Αθήνα, [...] και η δυσφορία προς το «αγγλικό» κόμμα, προερχόμενη από το γεγονός ότι το τελευταίο είχε εγκαταλείψει τη συνταγματική ιδέα στα 1832.

Πετρόπουλος, Ι.Α.- Κουμαριανού, Αικ., Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, Οθωνική περίοδος 1833-1843., Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 238-239.

4. Τα κόμματα ως εκφραστές του πνεύματος της εποχής

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ Η λειτουργία των κομμάτων μακριά από τις θέσεις του Διαφωτισμού.

- Οι απόψεις του Διαφωτισμού δεν είχαν μεγάλη απήχηση στην απελευθερωμένη Ελλάδα.
- Αποτέλεσμα: συμφέροντα και ιδεολογικές συγκρούσεις αντιμετωπίζονταν ως φαινόμενα ηθικής κατάπτωσης.

➤ Οικονομική πολιτική

- Δεν υπήρχε καμία διαφορά απόψεων μεταξύ των κομμάτων στην οικονομική πολιτική.
- Υπήρχε συμφωνία να στηριχθεί η οικονομία της χώρας στην αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή, στο εμπόριο και στη ναυτιλία.

• Βασική μέριμνα:

- οι δασμοί και οι φόροι
- το συγκοινωνιακό δίκτυο
- προστασία από ληστές και πειρατές
- υποστήριξη της Εθνικής Τράπεζας

➤ Οργάνωση και δομή

- Υπήρχε έλλειψη οργάνωσης και προγραμμάτων.
- Ως το 1844 δεν υπήρχε σύνταγμα.
- Πολλές φορές τα κόμματα κατέφευγαν σε χρήση επαναστατικής βίας για να δηλώσουν την αντίθεσή τους με την κυβέρνηση.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ

- **Διαφωτισμός** → Siècle des Lumieres 17ος -18ος αιώνας στη Γαλλία. Περίοδος που ξεκίνησε από επιστήμονες στη Γαλλία με βασικές θέσεις τον ορθολογισμό, την επιστημονική πρόοδο, την ατομική ελευθερία και την εναντίωση στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία που περιόριζε σθεναρά την επιστημονική σκέψη και εξέλιξη. Οι ιδέες του Διαφωτισμού δεν είχαν ιδιαίτερη διάδοση στην απελευθερωμένη Ελλάδα, αφού οι διαμάχες σε πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό επίπεδο χαρακτηρίζονταν ως συμπτώματα ηθικής κατάπτωσης και ως δείγμα ασύστολης ιδιοτέλειας.

ΕΡΩΤΗΣΗ

1. Ποια ήταν τα κοινά χαρακτηριστικά του αγγλικού, του γαλλικού και του ρωσικού κόμματος;

Απ. Σελ. 68 -69 Πέρα από τις διαφορές τους ... το 1841.

Παράθεμα αρ. 8 (σελ. 70)

Με το απόσπασμα ενισχύεται η άποψη που διατυπώνεται στην ιστορική αφήγηση για την αδυναμία κατανόησης της σημασίας των πολιτικών συγκρούσεων. Στο παράθεμα υποστηρίζεται επίσης ότι τέτοιου είδους φαινόμενα παρατηρούνται και σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Η παρατήρηση αυτή μπορεί να αποτελέσει αφορμή για να κατανοήσουμε την επικρατούσα στην Ελλάδα πολιτική κατάσταση, λαμβάνοντας υπόψη την πολύχρονη οθωμανική κατοχή, την περιπέτεια της Επανάστασης και τις αιματηρές εμφύλιες διαμάχες που είχαν προηγηθεί. Χρήσιμο επίσης είναι να γίνει μια σύγκριση με τη σύγχρονη μας πολιτική πραγματικότητα. Η άποψη ότι τα κόμματα υπηρετούσαν μόνο τη θεσιθηρία και ότι οι εκπρόσωποί τους ήταν εθνικά αφερέγγυοι μπορεί και σήμερα να εμφανίζεται στους τίτλους των εφημερίδων, όπως και την περίοδο 1820-1840, στην οποία αναφέρεται το απόσπασμα. Το ίδιο μπορεί να γίνει και με την τελευταία φράση του παραθέματος: «μια πολιτική αλήθεια μπορεί να είναι μόνο μερική».

Παράθεμα αρ. 9 (σελ. 71)

Για να γίνει κατανοητό το περιεχόμενο του αποσπάσματος, πρέπει να διευκρινιστεί η σημασία της λέξης «διαγωνισμός», η οποία εδώ ταυτίζεται σχεδόν με τη λέξη «ανταγωνισμός». Σύμφωνα με το παράθεμα, πολιτικό κόμμα είναι η οργάνωση που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό κάποιες συγκεκριμένες πολιτικές αρχές και όχι ως στόχο τον ανταγωνισμό για την κατάληψη θέσεων εξουσίας. Το απόσπασμα από την εφημερίδα Αθηνά επιβεβαιώνει το γεγονός ότι κατά την περίοδο αυτή βρισκόταν σε εξέλιξη ένας δημόσιος διάλογος, από τις στήλες των εφημερίδων, για το περιεχόμενο της έννοιας «κόμμα». Ένα βασικό στοιχείο για τις αμφισβητήσεις που εκφράζονταν κατά την περίοδο αυτή και για την καχυποψία απέναντι στα κόμματα και στις «αρχές» τους ήταν και το γεγονός ότι σημειώνονταν συχνά μετακινήσεις από το ένα κόμμα στο άλλο, ενώ δεν υπήρχαν σαφείς διαφορές στις πολιτικές θέσεις των κομμάτων και στις επιδιώξεις τους. Οι απόψεις αυτές επιβεβαιώνουν το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Αφού μελετήσετε τα παραθέματα, να εξηγήσετε γιατί τα αποκαλούμενα «κόμματα» (σημ.: τα τρία ξενικά κόμματα) δεν θα μπορούσαν να διεκδικήσουν επάξια το χαρακτηρισμό τους ως «πραγματικά» κόμματα.

ΠΗΓΗ 1

Κόμματα: διάρθρωση – λειτουργία

Η (φιλελεύθερη) εφημερίδα Αθηνά (του Εμμ. Αντωνιάδη) ... τον Ιούλιο του 1837, προσδιόριζε τα κόμματα ως «... ενώσεις ανθρώπων, οίτινες έχουν ίδια συμφέροντα, ίδιας δοξασίας, τα οποία

αντίκεινται εις τα συμφέροντα και εις τας δοξασίας άλλων παρομοίων ενώσεων». Ο κ. Ζωγράφος (έμπειρος πολιτικός με μακρά και βαθιά γνώση της πολιτικής ζωής του τόπου) υποστήριζε πως ο διαχωρισμός ανάμεσα στα ελληνικά κόμματα βασιζόταν περισσότερο σε διαφορές οφειλόμενες σε συμφέροντα και σε προσωπικές σχέσεις παρά σε φρονήματα και πολιτικές αρχές. Ανάλογη στάθηκε η άποψη του Γάλλου διπλωμάτη Θ. Πισκατόρυ, γνώστη των ελληνικών προβλημάτων, όταν δήλωνε ότι δεν μπορούσε να δεχθεί την ύπαρξη «πραγματικών» κομμάτων, εφόσον δεν έβλεπε να υπάρχουν διαφορές ουσιαστικές σε προβλήματα αποφασιστικής σημασίας για τη χώρα. Κοινό χαρακτηριστικό των απόψεων αυτών είναι ότι θεωρούν τα αποκαλούμενα κόμματα ως ενώσεις βασιζόμενες από το ένα μέρος στην προσωπικότητα ενός ηγέτη με δύναμη και επιρροή και από το άλλο στις προσωπικές σχέσεις των μελών τους. Θεωρούν επίσης ότι τα «πραγματικά» κόμματα για να υπάρξουν και να λειτουργήσουν αποτελεσματικά πρέπει να διαθέτουν τρία βασικά χαρακτηριστικά: κατά κύριο λόγο να εκπροσωπούν ιδέες, δεύτερον να έχουν δομή και οργάνωση και τρίτο οπαδούς τους οποίους να μπορούν να κατευθύνουν. Ταυτόχρονα επιδιώκουν να δείξουν ότι όλες αυτές οι προϋποθέσεις, οι απαραίτητες για την ύπαρξη και λειτουργία των κομμάτων, ήταν ανύπαρκτες στις ελληνικές πολιτικές ενώσεις, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι για τον προσδιορισμό τους χρησιμοποιείται η επωνυμία «κόμματα».

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ', σ. 25

2. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, προσπαθήστε να εντοπίσετε τις διαφορές στους προσανατολισμούς και στη στρατηγική των δύο πολιτικών στο θέμα της απελευθέρωσης των αλυτρώτων.

ΠΗΓΗ 1

Κωλέτης – Μαυροκορδάτος και η Μεγάλη Ιδέα

Το 1834, όταν η αντιβασιλεία προσπαθούσε να αποφασίσει ποια θα ήταν η μόνιμη πρωτεύουσα του κράτους, ο Κωλέτης έκανε έγγραφη πρόφαση ότι το κράτος έπρεπε να αποφύγει να ορίσει επίσημη πρωτεύουσα, ως πανηγυρική υπενθύμιση ότι μόνον η Κωνσταντινούπολη μπορούσε να εξυπηρετήσει αυτό τον υψηλό σκοπό, ως ένδειξη της ελληνικής πίστης ότι επέκειτο η απόκτησή της, και ως υπόμνηση ότι ως εκείνη τη στιγμή η διεκπεραίωση των κρατικών υποθέσεων θα διατηρούσε προσωρινό χαρακτήρα. Όταν ήταν στο Παρίσι ως πρεσβευτής της Ελλάδας, δεν έχασε ευκαιρία να επαναλάβει τις ελληνικές αλυτρωτικές επιδιώξεις. Το 1844, στη συζήτηση για το ζήτημα των ετεροχθόνων, πήρε το λόγο στη συντακτική συνέλευση για να εκθέσει, με έναν τρόπο που έμεινε κλασικός το νόημα της Μεγάλης Ιδέας. «Δια την γεωγραφικήν της θέσιν η Ελλάς είναι το κεντρον της Ευρώπης· ισταμένη, και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ' αριστερών δε την Δύσιν, προώριται ώστε δια μεν της πτώσεως αυτής να φωτίση την Δύσιν, δια δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν πρώτον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς

ανατεθειμένον· εν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίους να συνέρχωνται δια να αποφασίσωμεν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά περί της Ελληνικής φυλής... η Ελλάς, διηρημένη το πάλαι καθέκαστα και εις ιδιαίτερα κράτη, έπεσε, και πεσούσα εφώτισε τον κόσμον. Οποίας άραγε ελπίδας παρέχει σήμεραν αναγεννηθείσα η Ελλάς, και ηνωμένη εις εν κράτος, εις ένα σκοπόν, και μίαν δύναμιν, εις μιαν θρησκείαν, εις το τέλος Σύνταγμα το οποίον τώρα απεργαζόμεθα... Οι εντολείς ημών περιμένουσι το Σύνταγμα να ιδώμεν. Οι δε εκτός ημών λαοί ατενίζουνσι προς ημάς τα όμματα, δια να μάθωσι το περί αυτών φρόνημά μας». Πεθαίνοντας το 1847, εξέφρασε τη λύπη του που άφηγε ανεκπλήρωτη την αποστολή του. Άφηγε να εννοηθεί ότι, αν ο βασιλιάς τον είχε καλέσει να κυβερνήσει από την αρχή, η Μεγάλη Ιδέα μπορεί να είχε πραγματοποιηθεί. Όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του (1844-47) ο Κωλέττης δεν αρνήθηκε ποτέ καμία από τις διαδόσεις που κυκλοφορούσαν ότι έκανε μεγαλεπήβολα αλυτρωτικά σχέδια, διαδόσεις που είναι από μόνες τους ενδεικτικές της αυξανόμενης φήμης του ως εκπροσώπου του ριζοσπαστικού αλυτρωτισμού.

J. Petropulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους... , σ. 634

ΠΗΓΗ 2

Ο Μαυροκορδάτος διατύπωσε τις ιδέες του σε ένα πολύ σημαντικό υπόμνημα που συνέταξε το 1848, το οποίο αποτελεί αριστοτεχνικό κατηγορητήριο κατά του ακραίου αλυτρωτισμού και πειστική παρουσίαση των μετριοπαθών θέσεων. Πρώτα διακήρυσσε την αντίθεσή τους προς τις σποραδικές συνοριακές επιθέσεις και τις μυστικές εταιρείες, που κατά τη γνώμη του τορπίλιζαν τον φαινομενικό τους στόχο. Τις θεωρούσε παράτολμες ενέργειες εγωκεντρικών ή παραπλανημένων ανθρώπων, που έπρεπε να κατασταλούν. Απαριθμούσε κατόπιν τα λάθη των προγενεστέρων ελληνικών κυβερνήσεων. [...].

Το ελληνικό κράτος δεν είχε δώσει στους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καμία απτή απόδειξη ότι η ελληνική διακυβέρνηση ήταν έστω και ελάχιστα πιο φωτισμένη από την τουρκική, ούτε είχε δείξει στην Ευρώπη ότι η ελληνική ηγεμονία θα έφερνε πολιτική σταθερότητα στην Εγγύς Ανατολή. Στο μεταξύ, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε θεσπίσει εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που είχαν αποκαταστήσει την τουρκική αυτοπεποίθηση και είχαν πείσει την Ευρώπη ότι η κατάρρευση δεν επέκειτο άμεσα. Το πρόγραμμα του Μαυροκορδάτου ήταν στην πραγματικότητα πρόγραμμα εσωτερικής ανάπτυξης, εμπορίου, επικοινωνιών και παιδείας, παρόλο που παρουσιαζόταν επιδέξια ως συγκαλυμμένη προετοιμασία για πόλεμο. Δίνοντας έμφαση στην αύξηση του εμπορίου, στην ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας και στη διακίνηση της πυρίτιδας από εμπόρους, και αποφεύγοντας οποιαδήποτε αναφορά στους άτακτους οπλαρχηγούς, ενώ επέμενε στην ανάγκη ενός νέου σώματος πυροβολικού, το πρόγραμμα αυτό έμμεσα συνιστούσε τη μετάθεση της ευθύνης του αλυτρωτισμού από την παλιά στρατιωτική τάξη στην αστική, και έτσι προωθούσε έμμεσα τα οικονομικά συμφέροντα της τελευταίας ομάδας. Επιπλέον, οι γραφειοκρατικές ικανότητες τις οποίες ανέφερε ο

Μαυροκορδάτος ως προϋποθέσεις για τους διοριζόμενους στην κεντρική διεύθυνση ήταν ακριβώς εκείνες για τις οποίες εκτιμούσαν τον ίδιο και αρκετά μέλη του κόμματός του. Με λίγα λόγια, η πολιτική του Μαυροκορδάτου απαιτούσε την ηγεσία ικανών γραφειοκρατών και ισχυρών εμπόρων, ενώ σύμφωνα με τις απαιτήσεις του αντίθετου προσανατολισμού τη διεύθυνση της υπόθεσης του αλυτρωτισμού θα την αναλάμβανε η παραδοσιακή τάξη των στρατιωτικών.

J. Petropulos, ό.π., σσ. 634-635

3. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, προσπαθήστε: α) Να παρουσιάσετε τις διαφορετικές θέσεις φιλελεύθερων και συντηρητικών στο θέμα της ανακήρυξη της «αυτοκέφαλης» εκκλησίας της Ελλάδος. β) Να προσδιορίσετε τους παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση των διαφορετικών αντιλήψεων στο ζήτημα αυτό.

ΠΗΓΗ 1

Το εκκλησιαστικό ζήτημα

«Η αυτονομία και ανεξαρτησία της Εκκλησίας είναι αχώριστος από της αυτονομίας και ανεξαρτησίας της επικρατείας και πάσα κατ' εκείνης άμεσος ή έμμεσος προσβολή είναι προσβολή κατά ταύτης». Με αυτά τα λόγια ο Θεόκλητος Φαρμακίδης από τους πρωτεργάτες της ριζικής αλλαγής των εκκλησιαστικών πραγμάτων της χώρας, αιτιολογεί όσα διενεργήθηκαν από το 1833 για την ανακήρυξη της αυτοκέφαλης εκκλησίας της Ελλάδος.

Ι.Ε.Ε, τόμ. ΙΓ', σ. 42

ΠΗΓΗ 2

Κάθε παράταξη είχε επίσης διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με την Εκκλησία. Για τους φιλελεύθερους η Εκκλησία συνιστούσε εθνικό θεσμό με τη στενή έννοια του όρου, θεσμό που λειτουργούσε μέσα στα γεωγραφικά όρια του κράτους, αποτελούσε μόνο μια όψη της κοινωνίας και ένα κλάδο της διοίκησης. Για τους συντηρητικούς συνιστούσε εθνικό θεσμό με την ευρύτερη έννοια του όρου, θεσμό που κάλυπτε όλο τον Ελληνισμό, ήταν η καταστατική αρχή της κοινωνίας που διαχεόταν σε όλη τη διοίκηση. Για ορισμένους η Εκκλησία ταυτιζόταν με την υπερεθνική Ορθοδοξία και προσδιοριζόταν από το δόγμα και όχι από την απλή εθνότητα ή από τον εκκλησιαστικό διαχωρισμό. Αλλά η ουσία της διαφωνίας βρισκόταν στη διάσταση που υφίστατο ως προς τις βασικές αξίες και τους στόχους που σχετίζονται με το ζήτημα της κοσμικής εξουσίας. Για τους φιλελευθέρους το κύριο πρόβλημα ήταν η διατήρηση της πολιτικής κυριαρχίας, επειδή θεωρούσαν το κράτος σύμβολο της εθνικής αξιοπρέπειας, ενσάρκωση της εθνικής ισχύος και φορέα της υλικής προαγωγής. Ένθερμοι υποστηρικτές της εθνικής κυριαρχίας καθώς ήταν οι φιλελεύθεροι είχαν το φόβο ότι ο Σουλτάνος –ή ακόμη χειρότερη η Ρωσία- θα χρησιμοποιούσε την επιρροή του Πατριάρχη για να επεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας. Για τους συντηρητικούς ύψιστο μέλημα ήταν η

εκκλησιαστική κοινωνία επειδή μόνον αυτή μπορούσε να διαφυλάξει την ενότητα του δόγματος, να διατηρήσει την υπεροχή της θρησκείας ως ρυθμιστικής αρχής της κοινωνίας, και να εξασφαλίσει αμυντικούς μηχανισμούς εναντίον της δυτικής πολιτισμικής διείσδυσης. Οι συντηρητικοί, που ανησυχούσαν μήπως η διαιρεμένη από το σχίσμα Ορθοδοξία υπέκυπτε στις υπονομευτικές πιέσεις των δυτικών ιεραποστόλων και διπλωματών, θεωρούσαν τη στενή σύμπραξη ανάμεσα στον Πατριάρχη, τη Ρωσία και την Εκκλησία της Ελλάδος απόλυτα αναγκαία για την κοινή άμυνα.

J. Petropoulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους... , σσ. 223-224

1. Το σύνταγμα του 1844 → συνταγματική μοναρχία

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ Πρωτοβουλίες για την ψήφιση συντάγματος.

• Τα ξενικά κόμματα εκφράζονται σαφέστερα, αρχίζουν να παίζουν ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή και τάχθηκαν υπέρ της ψήφισης συντάγματος (με απώτερο στόχο τον περιορισμό των εξουσιών του βασιλιά).

➤ Ο ρόλος των κομμάτων και οι βασικές αρχές του συντάγματος.

• Οι ηγέτες των κομμάτων διηύθυναν τις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης του 1843-1844.
 • Επικράτησε συναίνεση και σύγκλιση απόψεων.
 • Συμφώνησαν στη συνταγματική κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων.
 • Δεν κατοχυρώθηκε συνταγματικά ακόμη το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνετairίζεσθαι.

• Συμμετοχή του βασιλιά στην άσκηση νομοθετικής εξουσίας, αρχηγία του κράτους και του στρατού.

- Καμιά πράξη δεν είχε ισχύ χωρίς την υπογραφή του αρμόδιου υπουργού.
- Θεσπίστηκε το δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας για τους άντρες.
- Ορίστηκε η εκλογική διαδικασία.
- Προβλέφθηκε η ύπαρξη Βουλής και Γερουσίας.
- Δεν υπήρχε συνταγματική πρόβλεψη για τα κόμματα.
- Η σύνθεση των κοινοβουλευτικών επιτρόπων γινόταν με κλήρωση.

➤ Αποτελέσματα του δικαιώματος καθολικής ψηφοφορίας.

• Το δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας άνοιξε ευρύ πεδίο συμμετοχής των πολιτών.
 • Οι φιλελεύθερες πολιτικές διαδικασίες ήταν προϊόν μιας μικρής πολιτικής ηγετικής ομάδας κατά μίμηση δυτικών προτύπων.

➤ Τελικές διαπιστώσεις για τη φυσιογνωμία των κομμάτων.

• Παρ' όλη τη δυτική επίδραση ο κοινοβουλευτισμός ρίζωσε στην Ελλάδα καθώς προσαρμόστηκε στα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας.

- Τα κόμματα αποτελούσαν αναγκαιότητα της εποχής.
- Δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αριστερά-δεξιά, προοδευτικά- συντηρητικά.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843** → Τα τρία κόμματα (αγγλικό, ρωσικό, γαλλικό)

ενώθηκαν σε έναν αντιπολιτευτικό πόλο εναντίον του βασιλιά Όθωνα και επειδή το νόμιμο πλαίσιο δράσης τους ήταν ασφυκτικά περιορισμένο άρχισαν να συνωμοτούν, επιζητώντας πάραυτα ψήφιση συντάγματος και την αποπομπή των Βαυαρών. Η οικονομική κρίση του 1843 και η ακόλουθη πτώχευση της Ελλάδας ευνόησαν την άνηση των συνωμοτικών κινήσεων και επέτρεψαν στις Προστάτιδες Δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία) να ενθαρρύνουν το συνωμοτικό αγώνα για τη μεταβολή της καθεστηκυίας τάξης ή και την ανατροπή της. Οι «συνωμότες» αφού εξασφάλισαν τη στήριξη του στρατού τη νύχτα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 περικύκλωσαν τα Ανάκτορα (σημερινό κτίριο της Βουλής των Ελλήνων), ενώ πλήθος λαού άρχισε να συγκεντρώνεται στην πλατεία των Ανακτόρων. Εκεί ζητήθηκε από τον Όθωνα να συγκαλέσει εντός ενός μηνός Εθνοσυνέλευση για την ψήφιση νέου συντάγματος. Ο Όθων, παρά τις αρχικές του αντιρρήσεις, κάμφθηκε και έτσι, από τις 8 Νοεμβρίου η Εθνοσυνέλευση άρχισε τις εργασίες της. Από τότε η πλατεία Ανακτόρων μετονομάστηκε σε «Πλατεία Συντάγματος». Το Μάρτιο του 1844 ψηφίσθηκε το νέο σύνταγμα των Ελλήνων, στο οποίο θεσπίστηκε πολίτευμα η συνταγματική μοναρχία.

- **Ριζοσπαστικές ομάδες**→ πολιτικές ομάδες μέσα και στα τρία ξενικά κόμματα που αποσκοπούσαν σε μια ριζική μεταβολή του πολιτεύματος και της κρατικής οργάνωσης.

- **Δικαίωμα του «συνέρχεσθαι και συνετερίζεσθαι»**→ Το δικαίωμα που παρέχει τη δυνατότητα στους πολίτες να συγκεντρώνονται κατά ομάδες ή μαζικά και να συγκροτούν οργανώσεις. Μια αδυναμία του συντάγματος του 1844 ήταν το ότι δεν κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνετερίζεσθαι, πράγμα που μπορούσε να φέρει εμπόδια στη συγκρότηση κομματικών μηχανισμών. Το δεδομένο αυτό έδινε τη δυνατότητα του βασιλιά να εμποδίσει τη συγκρότηση πολιτικών κομμάτων ή νέων πολιτικών σχηματισμών.

- **Γερουσία**→ Γνωμοδοτικό σώμα που ίσχυε από το 1829 στην Ελλάδα. Με βάση το σύνταγμα του 1844 οι γερουσιαστές (27 στον αριθμό) διορίζονταν απευθείας από το βασιλιά και η θητεία τους ήταν ισόβια. Το γνωμοδοτικό σώμα της Γερουσίας ίσχυσε αρχικά μέχρι και το 1911 οπότε και έπαυσε χαρακτηριζόμενο ως παρωχημένο και συντηρητικό. Το 1927 η Γερουσία επανεμφανίζεται ως νέο, δεύτερο νομοθετικό σώμα.

- **Φιλελεύθερες πολιτικές διαδικασίες**→ ανάδειξη της κυβέρνησης μέσω εκλογών στις οποίες ίσχυε το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας στους άνδρες (με ελάχιστους περιορισμούς).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου επέδρασε στην πολιτική ζωή;

Απ: σελ 70 Η επανάσταση ... ζωή της χώρας.

2. Ποιος ήταν ο κύριος στόχος κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του συντάγματος;

Απ: σελ 70 Κατά τη διάρκεια ... του βασιλιά.

3. Τι αποδεικνύει τη δυναμική παρουσία και των τριών κομμάτων στην πολιτική ζωή μετά το 1843;

Απ: σελ 70 -71 Η δυναμική παρουσία ... ρυθμίσεις.

4. Ποια ήταν τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώθηκαν με το Σύνταγμα του 1844;

Απ: σελ 71 Οι κομματικές παρατάξεις ... κομματικών μηχανισμών.

5. Πώς καθορίστηκαν οι βασιλικές εξουσίες με το σύνταγμα του 1844;

Απ: σελ 71 – 72 Στο σύνταγμα ... του αρμόδιου υπουργού.

6. Ποιες άλλες διατάξεις προέβλεπε το σύνταγμα του 1844;

Απ: σελ 72 Με άλλες διατάξεις ... ισόβια.

7. Υπήρχε πρόβλεψη για τα κόμματα σύμφωνα με το σύνταγμα 1844;

Απ: σελ 72 Συνταγματική ... συναίνεση.

8. Ποια ήταν η σημασία της κατοχύρωσης του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας με το σύνταγμα του 1844;

Απ: σελ 72 Το δικαίωμα ... κοινωνίας.

9. Οι λειτουργίες των κομμάτων αναπτύχθηκαν με βάση τις ελληνικές ανάγκες ή με τα δυτικά πρότυπα;

Απ: σελ 73 Όμως ανεξάρτητα ... συντηρητικά).

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 10 (σελ. 72)

Με το παράθεμα διευκρινίζεται το σημείο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στην κατοχύρωση του δικαιώματος της καθολικής (για τους άνδρες) ψηφοφορίας, με ελάχιστους περιορισμούς. Η βασική προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν ήταν να είναι κανείς άνω των 25 ετών. Οι περιορισμοί αφορούσαν συνθήκες κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα, αλλά και πολιτικού. Η κατοχή ιδιοκτησίας ή επαγγέλματος ήταν ο πρώτος περιορισμός. Επομένως, αποκλείονταν οι ακτήμονες και οι άνεργοι, δηλαδή οι ασθενέστερες κοινωνικά και οικονομικά ομάδες του πληθυσμού. Οι υπόλοιποι περιορισμοί (οι κατηγορούμενοι για κακούργημα, εκείνοι που τους είχε αφαιρεθεί το δικαίωμα της ψήφου με δικαστική απόφαση και εκείνοι που δεν είχαν δικαίωμα διαχείρισης της περιουσίας τους) είχαν χαρακτήρα προσωρινό και εφόσον εξασφαλιζόνταν διαφανή κριτήρια, συνέβαλαν στη δίκαιη αντιμετώπιση πολιτικών ή άλλων προβλημάτων. Χρήσιμη θα ήταν μια σύγκριση αυτών των ρυθμίσεων με όσα ισχύουν σήμερα στη χώρα μας. Η σημαντικότερη παρατήρηση αφορά το όριο ηλικίας (σήμερα 18) και την καθολικότητα της ψηφοφορίας, χωρίς περιορισμούς οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα.

Επεξεργασία εικόνων

Σκηνή από καφεενείο της Αθήνας (σελ. 70)

Η εικόνα και το σχόλιό της δίνουν σε κάποιο βαθμό το κλίμα που επικρατούσε στην Ελλάδα κατά τη μετεπαναστατική περίοδο. Οι Έλληνες δεν έπαψαν να ενδιαφέρονται για τα πολιτικά πράγματα και τα καφεενεία αποτελούσαν χώρους συγκεντρώσεων και πολιτικών συζητήσεων. Παρατηρώντας τα πρόσωπα της εικόνας, διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για ανθρώπους όλων των κοινωνικών τάξεων και πολλών επαγγελματιών. Υπάρχουν όμως τρεις κυρίως ομάδες: η ομάδα των άτακτων, των στρατιωτών και των ευπόρων πολιτών, οι οποίες φαίνεται ότι είχαν όχι μόνο περισσότερο ενδιαφέρον αλλά και περισσότερο ελεύθερο χρόνο για να ασχοληθούν με τα κοινά. Μπορούν επίσης να βγουν συμπεράσματα για την ανδρική μόδα της εποχής και για τις άλλες δραστηριότητες μέσα στα καφεενεία της εποχής (στο κέντρο της εικόνας υπάρχει ένα τραπέζι μπιλιάρδου).

Η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 (σελ. 71)

Η εικόνα έρχεται να συμπληρώσει, με εποπτικό τρόπο, το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, το οποίο ελάχιστα αναφέρεται στο γεγονός της επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Ως πρωτεργάτες της επανάστασης αναφέρονται ο Δημήτριος Καλλέργης, επικεφαλής του ιππικού στην Αθήνα, και ο παλαιός αγωνιστής Ι. Μακρυγιάννης. Συμμετείχαν επίσης και όλοι οι αρχηγοί των στρατιωτικών σωμάτων (πεζικού, πυροβολικού κτλ.) και οι στρατιώτες, επευφημούμενοι από πλήθη λαού. Ο Όθων αρχικά προσπάθησε να αντιμετωπίσει δυναμικά την εξέγερση, όταν όμως διαπίστωσε ότι δεν υπήρχε ουσιαστική δυνατότητα αντίδρασης, υποχώρησε και δέχθηκε την παραχώρηση συντάγματος. Στην εικόνα παρουσιάζονται μόνο τα συγκεντρωμένα στρατιωτικά τμήματα και όχι ο αθηναϊκός λαός. Διακρίνονται τμήματα πεζικού, ιππικού και πυροβολικού. Στον εξώστη των ανακτόρων διακρίνεται αμυδρά το βασιλικό ζεύγος, ενώ η παρουσία του ιερωμένου, περίπου στο κέντρο της σκηνής, υποδηλώνει ότι η επανάσταση γίνεται με τις ευλογίες του Θεού.

Λάβαρο από την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου (σελ. 72)

Η εικόνα προσθέτει ελάχιστα στοιχεία για την κατανόηση της ιστορικής αφήγησης. Εικονίζεται ένα λάβαρο των επαναστατών με τις λέξεις «Ένωση, Σύνταγμα» και στο κέντρο βλέπουμε την εικόνα της Αθηνάς (που δε διακρίνεται καθαρά). Πρόκειται για μια σημαία με έντονα συμβολικό χαρακτήρα. Ο σταυρός παραπέμπει στη θρησκεία, οι λέξεις ένωση και σύνταγμα σε πολιτικά οράματα και η Αθηνά στην ένδοξη ελληνική αρχαιότητα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Τράπεζα Θεμάτων (25973)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο

που σας δίνεται, να εξηγήσετε τους λόγους για τους οποίους τα τρία κόμματα (Αγγλικό, Γαλλικό και Ρωσικό) τάχθηκαν υπέρ της διεκδίκησης συντάγματος κατά την επανάσταση του 1843.

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Στα πρώτα χρόνια της μοναρχίας, ο Όθων και οι σύμβουλοί του προσπαθούσαν να ασκήσουν πολιτική ισορροπίας μεταξύ των δυνάμεων – με σκοπό να μην ενισχυθεί κανένα από τα τρία κόμματα που αντλούσαν μέρος της ισχύος τους από τις τρεις πρεσβείες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι, χωρίς να ικανοποιούν μονίμως καμιά από τις Δυνάμεις, τις δυσαρεστούσαν όλες εκ περιτροπής και χωρίς να τάσσονται με κανένα από τα τρία κόμματα, τα εξωθούσαν προς τη συνεχή κριτική. Μετά το 1840, η διάθεση του νεαρού βασιλιά να λειτουργήσει επιτέλους με μεγαλύτερη ανεξαρτησία, οι αλυτρωτικές βλέψεις του και, κυρίως, η προσέγγισή του με τη Ρωσία τον έφεραν αντιμέτωπο με τις άλλες δύο Δυνάμεις – κυρίως με την Μεγάλη Βρετανία και την πολιτική της στο Ανατολικό Ζήτημα. Από την άλλη πλευρά, στο εσωτερικό της χώρας, ο απολυταρχισμός του μονάρχη προκαλούσε ολοένα εντονότερες αντιδράσεις. [...] Η επαναστατική αναταραχή στην Ελλάδα θα απειλούσε την πολιτική σταθερότητα και τη διεθνή ισορροπία στην ασταθή περιοχή των Βαλκανίων. Με αυτά τα δεδομένα, ήδη από το 1841 διαφαίνεται η προοπτική να συντονιστούν εναντίον του, για πρώτη φορά, οι ενέργειες όλων των Δυνάμεων και όλων των κομμάτων. Η τάση αυτή εκφράστηκε σαφέστερα μετά το 1842, κυρίως με το αίτημα για παραχώρηση Συντάγματος.

Δερτιλής, Γ. Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, τ. Α', Εστία, Αθήνα 2009, σσ. 212-213.

2. Τράπεζα Θεμάτων (29688)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που σας δίνονται:

α. να παρουσιάσετε το περιεχόμενο του Συντάγματος του 1844 όσον αφορά τον καθορισμό των βασιλικών εξουσιών και την κατοχύρωση του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας (μονάδες 13)

β. να αναφερθείτε στην πρόβλεψη του Συντάγματος του 1844 για τα κόμματα (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Φυσικά το κυριώτερο πρόβλημα που είχε ν' αντιμετωπίσει η Εθνοσυνέλευση ήταν ο καταρτισμός του νέου συντάγματος. Πρότυπο στον καταρτισμό του υπήρξε το γαλλικό σύνταγμα του 1830. [...] Σύμφωνα λοιπόν με το αντιδραστικό γαλλικό υπόδειγμα, το σύνταγμα που ψηφίστηκε από την Α' Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων [...] καθιέρωνε την άμεση εκλογή βουλευτών για μια τριετία από ένα εκλογικό σώμα ψηφοφόρων που είχαν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας τους και κατείχαν «ιδιοκτησίαν τινά εντός της επαρχίας όπου έχουν την πολιτική διαμονήν των ή εξασκούν εν αυτή

οιονδήποτε επάγγελμα ή ανεξάρτητον επιτήδευμα». Έτσι αφαιρούσαν το δικαίωμα του εκλέγειν από όσους είχαν εξάρτηση υπαλληλική ή ήταν απλοί εργάτες. Οι γερουσιαστές, κατ' ελάχιστο όριο 25, διορίζονταν απ' ευθείας από το βασιλέα. Ο βασιλεύς επίσης είχε το δικαίωμα να αυξήσει τον αριθμό των γερουσιαστών ως το μισό του συνολικού τους αριθμού. Σύμφωνα με το νέο σύνταγμα και πάλι ο μονάρχης μένει το κυριαρχικό πρόσωπο στο τριαδικό δόγμα της εξουσίας, την εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική και μόνο ένα μέρος της κυρίαρχης τάξης συμμετέχει στη διαχείριση των κοινών.

Βουρνάς, Τ., Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας, τ. Α', σ. 291-292.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Η έννοια του κόμματος δεν υπήρχε ούτε στο σύνταγμα ούτε στον εκλογικό νόμο. Ο κανονισμός της βουλής όριζε ότι η σύνθεση των κοινοβουλευτικών επιτροπών θα αποφαιζόταν με κλήρο (άρθρο 56), και έτσι δεν εξασφαλιζόταν η αναλογική εκπροσώπηση των κοινοβουλευτικών ομάδων. Τουλάχιστον προβλεπόταν ένας εισηγητής από την πλειοψηφία και ένας από τη μειοψηφία της επιτροπής (άρθρο 36). Μόνο σε ψηφοφορίες στην ολομέλεια λαμβάνονταν υπόψη οι ομάδες, αφού οι καταμετρητές έπρεπε να επιλέγονται από τους «βουλευτές της αντίπαλης πλευράς» (άρθρο 77-78).

Hering, G. Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, τ. Α', σ. 264.

3. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο του παραθέματος να αποτιμήσετε τον χαρακτήρα του συντάγματος του 1844.

ΠΗΓΗ

Σύνταγμα του 1844

Σύμπραξη πάντως της εθνικής Συνέλευσης, σαν λαϊκής αντιπροσωπείας, στην κατάρτιση του Συντάγματος του 1844 προσέδωσε σ' αυτό χαρακτήρα «συμβολαίου» ανάμεσα στο λαό και τον μονάρχη. Θα πρέπει να διευκρινιστεί εδώ ότι τα κυρίαρχα στοιχεία της λαϊκής αντιπροσωπείας, που είχε συμπράξει στις σχετικές διαδικασίες, συνέθεσαν φατρίες από την άρχουσα τάξη, που έλεγχε την εξουσία σ' όλη τη διάρκεια της επανάστασης, και οι οποίες, καθώς αποδείχτηκε, είχαν την ευχέρεια να μεταθέτουν τον πολιτικό αγώνα από τα άμεσα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα στο ζήτημα της εγκαθίδρυσης συνταγματικών θεσμών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες «Το αντιπροσωπευτικόν σύστημα εις μίαν κοινωνίαν εστερημένην επαρκούς κατανομής της γης και αναπτύξεως των μαζών, θα απετέλει κατ' ανάγκην τον καταλληλότερον τρόπον επικρατήσεως της ολιγαρχίας δια των καλπών». Ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες διαπιστώσεις, το Σύνταγμα του 1844 υπήρξε κάτι περισσότερο από ένα Σύνταγμα παραχωρημένο: ένα «Σύνταγμα – συμβόλαιο» ή «Σύνταγμα – συνθήκη» ή, τέλος, «Σύνταγμα – συνάλλαγμα».

Πετρίδη, Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεότερη Ελλάδα (1844-1940), σ. 20-21

ΠΗΓΗ 2

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εν ονόματι της αγίας και ομοουσίου και αδιαιρέτου Τριάδος

Περί θρησκείας

Άρθρον 1.

Η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελλάδα είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, πάσα δε άλλη γνωστή θρησκεία είναι ανεκτή και τα της λατρείας αυτής τελούνται ακωλύτως υπό την προστασία των Νόμων, απαγορευομένου του προσηλυτισμού και πάσης άλλης επεμβάσεως κατά της επικρατούσης θρησκείας.

Περί δημοσίου δικαίου των Ελλήνων.

Άρθρον 3.

Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του Νόμου και συνεισφέρουσιν αδιακρίτως εις τα δημόσια βάρη, αναλόγως της περιουσίας των, μόνοι δε οι πολίται Έλληνες είναι δεκτοί εις όλα τα δημόσια επαγγέλματα. Πολίται είναι όσοι απέκτησαν η αποκτήσωσι τα χαρακτηριστικά του πολίτου κατά τους Νόμους του Κράτους.

Άρθρον 4.

Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστος· ουδείς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται, ειμή οπότεν και όπως ο Νόμος ορίζει.

Άρθρον 5.

Εκτός της περιπτώσει του αυτοφώρου εγκλήματος ουδείς συλλαμβάνεται, ουδέ φυλακίζεται, ειμή δι' αιτιολογημένου δικαστικού εντάλματος, το οποίον πρέπει να κοινοποιηθή κατά την στιγμήν της συλλήψεως ή προφυλακίσεως.

Άρθρον 6.

Ποινή δεν επιβάλλει άνευ Νόμου, ορίζοντος προηγουμένως αυτήν.

Άρθρον 7.

Έκαστος, ή και πολλοί ομούέχουσι το δικαίωμα να αναφέρονται εγγράφως εις τας Αρχάς, τηρούντες τους Νόμους του Κράτους.

Άρθρον 8.

Η κατοικία εκάστου είναι άσυλος, ουδεμία κατ' οίκον έρευνα ενεργείται, ειμή όταν και όπως ο νόμος διατάσση.

Άρθρον 9.

Εν Ελλάδι ούτε πωλείται ούτε αγοράζεται άνθρωπος. Αργυρώνητος ή δούλος παντός γένους και πάσης θρησκείας είναι ελεύθερος, άμα πατήση επί ελληνικού εδάφους.

Άρθρον 10.

Πας τις δύναται να δημοσιεύη προφορικώς τε, εγγράφως και δια του τύπου τους στοχασμούς

του, τηρών τους νόμους του Κράτους. Ο τύπος είναι ελεύθερος και λογοκρισία δεν επιτρέπεται. Οι υπεύθυνοι συντάκται, εκδότης και τυπογράφοι εφημερίδων δεν υποχρεούνται εις ουδεμίαν χρηματικήν προκαταβολήν λόγω εγγυήσεως. Οι εκδότης εφημερίδων θέλουν είσθαι πολίται Έλληνες.

Άρθρον 11.

Η ανωτέρω εκπαίδευσις ενεργείται δαπάνη του Κράτους· εις δε την δημοτικήν συντρέχει και το Κράτος κατά το μέτρον της ανάγκης των δήμων. Έκαστος έχει το δικαίωμα να συσταίνη εκπαιδευτικά καταστήματα, συμμορφούμενος με τους Νόμους του Κράτους.

Άρθρον 12.

Ουδείς στερείται της ιδιοκτησίας του ειμή δια δημόσιον ανάγκην, προσηκόντως αποδεδειγμένην, όταν και όπως ο νόμος διατάσσει, πάντοτε δε προηγουμένης αποζημιώσεως.

Άρθρον 13.

Αι βάσαναι και η γενική δήμευσις απαγορεύονται.

Άρθρον 14.

Το απόρρητον των επιστολών είνε απαραβίαστον.

Περί συντάξεως της Πολιτείας

Άρθρον 15.

Η νομοθετική εξουσία ενεργείται συνάμα υπό του Βασιλέως, της Βουλής και της Γερουσίας.

Άρθρον 20.

Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων Υπουργών.

Άρθρον 21.

Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

Περί της Βουλής

Άρθρον 59.

Η Βουλή σύγκειται εκ Βουλευτών, εκλεγομένων των εχόντων δικαίωμα προς τούτο πολιτών, κατά τον περί εκλογής Νόμον.

Άρθρον 60.

Οι Βουλευταί αντιπροσωπεύουσι το Έθνος και όχι μόνον την επαρχίαν υπό της οποίας εκλέγονται.

2. Η παρακμή των «ξενικών» κομμάτων κατά την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Στασιμότητα και παρακμή των υπαρχόντων πολιτικών σχηματισμών.

- Τα ξενικά κόμματα εμφάνισαν αδυναμία να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες.

➤ Αίτια παρακμής του ρωσικού κόμματος.

• Στην περίοδο ανάμεσα στα δύο συντάγματα (1844 – 1864) ικανοποιήθηκαν όλα τα αιτήματα του ρωσικού κόμματος που είχαν σχέση με την εκκλησία και την ορθοδοξία.

- Το ρωσικό κόμμα δεν είχε πλέον θέσεις για πιο επίκαιρα θέματα.

➤ Αίτια παρακμής του γαλλικού κόμματος.

- Ο Ιωάννης Κωλέτης, ως αρχηγός του γαλλικού κόμματος:

- επιδίωκε την ενίσχυση του βασιλιά,
- υπονόμει τον κοινοβουλευτισμό,
- χρησιμοποιούσε βία και νοθεία
- επέβαλε ένα είδος κοινοβουλευτικής δικτατορίας.

- Μετά τον θάνατό του, το 1847, το γαλλικό κόμμα περνά σε φάση παρακμής.

➤ Παρέμβαση του Όθωνα.

• Σύγκρουση των κομμάτων της αντιπολίτευσης με την αυλή (λόγω του ότι ο Όθωνας ενίσχυε τους κυβερνητικούς υποψηφίους στις εκλογές).

➤ Οι συνέπειες του Κριμαϊκού Πολέμου στα τρία μεγάλα κόμματα.

- Το αγγλικό και το γαλλικό κόμμα έχασαν την εμπιστοσύνη των οπαδών τους.
- Η ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο οδήγησε στην αποδυνάμωση και του ρωσικού κόμματος και την σταδιακή εξαφάνισή του.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Συνταγματική μοναρχία** → Πολίτευμα στο οποίο η εκτελεστική εξουσία ανήκει στο μονάρχη και την ασκεί μέσω των αρμόδιων υπουργών και αποτελεί τον φορέα κάθε εξουσίας.

• **Βία και νοθεία** → Ο τρόπος υποχρέωσης με τη βία εναντίον των εκλογέων (ψηφοφόρων) από συγκεκριμένους υποψηφίους για να τους υπερψηφίσουν. Αν η βία δεν ήταν επαρκής, γινόταν ακόμη και νόθευση του εκλογικού αποτελέσματος με την προσθήκη ψηφοδελτίων με θετική ψήφο υπέρ συγκεκριμένων υποψηφίων.

• **Κοινοβουλευτική δικτατορία** → Δικτατορία στην οποία υπάρχει κοινοβούλιο μεν, αλλά ο ρόλος του είναι πλασματικός, αφού δεν έχει ουσιαστικά κάποιο δικαίωμα να ελέγξει τις κυβερνητικές αποφάσεις και πράξεις. Ο Κωλέτης μη συζητώντας τις αποφάσεις της κυβέρνησής του στο

κοινοβούλιο και απουσιάζοντας πολλές φορές από αυτό παρακώλυε την ορθή λειτουργία του πολιτεύματος επιβάλλοντας έτσι ένα είδος κοινοβουλευτικής δικτατορίας.

- **Ναυτικός αποκλεισμός από Αγγλο-γάλλους**→ Το 1854, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856), η Ελλάδα επιχείρησε να απελευθερώσει αλύτρωτες περιοχές. Ο στρατός των Οθωμανών κατέστειλε την προσπάθεια και συγχρόνως μοίρα του γαλλικού στρατού κατέλαβε τον Πειραιά για να αποτρέψει την Ελλάδα να επαναλάβει τις απελευθερωτικές κινήσεις. Ο αποκλεισμός διήρκεσε έως το 1857. [Προηγούμενος ναυτικός αποκλεισμός : 1850 από τους Άγγλους ως αντίποινα για την Υπόθεση Πατσίφικο]

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς η λύση των εκκλησιαστικών ζητημάτων οδήγησε στην παρακμή του ρωσικού κόμματος κατά την περίοδο 1844-1864;

Απ: σελ 73 Στην περίοδο ... επίκαιρα θέματα.

2. Ποια ήταν η δράση του Κωλέττη ως αρχηγού του γαλλικού κόμματος και κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας του;

Απ: σελ 73 - 74 Ο Κωλέττης ... για τη διαδοχή.

3. Ποιες οι συνέπειες της τακτικής του βασιλιά Όθωνα να ενισχύει τους κυβερνητικούς υποψηφίους στις εκλογές;

Απ: σελ 74 Η τακτική ... είχαν απαλυνθεί.

4. Πώς ο Κριμαϊκός πόλεμος συνέβαλε στην παρακμή των ξενικών κομμάτων;

Απ: σελ 74 -75 Κατά την περίοδο ... από την πολιτική σκηνή.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 11 (σελ. 73)

Με την παράθεση του 2ου άρθρου του συντάγματος του 1844, που αφορά τη σχέση της ελληνικής Εκκλησίας με το Πατριαρχείο, ερμηνεύεται εν μέρει η άποψη που διατυπώνεται στην ιστορική αφήγηση για τη στάση του ρωσικού κόμματος. Ωστόσο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η ελληνική Εκκλησία είχε ανακηρυχθεί αυτοκέφαλη με βασιλικό διάταγμα από το 1833, περιορίζοντας τις ευκαιρίες παρέμβασης της Ρωσίας στα ελληνικά πράγματα. Το άρθρο 2 του συντάγματος που κατοχύρωσε την απόφαση της αντιβασιλείας, προσδιόρισε επίσης και το επίσημο χριστιανικό δόγμα, δηλαδή το ορθόδοξο, εφόσον προβλέπει ότι η ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας είναι αναπόσπαστα ενωμένη από δογματική άποψη με το Πατριαρχείο. Η αναγνώριση της δογματικής ένωσης με κάθε άλλη ορθόδοξη Εκκλησία μάς παραπέμπει στη Ρωσία. Αυτή η ρύθμιση φαίνεται ότι ήταν ικανοποιητική για το ρωσικό κόμμα, τουλάχιστον κατά την περίοδο αυτή.

Παράθεμα αρ. 12 (σελ. 74)

Ο Νικόλαος Δραγούμης περιγράφει με τα πιο μελανά χρώματα τις μεθόδους που χρησιμοποιούσε ο Ι. Κωλέττης στις εκλογές ώστε να αναδειχθεί νικητής, επιβεβαιώνοντας το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης. Τα στοιχεία που παραθέτει ως επιχειρήματα για την απαράδεκτη ηθικά και πολιτικά στάση του Κωλέττη είναι τα εξής:

- Οι πιο κατάφωρες παραβιάσεις ονομάζονταν απλές παρατυπίες ή αποσιωπούνταν.
- Η βία ονομαζόταν νόμιμη άμυνα, η αδικία δικαιοσύνη, οι ακρότητες μετριοπάθεια, το ψέμα αλήθεια.
- Στις περιπτώσεις παραβίασης της κάλπης, η δικαιολογία ήταν ότι είχαν συρρικνωθεί οι σανίδες.
- Όπου οι κάλπες είχαν αντικατασταθεί με σακούλια και κασέλες, αυτά ονομάζονταν κάλπες.
- Όταν διαπιστωνόταν αλλοίωση των σφραγίδων, αυτό ονομαζόταν τυχαίο σπάσιμό τους.
- Όταν απλοί συμβολαιογράφοι καταμετρούσαν τις ψήφους, αυτοί ονομάζονταν αρμόδιες επιτροπές.
- Ανθρώπους που ο λαός αποστρεφόταν τους ονόμαζαν εκλεκτούς του λαού.
- Όταν ο νόμος παραβιαζόταν, δε γινόταν κανένας λόγος γι' αυτόν, και όταν ο νόμος ήταν συμφέρων, αναφερόταν με έμφαση.
- Άλλοτε έπρεπε να λαμβάνεται υπόψη το γράμμα, άλλοτε το πνεύμα του νόμου, άλλοτε να διαστρέφονται και οι πιο σαφείς διατάξεις.

Παράθεμα αρ. 13 (σελ. 74)

Το απόσπασμα δεν αποτελεί παράθεμα, αλλά μια περίληψη των γεγονότων του Κριμαϊκού πολέμου. Περιγράφονται αδρομερώς η αφορμή (η διαμάχη για τον έλεγχο της Ιερουσαλήμ), οι χώρες που πήραν μέρος στη σύρραξη (Ρωσία, Γαλλία, Αγγλία, Οθωμανική Αυτοκρατορία) και η έκβαση του πολέμου (ήττα της Ρωσίας). Η παράθεση αυτών των στοιχείων είναι αρκετά χρήσιμη, γιατί διευκρινίζει ως ένα βαθμό τις αιτίες και τις συνθήκες υπό τις οποίες έγινε ο ναυτικός αποκλεισμός του Πειραιά από τους Αγγλογάλλους.

Παράθεμα αρ. 14 (σελ. 75)

Το παράθεμα δεν αποτελεί απόσπασμα από συγκεκριμένη πηγή, αλλά πρόσθετη πληροφόρηση για την υπόθεση Πατσίφικο. Ορισμένες λεπτομέρειες μπορεί να αποσαφηνίζουν περισσότερο το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, για να ερμηνευθεί η υπερβολική αντίδραση της Αγγλίας στην περίπτωση του ναυτικού αποκλεισμού. Ο Δαβίδ Πατσίφικο είχε πορτογαλική υπηκοότητα και ήταν

πρόξενος της Πορτογαλίας στην Ελλάδα μέχρι το 1842, οπότε και απομακρύνθηκε, κατηγορούμενος για κατάχρηση. Τότε πήρε την αγγλική υπηκοότητα. Το 1849 πράγματι καταστράφηκαν ορισμένα από τα έπιπλα του σπιτιού του, σε μια επίθεση του αθηναϊκού όχλου, και ο Πατσίφικο βρήκε την ευκαιρία να απαιτήσει υπερβολική αποζημίωση, ζητώντας την παρέμβαση της αγγλικής πρεσβείας, η οποία βρήκε μια καλή ευκαιρία παρέμβασης στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, που οδήγησε στο ναυτικό αποκλεισμό. Η ελληνική κυβέρνηση υποχρεώθηκε να καταβάλει το ποσό των 150.000 δραχμών ως εγγύηση για την αποζημίωση του Πατσίφικο, ένα ποσό υπερβολικά μεγάλο. Έτσι σταμάτησε ο ταπεινωτικός ναυτικός αποκλεισμός, ένα χρόνο μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου, με ταπεινωτικό τρόπο. Το επεισόδιο αυτό δείχνει με ενάργεια το μέγεθος της εξάρτησης της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις και την πολιτική αυτών των δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα.

Επεξεργασία εικόνων

Ο Ιωάννης Κωλέττης (σελ. 73)

Η εικόνα λειτουργεί με απλό, εποπτικό τρόπο ως συμπλήρωμα της ιστορικής αφήγησης, η οποία αναφέρεται στη δράση του Κωλέττη κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Το περιεχόμενο των συνοδευτικών σχολίων δεν ανταποκρίνεται στην περιγραφή της ιστορικής αφήγησης, εφόσον τα σχόλια επικεντρώνονται σε θετικά χαρακτηριστικά του Κωλέττη και θα μπορούσαν να θεωρηθούν κολακευτικά. Αντίθετα, στην ιστορική αφήγηση τα σχόλια είναι επικριτικά. Το γεγονός αυτό μπορεί να θεωρηθεί θετικό για τη διδασκαλία, εφόσον δίνει λαβές για συζητήσεις και κρίσεις.

Ο Ανδρέας Μεταξάς (σελ. 74)

Με την παράθεση της εικόνας δίνεται η ευκαιρία να γίνουν αναφορές στον αρχηγό του ρωσικού κόμματος Α. Μεταξά. Αν και κατά την οθωνική περίοδο, σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, το ρωσικό κόμμα δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο, πρέπει να επισημανθεί ότι για περιορισμένο χρονικό διάστημα ευνοήθηκε από τον Όθωνα και δόθηκε η ευκαιρία στον αρχηγό του να αναλάβει πρωθυπουργός. Στην απόφαση αυτή του Όθωνα πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο η θέση του ρωσικού κόμματος που ήταν πάντοτε φιλομοναρχική.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Τράπεζα Θεμάτων (28722)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που σας δίνονται:

α. να αναφερθείτε στην κυβερνητική πολιτική του Ιωάννη Κωλέττη (μονάδες 12) και

β. να αναλύσετε την πολιτική τακτική του Όθωνα καθώς και τα αποτελέσματά της. (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Οι πρώτες εκλογές που ακολούθησαν κράτησαν τρεις μήνες κατά τους οποίους η Ελλάδα έγινε λεία των οπλισμένων συμμοριών του Κωλέττη, που έβαλε σ' ενέργεια όλα τα μέσα για να συντρίψει τον αντίπαλο και να εξασφαλίσει την πλειοψηφία στη Βουλή. [...] Η πραγματική εσωτερική πολιτική του συνίστατο στη «διάθεση των κρατικών εσόδων για λογαριασμό των φίλων του», χωρίς κανένα σοβαρό μέτρο για τη διοργάνωση και οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η «Μεγάλη Ιδέα» του έδινε το πρόσχημα. Η μόνη θεραπεία στις δυστυχίες της Ελλάδας, έλεγε, ήταν η εδαφική εξάπλωση του βασιλείου, ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη και η κυριαρχία στην Ανατολή. Με τέτοια πολιτική ο Κωλέττης εμφανίζεται στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας ως ο τύπος του τυχοδιώκτη πολιτικού, που εισήγαγε όσο κανείς άλλος τη διαφθορά στην άσκηση της εξουσίας. Στην πραγματικότητα το Σύνταγμα καταργήθηκε.

Σβορώνος, Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 2007, σ. 81-84.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Υποστηρίχτηκε ότι η μη ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας οφειλόταν στη μη εφαρμογή του από τον Όθωνα και στις εσκεμμένες παραβιάσεις του. Πράγματι, έχοντας αποδεχθεί καταναγκαστικά την εγκαθίδρυση συνταγματικού πολιτεύματος ο ξενόφερτος μονάρχης δεν διακατεχόταν από την παραμικρή διάθεση να το εφαρμόσει. Αναμίχθηκε σε έργα διοικητικά, παρενέβαινε στις βουλευτικές εκλογές και κατέβαλε κάθε προσπάθεια να συγκεντρώσει όλο και περισσότερη εξουσία. Παράλληλα περιφρόνησε τον εκλογικό νόμο του 1844 και δεν επέτρεψε τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών νοθεύοντας τες συστηματικά σε όλες τις φάσεις της σχετικής διαδικασίας.

Πετρίδης, Π. *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεότερη Ελλάδα, 1844-1936*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 24-25.

2. Τράπεζα Θεμάτων (31355)

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

α. για ποιον λόγο παρήκμασαν τα ξενικά κόμματα μετά την παραχώρηση του Συντάγματος το 1844; (μονάδες 10)

β. ποιος ήταν ο ρόλος του αρχηγού του γαλλικού κόμματος στην πολιτική ζωή κατά την περίοδο αυτή; (μονάδες 15)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η παραχώρηση Συντάγματος δεν μετέβαλε την πολιτική ζωή. Η συνεργασία των τριών κομμάτων εν όψει της αλλαγής του 1843 διαλύθηκε αμέσως μετά την επιτυχία. Οι πρώτες εκλογές που ακολούθησαν κράτησαν τρεις μήνες κατά τους οποίους η Ελλάδα έγινε λεία των οπλισμένων συμμοριών του Κωλέττη, που έβαλε σε ενέργεια όλα τα μέσα για να συντρίψει τον αντίπαλο και να εξασφαλίσει την πλειοψηφία στη Βουλή. Συνταγματικός, όταν ήταν στην αντιπολίτευση, ο Κωλέττης αποδείχτηκε υπερβολικά συγκεντρωτικός όταν πήρε την εξουσία κι ενθάρρυνε τις επεμβάσεις του στέμματος στην πολιτική ζωή. Η πραγματική εσωτερική πολιτική του συνίστατο στη «διάθεση των κρατικών εσόδων για λογαριασμό των φίλων του», χωρίς κανένα σοβαρό μέτρο για την διοργάνωση και οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η «Μεγάλη Ιδέα» του έδινε πρόσχημα.

Σβορώνος, Ν., Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ. 84.

3. Η «νέα γενιά»

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Ανάπτυξη νέας ιδεολογίας.

• Την παρακμή των ξενικών κομμάτων διαδέχτηκε μια νέα γενιά πολιτικών με διαφορετική νοοτροπία.

➤ Νέες συνθήκες που διαμόρφωσαν διαφορετική αντίληψη για την πολιτική ζωή.

- Αυξήθηκε ο αστικός πληθυσμός.
- Μειώθηκαν οι αναλφάβητοι.
- Η διάδοση της παιδείας αύξησε τις κοινωνικές εντάσεις.
- Εντάθηκε η επιθυμία για συμμετοχή στην πολιτική.
- Η νέα γενιά αποστασιοποιήθηκε από τις αντιπαραθέσεις των ξενικών κομμάτων.

➤ Ρήξη της νέας γενιά με την παλαιότερη

- Η νέα γενιά αμφισβήτησε τον ρόλο και την αξία του βασιλιά.
- Λόγω της οικονομικής δυσπραγίας εκφράσθηκε συνολική δυσαρέσκεια.

➤ Αιτήματα

• Δημιουργήθηκαν αντιπολιτευτικοί όμιλοι με αιτήματα: ελεύθερες εκλογές, φορολογική μεταρρύθμιση και ελάφρυνση των αγροτών, κρατικές επενδύσεις σε έργα υποδομής, ίδρυση αγροτικών τραπεζών, απλούστερη διοίκηση.

➤ Η επανάσταση του 1862

• Κύριο αίτημα η απομάκρυνση του βασιλιά.

• Συμμετείχαν αξιωματικοί, άνεργοι, απόφοιτοι πανεπιστημίου και άτομα ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Κουμουνδούρος Αλέξανδρος** → Πολιτικός – νομικός που αναδείχθηκε κατά την περίοδο της έντονης διαμαρτυρίας εναντίον του βασιλιά Όθωνα και πρωτοστάτησε στην επαναστατική κίνηση για την καθαίρεσή του Όθωνα από το Στέμμα (1862). Κατά την περίοδο 1864 -1881 δέσποζε στην πολιτική σκηνή και διετέλεσε δέκα φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας. Μερίμνησε για τη διανομή των εθνικών γαιών που είχαν μείνει αδιάθετες με τα νομοθετήματα του 1871 και εξασφάλισε τη διεύρυνση των ελληνικών συνόρων με την ενσωμάτωση της Άρτας και της Θεσσαλίας το 1881.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πότε αντικαθίσταται στο πολιτικό προσκήνιο η γενιά της Επανάστασης;

Απ: σελ 75 Η παρακμή ... στην ιστορία.

2. Ποιες ήταν οι κοινωνικές συνθήκες ανάδειξης της νέας γενιάς;

Απ: σελ 75 Η γενιά ... που τις εξέφραζαν.

3. Ποια η θέση της νέας γενιάς απέναντι στο πρόσωπο του βασιλιά;

Απ: σελ 75 Η νέα γενιά ... ατάλαντο.

4. Ποια τα αιτήματα των αντιπολιτευτικών ομίλων της δεκαετίας του 1850 και ποιος ο κύριος εκφραστής τους;

Απ: σελ 76 Περί τα τέλη ... Κουμουνδούρος.

5. Τι περιεχόμενο και τι κατάληξη είχε η επανάσταση του 1862;

Απ: σελ 76 Το Φεβρουάριο χώρα.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος (σελ. 76)

Η εικόνα έρχεται να εμπλουτίσει την ιστορική αφήγηση, που αναφέρεται με λίγες λέξεις στις ιδέες και στη δράση του Α. Κουμουνδούρου. Τα σχόλια που συνοδεύουν την εικόνα μπορούν να θεωρηθούν επαινετικά. Πράγματι, πολλά από τα εκσυγχρονιστικά έργα στην Ελλάδα κατά τη μετά τον Όθωνα εποχή οφείλονται στην πολιτική δράση του Α. Κουμουνδούρου.

Λαϊκή απεικόνιση της ηγεσίας της προσωρινής κυβέρνησης του 1862 (σελ. 76)

Στα δεξιά της εικόνας διακρίνουμε σε υπερφυσικό μέγεθος τα τρία μέλη της προσωρινής κυβέρνησης (Βούλγαρης, Κανάρης, Ρούφος), η οποία συγκροτήθηκε από τον Όθωνα στις 11 Οκτωβρίου 1862. Στο βάθος αριστερά διακρίνεται η Ακρόπολη και τμήμα της Αθήνας, καθώς και πλήθη λαού που επευφημούν. Στο κέντρο μια γυναίκα νεανική μορφή κρατάει στο χέρι κλαδί ελιάς και μια κορδέλα με την επιγραφή «εις το μέλλον», ενώ στο «βάθρο» στο οποίο πατάει αναγράφεται η φράση: «να ταφώσι τα πάθη». Η λαϊκή αυτή λιθογραφία αποτελεί μια προτροπή προς τους πολιτικούς για συνεννόηση και ειρηνική συνύπαρξη των πολιτικών δυνάμεων και γίνεται με αναφορές σε απαραβίαστα εθνικά σύμβολα. Την προτροπή αυτή δεν είναι δυνατόν να κατανοήσουμε απόλυτα, αν δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες για τις ατέλειωτες ταλαιπωρίες που γνώρισε ο πληθυσμός, κυρίως της υπαίθρου, κατά την οθωνική περίοδο και τις εθνικές ταπεινώσεις από την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Τράπεζα Θεμάτων (31356)

Έχοντας υπόψη το κείμενο που ακολουθεί και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

α. για ποιούς λόγους εκδιώχθηκε ο Όθων το 1862; (μονάδες 10)

β. με ποιον τρόπο δρομολογήθηκε η αλλαγή του βασιλιά και του πολιτεύματος το 1862; (μονάδες 15)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η νέα γενιά, με την πανεπιστημιακή νεολαία επικεφαλής, ποτισμένη με φιλελεύθερες ιδέες, θεωρεί ότι το αντιφάρμακο της πολιτικής διαφθοράς θα ήταν η εφαρμογή του δυτικού κοινοβουλευτισμού. [...] Τη μικρή διάρκεια (Μάιος 1861-Μάιος 1862) αυτής της κυβέρνησης, που αποκλήθηκε «υπουργείον αίματος», σηματοδίδουν σειρά συνωμοσιών, εξεγέρσεων, απόπειρα κατά της βασίλισσας (Σεπτέμβριος 1861) και αιματηρές σκηνές, ενώ η αντιπολίτευση συσπειρώνεται γύρω στον Κωνσταντίνο Κανάρη το παλιό ήρωα του πολέμου της Ανεξαρτησίας. Ο Όθων, αισθανόμενος την εξέγερση να πλησιάζει, προσπαθεί ακόμα μια φορά να συμφιλιωθεί με την αντιπολίτευση, αλλά μάταια. Η εξέγερση είναι η μόνη διέξοδος. [...] Ο Όθων εκθρονίζεται και εγκαταλείπει την Ελλάδα (Οκτώβριος 1862).

Σβορώνος, Ν., Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ. 94-95.

2. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο του παραθέματος: α) Να παρουσιάσετε τα αιτήματα της νέας γενιάς εκφραστής της οποίας υπήρξε ο Α. Κουμουνδούρος και γενικότερα τις προγραμματικές του θέσεις. β) Να τεκμηριώσετε το περιεχόμενο της φράσης «ο Κουμουνδούρος είχε όλες τις αρετές που πρέπει να στολίζουν έναν κοινοβουλευτικό άνδρα».

ΠΗΓΗ 1

Κουμουνδούρος ως ο πρώτος πολιτικός με συνείδηση κοινοβουλευτική

Ο Κουμουνδούρος μπορεί να θεωρηθεί ως ο πρώτος Έλληνας πολιτικός με συνείδηση κοινοβουλευτική. Ήθελε η κυβέρνησή του να στηρίζεται στην πλειοψηφία των βουλευτών και γι' αυτό, μιλώντας στην βουλή, προσπαθούσε να πείσει και όχι να δελεάσει όπως επιδίωκε ο Δεληγιώργης. Εκτιμούσε την αγχίνια του Βούλγαρη και σεβόταν την πατριαρχική νοοτροπία του, αλλά αρνιόταν να υποταχθεί στον αυταρχισμό του. Συμπαθούσε το Δεληγιώργη, αλλά δεν τον εμπιστευόταν, γι' αυτό και δε συνεργάστηκε μαζί του. Εκτιμούσε τον Τρικούπη, αλλά και τον αντιπαθούσε βαθύτατα, γι' αυτό και τον χρησιμοποίησε μια και μόνη φορά. Ο Κουμουνδούρος είχε όλες τις αρετές που πρέπει να στολίζουν ένα κοινοβουλευτικό άνδρα. Ψυχραιμία, ανεξικακία, ελαστικότητα, προσαρμοστικότητα, καλή διάθεση, ευγένεια στους τρόπους, επιμέλεια, εργατικότητα, επιμονή, όσο και υπομονή, πραότητα. Δεν θύμωνε και δεν λύπησε σχεδόν, κανένα, γι' αυτό και τον χαρακτήριζαν «γλυκύτατο». Με απόλυτη ευλάβεια τηρούσε όλους τους κανόνες στο κοινοβουλευτικό παιχνίδι και δεν προσπάθησε ποτέ να βγει έξω από τα συνταγματικά πλαίσια. Αυτό

ΠΗΓΗ 2

[...] Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος [...], περιέγραψε από τους πρώτους το πρόγραμμα της εσωτερικής πολιτικής της νέας γενιάς, το οποίο ο ίδιος στις δεκαετίες του 1860 και 1870 συνεισέφερε στο κομματικό φάσμα ως συνδημιουργός του, αναπτύσσοντάς το ακόμα περισσότερο. Χαρακτηριστικό είναι ότι στο επίκεντρο των σκέψεών του βρίσκονταν αρχές οικονομικής πολιτικής [...] ως θεμελιώδεις αρχές του κράτους εν γένει: συνιστούσε τον εφοδιασμό αγροτών με ιδιόκτητη γη ως γενική προϋπόθεση για την κοινωνική ανάπτυξη και την ευημερία των πολιτών, την κατάργηση της ενοικίασης των φόρων [...] υποστήριζε ότι το εμπόριο και η ναυτιλία δεν ευνοούσαν μόνο τη γεωργία, την βιοτεχνία και τον ιδιωτικό πλουτισμό εν γένει, αλλά τροφοδοτούσαν επίσης «τις καλύτερες ελπίδες της Ελλάδας για το μεγαλείο της χάρη στη γεωγραφική της θέση», ότι η παραγωγή θα έπρεπε να ευνοείται με σταθερή προσήλωση μέσω επενδύσεων κεφαλαίου και της αξιοποίησης ειδικών, ότι η χώρα έπρεπε να αναπτυχθεί με έργα οδοποιίας, ύδρευσης και άρδευσης, με την αποξήρανση ελών και τη δασοκομία. [...] Στο τέλος της προγραμματικής ομιλίας του εξήγγειλε μια νέα βασική αρχή, η οποία οπωσδήποτε ξάφνιασε, αν δεν ξένισε, τους γηραιότερους από τους ακροατές του: μια «υγιής» δημοσιονομική πολιτική, που θα αντιστοιχούσε δηλαδή στις προτεραιότητες αυτές, δεν μπορούσε να συνίσταται στον περιορισμό των δαπανών (δηλαδή στην παραδοσιακή λιτότητα όπως μέχρι τότε), αλλά στη μέριμνα για τον ιδιωτικό πλούτο ως πηγή του δημόσιου πλούτου- αν το κράτος ξόδευε περισσότερα για αυτό το σκοπό, τότε θα εισέρρεαν περισσότερα χρήματα στα ταμεία του.

G. Hering, Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2004, τόμος Α', σελ. 342-343

3. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, να προσδιορίσετε τους παράγοντες οι οποίοι οδήγησαν στην Επανάσταση του 1862.

ΠΗΓΗ 1

Ο Όθων, δεχθείς άκων την εγκαθίδρυση συνταγματικού πολιτεύματος, δεν είχε την διάθεσιν της πιστής εφαρμογής αυτού. Ευθώς εξ' αρχής, παραβιάζων το πνεύμα του Συντάγματος, ανεμίχθη εις έργα διοικητικά, επεμβαίνων εις τας βουλευτικές εκλογάς και προσπαθών εκδήλως να συγκεντρώση εις χείρας του περισσότεραν εξουσίαν. Προ δε της αντιστάσεως, την οποίαν εύρισκε δεν edίσταζεν, ως είναι ευνόητον, να λάβη μέτρα πιεστικά κατά της ελευθερίας του τύπου και της ανεξαρτησίας των συνειδήσεων, τούθ' όπερ εξήπτεν ακόμη περισσότερον την κατ' αυτού αντιπολίτευση και προητοίμαζε την πτώση του. Ο βασιλεύς -όπως γράφει ο Ν. Δραγούμης (Αναμνήσεις, τομ. Β' σ. 122 επ.)- έρρεπε φύσει «προς το σύστημα της συγκεντρώσεως», πολιτικοί δε, όπως ο Κωλέττης,

«τελειοποιήσαντες αυτό, και τον Όθωνα ενεθάρρυναν εις αυστηροτέραν εφαρμογήν και αυτοί εφήρμοσαν απηνέστερον... Η καταστολή της ελευθερίας των δημοκρατικών Αρχών, η καταδίωξις του τύπου, η επέμβασις εις τας εκλογάς τας τε βουλευτικές και τας των δήμων, η αποβολή πάντων των οπωσούν ανεξάρτητον εχόντων το φρόνημα δημοσίων λειτουργών, και ιδίως των της Θέμιδος ... η δια παντός τρόπου πίεσις της συνειδήσεως των δικαστών, η διαστροφή των νόμων, ταύτα, και άλλα εις έν μόνον απέβλεπον, εις την σύμπτυξιν πάσης δυνάμεως εις χείρας της εξουσίας και την δι' αυτής παγίωσιν κυβερνήσεως πανισχύρου και διαρκούς. ...

Η προϊούσα κοινωνική εξέλιξις ενίσχυε το φιλελεύθερον και δημοκρατικόν πνεύμα, ούτως ώστε αι απολυταρχικαί τάσεις να μη είναι ανεκταί και να υπονομεύεται τουναντίον δια συνεχούς δράσεως η βασιλεία του Όθωνος. Βοηθούσης δε και της αναμίξεως των αντιπροσώπων των Προστατίδων Δυνάμεων εις την πολιτικήν ζωήν της χώρας, η οποία δεν έπαυε κατά τα έτη της απολυταρχίας και της συνταγματικής μοναρχίας, η θέσις του Όθωνος κατέστη τόσον επισφαλής, ώστε ευκόλως ανετράπη δι' επαναστάσεως, μολοντί όπως φαίνεται, δεν ημφεσβητούντο ωρισμένοι αρεταί του και ανεγνωρίζετο η ταύτισις της ηγεμονικής του φιλοδοξίας προς τα εθνικά ιδανικά της εποχής εκείνης (ίδε και Ζ. Παπαντωνίου, Ο Όθων, 1934).

Α. Σβώλου, Τα Ελληνικά Συντάγματα, σσ. 79-80

ΠΗΓΗ 2

Για ολόκληρη την περίοδο της βασιλείας του Όθωνος ο ιστορικός Τρ. Ευαγγελίδης συνοψίζοντας γράφει: «η μακρά βασιλεία αυτού αποτελεί την ιστορίαν της πάλης.. του έθνους προς τον ηγεμόνα αυτού· του έθνους, ζητούντος να κυβερνηθή συμφώνως προς τα ήθη, τας παραδόσεις, τα ένστικτα και δια των εγκριτοτέρων αυτού τέκνων, και του ηγεμόνος, επιδιώκοντος μετά ζήλου την ιδέαν του να καταστήση την Ελλάδα τύπον ευρωπαϊκού κράτους, προς τούτο δε συγκετρύνοντας εν εαυτώ πάσαν εξουσία και μεταχειριζομένου όργανα ή ξένους, ή πρόσωπα μετρίας σημασίας και επιρροής».

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ', σ. 199

4. Η Εθνοσυνέλευση του 1862 – 1864

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ **Εκλογές για την εθνοσυνέλευση (1862)**

• Η πλειονότητα των αντιπροσώπων προέρχονταν από τοπικά ψηφοδέλτια χωρίς κομματικές παρεμβάσεις.

- Συγκροτήθηκαν δύο μεγάλες παρατάξεις: οι πεδινοί και οι ορεινοί.

➤ **Πεδινοί**

- Αρχηγός ο Δημήτρης Βούλγαρης που υπονόμειε τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς.
- Επιχείρησε τη δημιουργία σώματος πραιτωριανών στο στρατό.

➤ **Ορεινοί**

- Επικεφαλής ήταν οι Δ. Γρίβας και Κ. Κανάρης.
- Στόχος η αντίσταση στους πεδινούς.

➤ **Άλλοι πολιτικοί σχηματισμοί.**

- Εθνικόν Κομιτάτον: επικεφαλής ήταν ο Ε. Δεληγιώργης.
 - Εκλεκτικοί: εξέχοντες πολιτικοί, λόγιοι, αξιωματικοί με μετριοπαθείς θέσεις.

➤ **Το σύνταγμα του 1864**

- Νέο πολίτευμα ορίστηκε η βασιλευόμενη δημοκρατία.
- Κατοχυρώθηκαν: η λαϊκή κυριαρχία, η άμεση μυστική ψηφοφορία, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταρίζεσθαι.

➤ **Η αρχή της δεδηλωμένης**

- Επέβαλλε να προέρχεται η κυβέρνηση από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία.
- Ο Χ. Τρικούπης πρότεινε την αρχή της δεδηλωμένης και τηνσυγκρότηση δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας.
- Ο βασιλιά υιοθέτησε την πρόταση Τρικούπη.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Βασιλευόμενη δημοκρατία** → Κοινοβουλευτικό δημοκρατικό πολίτευμα στο οποίο αρχηγός του κράτους είναι ο βασιλιάς.

• **Αρχή της λαϊκής κυριαρχίας** → Αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος σύμφωνα με την οποία κάθε εξουσία πηγάζει από το λαό και ασκείται από αντιπροσώπους που εκλέγονται από το λαό (βουλευτές).

• **Συνωμοτικοί κύκλοι** → Ομάδες που δρώντας παρασκηνακά προσπαθούν να επηρεάσουν ή να ανατρέψουν την κυβέρνηση ή το καθεστώς, παραβιάζοντας τη συνταγματική νομιμότητα. Επειδή

πριν την ψήφιση του νέου συντάγματος δεν επιτρεπόταν η δημιουργία νέων κομματικών σχηματισμών (δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνετairίζεσθαι), πολλές φορές οι αντιπολιτευτικοί όμιλοι δημιουργούσαν συνωμοτικούς κύκλους για να εμποδίσουν την ασυδοσία της δυναστείας του Όθωνα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες οι πολιτικές εξελίξεις μετά την εγκατάλειψη της χώρας από τον Όθωνα;

Απ: σελ 77 Οι επαναστάτες ... χρεοκοπήσει.

2. Τι γνωρίζετε για την παράταξη των πεδινών;

Απ: σελ 77 Οι πεδινοί ... μικροκαλλιεργητές.

3. Τι γνωρίζετε για την παράταξη των ορεινών;

Απ: σελ 77 Οι ορεινοί ... πλοιοκτητών.

4. Τι γνωρίζετε για το Εθνικόν Κομιτάτον;

Απ: σελ 77 Το Εθνικόν Κομιτάτον ... αυτοκρατορία.

5. Τι γνωρίζετε για τους Εκλεκτικούς;

Απ: σελ 77 Οι Εκλεκτικοί ... κυβερνήσεις.

6. Πόσα χρόνια χρειάστηκε η Εθνοσυνέλευση για την ψήφιση Συντάγματος;

Απ: σελ 78 Μέσα ... συντάγματος.

7. Ποιο πολίτευμα καθορίστηκε με το σύνταγμα του 1864;

Απ: σελ 78 Ως πολίτευμα ... βιαιοπραγίες.

8. Ποια ασάφεια του συντάγματος του 1864 εκμεταλλεύτηκε ο Γεώργιος και για ποιο σκοπό;

Απ: σελ 79. Παρά την έντονη ... αρεσκειάς του.

9. Τι σήμαινε η αρχή της δεδηλωμένης και ποια η πολιτική σημασίας της;

Απ: σελ 79 Η ιδέα ... τοπίου.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 15 (σελ. 77)

Στο απόσπασμα παρατίθεται η επαναστατική διακήρυξη της 10ης Οκτωβρίου 1862, με την οποία καταργείται η βασιλεία του Όθωνα και προαναγγέλλεται η σύσταση Συντακτικής Συνέλευσης με σκοπό την ψήφιση νέου συντάγματος. Το απόσπασμα δίνει πρόσθετες πληροφορίες για τις συνθήκες υπό τις οποίες έγινε η προκήρυξη των εκλογών του 1862 και μπορούμε να συμπεράνουμε την όξυνση των πνευμάτων εξαιτίας του τρόπου διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Όθωνα. Ωστόσο, η διακήρυξη ότι η νέα συνέλευση είχε και ως έργο την εκλογή νέου ηγεμόνα δείχνει ότι οι προθέσεις των επαναστατών δεν ήταν ακραίες και ότι εθεωρείτο φυσική η παρουσία ξένου ηγεμόνα στην

Παράθεμα αρ. 16 (σελ. 78)

Τα άρθρα του συντάγματος του 1864 που παρατίθενται συμπληρώνουν την ιστορική αφήγηση, αλλά μπορούν ταυτόχρονα να προκαλέσουν συσχετισμούς με προηγούμενες ενότητες που αναφέρονται στις διεκδικήσεις των κομμάτων κατά την οθωνική περίοδο. Στα παρατιθέμενα άρθρα, τα οποία ισχύουν σχεδόν όλα μέχρι σήμερα, κατοχυρώνονται κατά σειρά τα εξής:

- Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρο 10).
- Το δικαίωμα της ελευθεροτυπίας (άρθρο 14).
- Η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 21).
- Η διάκριση των εξουσιών (άρθρα 22, 27, 28).

Παράθεμα αρ. 17 (σελ. 79)

Το παράθεμα ενισχύει το περιεχόμενο της τελευταίας περιόδου της ιστορικής αφήγησης. Στο απόσπασμα του λόγου του, ο Γεώργιος χρησιμοποιεί συγκεκριμένες εκφράσεις οι οποίες σχετίζονται με βασικά συνταγματικά δικαιώματα και αιτιολογούν την απόφασή του να υιοθετήσει την πρόταση του Χ. Τρικούπη για εφαρμογή της αρχής της δεδηλωμένης. Έτσι, αναφέρεται στα δικαιώματα του λαού και το σεβασμό τους, αναγνωρίζοντας την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Αναγνωρίζει επίσης ότι τα καθήκοντα που επιβάλλονται στους βουλευτές πρέπει να αντισταθμίζονται με δικαιώματα. Τέλος, θεωρεί ότι χωρίς την εφαρμογή της αρχής της δεδηλωμένης το πολίτευμα δεν μπορεί να λειτουργήσει ομαλά. Το ύφος του βασιλικού λόγου, για ένα ζήτημα για το οποίο μέχρι τότε υπήρχε σταθερή άρνηση εκ μέρους του Γεωργίου, δηλώνει την απόλυτη εξουσία του βασιλιά κατά την περίοδο αυτή.

Επεξεργασία εικόνων

Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ (σελ. 78)

Η εικόνα αισθητοποιεί το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στις πολιτειακές εξελίξεις κατά την περίοδο 1864-1875, κυρίως στην καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης. Το συνοδευτικό σχόλιο επίσης προσθέτει πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο κυβέρνησε ο Γεώργιος, ο οποίος απέφυγε πολλά από τα πολιτικά σφάλματα που έκανε ο προκάτοχος του Όθων.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και του παραθέματος: α) Να αναφέρετε τους παράγοντες που «ενέχονται» (συνέβαλλαν) στην πολιτική αστάθεια της περιόδου 1863-1875 και να αξιολογήσετε το βαθμό «ευθύνης» τους. β) Να προσδιορίσετε τις

παρατάξεις στις οποίες ανήκαν ο Βούλγαρης και ο Δεληγιώργης και να επισημάνετε τις διαφορές τους.

ΠΗΓΗ

Σ' ολόκληρη την περίοδο 1863-1875 είκοσι δύο κυβερνήσεις θα διαδεχτούν η μια την άλλη στην άσκηση της εξουσίας, μοιραίο επακόλουθο των παρεμβάσεων του θρόνου στην κοινοβουλευτική ζωή, με συνέπεια την απομάκρυνση κυβερνήσεων που διέθεταν την εμπιστοσύνη της Βουλής και τον διορισμό κυβερνήσεων από την κοινοβουλευτική μειοψηφία, παράλληλα προς την καταχρηστική διάλυση της Βουλής. ... Στη νόθευση του πολιτεύματος, παράλληλα με το στέμμα, συντελούσαν και οι κομματάρχες της εποχής με την μικροπολιτική τους. Τα κόμματα που είχαν συμπήξει δεν εκπροσωπούσαν, όπως και στο παρελθόν, ούτε υπηρετούσαν ταξικά συμφέροντα, έχοντας σαν αποκλειστική μέθοδο διασύνδεσης τους με το εκλογικό σώμα την προώθηση ατομικών συμφερόντων συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών. Τα κοινωνικά συμφέροντα της κυρίαρχης πολιτικής ολιγαρχίας ταυτίζονταν, άλλωστε, με τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης από την οποία και προέρχονταν κατά βάση οι πολιτευόμενοι. Ήταν επόμενο οι ηγετικές κοινωνικές ομάδες να μεταχειριστούν τον κοινοβουλευτισμό έτσι ώστε, διατηρώντας την κοινωνικοπολιτική τους υπόσταση, να έχουν τη δυνατότητα του ελέγχου των εκλογικών διαδικασιών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η συμμετοχή των πολιτών (φαινομενικά πλατιά) στη συγκρότηση της κρατικής εξουσίας, στην ουσία παρέμεινε περιορισμένη, αφού εξαρτιόταν από την πολιτική επιρροή, την κοινωνική επιβολή και την ιδεολογική ηγεμονία της άρχουσας τάξης, που εξασφάλιζε κατά κανόνα την ποθητή αντιπροσώπευση της στο κοινοβούλιο. Έτσι ο λαός, αποκλεισμένος απ' τα πρώτα κιόλας χρόνια της επανάστασης από τις πολιτικές διαδικασίες, ήταν αναγκασμένος να ακολουθεί ή να ταυτίζεται με τον εκάστοτε αρχηγό του ισχυρότερου κατά περίπτωση, κόμματος που κι αυτό ήταν εξαρτημένο από τοπικούς κομματικούς παράγοντες.

Ως το 1875, οι ξενοκίνητοι, λόγω της κοινωνικοοικονομικής εξάρτησης του ελλαδικού χώρου, πολιτικοί μηχανισμοί θα ακολουθήσουν και στον εξωτερικό τομέα αντιφατική πολιτική, επηρεασμένοι από τη συναισθηματική πίεση του εθνικού φρονήματος στο εσωτερικό και του ψυχρού πραγματισμού των επιταγών των ξένων συμφερόντων. Οι πολιτικοί αρχηγοί της εποχής (Βούλγαρης, Κουμουνδούρος, Δεληγιώργης και Ζαΐμης) θα υποταχθούν κι αυτοί στην αναγκαστική πορεία μέσα στον δαιδαλώδη χώρο των πολιτικών εφαρμογών που οι «προστάτιδες» Δυνάμεις απαιτούσαν.

Π. Πετρίδη, ό.π., σσ. 59-60

2. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και του παραθέματος: α) Να παρουσιάσετε τις συνθήκες μεταβολής της λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού και να κρίνετε τη συμβολή του Χ. Τρικούπη σ' αυτήν. β) Να τεκμηριώσετε το χαρακτηρισμό του βασιλικού λόγου της 11ης Αυγούστου 1875 από το Σβώλο ως «ιστορικού».

Τίς πταίει

Στο άρθρο «Τίς πταίει» που δημοσιεύτηκε στους «Καιρούς» γράφονται ανάμεσα στα άλλα και τα εξής: «Ας αφεθή να λειτουργήση το πολίτευμα, εν τη βεβαιότητι, ότι εκ της πλειονοψηφίας της βουλής μορφώνεται η κυβέρνησις και ταχέως θα ίδωμεν την Βουλήν συντασσομένων εις δυο κόμματα. Ουδέν των θεμελιωδών ζητημάτων, άτινα εν Γαλλία ή Ιταλία διαιρούσι τους πολιτευομένους εις πολλά κόμματα, έχομεν εν Ελλάδι· τα πολλά κόμματα παρ' ημίν είναι αποτέλεσμα της προσκλήσεως των μειονοψηφιών εις την εξουσίαν» ... Ο Τρικούπης δημοσίευσε και δεύτερο άρθρο στην ίδια εφημερίδα με τον τίτλο «Παρελθόν και ενεστώς». Σ' αυτό εξηγούσε ότι ο Όθων, παρόλο που ήταν ενάρτεος, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την έξωσή του, παραβιάζοντας συνεχώς το Σύνταγμα. Η κρίση κορυφώθηκε ... Ο Γεώργιος κάλεσε τον Τρικούπη και του ανέθεσε να σχηματίσει κυβέρνηση και να διενεργήσει νέες εκλογές, δείχνοντας έτσι ότι είχε επηρεασθεί από την αρθρογραφία του Τρικούπη.

Η καινούργια βουλή συνεδρίασε για πρώτη φορά στις 11 Αυγούστου και άκουσε το λόγο που διάβασε ο βασιλιάς και είχε γράψει το Τρικούπης. ... Η δήλωση αυτή του βασιλιά, για την αρχή της δεδηλωμένης, που τον δέσμευε ηθικά, όχι συνταγματικά, αποτελούσε ουσιαστική κατάργηση του άρθρου 31 («Ο βασιλεύς διορίζει και παύει τους υπουργούς αυτού») και του άρθρου 37, σε ό,τι αφορούσε το δικαίωμά του να διαλύει τη βουλή. Γιατί, αφού δε θα είχε το δικαίωμα να διαλέγει τους υπουργούς του, αλλά θα ήταν υποχρεωμένος να διορίζει όποιους του υποδείκνυε η βουλή, η συμμετοχή του στο σχηματισμό της κυβερνήσεως θα ήταν τελείως τυπική. Θα περιοριζόταν να διαπιστώσει ποιος αρχηγός είχε την πλειοψηφία στη βουλή και σ' αυτόν θα ανέθετε το σχηματισμό κυβερνήσεως. Και αφού η κυβέρνηση θα έπρεπε να έχει τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βουλευτών, δε διέθετε δυνατότητα διαλύσεως της βουλής χωρίς την συγκατάθεση της πλειοψηφίας. Ο Σ. Σβώλος χαρακτηρίζει το βασιλικό λόγο της 11ης Αυγούστου 1875 ως «ιστορικόν», γιατί με αυτόν ο Τρικούπης πρόβαλε το πρότυπο της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας έτσι, που θα μπορούσε να αποτελέσει την εποχή εκείνη ιδανικό για τις κοινοβουλευτικές χώρες της Ευρώπης. Δεν αρκέστηκε να υποστηρίξει ότι ο «κοινοβουλευτισμός δεν ήταν μόνον σύστημα πολιτικής ευθύνης των υπουργών, αλλά σύστημα ουσιαστικής ασκήσεως της εκτελεστικής εξουσίας υπό της πλειονοψηφίας της βουλής, χρησιμοποιούσης την κυβέρνησιν ως επιτροπήν της», αλλά και εισηγήθηκε να καθιερώσει η ευρεία εκλογική περιφέρεια και η αναλογική αντιπροσωπεία, να ορισθεί η ποινική ευθύνη των υπουργών. Κατά τον Σβώλο, «αι ιδέαι αύται του μεγάλου πολιτικού ευρίσκοντο εις επαφήν και προς την κοινήν γνώμην του τότε πολιτικού κόσμου, ως αποδεικνύει και η συζήτησις επί της απαντήσεως εις τον λόγον του θρόνου, καθ' ην ετονίσθη ότι η «αναγνώρισις» των προνομίων της βουλής και η καθιέρωσις του κοινοβουλευτισμού απετέλουν εφαρμογήν του

«πνεύματος του γράμματος του συντάγματος», ην είχαν ενόρκως υποσχεθή ο βασιλεύς» [...]

Οι μεταρρυθμίσεις που καθιέρωνε ο νέος νόμος, εκτός από τη σύντμηση του χρόνου ψηφοφορίας σε μια μέρα (που άρχιζε την ώρα της ανατολής και έληγε την ώρα της δύσεως του ηλίου) ήταν οι ακόλουθες: 1) Ο δημότης δε χρειαζόταν πια να έχει κάποια ιδιοκτησία ή να ασκεί κάποιο επάγγελμα ή επιτήδευμα για να έχει το δικαίωμα να ψηφίσει. Αρκούσε να έχει συμπληρώσει το 21ο έτος της ηλικίας του. 2) Ο εκλόγιμος δεν χρειαζόταν να έχει «εν τη επαρχία αφ' ης εκλέγεται ακίνητόν τινα ιδιοκτησίαν»· αρκούσε να είναι πολίτης Έλληνας, τριάντα χρόνων, που γεννήθηκε ή ήταν εγκαταστημένος επί δυο χρόνια στην επαρχία που εκλεγόταν. 3) Οι εκλογικοί κατάλογοι που χρησιμοποιούνταν ως τη μέρα που δημοσιεύθηκε ο νόμος ακυρώθηκαν. Νέοι κατάλογοι θα συντάσσονταν. Η δικαστική εξουσία θα παρακολουθούσε τη σύνταξη και την αναθεώρησή τους. 4) Αντιπρόσωποι της δικαστικής εξουσίας θα επόπτευαν τη διαδικασία της ψηφοφορίας και θα εξασφάλιζαν τη γνησιότητα του αποτελέσματος. 5) Βαριές ποινές ορίσθηκαν για τους εκλογικούς παραβάτες. 6) Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανακήρυξη κάποιου ως υποψηφίου ήταν η πληρωμή των εξόδων της κάλπης.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ', σσ. 293-4

1. Η εδραίωση του δικομματισμού

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ **Εγκαθίδρυση του δικομματισμού.**

- Το 1884 τα κόμματα του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη έλεγχαν το 92,2% του κοινοβουλίου.
- Θεμελιώθηκε έτσι ο δικομματισμός.

➤ **Τρικουπικό κόμμα.**

• Προέβλεπε: συγκρότηση κράτους δικαίου, εξορθολογισμό στη διοίκηση, καθορισμό των προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων, ανάπτυξη της οικονομίας, ενίσχυση της γεωργίας, βελτίωση της άμυνας, υποδομή συγκοινωνιακού δικτύου.

• Μέτρα για την υλοποίησή του: έγιναν οργανωτικές μεταβολές, επιδιώχθηκε βελτίωση των οικονομικών, παρέχονταν κίνητρα για επενδύσεις.

• Αποτελέσματα: η εξάντληση των φορολογουμένων, επιβάρυνση του προϋπολογισμού, η πτώχευση του κράτους.

➤ **Μετάβαση από το κράτος – εργοδότη στον εκχρηματισμό της οικονομίας.**

- Ως το 1870 το κράτος εξασφάλιζε θέσεις εργασίας, κοινωνική ανέλιξη, εισόδημα.
- Δημιουργούνται νέα κοινωνικά στρώματα μετά τον εκχρηματισμό της οικονομίας.

➤ **Διαφορές δηλιγιαννικού- τρικουπικού κόμματος.**

• Δηλιγιαννικό κόμμα: απέρριψε τον χωρισμό των εξουσιών, πρόβαλλε αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης, κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης, απεχθάνονταν το τυχοδιωκτικό χρηματιστικό κεφάλαιο, αργή οικονομική ανάπτυξη, επέκρινε τον εκσυγχρονισμό, χορήγηση γης σε αγρότες.

• Τρικουπικό κόμμα: το κράτος μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης, συγκρότηση κράτους δικαίου, αύξηση φόρων και σύναψη δανείων, καθορισμός των προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων, βελτίωση της οικονομίας μέσω της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, εκσυγχρονισμός στα εδάφη της Θεσσαλίας, υποστήριζε τους μεγαλογαιοκτήμονες.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Κράτος δικαίου** → Το κράτος δικαίου είναι αποτέλεσμα των προσπαθειών της αστικής τάξης του 19ου αιώνα να περιορίσει την αυθαιρεσία της μοναρχικής εξουσίας και να διασφαλίσει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών, γραμμένα σε ένα Σύνταγμα. Το κράτος δικαίου δημιουργείται με την ψήφιση συντάγματος, βάσει του οποίου κατοχυρώνεται το δικαίωμα του λαού να εκλέγει τους αντιπροσώπους του (βουλευτές) και αυτοί να ψηφίζουν τους νόμους, στους οποίους

υπακούουν όλα τα κρατικά όργανα. Συγκεκριμένα το κράτος δικαίου κατοχυρώνει ότι : α) Κάθε πράξη οποιουδήποτε οργάνου της εξουσίας πρέπει να προβλέπεται από το Σύνταγμα και το νόμο (αρχή της νομιμότητας). Οποιαδήποτε απόφαση παίρνει ένας υπουργός ή όποιος κρατικός λειτουργός και κρατική υπηρεσία πρέπει να είναι σύμφωνες με το νόμο, β) Προστατεύονται θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών (πχ ελευθερία σκέψης, απαγόρευση δουλειάς κ.α.), γ) Οι δικαστικοί λειτουργοί ανεξαρτητοποιούνται από την επιρροή των άλλων κρατικών οργάνων. [Η αναφορά στο «κράτος δικαίου» γίνεται και στις σελίδες : 64 → θέση του αγγλικού κόμματος υπό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο/ 73 → στην αποτίμηση του συντάγματος του 1844]

- **Εκχρηματισμός της οικονομίας**→ η κυριαρχία του χρήματος είτε στη φυσική του μορφή είτε μέσω του πιστωτικού συστήματος (τράπεζες) στις συναλλαγές. Με βάση τον εκχρηματισμό αυξάνονται γρήγορα και θεαματικά οι οικονομικές δραστηριότητες του κράτους.

- **Κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης**→ Κράτος που στηρίζει με την κοινωνική και οικονομική πολιτική του τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα.

- **Χρηματιστικό κεφάλαιο**→ Βιομηχανικό και τραπεζικό κεφάλαιο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιο το πρόγραμμα και οι θέσεις του τρικουπικού κόμματος;

Απ. Σελ. 80-81 Το τρικουπικό κόμμα ... χώρας.

& Ο Τρικούπης θεωρούσε ... με κάθε κόστος

& Στη Θεσσαλία ... μεγαλογαιοκτήμονες.

2. Ποια μέσα μετέλθε το τρικουπικό κόμμα για την υλοποίηση του προγράμματός του και ποιες οι συνέπειες;

Απ. Σελ. 80 Για την υλοποίηση ... πτώχευση.

3. Ποιες διαφορετικές αντιλήψεις αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα για το οικονομικό ρόλο του κράτους;

Απ. Σελ. 80 Μέχρι τη δεκαετία του 1870 ... δημοσίων θέσεων.

4. Ποιο το πρόγραμμα και οι θέσεις του δηλιγιαννικού κόμματος;

Απ. Σελ. 81 Οι αντίθετοι με την πολιτική του Τρικούπη ... παραγωγικές δραστηριότητες. (Στην απάντηση αποφεύγονται τα χωρία που αναφέρονται στις θέσεις του τρικουπικού κόμματος).

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 18 (σελ. 80)

Στο παράθεμα δίνεται ο ορισμός της έννοιας του κράτους δικαίου, ως συμπληρωματική πληροφορία και επεξήγηση του όρου που χρησιμοποιείται στην ιστορική αφήγηση. Ο ορισμός αυτός

δημιουργεί πρόβλημα κατανόησης αλλά και ερμηνείας. Κράτος δικαίου, σύμφωνα με τον ορισμό, είναι εκείνο στο οποίο λειτουργούν οι θεσμοί και οι νόμοι που έχουν θεσπιστεί από το κράτος. Ο ορισμός έχει εφαρμογή μόνο στα σύγχρονα κράτη, στα οποία οι θεσμοί και η οργάνωσή τους στηρίζονται στην ύπαρξη συντάγματος.

Επεξεργασία εικόνων

Ο Χαρίλαος Τρικούπης (σελ. 81)

Η εικόνα λειτουργεί με απλό, εποπτικό τρόπο ως συμπλήρωμα της ιστορικής αφήγησης, η οποία αναφέρεται στη δράση του Χαρίλαου Τρικούπη. Το περιεχόμενο των συνοδευτικών σχολίων αφορά ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του προγράμματος και της πολιτικής του. Αναφέρεται στον εκσυγχρονισμό που επιχείρησε, στις μεταρρυθμιστικές του προσπάθειες και στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας.

Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης (σελ. 81)

Η εικόνα λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο, όπως αυτή του Χαρίλαου Τρικούπη, ως συμπλήρωμα της ιστορικής αφήγησης. Τα συνοδευτικά σχόλια όμως είναι περιορισμένα, όπως και οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στην ιστορική αφήγηση. Ενδιαφέρουσα είναι η τοποθέτηση των εικόνων στην ίδια σελίδα του σχολικού βιβλίου, και μάλιστα με τρόπο που οι δύο πολιτικοί αρχηγοί να έρχονται αντιμέτωποι, όπως ακριβώς συνέβαινε και στην πραγματικότητα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Λαμβάνοντας υπόψη το παρακάτω κείμενο και τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να αναφέρετε τα στοιχεία της πολιτικής του Χ. Τρικούπη και των αντιπάλων του που αιτιολογούν το χαρακτηρισμό του μεν Χ. Τρικούπη ως «πλουτοκράτη», των δε αντιπάλων του ως «αρχομανών».

ΠΗΓΗ

Τα δυο κόμματα

Χαρακτηριστική είναι η ονομασία των δύο κομμάτων: ο Τρικούπης είχε το «Νεωτερικό» κόμμα, ενώ ο Δηλιγιάννης το «Εθνικό». Για τον Τρικούπη, νεωτερισμός ήταν η διάκριση των εξουσιών και η ανάπτυξη της ιδιωτικής κοινωνίας μέχρι την αυτονόμησή της. Για τους αντιπάλους του, «εθνική» ήταν αυτή καθαυτή η ανάπτυξη του ανάμικτου «κρατικό-κοινωνικού» συγκροτήματος, μέσα στο οποίο έδρευαν αναπόσπαστα και τα ιδιωτικά συμφέροντα. Έτσι ο αγώνας μεταξύ των δυο παρατάξεων αναφερόταν πρώτιστα στη χρήση της κρατικής μηχανής, και γι' αυτό ήταν κατευθείαν πολιτικός. Από τα δύο πολιτικά προγράμματα, του Τρικούπη ήταν περισσότερο εντοπισμένο

κοινωνικά: εξυπηρέτηση του μεγάλου ιδιωτικού κεφαλαίου στην πορεία για την αστικοποίηση και τον εξευρωπαϊσμό των κοινωνικών σχέσεων. Οι επιδιώξεις του Δηλιγιάννη ήταν λιγότερο χρωματισμένες ταξικά, πράγμα που επέτρεπε τη συνύπαρξη στον ίδιο χώρο «όλων των δυσαρεστημένων, από την άκρα δεξιά ως την άκρα αριστερά». Κοινός παρανομαστής μέσα στο δηλιγιαννικό συνονθύλευμα ήταν η άρνηση του χωρισμού των εξουσιών. Κεντρικός στόχος του αντιτρικουπισμού ήταν όχι ο μερισμός, αλλά η συγκέντρωση των εξουσιών και η διεύθυνσή τους από την πολιτική. Χαρακτηριστικό του Τρικούπη ήταν το πάθος για την οικονομική ανάπτυξη, ενώ των αντιπάλων του το πάθος για την αναρρίχηση στα δημόσια αξιώματα και για την κυριαρχία της πολιτικής εξουσίας πάνω στην οικονομική. Έτσι, ο Τρικούπης κατηγορήθηκε σαν «πλουτοκράτης», ενώ οι αντίπαλοί του σαν «αρχομανής». Στην ολιγαρχία του πλούτου αντιτάχθηκε η ολιγαρχία της πολιτικής ζωής. Η πρώτη χειραγωγήθηκε από τους κεφαλαιούχους, ενώ η δεύτερη από το πνεύμα του μικροαστισμού και του λαϊκισμού. Μέσα στο δηλιγιαννικό στρατόπεδο βρέθηκαν επίσης και οι προερχόμενοι από τα παλαιά «τζάκια» και τον κοτζαμπασισμό. Όμως, τα παλιά αυτά στρώματα είχαν ξεπέσει οριστικά. Τους ήταν αδύνατο πια να λειτουργήσουν «οπισθοδρομικά» σαν μια «φεουδαρχική αντίδραση». Αντίθετα, η πολιτική τους παρουσία πήρε αναπότρεπτα τη μορφή της «αρχομανίας», της «θεσιθηρίας», της δημοσιοϋπαλληλίας (μιας «φατριαστικής υπαλληλίας», όπως την χαρακτήρισε ο ίδιος ο Τρικούπης). Έτσι, ο παλιός κοτζαμπασισμός εμφανίστηκε με τη μορφή του εκσυγχρονισμένου μικροαστισμού και λαϊκισμού. Οι μεταβολές της ελληνικής κοινωνίας μετά το 1860 ήταν μεγάλες και οριστικές: στο εξής το βασικό δίλημμα δεν ήταν πια αν η Ελλάδα θα πήγαινε προς τα εμπρός προς τα πίσω, αλλά αν θα ακολουθούσε το δρόμο της αναπτύξεως του κεφαλαίου ή την προοπτική του μικροαστισμού. Το κράτος, για τον Τρικούπη, ήταν ένα εργαλείο για την οικονομική ανάπτυξη, ενώ για το Δηλιγιάννη ήταν ένας αντικειμενικός στόχος. Ο Τρικούπης απέβλεπε στο να χρησιμοποιήσει το κράτος, ενώ ο Δηλιγιάννης στο να το κατακτήσει. Έτσι, ο κρατικός παρεμβατισμός στην οικονομική και κοινωνική ζωή ήταν επιδίωξη παροδική για τον ένα, μονιμότερη για τον άλλο.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΑ', σ. 22

2. Απέναντι στο εκσυγχρονιστικό κράτος του Χ. Τρικούπη αντιπαρατίθεται το κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης του Θ. Δηλιγιάννη. Να σχολιάσετε την παραπάνω άποψη λαμβάνοντας υπόψη σας τις πηγές και το κείμενο του βιβλίου σας.

ΠΗΓΗ 1

Στην ουσία, ο Τρικούπης εκπροσωπούσε τον εξευρωπαϊσμό της πολιτικής ζωής, ενώ ο Δηλιγιάννης την παραδοσιακή λειτουργία της. Ο Τρικούπης πίστευε ότι το κράτος χρειαζόταν πολιτική και οικονομική ανόρθωση, πριν γίνει λόγος για εμπλοκή σε αλυτρωτικές περιπέτειες. Γι' αυτό και επεδίωξε να καταστήσει τη χώρα διεθνώς αξιόπιστη, να ενθαρρύνει την έναρξη της

εκβιομηχάνισης, να βελτιώσει τις επικοινωνίες με την κατασκευή σιδηροδρόμων και την διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου, και να εκσυγχρονίσει το στρατό και το ναυτικό. Ωστόσο, ένα τέτοιο πρόγραμμα ήταν δαπανηρό και συνεπαγόταν αυξημένη φορολογία. Αυτό πρόσφερε εύκολο στόχο στο δημοφιλή και δημαγωγό Δηλιγιάννη, ο οποίος δεν είχε πρόβλημα να δηλώνει ότι ήταν αντίθετος προς οτιδήποτε υποστήριζε ο Τρικούπης. Η επιδεικτική λαϊκιστική ρητορεία του Δηλιγιάννη και η φλογερή προάσπιση μιας «Μεγαλύτερης Ελλάδας», χωρίς αμφιβολία εξέφραζε πιο πιστά τους ενθουσιασμούς και τους μύχιους πόθους του απλού πολίτη από τα αυστηρά μεταρρυθμιστικά προγράμματα του Τρικούπη. Οι παράτολμες όμως πολιτικές επιλογές του Δηλιγιάννη, στις περιόδους που ήταν στην εξουσία, δεν μπορούσαν παρά να θέσουν σε δοκιμασία την ήδη εξασθενημένη οικονομία, όπως συνέβη με τη θνησιγενή κινητοποίηση στη διάρκεια της βουλγαρικής κρίσης του 1885, η οποία κατέληξε στον αποκλεισμό της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Επιπλέον, η φιλοπολεμική του πολιτική έμελλε να καταλήξει σε ήττα το 1897, στη διάρκεια του καταστροφικού πολέμου των τριάντα ημερών με την Τουρκία.

R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας 1770-1990*.

ΠΗΓΗ 2

Οι φόροι που είχε αναγκασθεί να επιβάλει ο Τρικούπης, καθώς και τα δάνεια που είχε συνάψει για να φέρει σε πέρας το μεγαλόπνοο έργο του, είχαν προκαλέσει τη δυσφορία ενός μεγάλου μέρους του λαού. Τη δυσφορία αυτή τη καλλιέργησε με δημαγωγικό τρόπο η αντιπολίτευση που του κόλλησε και το επίθετο «φορομήχτης». Έτσι ο αρχηγός της Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ανταποκρινόμενος στις επιθυμίες του λαού και υποσχόμενος να κυβερνήσει χωρίς την επιβολή νέων φόρων και χωρίς τη σύναψη νέων δανείων, κατορθώνει να τον ανατρέψει στις 7 Απριλίου 1885.

Απ. Βακαλόπουλου, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 51991, σ. 310

3. Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα, να παρουσιάσετε: α) τις αντιλήψεις του Χ. Τρικούπη όσον αφορά το κράτος, τη διοίκηση και την οικονομία, αντιπαραβάλλοντάς τες με τις αντίστοιχες του πολιτικού του αντιπάλου Θ. Δηλιγιάννη. β) τις προσπάθειες που κατέβαλλε ο Χ. Τρικούπης, ως πρωθυπουργός, για την υλοποίηση αυτών των αντιλήψεων.

ΠΗΓΗ 1

[...] Η νέα Βουλή άρχισε τις εργασίες της στις 26 Φλεβάρη 1882 [...]. Ο νέος πρωθυπουργός [Χαρίλαος Τρικούπης] στον προγραμματικό του λόγο είπε: [...] «Τὸ πρόγραμμα ἡμῶν [...] ζητεῖ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ τόπου. Ἡ κοινωνία ζητεῖ φραγμοὺς κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς κυβερνήσεως, κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν παντός ἰσχύοντος, κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Βουλῆς. Ὅ,τι πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν σήμερον εἶναι οὐχὶ ἐπίδειξις πλαστοῦ ἰσοζυγίου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν σήμερον ἐν τῇ πολιτικῇ τοῦ κράτους τὴν ὁδόν, ἣτις θέλει φέρει εἰς τὸ ἰσοζύγιον, ἐὰν ἐμμείνωμεν ἀκραδάντως ἐν αὐτῇ.

Ὁφείλομεν ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν οἰκονομικῶν νὰ ἐπιζητήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ὅσον [δυνατόν] ἐλαττώσεως τῶν δαπανῶν, ἐπιτρεπούσης ὅμως πλήρη τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶν πόρων τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῶν πόρων τοῦ κράτους. Διὰ τοῦτο πᾶσα θυσία, τὴν ὁποίαν ἠθέλομεν ζητήσει παρὰ τῆς Βουλῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνισχύσεως τῶν βιομηχανικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου, τῆς συγκοινωνίας καὶ πάντων δι' ὧν προάγεται ἡ ὑλικὴ δύναμις, θέλει ψηφισθῇ...»

Γ. Κορδάτου, Μεγάλη Ἱστορία της Ελλάδας, τ. XII, σ.382, στο Κ.Ε.Ε., Αξιολόγηση των μαθητῶν στο μάθημα Θέματα Νεοελληνικῆς Ἱστορίας, τχ. Πρώτο, Αθήνα 1999, σσ. 55-56.

ΠΗΓΗ 2

[...] Το δημοσιονομικὸ πρόγραμμα του Δηλιγιάννη μπορεί να συνοψισθεῖ σε δύο βασικὲς κατευθυντήριες ιδέες: Ἡ πρώτη [...] επαναλαμβάνεται σε ὅλα τα προεκλογικὰ καὶ μετεκλογικὰ προγράμματα του δηλιγιαννισμού τῆς εικοσαετίας 1885-1905: οικονομία στις δημόσιες δαπάνες, που θα προκαλέσει ἐλάττωση τῆς φορολογικῆς επιβαρύνσεως καὶ θα αποτελέσει κίνητρο για τὴ σταδιακὴ, φυσικὴ, αὐξηση τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς ἀπὸ ὅλους τοὺς παράγοντες τοῦ ενεργοῦ οἰκονομικὰ πληθυσμοῦ. Ἡ δεύτερη, ἡ ἐννοια τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, που ἀναπτύσσει τὶς δυνατότητές τῆς κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς κρατικῆς πολιτικῆς λιτότητας καὶ στον τομέα τῶν κρατικῶν δαπανῶν, ἀλλὰ καὶ στο φορολογικὸν τομέα, σε τρόπο ὥστε τὸ κοινωνικὸν σῶμα, χωρὶς ταξικὲς διακρίσεις, νὰ βρίσκεται σε στενὴ συνεργασία με τὸ κράτος, εἶναι μιὰ καινούργια ιδέα. [...]

Ἱστορία του Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Νεώτερος Ἑλληνισμός ἀπὸ τὸ 1881 ὡς τὸ 1913, τ. ΙΔ', Ἐκδοτικὴ Αθηνῶν, Αθήνα 20002, σ.181.

ΠΗΓΗ 3

[...] Για τὴν κατασκευὴ τῶν σιδηροδρόμων τὸ κράτος διέθεσε συνολικὰ τὸ 68% τῶν ἀναγκαίων πόρων ἀπὸ δάνεια, ἀπὸ τα ὁποῖα πάλι τὸ 74% ἀντλήθηκε ἀπὸ τὶς διεθνεῖς χρηματαγορές. [...] Αὐτὴ ἡ οικονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μιὰ ἀυξανόμενη καὶ για τα ἑλληνικὰ δεδομένα ἀσυνήθιστα υψηλὴ ἐπιβάρυνση τῶν φορολογουμένων.

[...] Ὅσο για τὴ φορολογικὴ δικαιοσύνη πρέπει νὰ διαπιστώσουμε ὅτι τα μερίσματα τῶν μετοχῶν δὲν ἐπιβαρύνονταν καθόλου, ἐνῶ ἄλλα ἐσοδα ἀπὸ κεφάλαιο καθὼς καὶ τα κέρδη τῶν τραπεζῶν φορολογούνταν ἐλάχιστα, για νὰ ὑπάρχουν κίνητρα για μεταφορὰ κεφαλαίων στην Ελλάδα. Τα φορολογικὰ βάρη ἔφεραν οἱ καταναλωτὲς μέσω τῶν ἐμμεσῶν φόρων [...]. Σε αὐτὰ προστίθενταν οἱ δασμοὶ που ἐπιβάλλονταν κυρίως με εἰσπρακτικὰ κριτήρια. Τὸ ποσοστὸ τῶν ἐμμεσῶν φόρων στα δημόσια ἐσοδα αὐξήθηκε πάντως ἀπὸ 50% τὸ 1863 σε 68% τὸ 1890, ἐνῶ τὸ ποσοστὸ τῶν ἐσόδων ἀπὸ τὴ φορολόγηση ἀγροτικῶν προϊόντων μειώθηκε στο ἴδιο διάστημα ἀπὸ 48% σε 22%.

Gunnar Hering, Τα πολιτικὰ κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, μτφ. Θ. Παρασκευόπουλος, τ. Α', Αθήνα 2006, σσ. 572-574

2. Η οργάνωση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ **Η νέα φυσιογνωμία των κομμάτων το 1880**

- Τα κόμματα ήταν αρκετά συγκροτημένα.
- Επιβίωναν και μετά τον θάνατο του ηγέτη τους.

➤ **Η οργάνωση των κομμάτων – κομματική βάση**

- Επικρατούσαν οι οικογενειοκρατία, οι πελατειακές σχέσεις, η εξαγορά ψήφων.
- Τα κριτήρια των εκλογέων ήταν: η πολιτική των κομμάτων, οι επιδράσεις κατά περιοχές, τα τοπικά συμφέροντα.

➤ **Οι νέοι υποψήφιοι**

- Η επιλογή των νέων βουλευτών γίνονταν με βάση τον τοπικό κύκλο οπαδών.

➤ **Το εκλογικό σύστημα**

- Οι εκλογείς μπορούσαν να ψηφίζουν πολλά κόμματα αλλά η συνήθεια αυτή περιορίστηκε.
- Το 1890 ψηφίζαν με βάση την πολιτική – κομματική τοποθέτηση.
- Περιορίστηκε η εκλογή ανεξάρτητων πολιτευτών.

➤ **Η προέλευση των κομματικών στελεχών**

- Οι υποψήφιοι προέρχονταν από μεσαία ή ανώτερα κοινωνικά στρώματα ενώ τα κομματικά μέλη από τα κατώτερα.

➤ **Η οργάνωση των κομμάτων**

- Οργάνωση υπήρχε μόνο σε επίπεδο ηγεσίας.
- Η κοινοβουλευτική ομάδα είχε μεγάλη αξία και ασκούσε πίεση στην ηγεσία.

➤ **Η προέλευση των ψηφοφόρων**

- Παύει ο εξαναγκασμός των εκλογέων.
- Ο κανόνας παραβιάζεται από φανατισμένους οπαδούς.
- Η πατρωνία εξακολουθεί να αποτελεί συχνό φαινόμενο.

➤ **Τελικές διαπιστώσεις. Κόμματα μη ταξικά**

• Οι κοινωνικές και οικονομικές αντιθέσεις αμβλύνθηκαν μέσω των πελατειακών σχέσεων και της κοινωνικής κινητικότητας.

- Τα δύο μεγάλα κόμματα δεν έδιναν κοινωνικό – ταξικό στίγμα.
- Η πολιτική ελίτ αυτονομείται από την κοινωνία.
- Όλα τα κόμματα απευθύνονταν στους αγρότες.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Βάση των κομμάτων**→ Οι υποστηρικτές, οι οπαδοί των κομμάτων.

- **Σχετική αυτονομία της πολιτικής ελίτ**→ Πολιτικοί που δεν εκπροσωπούσαν οπωσδήποτε συγκεκριμένα πολιτικά ή και κοινωνικά συμφέροντα. Είχαν αποκτήσει ένα είδος ανεξαρτησίας από το εκλογικό σώμα και ενδιαφέρονταν κυρίως να διατηρήσουν την παραμονή τους στην εξουσία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο θάνατος του ηγέτη ενός κόμματος δε σήμαινε αναγκαστικά και τη διάλυσή του στα τέλη του 19ου αιώνα;

Απ: σελ 82 Στη δεκαετία ... που ακολουθούσε.

2. Ποια κριτήρια έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση των οπαδών των κομμάτων στα τέλη του 19ου αιώνα;

Απ:σελ82 Η βάση ... ομάδας.

3. Τι έπαιζε ρόλο για την επιλογή των υποψήφιων βουλευτών από το κόμμα;

Απ: σελ 82 Για την επιλογή ... εξυπηρετήσεις.

4. Ποιες οι συνέπειες του φαινομένου που παρουσιάζεται μετά το 1882 οι εκλογείς να ψηφίζουν με κομματικά κριτήρια;

Απ: σελ 82 – 83 Μολαταύτα ... δημόσια ζωή.

5. Ποια η κοινωνική προέλευση των βουλευτών και των κομματικών μελών;

Απ: σελ84 Οι υποψήφιοι ... στρώματα.

6. Πόσο σημαντική ήταν η θέση των βουλευτών στο κόμμα και γιατί;

Απ: σελ 84 Η οργάνωση των κομμάτων ... περιφέρειας.

7. Ποιες μεθόδους μετέρχονταν οι κυβερνήσεις για να πείσουν τους εκλογείς στα τέλη του 19ου αιώνα;

Απ: σελ 84 Σε αντίθεση ... φαινόμενο.

8. Γιατί δεν προέκυψαν ταξικά κόμματα στην Ελλάδα κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα;

Απ: σελ 84 Αντίθετα ... πληθυσμού.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 19 (σελ. 83)

Το παράθεμα αναφέρεται στη διαδικασία της ψηφοφορίας με σφαιρίδια, επεξηγώντας και διευκρινίζοντας το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης. Χρήσιμο είναι να συγκριθεί ο τρόπος αυτός της ψηφοφορίας με εκείνον που ισχύει σήμερα. Ένα πρώτο συμπέρασμα είναι ότι ο τρόπος αυτός επιβαλλόταν από το γεγονός ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο δεν ψηφίζονταν κόμματα, αλλά υποψήφιοι. Η χρησιμοποίηση σφαιριδίων και όχι ψηφοδελτίων είχε επικρατήσει λόγω της ύπαρξης

μεγάλου ποσοστού αναλφάβητων. Πάντως, η έλλειψη εκλογικών βιβλιαρίων κατά την εποχή αυτή δημιουργούσε προβλήματα διπλοψηφιών. Το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε από τον Γ. Θεοτόκη το 1907.

Επεξεργασία εικόνων

Χαρακτηριστική γελοιογραφία της εποχής (σελ. 82)

Η γελοιογραφία δημοσιεύθηκε στο *Νέο Αριστοφάνη*, σατιρικό έντυπο της εποχής, και καυτηριάζει τον τρόπο άσκησης της εξουσίας και από τα δύο μεγάλα κόμματα. Εικονίζεται στο κέντρο η Ελλάδα, ογκώδης και επιβλητική, να επιπλήττει με τον ίδιο τρόπο και τους δύο αρχηγούς. Η εικόνα σχετίζεται με το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης της σελ. 87 (όλα αυτά οδήγησαν σε κρίση της εμπιστοσύνης προς τα κόμματα συλλήβδην, οι άνθρωποι πίστευαν ότι οι θεσμοί και τα κόμματα δεν ήταν ικανά να υλοποιήσουν τις επιθυμίες τους) και επιβεβαιώνει την απογοήτευση της κοινής γνώμης προς την κυβερνητική πολιτική των δύο κομμάτων.

Ο τρόπος εκλογής με σφαιρίδια (σελ. 83)

Η εικόνα αποτελεί γελοιογραφία για τις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1915 και παρουσιάζει τους αντιπάλους της εποχής, τον Δ. Γούναρη και τον Ε. Βενιζέλο, να κρατούν την κάλπη, στην οποία η προσωποποίηση του ελληνικού λαού είναι έτοιμη να ρίξει το σφαιρίδιο. Στο κέντρο παριστάνεται η προσωποποίηση του πολέμου, που βρισκόταν τότε σε εξέλιξη. Η εικόνα έχει επιλεγεί για να αισθητοποιηθεί η διαδικασία εκλογής με τη χρησιμοποίηση σφαιριδίων και συμβάλλει τόσο στην κατανόηση της ιστορικής αφήγησης όσο και στην κατανόηση του παραθέματος με αριθμό 19 (*Η διαδικασία της ψηφοφορίας*), που αναφέρεται με λεπτομέρειες στον τρόπο άσκησης του εκλογικού δικαιώματος πριν από την καθιέρωση των εκλογικών βιβλιαρίων.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Τράπεζα Θεμάτων (28591)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τις ιστορικές πηγές που σας δίνονται:

α. να περιγράψετε τον τρόπο με τον οποίο ήταν οργανωμένη η βάση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα (μονάδες 13) και

β. να αναφερθείτε στην οικονομικοκοινωνική προέλευση των υποψήφιων βουλευτών και στα κριτήρια με τα οποία γίνονταν η επιλογή τους από τα κόμματα. (μονάδες 12)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Η κομματική πειθαρχία που προσπάθησε να επιβάλει ο Τρικούπης στην κοινοβουλευτική ομάδα, επικεφαλής της οποίας βρισκόταν ο ίδιος, ήταν βέβαια αξιοσημείωτη, οφειλόταν όμως κυρίως στον αυταρχικό χαρακτήρα του και στο πολιτικό του κύρος. Ακόμα και στο ίδιο το τρικουπικό κόμμα δεν προβλεπόταν κανένα κομματικό όργανο. [...] όλα τα κόμματα ήταν άμορφοι και άτυποι μηχανισμοί χωρίς πρόβλεψη τυπικών διαδικασιών για τη λήψη αποφάσεων. [...] Μόνος ο αρχηγός του κόμματος αποφάσιζε, και η επιβολή της θελήσεώς του ήταν συνάρτηση της συγκεκριμένης ισορροπίας δυνάμεων. Η κομματική πειθαρχία, που πρώτη φορά μπαίνει σαν πρόβλημα, δεν είναι παρά η προσπάθεια της μειώσεως της δυνατότητας της βουλής να ελέγχει, να κωλυσιεργεί, να προτείνει, να μεταβάλλει την πολιτική επιλογή της κυβερνήσεως και γενικότερα τους περιορισμούς της βουλευτοκρατίας.

Τσουκαλάς, Κ., «Πολιτική των κυβερνήσεων και προβλήματα από το 1881 ως το 1895», ΙΕΕ, τ. ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 42-43. (διασκευή)

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Εξαρτήσεις κάθε είδους και πελατειακές σχέσεις επιδρούσαν στη δυνατότητα των πολιτικών τοπικής εμβέλειας να διαμορφώσουν ένα σώμα προσωπικών οπαδών και επομένως να αναδειχτούν υποψήφιοι. Φοροεισπράκτορες, δήμαρχοι και άνθρωποι στους οποίους ανέθεταν τις κρατικές παραγγελίες είχαν, όπως φαίνεται, πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες· εξάλλου και γιατροί, δικηγόροι και, φυσικά, ήδη εκλεγμένοι Βουλευτές μπορούσαν επίσης να δεσμεύσουν ψηφοφόρους [...]. Στις συζητήσεις της δεκαετίας του 1890 για την ανάδειξη υποψηφίων σωρεύονται οι ενδείξεις ότι η εκλογή του ενός ή του άλλου πολιτικού, ο οποίος ασκούσε παλαιότερα επιρροή, εξαρτάται από το αν θα διακήρυσσε δημοσίως την κομματική του επιλογή.

Hering, G., Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, τ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, σ. 634.

2. Βασιζόμενοι στα ακόλουθα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις να παρουσιάσετε

α) τα κριτήρια με βάση τα οποία επέλεξαν τα κόμματα τους υποψηφίους βουλευτές τους κατά το τελευταίο του 19ου αιώνα β) τους παράγοντες που εμπόδισαν την εμφάνιση ταξικών κομμάτων στην ελληνική πολιτική σκηνή την ίδια περίοδο και γ) τις προσπάθειες του Τρικούπη για καταπολέμηση των πελατειακών σχέσεων και τα αποτελέσματα της προσπάθειας αυτής.

ΠΗΓΗ 1

Εξαρτήσεις κάθε είδους και πελατειακές σχέσεις επιδρούσαν στη δυνατότητα των πολιτικών τοπικής εμβέλειας να διαμορφώσουν ένα σώμα προσωπικών οπαδών και επομένως να αναδειχτούν υποψήφιοι. Φοροεισπράκτορες, δήμαρχοι και άνθρωποι στους οποίους ανέθεταν τις κρατικές παραγγελίες είχαν, όπως φαίνεται, πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες. Εξάλλου και γιατροί, δικηγόροι και φυσικά, ήδη εκλεγμένοι βουλευτές μπορούσαν επίσης να δεσμεύσουν ψηφοφόρους. Παρ' όλα

αυτά, από το 1882 και μετά, σε όλο και περισσότερες εκλογικές περιφέρειες εκλεγόταν ολόκληρος ο συνδυασμός του κόμματος, δηλαδή οι ψηφοφόροι αποφάσιζαν πιο πειθαρχημένα, επιλέγοντας κόμματα, και έδειχναν μικρότερη προθυμία να ψηφίσουν επιφανείς προσωπικότητες ή στελέχη, με επιρροή, άλλων κομμάτων. Στις συζητήσεις της δεκαετίας του 1890 για την ανάδειξη υποψηφίων σωρεύονται οι ενδείξεις ότι η εκλογή του ενός ή του άλλου πολιτικού, ο οποίος ασκούσε παλαιότερα επιρροή, εξαρτάται από το αν θα διακήρυσσε δημοσίως την κομματική του επιλογή.

G. Hering, Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, Αθήνα 2004, σ. 634

ΠΗΓΗ 2

Ταξικά κόμματα δεν δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα ούτε την τελευταία εικοσιπενταετία του αιώνα. Εδώ θα πρέπει μάλλον να συνυπολογίσουμε ότι οι ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες σε άλλες περιπτώσεις εκφράστηκαν μέσω κομμάτων, αμβλύνονταν από τις πελατειακές σχέσεις και τη συγκριτικά με άλλες χώρες ευχερέστερη διαστρωματική κινητικότητα. Καθώς το μεγαλύτερο μέρος των βιοποριστικά εργαζόμενων εξαρτιόταν από την αγροτική παραγωγή, όλα τα κόμματα ήθελαν να βρουν ανταπόκριση στο αγροτικό περιβάλλον. Σε ένα δικομματικό σύστημα δεν ήταν φρόνιμη η κοινωνική ή περιφερειακή απομόνωση. Αυτές οι παρατηρήσεις συμπληρώνουν ό,τι διαπιστώσαμε κάτω από άλλες οπτικές γωνίες: στοιχείο ιδιομορφίας του ελληνικού κομματικού συστήματος είναι ότι οι ομάδες και οι τάξεις που κυριαρχούσαν στην οικονομία και ιδιαίτερα στον εκχρηματισμένο τομέα δεν μπορούσαν να αμφισβητήσουν την εκτεταμένη αυτονομία των πολιτικά κυρίαρχων ομάδων.

G.Hering, Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, Αθήνα 2004, σ. 670

ΠΗΓΗ 3

Με τη μεταρρύθμιση του ο Τρικούπης ήλπιζε δυο πράγματα. 1) μέσα από μια μεγάλη περιφέρεια υπήρχαν μεγαλύτερες πιθανότητες να βελτιωθεί το ποιόν των βουλευτών και 2) ότι θα συντριβόταν η δύναμη των τοπικών κομματαρχίσκων και έτσι αποδεσμευόταν ο λαός από αυτούς και θα διευκολυνόταν να αποκτήσει μια υπεύθυνη προσωρινή γνώμη για τα πολιτικά πρόσωπα. Σκοπός του Τρικούπη ήταν να δημιουργήσει τις προθέσεις εκείνες που θα ευνοούσαν την ανάδυση νέων πολιτικών κομμάτων, κομμάτων όμως αρχών και όχι προσώπων, όπως ήταν τα κόμματα τότε να εξαιρούσε κανείς εν μέρει φιλελευθέρων-ριζοσπαστικών αρχών από το κόμμα του Τρικούπη. Η προσπάθεια όμως αυτή απέτυχε. Η δύναμη των επαρχιακών παραγόντων έμεινε σταθερή, γιατί αυτοί κατευθύνονταν τώρα από το κέντρο, η συναλλαγή των κομματαρχών-βουλευτών-κυβερνήσεως εξακολουθούσε, οι κομματικοί αγώνες έφταναν ως τον εκτραχηλισμό και τα πολιτικά κόμματα έμειναν προσωποπαγή.

A. Βακαλόπουλου, Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1980

3 Αφού αξιοποιήσετε τις πληροφορίες από το ακόλουθο κείμενο και τις συνδυάσετε με τις

ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε στα εξής: α. Στη συγκρότηση των κομμάτων κατά τη δεκαετία του 1880 και στην οργάνωσή τους σε επίπεδο βάσης. β. Στα κριτήρια επιλογής των υποψηφίων βουλευτών και στην κοινωνική τους προέλευση.

ΠΗΓΗ

Η πολιτική υπήρξε ο μίαντας που κινούσε τη στελέχωση των δημόσιων υπηρεσιών, ο τροφοδότης του δημοσίου με τους θεσιθήρες πελάτες των πολιτικών, το όχημα που οδηγούσε στη γη της επαγγελίας. Όλοι θεωρητικά μπορούσαν να διεκδικήσουν ή να ονειρευτούν μια θέση στον επίγειο παράδεισο, λίγοι όμως κατόρθωναν να την κερδίσουν, όχι απαραίτητα όσοι διέθεταν τα απαιτούμενα προσόντα, αλλά οι «φίλοι» του πολιτευτή ή του βουλευτή. Ο βουλευτής, με την ιδιότητα του μεσάζοντα μεταξύ της εξουσίας και των αρχομένων εκλογέων του, είχε την ανάγκη «φίλων», πελατών που αποτελούσαν τα ερείσματά του. Η προκήρυξη εκλογών κινητοποιούσε τον κύκλο των φίλων του υποψήφιου βουλευτή, τον μηχανισμό εκείνο χωρίς τον οποίο δεν ήταν σε θέση να κατακτήσει την επίζηλη έδρα στη Βουλή. Οι λόγοι στις πλατείες και το κομματικό χρίσμα συνέβαλλαν στην προβολή του υποψήφιου, απαραίτητος όμως ήταν ο κύκλος των πολιτικών φίλων, αυτών που έργο τους ήταν να εκπονήσουν το σχέδιο της εξασφάλισης των ψήφων, να επισκεφθούν τους δικούς τους «φίλους» και τους ψηφοφόρους, να διερευνήσουν τις ανάγκες του καθενός και να δώσουν στον καθένα τις δέουσες υποσχέσεις, να τους δελεάσουν με την προσφορά των αναμενόμενων κατά περίπτωση ευεργετημάτων όταν ερχόταν ο εκλεκτός τους εν τη βασιλεία του.

Θ. Βερέμης – Γ. Κολιόπουλος, Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα, Εκδ. Καστανιώτη, [Αθήνα 2006], σ. 150

3. Από τη χρεοκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1893 – 1909)

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Αιτίες δυσαρέσκειας

• Δεν επιτεύχθηκε το όραμα για ανεπτυγμένο και ισχυρό κράτος και η χώρα οδηγήθηκε στην πτώχευση.

- Απογοήτευση από την αναποτελεσματικότητα και την γραφειοκρατία.
- Ελλιπής οικονομική ανάπτυξη.
- Μεγάλωνε η απόσταση από τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη.
- Δυσαρέσκεια από τους μικροκαλλιεργητές και τους στρατιωτικούς.
- Αποτέλεσμα: κρίση εμπιστοσύνης προς τα κόμματα και τους θεσμούς.

➤ Ο πόλεμος του 1897 και οι συνέπειές του στην πολιτική ζωή

- Η ήττα επέτεινε το πολιτικό αδιέξοδο.
- Ο βασιλιάς ασκεί προσωπική πολιτική.
- Οι μόνες μεταρρυθμίσεις ήταν διοικητικού χαρακτήρα.

➤ Ομάδα των Ιαπώνων

- Έκρινε την αδυναμία του πολιτικού συστήματος να προσαρμοστεί στις νέες εξελίξεις και διαλύθηκε το 1908.
- Οι συντεχνίες πρόβαλαν αιτήματα για φορολογικές ελαφρύνσεις και περιορισμό της γραφειοκρατίας.

➤ Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και το κίνημα στο Γουδί

• Αιτήματα: μεταρρυθμίσεις στο στρατό, στη διοίκηση, στη δικαιοσύνη, στη δημοσιονομική πολιτική.

- Δεν εγκαθίδρυσε δικτατορία.
- Τα επαγγελματικά σωματεία στήριζαν τα αιτήματα του Σ.Σ.
- Αποτελέσματα: η Βουλή ψήφισε μεγάλο αριθμό νόμων, αποφασίστηκε η αναθεώρηση άρθρων του Συντάγματος, προκηρύχθηκαν για αναθεωρητική Βουλή.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- Ελληνοτουρκικός πόλεμος (1897) → Βλ. σελ. 91
- Αποκέντρωση → Πρόκειται για διοικητική πολιτική που εφαρμόστηκε από την κυβέρνηση του Γεώργιου Θεοτόκη (συνεχιστή του Χ. Τρικούπη), η οποία αφορούσε στην ενδυνάμωση της τοπικής αυτοδιοίκησης (δήμοι, κοινότητες, περιφέρειες κ.α.) ώστε οι πολίτες να μην υποχρεούνται να ταξιδεύουν σε αστικά κέντρα – ιδίως στην Αθήνα – για να επιμεληθούν δικές τους υποθέσεις με το κράτος.

- **Ιάπωνες (επιπλέον πληροφορίες για τον όρο)** → Η ομάδα αποτελούνταν από νέους, φερέλπιδες πολιτικούς όπως τους Δ. Γούναρη, Σ. Δραγούμη, Εμ. Ρεπούλη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Χ. Βοζίκη, Α. Παναγιωτόπουλο και Α. Αλεξανδρή. Ονομάστηκαν «Ιάπωνες» από τον Βλάση Γαβριηλίδη, εκδότη της εφημερίδας *Ακρόπολις*, λόγω της κεραυνοβόλας επέμβασής τους σε όλα τα επίμαχα ζητήματα μέσα στη Βουλή, καθώς η δράση τους θύμιζε την ταχύτητα και την αποφασιστικότητα των Ιαπώνων κατά τον τότε πρόσφατο ρωσοϊαπωνικό πόλεμο (1904).
- **Συντεχνία** → Σωματείο απασχολούμενων σε ένα κλάδο εργασίας. Στο ίδιο σωματείο συμμετείχαν οι εργαζόμενοι αλλά και οι ιδιοκτήτες μιας επιχείρησης.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες κοινωνικές ομάδες δυσαρεστήθηκαν μετά την πτώχευση του 1893 και γιατί;
Απ: σελ 84 -85 Κατά την περίοδο ... τις επιθυμίες τους.
2. Γιατί τα δυο μεγάλα κόμματα του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη δεν υλοποίησαν τα πολιτικά τους προγράμματα κατά την περίοδο 1893-1897;
Απ: σελ 85 Στο διάστημα ... πρόγραμμα.
3. Ποια η θέση των κομμάτων μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και ποια η στάση των Ελλήνων απέναντι σε αυτά;
Απ: σελ 85 Ο ελληνοτουρκικός ... αποκέντρωση.
4. Τι γνωρίζετε για την κοινοβουλευτική ομάδα των Ιαπώνων;
Απ: σελ 86 Το μοναδικό ... γραφειοκρατίας.
5. Τι γνωρίζετε για το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδή;
Απ: σελ 86 – 87 Το 1909 ... μέσω της Βουλής.
6. Ποιοι υποστήριζαν το κίνημα στο Γουδή και με ποιο τρόπο;
Απ: σελ 87 – 88 Με αφορμή το κίνημα ... αιτημάτων.
7. Σε ποιες ενέργειες προέβη η Βουλή μετά το κίνημα του συνδέσμου;
Απ: σελ 88 Υπό την πίεση ... συντάγματος
8. Πότε διαλύθηκε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος;
Απ: σελ 88 Έτσι ... επιδιώξεις του.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 20 (σελ. 87)

Το απόσπασμα από την προκήρυξη του Στρατιωτικού Συνδέσμου παρέχει περισσότερες πληροφορίες, σε σχέση με την ιστορική αφήγηση, για τον τρόπο με τον οποίο ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διεκδίκησε ορισμένες μεταρρυθμίσεις. Στο κείμενο δίνεται έμφαση σε αιτήματα τα οποία

αφορούν μεταρρυθμίσεις στο στράτευμα, στο οποίο, όπως φαίνεται από τις προτάσεις του Συνδέσμου, επικρατούσε απαράδεκτη ευνοιοκρατία. Στο δεύτερο τμήμα της προκήρυξης τίγονται τα ζητήματα της θρησκείας, της διοίκησης, της δικαιοσύνης, της εκπαίδευσης και τέλος της οικονομίας. Η ιεράρχηση αυτή προδίδει την ιδεολογία και τις αρχές των στρατιωτικών της περιόδου, σε μια εποχή που ο στρατός, με τις κυβερνήσεις του Γ. Θεοτόκη, είχε ιδιαίτερα ενισχυθεί και είχε αποκτήσει μεγαλύτερο κύρος στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας. Προηγείται όλων το επαγγελματικό πρόβλημα και έπονται άλλα, από τα οποία όμως εξαρτάται το πρώτο, για παράδειγμα η εκπαίδευση, η δικαιοσύνη και, κυρίως, η οικονομία.

Παράθεμα αρ. 21 (σελ. 88)

Το απόσπασμα από το ψήφισμα των επαγγελματικών σωματείων της περιοχής Αθηνών και Πειραιώς, στο συλλαλητήριο της 14ης Σεπτεμβρίου 1909, έρχεται να συμπληρώσει την ιστορική αφήγηση, σε συνδυασμό μάλιστα με το περιεχόμενο του προηγούμενου παραθέματος. Στο πρώτο μέρος του παραθέματος προβάλλονται έμμεσα οι λόγοι της αντίδρασης των εργαζομένων, ενώ στο δεύτερο απαριθμούνται οι τομείς στους οποίους χρειάζεται η λήψη άμεσων μέτρων. Έτσι, κατηγορούνται συλλήβδην οι πολιτικοί ότι αποτελούν ιδιοτελή ολιγαρχία που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της ανώτερης τάξης, ενώ από την άλλη πλευρά ο λαός στενάζει κάτω από το βάρος των φόρων και ζει μέσα στην ανασφάλεια και στην αμφισβήτηση των βασικών συνταγματικών δικαιωμάτων του. Οι αξιώσεις των σωματείων αφορούν μεταρρυθμίσεις ώστε να σταματήσουν τα φαινόμενα συναλλαγής στον τομέα της διοίκησης και της παραγωγής. Ιδιαίτερα όμως προβάλλεται το πρόβλημα της καθημερινής ζωής του εργάτη και του τρόπου μεταχείρισής του από τους εργοδότες, λόγω της ελλειπούς εργατικής νομοθεσίας. Ενδιαφέρον είναι να συγκρίνουμε το περιεχόμενο των αποσπασμάτων 20 και 21 με κριτήριο το ύφος τους και τα στοιχεία στα οποία δίνεται προτεραιότητα ή έμφαση. Πρόκειται για δύο διαφορετικές μεταξύ τους κοινωνικές ομάδες, με διαφορετική ιδεολογία και διαφορετικά συμφέροντα. Έτσι οι στρατιωτικοί προβάλλουν την ανάγκη μεταρρυθμίσεων στο στράτευμα, ενώ οι επαγγελματίες προβάλλουν τις μεταρρυθμίσεις στην εργατική νομοθεσία.

Επεξεργασία εικόνων

Γελοιογραφία με θέμα την πτώχευση του κράτους (σελ. 85)

Στη γελοιογραφία που δημοσιεύθηκε στο σατιρικό έντυπο *Νέος Αριστοφάνης*, παρουσιάζεται ο Χ. Τρικούπης να πνίγεται σε μια θάλασσα λαϊκής οργής. Επάνω αριστερά εικονίζεται το πλοίο της βασιλείας, που υποδηλώνει τις σχέσεις συνεργασίας του Τρικούπη με το βασιλιά, για τις οποίες πολλές φορές είχε κατηγορηθεί. Επίσης, πάνω στο σπασμένο κατάρτι του ναυαγισμένου πλοίου διακρίνονται: μωραϊδέαι, φορολογικά νομοσχέδια, μονοπώλια, πολιτική προδοσιών, θέματα στα

οποία επικεντρωνόταν η κριτική για την πολιτική του τρικουπικού κόμματος. Η εικόνα επιβεβαιώνει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, στο σημείο που αναφέρεται στην αποτυχία της πολιτικής του Τρικούπη, και ταυτόχρονα αισθητοποιεί τις αντιδράσεις για την πτώχευση του 1893.

Ο Γεώργιος Θεοτόκης (σελ. 86)

Με την παράθεση της εικόνας δίνεται η ευκαιρία να γίνουν αναφορές στον Γ. Θεοτόκη, που διαδέχθηκε τον Τρικούπη στην ηγεσία του κόμματος. Ο Γ. Θεοτόκης κυβέρνησε την Ελλάδα στο μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας 1899-1909 και το έργο του είναι αξιόλογο. Διαλλακτικός αλλά και αποφασιστικός, απέφυγε τις συγκρούσεις με τους αντιπάλους του και κατόρθωσε να θέσει τα θεμέλια για την εθνική ανόρθωση, μετά τον ατυχή πόλεμο του 1897 και την εθνική ταπείνωση. Η οικονομική πολιτική που ακολούθησε επέτρεψε την αναδιοργάνωση και τον εξοπλισμό του στρατού, προετοιμάζοντάς τον για τους Βαλκανικούς πολέμους που ακολούθησαν.

Λαϊκή λιθογραφία για το κίνημα στο Γουδί (σελ. 86)

Στη λαϊκή αυτή εικόνα παρουσιάζεται στο κέντρο η Ελλάδα να έχει ακινητοποιήσει το τέρας της παλαιοκομματικής συναλλαγής. Αριστερά ο στρατός και δεξιά ο λαός την επευφημούν. Στη σημαία που κρατάει διακρίνονται οι λέξεις «Αναγέννησις, 15 Αυγούστου 1909» και πιο κάτω: «Ζήτω ο στρατός», «Ζήτω ο λαός». Η επανάσταση στο Γουδί φαίνεται ότι χαιρετίστηκε από μεγάλο μέρος του ελληνικού λαού ως μια νέα αφετηρία, ως αναγέννηση της Ελλάδας. Η εικόνα έρχεται να συμπληρώσει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στο γεγονός της επανάστασης στο Γουδί, καθώς και το υπ' αριθ. 20 παράθεμα του σχολικού βιβλίου με την προκήρυξη του Στρατιωτικού Συνδέσμου.

Το συλλαλητήριο της 14ης Σεπτεμβρίου 1909 (σελ. 87)

Το συλλαλητήριο οργανώθηκε από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο, σε συνεννόηση με τα επαγγελματικά σωματεία της Αθήνας και του Πειραιά, για να στηριχθούν οι στόχοι της επανάστασης στο Γουδί. Η εικόνα, όπως φαίνεται και από τον υπομνηματισμό της, δείχνει το βασιλιά να μιλά στο συγκεντρωμένο πλήθος από τον εξώστη των ανακτόρων. Στο συλλαλητήριο συμμετέχουν άνδρες και γυναίκες, ενώ είναι εμφανής η παρουσία των ελληνικών σημαίων, στοιχείο που δείχνει τον εθνικό προσανατολισμό του στρατιωτικού κινήματος και την εθνική ανάταση των επόμενων μηνών. Η εικόνα συμπληρώνει την ιστορική αφήγηση, αλλά επίσης σχετίζεται και με το περιεχόμενο του παραθέματος με αριθμό 21.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Αφού μελετήσετε το παραπάνω κείμενο και με βάση τις γνώσεις σας να αναφέρετε τα κοινωνικά στρώματα που ευνοήθηκαν περισσότερο και λιγότερο από την πολιτική του Χ. Τρικούπη και με ποιες ενέργειες.

Ο πολιτικός αυτός αποδοκιμάζει τις κακές συνήθειες του παρελθόντος, κυρίως τις πολλές και ποικίλες κομματικές αυθαιρεσίες του Δημ. Βούλγαρη, έστω και αν είχε την ανοχή της Αυλής, την οποία επίσης ψέγει για την ανάμειξή της στα πολιτικά. Απέκρουε κάθε ευθυγράμμιση των Ελλήνων ψηφοφόρων με τα ατομικά τους συμφέροντα και είχε το θάρρος να λέγει σ' αυτούς, καθώς και στους ίδιους τους συνεργάτες του το ναι και το όχι. Ο Τρικούπης έδωσε πνοή στην εξέλιξη του τόπου με την οργάνωση των οικονομικών, των δημόσιων υπηρεσιών, με την ανάληψη δημοσίων έργων, με την κατασκευή δρόμων, λιμενικών έργων, σιδηροδρομικού δικτύου και με άλλα ακόμη έργα. Αντικατέστησε τη δεκάτη για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα με το φόρο των «αροτριώντων κτηνών». Ο τελευταίος όμως αυτός φόρος ζημίωσε το δημόσιο, γιατί μειώθηκαν οι εισπράξεις του, ενώ ωφέλησε τους νέους τσιφλικούχους της Θεσσαλίας, γιατί ήταν εύκολο σ' αυτούς να ρίχνουν το φόρο στους ώμους των καλλιεργητών, εφόσον συνδεόταν με τον αριθμό των ζώων και όχι με την ιδιόκτητη έκταση της γης.

Ο Τρικούπης απέβλεπε ακόμη, όπως και ο Καποδίστριας, στην ανακούφιση της τάξης των γεωργών, η οποία υπέφερε διπλά, από την τοκογλυφία και από τη ληστεία, πληγές που είχαν καταντήσει ενδημικές αρρώστιες της υπαίθρου. Οι τοκογλύφοι βρίσκονταν σε αγαθές σχέσεις με ταμίες του κράτους και με δικαστικούς ακόμη και κατέτρωγαν τις σάρκες του λαού, ενώ οι φυγόδικοι και οι ληστές συνεργαζόμενοι με τους πολιτευομένους και κομματάρχες δημιουργούσαν την αναρχία και εξέθεταν αδιάντροπα τη χώρα στα μάτια του πολιτισμένου κόσμου.

Ως προς τη δημοσιονομική του πολιτική, ο Τρικούπης ευνόησε την ανάπτυξη της εγχώριας παραγωγής και τον επαναπατρισμό των πλούσιων ομογενών του εξωτερικού και των κεφαλαίων τους, γιατί πίστευε ότι με τον τρόπο αυτόν θα αναζωογονούσε και θα ανόρθωνε την οικονομία της χώρας, ενώ από το άλλο μέρος θα έδινε τις δυνατότητες για την πραγματοποίηση του εθνικού προγράμματος. Γι' αυτό και φάνηκε υποχωρητικός στο ζήτημα των εγγυήσεων και προνομίων που ζητούσαν οι κεφαλαιούχοι για την εξασφάλιση των τοποθετήσεών τους. Γι' αυτό και θεωρήθηκε ο άνθρωπος του μεγάλου κεφαλαίου ο πολιτικός αυτός, που είχε ζήσει πολλά χρόνια στο Λονδίνο και είχε γνωρίσει καλά τη δύναμη του χρήματος μέσα στην πυρετώδη κίνηση για ευκαιριακές επιχειρήσεις και υπερκέρδη στην κεφαλαιαγορά του City. Η εισβολή όμως αυτή των κεφαλαίων φοβίζει και προκαλεί τις αντιδράσεις των εντόπιων αστών και μικροαστών. Ο πυρετός των επενδύσεων και της κερδοσκοπίας ανεβαίνει ιδίως με την αγορά εκτάσεων των τουρκικών τσιφλικιών στη Θεσσαλία.

Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., σσ 307-310

2. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο της πηγής: α)

Να παρουσιάσετε τα αίτια της κατακραυγής που αποτέλεσε τη βάση του κινήματος των

στρατιωτικών στο Γουδί. β) Να αναφερθείτε στις μορφές έκφρασης της δυσaráσκειας του ελληνικού λαού για την οικονομική δυσπραγία και πολιτική δυσλειτουργία μετά το 1893 (συλλαλητήρια, αρθρογραφίες, κ.λπ.) και να αποτιμήσετε τον ρόλο τους.

ΠΗΓΗ

Η επαναστατικότητα των κατώτερων τάξεων

Στον αγροτικό τομέα η δυσaráσκεια των κατωτέρων τάξεων ήταν έκδηλη ήδη από την δεκαετία του 1890. Οι φόροι, το σταφιδικό πρόβλημα και τα άλλα προαιώνια προβλήματα των αγροτών είχαν ξεσηκώσει μόνιμη αναταραχή στην ύπαιθρο. Γύρω στα 1900 αναρχο-σοσιαλιστικές κινήσεις είχαν μια κάποια επιτυχία ανάμεσα στον αγροτικό πληθυσμό της Πελοποννήσου. Ένοπλες διαδηλώσεις οργανώθηκαν από σταφιδοπαραγωγούς σε όλη τη διάρκεια πριν από το κίνημα και οι περισσότερες διαλύθηκαν βίαια από την αστυνομία και το στρατό. Ένα δικαιότερο φορολογικό σύστημα ήταν το πρώτο και βασικό αίτημα μιας κάπως οπερετικής εξέγερσης στη Σπάρτη το 1909, υπό την αρχηγία του πρώην ταγματάρχη Φικιώρη.

Η αναταραχή στην ύπαιθρο δημιούργησε έτσι ένα ενθαρρυντικό περιβάλλον για τις επαναστατικές τάσεις των αστικών κατωτέρων τάξεων. Την κοινωνική αναταραχή στην Αθήνα τροφοδοτούσαν η δραστηριοποίηση των μικροαστικών σωματείων, οι αυξημένες πιέσεις από τα προβλήματα της μετανάστευσης, οι κινητοποιήσεις των φοιτητών, η αρθρογραφία του Τύπου.

Η μετανάστευση υπήρξε σημαντικός κοινωνικός καταλύτης. Η συρροή αγροτικών πληθυσμών στην πρωτεύουσα δημιουργούσε προβλήματα απασχόλησης, ακρίβειας, χαμηλού επιπέδου διαβίωσης. Απότοκος του σταφιδικού, η αυξημένη εσωτερική μετανάστευση δεν έβρισκε πάντοτε διεξόδους στην εξωτερική. Οι πύλες της Νέας Υόρκης ήταν κλειστές για όσα χρόνια κρατούσε η μεγάλη παγκόσμια κρίση. Οι μετανάστες που έφευγαν από την Ελλάδα κάθε χρόνο ήταν λιγότεροι από χίλιοι πριν από το τέλος του αιώνα, δέκα χιλιάδες ως το 1905 και περισσότεροι από τριάντα μεταξύ 1905 και 1910.

Το Πανεπιστήμιο, με τις εκατοντάδες των αγροτοπαίδων φοιτητών, ήταν ένα εν δυνάμει φυτώριο αναταραχής. Βέβαια οι φοιτητές ήταν τότε στην πλειοψηφία τους μάλλον συντηρητικοί, όπως τουλάχιστον φαίνεται από τη στάση τους στα Ευαγγελικά. Αλλ' αυτό δεν απέκλειε τις ανησυχίες, έστω και αν εκφράζονταν μάλλον προς τη διεκδίκηση δυνατοτήτων κοινωνικής ανόδου παρά προς την κατεύθυνση της καθολικής ανατροπής. Οι εσωτερικές αυτές αντιφάσεις εκδηλώθηκαν και στη στάση των φοιτητών στην εξέγερση του 1909. Μια εβδομάδα πριν από το κίνημα υπέβαλαν στα ανάκτορα μια δήλωση που ζητούσε βασιλική επέμβαση ώστε να παταχθούν η ανικανότητα και η διαφθορά των κομμάτων. Το πομπώδες αυτό κείμενο, με όλες τις αντιφάσεις του, παρουσιάζει αρκετά ριζοσπαστικά και λαϊκιστικά χαρακτηριστικά. Ζητώντας από τον βασιλιά, σε εξεζητημένη αρχαϊζουσα, να χρησιμοποιήσει τον γρόνθον του εναντίον των πολιτικών, μιλάει για μετανάστευση

και φυματίωση, πείνα και φόρους, πουθενά, όμως, για φιλελεύθερες αστικές ιδέες.

Η αρθρογραφία των εφημερίδων αυτή την περίοδο είναι επίσης διαφωτιστική. Ο «Χρόνος» και η «Ακρόπολις» ήταν οι πιο κραυγαλέες -και οι δύο με καθαρά λαϊκιστική και συχνά αντιαστική στάση. Ο «Χρόνος» έγινε ένα είδος ημεπίστης εφημερίδας του Στρατού και πολλά από τα κείμενά του ήταν γραμμένα από τον ίδιο τον γενικό γραμματέα του Συνδέσμου, τον Λοιδωρίκη. Στην «Ακρόπολη» ο Γαβριηλίδης δημοσίευσε τακτικά τα εμπρηστικά άρθρα του, με τα οποία ζητούσε μια «ειρηνική επανάσταση». Στις προτάσεις του περιλαμβάνονταν η επιβολή φόρου εισοδήματος και η μείωση δασμών. Οι δύο εφημερίδες οργάνωσαν τον Ιούνιο και Ιούλιο 1909 «δημοψηφίσματα» μεταξύ των αναγνωστών τους, τα οποία φαίνεται ότι είχαν καλή ανταπόκριση.

Δερτιλή, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική εισβολή (1880-1909), σσ. 200-202

3. Χρησιμοποιώντας σχετικά χωρία από τα πιο κάτω κείμενα και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να επισημάνετε τους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που συνέβαλαν, μετά το 1893, στην εκδήλωση του κινήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί.

ΠΗΓΗ 1

«... Αναμφίβολο είναι πως το Γουδί βρήκε λαϊκή ανταπόκριση, πως απάντησε πράγματι σε κάποιες κοινωνικές αναζητήσεις. Η μεγάλη δε λαϊκή συγκέντρωση συμπαραστάσης της 14.09.1909 που οργανώθηκε από βιομήχανους, έμπορους, βιοτέχνες, ελεύθερους επαγγελματίες κ.λπ. (...) πρόβαλε και καθαρά αστικές διεκδικήσεις, όπως προστασία της παραγωγής, δίωξη της τοκογλυφίας, προοδευτικότητα των φόρων, πάταξη της μεροληψίας και της πολιτικής φαυλότητας, σε σχέση, ιδιαίτερα, με τους διορισμούς στο δημόσιο οπαδών του κυβερνώντος κόμματος, κ.λπ.»

Διαμαντόπουλος, Η ελληνική πολιτική ζωή: εικοστός αιώνας, Αθήνα, 1997 σ. 65

ΠΗΓΗ 2

Οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας, είχαν, παρ' όλα αυτά, επηρεάσει άμεσα τις σχέσεις των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και προκαλώντας τη γένεση νέων υποδήλωναν εντονότερα, στις αρχές του εικοστού αιώνα, τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Οι αντιθέσεις ανάμεσα στα νέα στοιχεία (που προέρχονταν από την αύξηση του αστικού πληθυσμού, το σχηματισμό των μικρομεσαίων γαιοκτημόνων και το σχετικό δυνάμωμα της εργατικής τάξης) και τις παλιές κάστες (που όφειλαν την ισχύ τους στην εύνοια του βασιλιά), εκδηλώνονταν όλο και σαφέστερα. Η ανερχόμενη αστική τάξη αισθανόταν ότι επήλθε ο χρόνος να παίξει τον προοδευτικό ιστορικά πολιτικό ρόλο της.

Οι αλληπάλληλες χρεωκοπίες της χώρας, ο παλαιοκομματισμός και οι αποτυχίες στο χειρισμό των εθνικών θεμάτων είχαν καταστήσει έκδηλη την ανάγκη ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων στην πολιτική ζωή, με αυτονόητη την αποδυνάμωση του πολιτικού ρόλου που διαδραμάτιζε το στέμμα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η βαθμιαία εξασθένηση της ισχύος της πολιτικής ολιγαρχίας θα δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί, που θα εκδηλωθεί στην

Αθήνα τον Αύγουστο του 1909 και θα σημαδέψει την μετάβαση από την ολιγαρχική φάση της πολιτικής στη φάση όπου πρωταγωνιστικό ρόλο θα είχαν οι μεσαίες τάξεις.

Ο στρατιωτικός σύνδεσμος, φορέας του κινήματος του 1909, δεν διακατεχόταν από προθέσεις ριζικών μεταρρυθμίσεων στο ζήτημα ειδικότερα της μορφής του πολιτεύματος, καθώς είχε συμβεί, άλλωστε, με τους επαναστάτες του 1843 και του 1862. Στη διακήρυξη των στρατιωτικών «προς τον βασιλέα, την κυβέρνηση και τον λαόν», αποσαφηνιζόταν ότι: «Ο στρατιωτικός Σύνδεσμος δεν επιδιώκει την κατάργησιν της Δυναστείας ή την αντικατάστασιν του Βασιλέως, ούτινος το πρόσωπον είναι ιερόν δια τους αποτελούντας αυτόν, ουδ' επιθυμεί να εγκαθιδρύση την απολυταρχίαν, ή την στρατοκρατίαν, ή να θίξη καθ' οιονδήποτε τρόπον το Συνταγματικόν Πολίτευμα, διότι οι αποτελούντες αυτόν αξιωματικοί εισί και αυτοί πολίται Έλληνες και έχουσιν ορκισθή εις την τήρησιν του Συντάγματος», ενώ η κυβέρνηση Δ. Ράλλη καλούνταν επιτακτικά να σπεύσει: «εις σύγκλησιν της Βουλής προς ψήφισιν των προς επίτευξιν του Εθνοσωτηρίου τούτου έργου αναγκαιούντων έργων. Η ανάγκη δε της αμέσου συγκλήσεως της Βουλής είναι αναπόδραστος, διότι η διάλυσις αυτής καί η διεξαγωγή εκλογών απαιτούσι χρόνον πολύν, η δε απώλεια και του ελαχίστου χρόνου μάτην κατά τας παρούσας περιστάσεις είναι αδίκημα προς την Πατρίδα».

Χωρίς να αιφνιδιαστεί ο Γεώργιος αντιμετώπισε με ψυχραιμία τους επαναστάτες και ενεργώντας με πολιτικότητα (όπως και παλιότερα με την «ευμενή» αντιμετώπιση του «αντιπάλου» του Χ. Τρικούπη), διόρισε πρωθυπουργό, μετά την παραίτηση του Δ. Ράλλη, τον Κυρ. Μαυρομιχάλη διάδοχο του Θ. Δηλιγιάννη, πολιτικό με προσβάσεις στους κύκλους του στρατιωτικού συνδέσμου, που αποδέχτηκε «πρόθυμα» το πρόγραμμα των στρατιωτικών υποσχόμενος να τους αμνηστεύσει.

Π. Πετρίδη, Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεώτερη Ελλάδα, σσ. 79-81

1. Το κόμμα των Φιλελευθέρων

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ **Πολιτικοί φορείς μετά τις εκλογές του 1910**

- Ανεξάρτητοι υποψήφιοι υποστήριζαν τα αιτήματα των μεταρρυθμίσεων.
- Ευνοούσαν την υλοποίηση των αιτημάτων των συντεχνιών.
- Εμφανίστηκε η σοσιαλδημοκρατική κοινωνιολογική εταιρεία.
- Τα παλιά κόμματα κέρδισαν την πλειοψηφία έναντι των εκσυγχρονιστών.

➤ **Η οργάνωση του κόμματος των Φιλελευθέρων και οι βασικές θέσεις τους**

• Βασικές αρχές: εκσυγχρονισμός πολιτικού συστήματος, εξισορρόπηση συμφερόντων όλων των κοινωνικών στρωμάτων.

• Βασικές θέσεις: κοινωνική γαλήνη, ελάφρυνση κατώτερων τάξεων, εκσυγχρονισμός του κρατικού μηχανισμού, στρατιωτικοί εξοπλισμοί για εθνικές διεκδικήσεις, αναθεώρηση του συντάγματος, δεν τέθηκε πολιτειακό ζήτημα.

➤ **Διάλυση της Βουλής. Εκλογές Νοεμβρίου 1910**

- Τα παλαιά κόμματα αποφάσισαν να μην συμμετάσχουν στις εκλογές.
- Τον Νοέμβριο του 1910 οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν την συντριπτική πλειονότητα των εδρών.

➤ **Τροποποίηση και αναθεώρηση του συντάγματος**

- Ενισχύθηκε η θέση της μοναρχίας.
- Προωθήθηκε η διάκριση των εξουσιών, το ασυμβίβαστο στρατιωτικής ιδιότητας και βουλευτικού αξιώματος, η μονιμότητα των δικαστικών και των δημοσίων υπαλλήλων.

➤ **Νομοθετικές ρυθμίσεις της κυβέρνησης Βενιζέλου**

- Διορισμός δημοσίων υπαλλήλων με δημόσιους διαγωνισμούς, καθιέρωση κανονισμών εργασίας σε βιομηχανίες, διανομή γης στη Θεσσαλία, αναδιοργάνωση τοπικής αυτοδιοίκησης, βελτίωση της διαδικασίας απονομής δικαιοσύνης, αναθεώρηση του κανονισμού της Βουλής.

➤ **Οι εκλογές του Μαρτίου του 1912**

- Πήραν μέρος όλες οι πολιτικές δυνάμεις.
- Οι φιλελεύθεροι κέρδισαν την πλειοψηφία των ψηφοφόρων.

➤ **Οργάνωση και δομή του κόμματος των Φιλελευθέρων**

- Ήταν σε μεγάλο βαθμό προσωποπαγές.
- Οι σύνδεσμοι δεν έπαιζαν ιδιαίτερο ρόλο.
- Το 1912 ιδρύεται η λέσχη φιλελευθέρων.

- Παρατηρήθηκε στην εικόνα για το κόμμα και στην πραγματικότητα.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Σοσιαλδημοκρατία** → Κομματική τάση που συνδυάζει ιδεολογικά τις αρχές του σοσιαλισμού με εκείνες της δημοκρατίας. Σοσιαλισμός → κοινωνικό και οικονομικό σύστημα, στο οποίο τα Μέσα Παραγωγής αποτελούν κοινωνική (και όχι ατομική) ιδιοκτησία. Παρεπόμενο αυτού του χαρακτηριστικού αποτελεί η «συνεργατική» διεύθυνση της οικονομίας, είτε από ευρύτερες κοινότητες, είτε από το ίδιο το κράτος με «κεντρικό προγραμματισμό». Ένα άλλο χαρακτηριστικό του σοσιαλισμού υπό την αυστηρή του έννοια είναι η παραγωγή για χρήση (από τους πολίτες), σε αντίθεση με την παραγωγή για κέρδος, χαρακτηριστική του καπιταλιστικού συστήματος. Ο όρος «σοσιαλισμός» αποδίδεται στο Γάλλο στοχαστή Claude Henri (1760-1825), ο οποίος είχε ιδιαίτερη επίδραση στη σκέψη της εποχής του. Κύρια σημεία της προσέγγισής του υπήρξαν: 1) Η κατεύθυνση της οικονομίας από τους τεχνοκράτες και τους επιστήμονες, για την παραγωγή «χρησίων πραγμάτων» 2) Η αξιοκρατία, σε αντίθεση με τη δύναμη που προέρχεται από την οικονομική ή και την πολιτική ισχύ.

• **Κόμμα αρχών** → Σε αντίθεση με τα προσωποπαγή κόμματα, τα οποία ταυτίζονταν σε άμεση εξάρτηση με την προσωπικότητα του αρχηγού τους, ένα κόμμα αρχών έχει συγκεκριμένη πολιτική ιδεολογία και αρχές, που αποτελούν τη βάση στην οποία στηρίζεται η πολιτική τους.

• **Ασυμβίβαστο μεταξύ στρατιωτικής και δημοσιουπάλληλικής ιδιότητας με το βουλευτικό αξίωμα** → Μέχρι τότε ένας στρατιωτικός ή ένας δημόσιος υπάλληλος μπορούσε να εκλεγεί βουλευτής και να εξασκεί ταυτόχρονα και το βασικό επάγγελμά του. Έτσι μετά το πέρας της βουλευτικής θητείας του μπορούσε να συνεχίσει απρόσκοπτα το επάγγελμά του. Τα χρόνια που διετέλεσε βουλευτής υπολογίζονταν ως χρόνια υπηρεσίας και έπαιρνε με βάση αυτά προαγωγή και μισθολογική αύξηση. Αυτό οδήγησε στην κομματικοποίηση του στρατού και της διοίκησης και σε χαλάρωση της πειθαρχίας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοι υπήρξαν οι φορείς των μεταρρυθμίσεων που προτάθηκαν το 1909-1910;

Απ: σελ 89 Φορείς ... εκλογέων.

2. Τι εννοούσαν οι ανεξάρτητοι πολιτικοί με το σύνθημα της ανόρθωσης στις αρχές του 20ου αιώνα;

Απ: σελ 89 Αυτοί οι ανεξάρτητοι ... ακτήμονες.

3. Ποιος πολιτικός σχηματισμός εμφανίστηκε για πρώτη φορά;

Απ: σελ 89 Σε κάποιες ... Κοινωνιολογική Εταιρεία.

4. Ποιο το αποτέλεσμα των εκλογών της 8ης Αυγούστου 1910;

Απ:σελ89 Τα παλαιά κόμματα ... εκσυγχρονιστές.

5. Πότε ήταν η πρώτη δημόσια εμφάνιση του Βενιζέλου ως Ελλαδίτη πολιτικού;

Απ: σελ 89 Οι εκσυγχρονιστές ... μεταρρυθμίσεις.

6. Ποιες οι βασικές θέσεις του προγράμματός του όπως ανακοινώθηκαν στην εμφάνιση στην πλατεία Συντάγματος;

Απ:σελ89 -90 Στόχευε ... Εθνοσυνέλευσης.

7. Πότε ο Βενιζέλος πήρε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης και γιατί προκήρυξε νέες εκλογές;

Απ: σελ 90 Ο Βενιζέλος ... Νοέμβριο του 1910.

8. Ποιο το αποτέλεσμα των εκλογών του Νοεμβρίου του 1910;

Απ: σελ 90 Σε αυτές ... μεταρρυθμιστικό του έργο.

9. Ποιες τροποποιήσεις του συντάγματος ψηφίστηκαν το πρώτο εξάμηνο του 1911; Απ: σελ90 Το πρώτο εξάμηνο ... δημοσίων υπαλλήλων.

10. Ποιους νέους νόμους ψήφισε η κυβέρνηση του Βενιζέλου το 1911;

Απ:σελ 90 -91 Η κυβέρνηση ... συζητήσεις κλπ.

11. Ποιο το αποτέλεσμα των εκλογών του Μαρτίου του 1912

Απ: σελ91.Το ρεύμα ... προβλημάτων.

12. Ποια ήταν η δομή του βενιζελικού κόμματος;

Απ: σελ 91 – 92 Όσον αφορά ... άλλο κόμμα.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 22 (σελ. 89-90)

Το παράθεμα επιβεβαιώνει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, στο οποίο αναφέρεται ότι ο Βενιζέλος υποστήριξε μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις και επιδίωξε τον εκσυγχρονισμό του πολιτικού συστήματος. Στο απόσπασμα του λόγου του στην πλατεία Συντάγματος, την 5η Σεπτεμβρίου 1910, διακρίνουμε δύο τμήματα: Στο πρώτο γίνονται διαπιστώσεις για την επικρατούσα στην ελληνική κοινωνία κατάσταση, στους παρακάτω νευραλγικούς τομείς:

- Στην αναχρονιστική νομοθεσία (αστική, εμπορική, ποινική) και στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης.

- Στη δημόσια εκπαίδευση που δε συνδέεται με τις ανάγκες της παραγωγής.

- Στην Εκκλησία που δεσμεύεται από την τυπολατρία.

- Στην τοπική αυτοδιοίκηση που χαρακτηρίζεται από την επικράτηση φατριαστικών μεθόδων.

- Στην κεντρική διοίκηση που διατηρεί το καθεστώς της τυραννίας, όπως και κατά την περίοδο

της Τουρκοκρατίας.

- Στην έλλειψη ενδιαφέροντος για τις κατώτερες κοινωνικές ομάδες, τους αγρότες και τους εργάτες.

- Στην αποτυχία οργάνωσης αξιόμαχου στρατού.

Στο δεύτερο επισημαίνεται η ανάγκη να ληφθούν ριζικά μέτρα για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων. Ο Βενιζέλος παρουσιάζει επιδέξια τη θέση του για αποφυγή πλήρους ανατροπής του πολιτειακού καθεστώτος, με την παρατήρηση ότι απαιτείται όχι αναθεώρηση επουσιωδών άρθρων του υπάρχοντος συντάγματος αλλά και άλλων περισσότερο σημαντικών. Παρουσιάζει τη θέση του αυτή μάλιστα ως απαίτηση της κοινής γνώμης. Στο λόγο του αυτό θα υποστηρίξει με σαφήνεια ότι είναι υπέρ της αναθεώρησης του συντάγματος και όχι της αντικατάστασής του.

Επεξεργασία εικόνων

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (σελ. 91)

Η εικόνα έρχεται να αισθητοποιήσει, σε κάποιο βαθμό, το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στο Κόμμα των Φιλελευθέρων και στη δράση του Βενιζέλου κατά την περίοδο 1910-1922. Με το συνοδευτικό σχόλιο παρέχεται η πληροφορία ότι η πολιτική δράση του Βενιζέλου τελειώνει με το θάνατό του, το 1936. Με την εικόνα δίνεται η ευκαιρία να σχολιαστεί το γεγονός ότι στην ιστορία η δράση των προσώπων παίζει σημαντικό ρόλο και οι ιστορικές εξελίξεις οφείλονται συχνά στην προσωπικότητά τους.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις να καταγράψετε ποια στάση τήρησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος απέναντι στο βασιλιά Γεώργιο Α΄, αναφορικά με το πολιτειακό ζήτημα κατά την περίοδο 1910-1912.

ΠΗΓΗ 1

Ο Βενιζέλος διαφοροποιήθηκε από τον Χαρίλαο Τρικούπη σε ορισμένα σημαντικά σημεία της πολιτικής του ιδεολογίας. Στην ομιλία της 5ης Σεπτεμβρίου 1910 στην πλατεία Συντάγματος, ο Βενιζέλος είπε μεταξύ άλλων: «Ο Αριστοτέλης είπεν ότι όταν ο εις, ο μονάρχης δηλαδή εν τω μοναρχικώ πολιτεύματι ή οι ολίγοι εν τω αριστοκρατικώ ή οι πολλοί, τα πολιτικά δηλαδή κόμματα, εν τω δημοκρατικώ και σήμερον εν τω συνταγματικώ πολιτεύματι, άρχωσι προς το κοινό συμφέρον, η Πολιτεία είναι ορθή. Όταν δε ο εις ή οι ολίγοι, ή οι πολλοί άρχωσι προς το ίδιον συμφέρον η Πολιτεία αυτή αποτελεί παρέκβασιν Πολιτείας οδηγούσα εις την κακοδαιμονίαν των λαών». Με την πρόταση αυτή ο Βενιζέλος υιοθέτησε μια αριστοτελική άποψη της πολιτικής, δίνοντας μεγαλύτερη σημασία όχι στη μορφή του πολιτεύματος, αλλά στον τρόπο λειτουργίας του. Έτσι ο Βενιζέλος θα

αμφισβητήσει ορισμένες κοινοβουλευτικές κατακτήσεις που είχαν ήδη πραγματοποιηθεί κατά την πρωθυπουργία του Χ. Τρικούπη, ταυτιζόμενος με την άποψη του Αριστοτέλη, ο οποίος πίστευε ότι υπάρχουν καλές και διεφθαρμένες όψεις των πολιτευμάτων- το αριστοκρατικό ή το ολιγαρχικό, το δημοκρατικό το οχλοκρατικό. Συνεπώς δεν υπάρχουν μορφές καλές και κακές, αλλά τρόποι λειτουργίας αυτών των μορφών. Με αυτό ο Βενιζέλος προσκαλούσε τον ανώτατο άρχοντα να παίζει ρόλο στο πολίτευμα, σε αντίθεση με την άποψη του Χ. Τρικούπη ότι ο βασιλιάς δεν μπορούσε να αναμειγνύεται στην πολιτική, αλλά όφειλε να υπακούει στη δεδηλωμένη και να αποφεύγει αυθαιρεσίες στο κοινοβούλιο. Ο Βενιζέλος αναβαθμίζοντας τη λειτουργία του ανώτατου άρχοντα στο πολίτευμα, δημιουργούσε ένα προηγούμενο που αργότερα θα προκαλούσε μεγάλα πολιτειακά προβλήματα.

ΠΗΓΗ 2

Αναρωτιέται κανείς για τα κίνητρά του όταν προχώρησε σε αυτή την αναβάθμιση του θεσμού του ανώτατου άρχοντα. Όσοι είχαν παρακολουθήσει τη δραστηριότητα του Βενιζέλου στον Θέρισσο εναντίον του ύπατου αρμοστή της Κρήτης τον θεωρούσαν αντιμοναρχικό. Σε τι επέβλεπε το 1910; Υπάρχουν πολλές ερμηνείες. Η ταπεινότερη ήταν ότι επρόκειτο για απόπειρα προσεταιρισμού του θρόνου προκειμένου να εξυπηρετήσει τις προσωπικές του φιλοδοξίες. Μια άλλη, λιγότερο ταπεινή, είναι ότι ο Βενιζέλος προετοίμαζε την Ελλάδα ήδη από το 1910 για μια εσωτερική ανόρθωση, αλλά και για αλυτρωτικές διεκδικήσεις. Με αυτά κατά νου, την εσωτερική μεταρρύθμιση και την εξωτερική διεκδίκηση των ελληνικών εδαφών, θεώρησε ότι έπρεπε να υπάρξει απόλυτη συναίνεση ανάμεσα στους δυο θεσμούς, τον αρχηγό του κράτους και τον αρχηγό της κυβέρνησης, ώστε να υλοποιηθούν οι μεγάλοι εθνικοί στόχοι.

Ωστόσο η αναβάθμιση του ανώτερου άρχοντα δημιουργούσε έναν διπολισμό στην πολιτική. Διπολισμός είχε υπάρξει και στο παρελθόν, κατά την οθωνική περίοδο, όταν πρωθυπουργός ήταν ο Ι. Κωλέττης και βασιλιάς ο Όθωνας. Οι δυο λειτούργησαν σε ένα διπολικό σύστημα, όπου όμως μονάρχης και πρωθυπουργός συνεργάστηκαν και έτσι δεν υπήρξαν εντάσεις. Όταν όμως οι δυο πόλοι δεν συνεργάζονταν, τότε το αποτέλεσμα για το πολίτευμα ήταν εκρηκτικό, γιατί ένας ισχυρός ανώτατος άρχων και ένας ισχυρός πρωθυπουργός δεν ήταν δυνατό παρά να οδηγήσουν στο αποτέλεσμα του 1916.

Υπήρξε και άλλο ένα στοιχείο στην πολιτική του Βενιζέλου- η προσωποποίηση της εξουσίας. Θεωρώντας ότι ως βασιλιάς ο Γεώργιος Α΄ ενσάρκωνε τότε την έννοια της μοναρχικής εξουσίας, και ο ίδιος, ως πρωθυπουργός, αποτελούσε προσωποποίηση της πρωθυπουργικής εξουσίας, ο Βενιζέλος δεν προέβλεψε τις συνέπειες μιας αλλαγής προσώπων.

Θ. Βερέμη- Γ.Κολλιόπουλου Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια -σελ 541

2. Με βάση τα παραπάνω κείμενα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφέρετε τους βασικούς άξονες και τις βασικές διατάξεις της συνταγματικής αναθεώρησης του 1911;

ΠΗΓΗ 1

Ποιες ήταν οι επιδιώξεις των Φιλελευθέρων με την κατάρτιση και ψήφιση ενός αναθεωρημένου Συντάγματος; Βασική επιδίωξη του Βενιζέλου είναι η θέσπιση ενός Συντάγματος που να επιτρέπει τη νομοθέτηση μιας σειράς μέτρων εκσυγχρονιστικής πολιτικής. Ένα ευέλικτο και ανταποκρινόμενο στις σύγχρονες ανάγκες κοινοβουλευτικό σύστημα μπορούσε να αποτελέσει την προϋπόθεση και την εγγύηση για γρήγορη και αποτελεσματική κρατική μηχανή. Ο Βενιζέλος θέλει μέσω του Συντάγματος να επιταχύνει τη νομοθετική διαδικασία. Αυτός ο στόχος διακατέχει όλο το νόημα της αναθεώρησης. Δεύτερη επιδίωξη και παράλληλα σημαντικότερη συμβολή του Βενιζέλου είναι η κατοχύρωση του κράτους δικαίου. Στόχος που επιτυγχάνεται με τη διασφάλιση των ατομικών ελευθεριών και την παράλληλη αποφυγή κατάχρησης κατά την άσκησή της. Ένα τρίτο μέλημα των συνταγματικών ιδεών του Βενιζέλου αφορούσε τον κατοχυρωμένο κρατικό παρεμβατισμό στην οικονομία μέσω άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Οι Φιλελεύθεροι επιδιώκουν να δώσουν στον κρατικό μηχανισμό ένα ρόλο συνταγματικά κατοχυρωμένο.

ΠΗΓΗ 2

Όπως ακριβώς και ο Χαρίλαος Τρικούπης, μερικές δεκαετίες νωρίτερα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε τη σπάνια ικανότητα να εντοπίζει τις ατέλειες των θεσμών, ανατρέχοντας στα βαθύτερα αίτια και όχι απλώς στα επιφαινόμενα των προβλημάτων. Η διαπίστωση αυτή ισχύει ιδίως για την αναθεώρηση του 1911, η οποία στο συνταγματικό επίπεδο, ανύψωσε τη χώρα στη πρωτοπορία των κοινοβουλευτικών δημοκρατιών των αρχών του αιώνα μας, θέτοντας στέρεες βάσεις για την οικοδόμηση ενός σύγχρονου κράτους δικαίου.

Ν. Αλιβιζάτος, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο συνταγματικός εκσυγχρονισμός της χώρας», στο Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 43.

ΠΗΓΗ 3

Ενώ οι νέες δυνάμεις απαιτούν Συντακτική Συνέλευση και θέλουν να τελειώνουν με τις παλιές κάστες και τη Βασιλική αυλή που αντιστέκονται ακόμα, ο Βενιζέλος επιβάλλει Αναθεωρητική συνέλευση (Φεβρουάριος- Ιούνιος 1911), που επεξεργάζεται το Σύνταγμα του 1911, αναθεώρηση του συντάγματος του 1864. Το νέο Σύνταγμα εξασφαλίζει καλύτερα τις ατομικές ελευθερίες, το αμετάθετο των υπαλλήλων και την προστασία τους κατά της αυθαιρεσίας της εκτελεστικής εξουσίας και των πολιτικών. Με το σύνταγμα αυτό και κυρίως με την εφαρμογή για τη νομοθεσία που επακολούθησε, ο Βενιζέλος κατορθώνει να δημιουργήσει πρώτος στην Ελλάδα κράτος δικαίου. Εδώ βρίσκεται η ουσία του έργου του, έτσι που η περίοδος 1912 έως 1920 παρά τους συνεχείς πολέμους,

να αποτελεί σοβαρή πρόοδο για τη νεότερη Ελλάδα. Όλες οι κρατικές υπηρεσίες αναδιοργανώνονται. Ο στρατός από μία γαλλική αποστολή και το Ναυτικό από μία αγγλική. Καταβάλλεται φροντίδα γιατί δικαιοσύνη και τη δημόσια εκπαίδευση. Αυτή την εποχή επίσης το κράτος παίρνει αποτελεσματικά μέτρα για την εθνική οικονομία και ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη γεωργία, δημιουργώντας σχολεία και διάφορους τεχνικούς αγροτικούς οργανισμούς.

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 115

3. Συνδυάζοντας τις ιστορικές γνώσεις σας και τις πληροφορίες των παραθεμάτων που σας δίνονται, να αναφερθείτε:

α. στο αναθεωρητικό έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου, κατά το πρώτο εξάμηνο του 1911 (Κείμε. Α)

β. στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του κόμματος των Φιλελευθέρων (Κείμε. Β)

ΠΗΓΗ 1

Το Σύνταγμα του 1911, ενώ συνέθετε τη νομική έκφραση της συντελεσθείσας πολιτικής ανόδου της αστικής τάξης, απέφυγε (όπως και στο παρελθόν) να ταυτιστεί με αποφασιστικές τομές που είχαν διεκδικηθεί από τους επαναστάτες του 1909 και η όλη αναθεωρητική διαδικασία διοχετεύτηκε στην εδραίωση της εγκαθίδρυσης «κράτους δικαίου» που συμβάδιζε με τις θέσεις του Βενιζέλου για συστηματική αναδιοργάνωση και λειτουργία της κρατικής μηχανής σύμφωνα προς τα πρότυπα των προηγμένων δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Η αναθεώρηση του 1911 προσπάθησε να εκφράσει και να ρυθμίσει ένα νέο συσχετισμό δυνάμεων στο συνασπισμό της εξουσίας αφήνοντας άθικτες όμως τις εξουσίες του βασιλιά και συναρτώντας τη συνταγματική διασφάλιση των βασιλικών προνομίων από τη μη καθιέρωση, με ρητή συνταγματική διάταξη, της «δεδηλωμένης».

Παύλος Β. Πετρίδης, *Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα (1844 έως 1940)*, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 95).

ΠΗΓΗ 2

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν το μόνο ελληνικό κόμμα, ιδίως κατά τη δεκαετία του 1910, που διέθετε κάποιες οργανώσεις βάσης (τις «Λέσχες των Φιλελευθέρων») των οποίων η δραστηριότητα εξακολουθούσε ακόμα και κατά τις μη προεκλογικές περιόδους. Η δύναμη, βέβαια, και η παρέμβαση αυτών των οργανώσεων στη λειτουργία του κόμματος υπήρξαν περιορισμένες και η δραστηριότητά τους εμβρυακή. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων, εξάλλου, δεν κατόρθωσε ποτέ να γίνει κόμμα μαζών, ούτε να οργανώσει το συνέδριό του. Ο δε συγκεντρωτικός χαρακτήρας της διεύθυνσής του ήταν, πέρα από κάθε αμφιβολία, απόλυτος. Η μονοκρατορία του Βενιζέλου αδιαφιλονίκητη. Η αδυναμία του Κόμματος των Φιλελευθέρων να γίνει ένα δημοκρατικά οργανωμένο και με έντονη εσωτερική ζωή κόμμα μαζών μπορεί να αποδοθεί σε παράγοντες που έχουν σχέση τόσο με τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού κοινωνικού χώρου, όσο και στο χαρακτήρα

αυτού του κόμματος που αντικατοπτρίζει επίσης τις ιδιαίτερες συνθήκες γέννησής του. Η αντίσταση, πρώτ' απ' όλα, των τοπικών κομμάτων συνέβαλε σε αυτό κατά πολύ. Η προσωπικότητα του Βενιζέλου καθώς και η θέση που καταλάμβανε στους κόλπους του κόμματος δεν άφηναν και πολλές ευκαιρίες σε ένα ενδεχόμενο κομματικό μηχανισμό, είτε για να φθάσει σε μια δημοκρατική λειτουργία, είτε για να πάρει σοβαρές πρωτοβουλίες. Με τον ίδιο τρόπο που η παρουσία του στο κέντρο του ελληνικού πολιτικού συστήματος, στο σύνολό του, προκαλούσε ένα είδος εξάρθρωσής του, [...] έτσι, και για ένα παραπάνω λόγο, ο οργανωτικός μηχανισμός του κόμματός του δύσκολα θα μπορούσε να αναπνεύσει αυτόνομα δίπλα στον Βενιζέλο. Περίπτωση επεξεργασίας συλλογικής κομματικής βούλησης γινόταν αδιανόητη. Ο Βενιζέλος γινόταν υποκατάστατο σκέψης και δράσης των βενιζελικών.

Θαν. Διαμαντόπουλος, Ο Βενιζελισμός της Ανόρθωσης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1985, σσ. 57-58, 71-72

2. Τα αντιβενιζελικά κόμματα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ Γενικά χαρακτηριστικά

- Είχαν συντηρητικό προσανατολισμό.
- Διέφεραν από τους φιλελευθέρους στο εύρος των σχεδιαζόμενων μεταρρυθμίσεων και στις μεθόδους άσκησης πολιτικής.
- Απεχθάνονταν τις διαρκείς παρεμβάσεις του κράτους και δεν είχαν μακροπρόθεσμη πολιτική.
- Εξελίχθηκαν σε κόμματα υπεράσπισης των συμφερόντων πουπλήττονταν από τους φιλελευθέρους.

➤ Ραλλικό κόμμα

- Ήταν αντίθετο προς τον εκσυγχρονισμό και την ισχυρή εκτελεστική εξουσία.
- Ο βασιλιάς ήταν το σύμβολο της εθνικής ενότητας.
- Απευθύνονταν στα μεσαία και κατώτερα στρώματα των πόλεων και στους μικροκαλλιεργητές.
- Ζητούσε: ενίσχυση της παραγωγής, αύξηση των θέσεων εργασίας, χρήματα για εξοπλισμούς, καταπολέμηση της διαφθοράς και της πατρωνίας.

➤ Εθνικό κόμμα

- Το Εθνικό Κόμμα του Κ. Μαυρομιχάλη δεν διέφερε από το ραλλικό.
- Οι εκπρόσωποι του Εθνικού Κόμματος προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τη συμμετοχή του

αρχηγού τους στα πολιτικά πράγματα μετά το κίνημα του 1909.

- Υποστήριζαν την «Ανόρθωση».

➤ Θεοτοκικό κόμμα

- Ήταν μετριοπαθές στις θέσεις του.
- Ζητούσε διόρθωση των λαθών των φιλελευθέρων, αύξηση των εξοπλισμών, φορολογικές

ελαφρύνσεις και ήταν ο πυρήνας των αντιβενιζελικών.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια ήταν τα κυριότερα αντιβενιζελικά κόμματα;

Απ: σελ 92 Ως αντιβενιζελικά ... διαλλακτικό.

2. Σε ποιους απευθυνόταν κατά κύριο λόγο το ραλλικό κόμμα;

Απ: σελ 92 Το ραλλικό κόμμα ... ανάπτυξη.

3. Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά του Εθνικού Κόμματος;

Απ: σελ 92 Το Εθνικό Κόμμα ... Βενιζελικοί.

4. Γιατί το θεοτοκικό κόμμα αποτέλεσε τον πυρήνα των αντιβενιζελικών κομμάτων;

Απ: σελ 93 Το κόμμα ... Αντιβενιζελικών.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Αφού μελετήσετε το παράθεμα που ακολουθεί και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να παρουσιάσετε το Ραλλικό κόμμα και να εντοπίσετε τις διαφορές τους με τους Φιλελεύθερους.

ΠΗΓΗ

Οι Ραλλικοί θεωρούσαν τα συνδικάτα και τους εργατικούς αγώνες δυσάρεστους νεωτερισμούς σε σημείο που πρότειναν να κατοχυρωθεί συνταγματικά ότι τουλάχιστον οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν μπορούσαν να συνδικαλιστούν παρά μόνο με την (ανακλητή) άδεια της εκτελεστικής εξουσίας. Όταν το 1914 η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων απάντησε σε απεργία των σιδηροδρομικών με νόμο που επέτρεπε την επιστράτευση τους, η κοινοβουλευτική ομάδα των Ραλλικών υποστήριξε το νομοσχέδιο, επισημαίνοντας ότι κατατέθηκε με καθυστέρηση. Με την ευκαιρία ο αρχηγός του κόμματος επέκρινε στη Βουλή τις συνεπαγωγές της φιλελεύθερης κοινωνίας: την «υπερεκτίμηση» της εργασίας, τη διάλυση της «κοινωνικής αλληλεγγύης» μέσω των σύγχρονων μεθόδων των εργατικών αγώνων, τον «εκβιασμό» και την «αναρχία». Το σύνταγμα, είπε, δεν αναγνώριζε τάξεις, αλλά η παραχώρηση του δικαιώματος της απεργίας τις εμπεριείχε. Στην αντιπαράθεση με τον Βενιζέλο φάνηκε ότι οι δύο πολιτικοί ξεκινούσαν από διαφορετικές προϋποθέσεις. Ο συντηρητικός Ράλλης από τις άμεσες εμπειρίες της προβιομηχανικής βιοτεχνίας, όπου ο φιλόπονος ήταν εύκολο να φτιάξει κάτι και να γίνει κύριος του εαυτού του, ο φιλελεύθερος πρωθυπουργός έχοντας κατά νου την τάση προς το μέλλον με την ανάπτυξη μεγάλων επιχειρήσεων που θα απασχολούσαν μάζες εργατών, οι οποίοι δεν θα είχαν καμία δυνατότητα να αποταμιεύσουν με φιλοπονία και οικονομία το αναγκαίο κεφάλαιο για τις επενδύσεις μιας σύγχρονης επιχείρησης και θα παρέμεναν ως εκ τούτου σε σχέση εξαρτημένης εργασίας. Ο πρώτος έβλεπε στην απεργία την επικίνδυνη διατάραξη μιας πατριαρχικής κοινωνικής δομής, ο δεύτερος το αναγκαίο μέσο των εργατικών αγώνων στη μαζική βιομηχανική κοινωνία, το οποίο επιβαλλόταν να περιοριστεί μόνο για χάρη της κοινωνικής τάξης πραγμάτων και της αποτελεσματικότητας της οικονομίας και της δραστηριότητας της κυβέρνησης.

H. Gunnar, Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, τόμος Β', εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2006; σελ. 820-822

2. Λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις και τα στοιχεία από το ιστορικό παράθεμα να υπογραμμίσετε τις διαφορές ανάμεσα στο κόμμα του Θεοτόκη και στο κόμμα των φιλελευθέρων.

Σχετικά συγκρατημένη και με διαφοροποιήσεις ήταν η τακτική του κόμματος του Θεοτόκη, η οποία, παρά τη διαφορετική της άποψη για τη νομική πλευρά της διάλυσης της Α Αναθεωρητικής

Βουλής το 1910, δεν είχε συμμετάσχει στις εκλογές και είχε επανέλθει στη Βουλή επίσης το 1912. Η συντηρητική αντίληψη για την κοινωνία και το διαφορετικό πολιτικό ύφος μπορεί να χώριζαν τους Θεοτοκικούς από τους Φιλελεύθερους – στα πρακτικά ζητήματα όμως η απόσταση ήταν πολύ μικρότερη από εκείνη μεταξύ Φιλελευθέρων και Ραλλικών. Οι Θεοτοκικοί ήθελαν να βελτιώσουν τη φιλελεύθερη πολιτική, να διορθώσουν τα λάθη του Βενιζέλου. Τα δύο κόμματα συμφωνούσαν για τη συγκέντρωση όλων των δυνάμεων στον εξοπλισμό, ζήτημα για το οποίο ειδικά ο Θεοτόκης τόσα είχε προσφέρει – ενστάσεις υπήρχαν όμως κατά της δημοσιονομικής πολιτικής και της διαμόρφωσης του προϋπολογισμού. Το πρόγραμμα του κόμματος στην κοινωνική πολιτική ήταν επίσης μετριοπαθές. Οι Θεοτοκικοί επέκριναν τον Βενιζέλο, επειδή με το ένα χέρι μοίραζε υποσχέσεις στους «πλουτοκράτες» και με το άλλο στους εργάτες. Ο Θεοτόκης υποσχόταν φορολογικές ελαφρύνσεις για τα χαμηλά εισοδήματα και τους αγρότες, τόνιζε όμως ταυτόχρονα ότι με τους νόμους για την προστασία της εργασίας η κυβέρνηση δημιουργούσε «ορέξεις» τις οποίες δεν μπορούσε να ικανοποιήσει. Σε σχέση με το δικαίωμα της απεργίας, ο Θεοτόκης υποστήριζε κατά βάση τις ίδιες θέσεις με τον Βενιζέλο και το υπερασπιζόταν ως στοιχείο της ελευθερίας των συμβάσεων – θεωρούσε ωστόσο τους εργατικούς αγώνες καταστροφικούς, επειδή η οικονομία ήταν αδύναμη. Στην εξωτερική πολιτική ο Θεοτόκης ενθάρρυνε το 1912 την κυβέρνηση να συμμετάσχει στον πόλεμο στο πλευρό της Ιταλίας, συμφώνησε όμως αργότερα με τον Ράλλη στην καταρχήν κριτική της πολιτικής συμμαχιών, της εισόδου της Ελλάδας στον Α' Βαλκανικό πόλεμο και στην Ειρήνη του Βουκουρεστίου.

Η. Gunnar, Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936, τόμος Β', εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2006, σελ. 827-828

3. Τα αριστερά κόμματα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Χαρακτηριστικά:

- i. Ομάδες με σοσιαλιστικές ιδέες.
- ii. Σημαντικότερη ομάδα η κοινωνιολογική εταιρεία.
- iii. Προπαγάνδιζε πολιτικές θέσεις και έπειτα ίδρυσε κόμμα.
- iv. Θέσεις: ισότητα ευκαιριών για όλους, κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, διανομή των αγαθών ανάλογα με τις ανάγκες του καθενός, αναμόρφωση της οικονομίας και συνταγματική μεταβολή.
- v. Ιδρύεται το λαϊκό κόμμα με κυριότερες θέσεις: αναμόρφωση του πολιτικού συστήματος και επιβολή αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης.
- vi. Στις εκλογές του Νοεμβρίου 1910 εκλέχθηκαν 7 υποψήφιοι.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Κομματική συσπείρωση**→ Συγκέντρωση μεμονωμένων οπαδών και ομάδων γύρω από τον μηχανισμό ενός κόμματος.
- **Κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής**→ Ένα είδος κρατικοποίησης των μέσων παραγωγής. Το πέρασμα δηλαδή μηχανημάτων, πρώτων υλών και ενέργειας από την ιδιοκτησία ιδιωτών ή εταιρειών στον έλεγχο του κράτους.
- **Άλλα αριστερά κόμματα κατά την περίοδο 1910 – 1915**→Εργατογεωργικό κόμμα (1910 – Βόλος), Ελληνικόν Σοσιαλιστικόν Κόμμα (1909), Σοσιαλιστικόν Κέντρον (1911), Σοσιαλιστική Ένωση (1914).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες ομάδες αποτελούσαν τα αριστερά κόμματα;
Απ: σελ 93 Τα αριστερά κόμματα ... συσπείρωσης.
2. Ποια η σοβαρότερη ομάδα από τα αριστερά κόμματα, ποιοι οι στόχοι της και ποια τα μέσα υλοποίησής τους;
Απ: σελ 93 Σοβαρότερη ... συνταγματική μεταβολή.
3. Πότε οι Κοινωνιολόγοι ίδρυσαν κόμμα και ποιες οι βασικές προγραμματικές δηλώσεις του;
Απ: σελ 93 Για να επιτευχθούν ... κόμμα.
4. Ποια η εκλογική δύναμη των Κοινωνιολόγων στις εκλογές του 1910;
Απ: σελ 93 Πράγματι ... Φιλελεύθερους.

1. Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και με βάση τα στοιχεία του παρακάτω κειμένου: α) Να εκθέσετε τις προγραμματικές αρχές της Κοινωνιολογικής Εταιρείας και του Λαϊκού Κόμματος β) Να αποτιμήσετε κατά πόσο το αναθεωρητικό και νομοθετικό έργο του Ε. Βενιζέλου το 1911–12 υλοποίησε τις προγραμματικές εξαγγελίες της Κοινωνιολογικής Εταιρείας.

ΠΗΓΗ

Αλ. Παπαναστασίου, «Τι πρέπει να γίνη», κείμενο που επιδόθηκε από την Κοινωνιολογική Εταιρεία στο Στρατιωτικό Σύνδεσμο, 1909.

Η διόρθωσις των κακών (...) είναι βεβαίως δυνατή δια καταλλήλου διδασκαλίας του λαού, δια συνεταιριστικής οργανώσεώς του, δι' εισαγωγής αρμόζοντος εις τα ήθη και την ιστορίαν μας συστήματος τοπικής αυτοδιοικήσεως και τέλος δια του σχηματισμού λαϊκού κόμματος μη στηριζομένου εις τους προσωπικούς δεσμούς και εις την ικανοποίησιν ατομικών συμφερόντων, το οποίον θα ήτο εις θέσιν ως εκ της καταρτίσεώς του, να ενασκή αυστηρόν έλεγχον επί της διοικήσεως και να μεριμνά διαρκώς περί της καλλιτερεύσεως της οικονομικής θέσεως του λαού, -αλλά τούτο θ' απαιτήση μακρόν χρόνον, τοσούτω μάλλον καθόσον τα υπάρχοντα προσωπικά κόμματα και συμφέρον έχουν και είναι εις θέσιν δια της επιρροής, ην (...) ασκούν, να δυσχεράνουν την τιαύτην εργασίαν.

2. Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα Α, Β και Γ, να απαντήσετε στα ερωτήματα: α. Ποιες ήταν οι προγραμματικές θέσεις του Ελ. Βενιζέλου, όπως διατυπώθηκαν στο λόγο του της 5ης Σεπτεμβρίου 1910, και ποιες οι βασικές θέσεις της Κοινωνιολογικής Εταιρείας; β. Πώς αποτυπώθηκαν οι θέσεις του Ελ. Βενιζέλου και της Κοινωνιολογικής Εταιρείας στην Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911 και στο νομοθετικό έργο της κυβέρνησης Βενιζέλου κατά την περίοδο 1910-1912;

ΠΗΓΗ 1

[...] Από το μπαλκόνι του «Grand Hôtel» στην Πλατεία Συντάγματος [ο Ελ. Βενιζέλος] εκφώνησε στις 5 Σεπτεμβρίου την πασίγνωστη εκείνη προγραμματική ομιλία με την οποία παρουσιάστηκε ως «σημαιοφόρος νέων πολιτικών ιδεών» και όχι ως αρχηγός ενός νέου κόμματος [...]. [Στην ομιλία του] εντυπωσιάζει αμέσως η κυριαρχία των πλευρών του τεχνικού εκσυγχρονισμού του πολιτικού συστήματος και η προσπάθεια να σταθεροποιηθεί αυτό το πολιτικό σύστημα μέσω της περιορισμένης εξισορρόπησης των συμφερόντων των μεσαίων και των κατώτερων κοινωνικών ομάδων. [...] Το δεύτερο μέρος της προγραμματικής του ομιλίας, με το οποίο ο Κρης πολιτικός παρουσίασε τους πολιτικούς του στόχους, επιβεβαιώνει τη διαπίστωσή μας: με την

αναθεώρηση του συντάγματος, είπε, [...] χωρίς όμως να αλλάξει τις θεμελιώδεις διατάξεις για το πολίτευμα, τη βασιλεία και τη διαδοχή, τη λαϊκή κυριαρχία και τη διάκριση των εξουσιών, το σύστημα θα εκσυγχρονιζόταν τεχνικά. [...] Οι περισσότερες αλλαγές του συντάγματος αφορούσαν ακριβείς διατυπώσεις με στόχο την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του πνεύματος του συντάγματος. Παρά τη δριμεία κριτική κατά του στέμματος, ο Βενιζέλος τόνισε ότι η δημοκρατία με βασιλιά ως αρχηγό του κράτους «είναι ο τύπος του πολιτεύματος, όστις προσαρμόζεται άριστα προς την πολιτικήνμόρφωσιν του Ελληνικού Λαού και εξυπηρετεί προσφορότερον τα εδαφικά συμφέροντα».

Hering, Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, μτφ. Θ. Παρασκευόπουλος, Αθήνα 2006, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., σσ. 780-781.

ΠΗΓΗ 2

Οι απόψεις [των Κοινωνιολόγων] για τη μεταρρύθμιση του πολιτικού συστήματος ήταν σχετικά συγκρατημένες [...]. Ζητώντας καλύτερη διασφάλιση της τοπικής αυτοδιοίκησης και την προσήκουσα εκπροσώπηση των πολιτικών μειοψηφιών στη βουλή επιδίωκαν να διευρύνουν τις δυνατότητες συμμετοχής των πολιτών [...]. Από την άλλη επιδίωκαν, όπως και οι Φιλελεύθεροι, να εκσυγχρονίσουν τη διοίκηση, δηλαδή να αυξήσουν την αποτελεσματικότητά της αποκεντρώνοντάς την και αποκλείοντας την άμεση επιρροή των πολιτικών, δημιουργώντας στην πράξη μια δημοσιουπάλληλία με μεγαλύτερα προσόντα και αξιοποιώντας τις τεχνικές εμπειρίες των καλύτερα οργανωμένων κρατών. Οι Κοινωνιολόγοι παρουσίασαν ένα εκτενές πρόγραμμα κοινωνικής πολιτικής, που περιλάμβανε κατάλογο μέτρων φορολογικής πολιτικής, νόμους προστασίας της εργασίας, βελτίωση του νομικού καθεστώτος για τους ενοικιαστές γης στη Θεσσαλία και ευνόηση των συνεταιρισμών. [...] Για πρώτη φορά προτάθηκε ένα μικρό βήμα προς την πολιτική ισότητα των γυναικών: το Λαϊκό Κόμμα τούς υποσχόταν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές εκλογές. [...] Σε πολλά πρακτικά ζητήματα το Λαϊκό Κόμμα ήταν πρόθυμο να κάνει συμβιβασμούς. [...] Ήταν ικανοποιημένο με τη δεκάωρη ημερήσια εργασία, για να μην επηρεαστεί αρνητικά η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής βιοτεχνίας.[...]

Hering, Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936, μτφ. Θ. Παρασκευόπουλος, Αθήνα 2006, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., σσ. 847-852.

ΠΗΓΗ 3

Ο κύριος σκοπός του Βενιζέλου είναι να εκσυγχρονίσει το κράτος και να συνειδητοποιήσει στον λαό την έννοια του δικαίου και του νόμου. Αναθεωρεί ορισμένα άρθρα του συντάγματος, [...] εξασφαλίζει τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, την ισοβιότητα των δικαστικών, του συμβουλίου επικρατείας κλπ. Ακόμη φιλοδοξεί και κατορθώνει να εξυγιάνει τους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς, [...]. Απαλλοτριώνει τα μεγάλα τσιφλίκια στη Θεσσαλία και διανέμει 300.000 στρέμματα σε 4.000 οικογένειες καλλιεργητών της. Στο ενεργητικό του ακόμη ανήκει η εργατική νομοθεσία, μολονότι τα εργατικά ζητήματα δεν είχαν ακόμη προβληθεί με ένταση. Με τη

νέο φροντιστήριο

διορατικότητα του πραγματικού κυβερνήτη πρόβλεψε την έγκαιρη λύση των κοινωνικών προβλημάτων και απέτρεψε την απειλή θυελλών [...].

A. Βακαλόπουλος, Νέα Ελληνική Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1991, εκδ. Βάνιας, σ. 344.

4. Ο εθνικός διχασμός (1915 – 1922)

α. Από την παραίτηση του Βενιζέλου έως τη Συνθήκη των Σεβρών

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ➤ Σχέσεις Βενιζέλου με το παλάτι (1912-15)

- Ως το 1915 Βενιζέλος και Κωνσταντίνος δεν ήρθαν σε σύγκρουση.
- Η αντιπολίτευση αναγνώριζε στον βασιλιά το δικαίωμα να επιβάλλει την δική του εξωτερική πολιτική.

- Ενισχύθηκαν οι εχθροί της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

➤ Διάσταση απόψεων για τη στάση της χώρας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αίτια διχασμού

- Οι φιλελεύθεροι τάσσονται υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδας στο πλευρό της Αντάντ.
- Ο βασιλιάς έχει αντίθετη άποψη και τάσσεται υπέρ της ουδετερότητας της χώρας.
- Ο βασιλιάς ανέπτυξε μυστική διπλωματία και το 1915 προκάλεσε δύο φορές την παραίτηση της κυβέρνησης.

➤ Διχασμός και πόλωση

- Στις εκλογές δεν συμμετείχαν οι Φιλελεύθεροι.
- Ακολούθησαν εκδηλώσεις βίας και φανατισμού, καχυποψία και διπολισμός.
- Στα μέσα του 1916 το κοινοβούλιο χάθηκε από το προσκήνιο, εμπλέχθηκαν στη διαμάχη στρατιωτικοί και συνέστησαν δύο οργανώσεις.

- Στις 26/9/1916 ο Βενιζέλος συγκρότησε δική του κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη.

➤ Εμφύλιος – επικράτηση φιλελευθέρων

- Οι αντιβενιζελικοί άσκησαν τρομοκρατία στους αντιπάλους τους και ο Βενιζέλος κήρυξε έκπτωτο τον βασιλιά.
- Υπό τη πίεση της Αντάντ ο βασιλιάς εγκατέλειψε τη χώρα και οι φιλελεύθεροι ανέλαβαν τη διακυβέρνηση.
- Εξαπλώθηκε ο Εθνικός Διχασμός και ο Βενιζέλος παρέτεινε τη θητεία της Βουλής.

➤ Η Ελλάδα στο πλευρό της Αντάντ – στάση των κομμάτων

- Οι αντιβενιζελικοί διαφωνούσαν και περίμεναν με δυσαρέσκεια τις εξελίξεις.
- Οι απόπειρες δολοφονίας του Βενιζέλου και του Δραγούμη κορύφωσαν τον Εθνικό Διχασμό.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Δυνάμεις Αντάντ** → Συνασπισμός χωρών κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στον οποίο συμμετείχαν αρχικά η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία. Σε αυτόν προσχώρησαν η Σερβία, το Βέλγιο, η Ρουμανία και αργότερα η Ιταλία (1915) και η Ελλάδα (1917) από τη μεριά της Ευρώπης και σε

παγκόσμιο επίπεδο η Ιαπωνία και οι ΗΠΑ. Άλλη ονομασία του συνασπισμού : «Τριπλή ή Εγκάρδια Συνεννόηση»

- **Κεντρικές Δυνάμεις**→ Συνασπισμός χωρών κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στον οποίο συμμετείχαν αρχικά η Γερμανία, η Αυστροουγγαρία και η Ιταλία (η Ιταλία αυτομόλησε το 1915 στις δυνάμεις Αντάντ) και έπειτα η Τουρκία και η Βουλγαρία.

- **Κατάσταση πολιορκίας**→ Κατάσταση έκτακτης ανάγκης του κράτους, κατά την οποία η ύπαρξη και ασφάλειά του, αλλά και η συνταγματική τάξη κινδυνεύουν τόσο, ώστε τα όργανα του κράτους να μην μπορούν να αντιμετωπίσουν αυτή την απειλή με τα δεδομένα συνταγματικά μέσα. Σε κατάσταση πολιορκίας, τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών και η διάκριση των εξουσιών περιορίζονται ή και καταργούνται και η εξουσία συγκεντρώνεται στα χέρια της κυβέρνησης ή του αρχηγού του κράτους.

- **Οργάνωση «Εθνικής Άμυνας»**→ Οργάνωση στρατιωτικών φίλα προσκείμενων προς το Βενιζέλο που με στρατιωτικό κίνημα τον Αύγουστο του 1916 άνοιξαν το δρόμο για τη συγκρότηση της επαναστατικής κυβέρνησης Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη [➔ Κυβέρνηση «Εθνικής Άμυνας»: 26 Σεπτεμβρίου 1916 Κυβέρνηση που συγκρότησε ο Ελ. Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη την περίοδο του Εθνικού Διχασμού (1916-1917).].

β. Από τη συνθήκη των Σεβρών έως την ήττα στη Μ. Ασία

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Αποτελέσματα της συνθηκης των Σεβρών

- Μεγάλη διπλωματική επιτυχία και δικαίωση της πολιτικής του Βενιζέλου.
- Η Μεγάλη Ιδέα φαίνεται να γίνεται πραγματικότητα.

➤ Η άνοδος των αντιβενιζελικών και η επάνοδος του βασιλιά

- Ήττα του Βενιζέλου και νίκη της ενωμένης αντιπολίτευσης.
- Ο Βενιζέλος έφυγε στο εξωτερικό.
- Επέστρεψε ο βασιλιάς μετά από δημοψήφισμα.
- Το μικρασιατικό μέτωπο κατέρρευσε.

➤ Αναθεωρητική εθνοσυνέλευση

- Η εθνοσυνέλευση που προέκυψε από τις εκλογές ανακηρύχθηκε συντακτική.
- Κρίθηκε αναγκαίο να αλλάξει εξ' ολοκλήρου το σύνταγμα.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ

- **Επιπλέον πληροφορίες για τη Συνθήκη των Σεβρών**→ Επιβλήθηκε στην Οθωμανική

Αυτοκρατορία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και επρόκειτο για διάλυσή της. α) Ο σουλτάνος παραχωρούσε την κυριαρχία της Μεσοποταμίας (σημερινό Ιράκ), της Παλαιστίνης και της Υπεριορδανίας (σημερινή Ιορδανία) στη Βρετανία, ενώ της Συρίας και του Λιβάνου στη Γαλλία. β) Το Κουρδιστάν και η Αρμενία θα γίνονταν ανεξάρτητα κράτη. γ) Τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος και η Θράκη μέχρι και τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης παραχωρούνταν στην Ελλάδα. δ) Ο σουλτάνος αναγνώριζε επίσημα την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Βορείου και Ανατολικού Αιγαίου. ε) Η Ιταλία παραχωρούσε στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα, εκτός από τη Ρόδο. στ) Η Αντάντ ανέθετε στην Ελλάδα τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης για πέντε χρόνια (μετά την πάροδο των πέντε ετών οι κάτοικοι της περιοχής θα αποφάσιζαν με δημοψήφισμα την τύχη της). ζ) Τα Στενά τέθηκαν υπό διεθνή έλεγχο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πότε ο Κωνσταντίνος αναρρήθηκε στο στέμμα και ποια η σχέση του με το Βενιζέλο μέχρι το 1915;

Απ: σελ 93 Ήδη ... αρχιστράτηγου.

2. Ποια η στάση των κομμάτων της αντιπολίτευσης στο πρόσωπο του βασιλιά;

Απ: σελ 93- 94 Μέχρι το 1915 ... αξιωματικών

3. Ποια η θέση των Φιλελευθέρων για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο;

Απ: σελ 94 Με αφορμή ... εδαφικά οφέλη.

4. Ποια η θέση του βασιλιά και του Γενικού Επιτελείου για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;

Απ: σελ 94 Ο βασιλιάς ... Ελλάδας.

5. Σε ποιες ενέργειες προέβη ο Κωνσταντίνος μετά τη διαφωνία του με τους Φιλελεύθερους και ως το 1915;

Απ: σελ 94 Η εμμονή ... της κυβέρνησης.

6. Ποιες ήταν οι πολιτικές επιπτώσεις των εκλογών μετά τη δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου;

Απ: σελ 94 -95 Στις εκλογές ... πολιορκίας.

7. Ποια η θέση των στρατιωτικών στα πλαίσια της διαμάχης βενιζελικών και αντιβενιζελικών;

Απ: σελ 95 Ο εθνικός διχασμός ... άλλων.

8. Ποιες οι ενέργειες του Βενιζέλου μετά τη συγκρότηση της κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη και μέχρι την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών;

Απ: σελ 96 Η κυβέρνηση ... διεκδικήσεων.

9. Ποια στάση κράτησαν οι αντιβενιζελικοί από το 1916 ως την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών;

Απ: σελ 96 Οι αντιβενιζελικοί ... το 1920.

10. Γιατί η Συνθήκη των Σεβρών αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας;

Απ: σελ 96 Η Συνθήκη ... πραγματικότητα.

11. Σε ποιες ενέργειες προχώρησαν οι Φιλελεύθεροι μετά τη συνθήκη των Σεβρών;

Απ: σελ 96 -97 Οι Φιλελεύθεροι ... ήττα.

12. Ποιες οι ενέργειες των αντιβενιζελικών μετά τις εκλογές του 1920 και ως την ήττα στη Μ. Ασία;

Απ: σελ 97 Στις 25 Ιανουαρίου ... το σύνταγμα.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία εικόνων

Οι δύο μεγάλοι αντίπαλοι κατά το διχασμό (σελ. 94)

Με την εικόνα γίνεται απλή αναφορά στα πρόσωπα που έπαιξαν τον πιο σημαντικό ρόλο στη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων και στην περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Το σχόλιο της εικόνας χρειάζεται κάποια διευκρίνιση, γιατί δεν πρόκειται για εικόνα των δύο προσώπων κατά το διχασμό, όπως φαίνεται από τη συνέχεια του σχολίου. Πάντως, με αφορμή το σχόλιο της εικόνας μπορεί να γίνει αναφορά στους λόγους που προκάλεσαν τη διάσταση απόψεων μεταξύ Βενιζέλου και Κωνσταντίνου, σχετικά με την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής κατά την περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, γεγονός που οδήγησε στο διχασμό και στη Μικρασιατική Καταστροφή.

Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης (σελ. 95)

Με την εικόνα ενισχύεται και αισθητοποιείται το τμήμα της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στο σχηματισμό της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης από τον Ελ. Βενιζέλο. Βάση για την κυβέρνηση αυτή αποτέλεσε η «τριανδρία», όπως την ονόμασαν, δηλαδή ο Βενιζέλος, ο στρατηγός Π. Δαγκλής και ο ναύαρχος Π. Κουντουριώτης, οι οποίοι εικονίζονται σε πρώτο πλάνο. Παρατηρούμε ότι στην κυβέρνηση αυτή συμμετείχε μεγάλος αριθμός στρατιωτικών, όπως φαίνεται από τις στολές που φορούν αρκετά εικονιζόμενα πρόσωπα. Το γεγονός αυτό δεν ήταν ασφαλώς συμβατό με το σύνταγμα του 1911, αλλά πρέπει να συνυπολογιστεί ότι επρόκειτο για μια επαναστατική κυβέρνηση και κυρίως πρόκειται για πολεμική περίοδο (1916), κατά την οποία οι στρατιωτικές επιχειρήσεις είχαν μεγάλη σημασία για την υποστήριξη των εθνικών συμφερόντων.

Αφίσα του 1918 (σελ. 96)

Η εικόνα ενισχύει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, περισσότερο όμως δίνει αφορμή για την αναζήτηση πληροφοριών σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο.

Η Ελλάδα είχε μπει στον πόλεμο από το 1916, ύστερα από την έκπτωση του Κωνσταντίνου. Ωστόσο, η επιστράτευση του 1918, στην οποία αναφέρεται η αφίσα, ήταν απαραίτητη για την αύξηση της ελληνικής στρατιωτικής δύναμης και την απομάκρυνση των Βουλγάρων από τη Βόρεια Ελλάδα. Για την επιστράτευση ο Βενιζέλος είχε εξασφαλίσει δάνειο από την Ευρώπη, μαζί με τις διαβεβαιώσεις για τη διεύρυνση των ελληνικών συνόρων. Στην αφίσα χρησιμοποιούνται στοιχεία για την αφύπνιση των εθνικών αισθημάτων των Ελλήνων (τα νεκρά σώματα και το καμένο χωριό), ώστε να πάρουν την απόφαση για εθελοντική κατάταξη στο στρατό.

Η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου (σελ. 97)

Με την εικόνα συμπληρώνεται το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης και δίνεται η ευκαιρία για αναζήτηση περισσότερων πληροφοριών σχετικά με το διπλωματικό έργο του Βενιζέλου και τις αρνητικές επιπτώσεις του διχασμού στην Ελλάδα. Στη λαϊκή αυτή λιθογραφία διακρίνεται ένας από τους επίδοξους δολοφόνους (οι δύο απότακτοι αξιωματικοί ήταν ο υποπλοίαρχος Απόστολος Τσερέπης και ο υπολοχαγός Γεώργιος Κυριακής) να πυροβολεί με το περίστροφο του τον Βενιζέλο, στο σταθμό της Λυόν. Επίσης, διακρίνεται η άμεση αντίδραση της συνοδείας του Έλληνα πρωθυπουργού αλλά και του πλήθους. Στο επάνω μέρος της εικόνας διακρίνονται άγγελοι κάτω από την επιγραφή: «Ο πανταχού παρών σώζει τον πρωθυπουργόν της μεγάλης Ελλάδος».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Τράπεζα Θεμάτων (30834)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από το κείμενο που σας δίνεται, να παρουσιάσετε:

α. τις θέσεις του πρωθυπουργού Βενιζέλου και του βασιλέως Κωνσταντίνου σχετικά με τη σκοπιμότητα ή μη της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (μονάδες 13)

β. τον τρόπο με τον οποίο η θέση του Κωνσταντίνου υπέσκαπτε τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος. (μονάδες 12)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Είχε κάνει (ο Κωνσταντίνος) τις στρατιωτικές του σπουδές στη Γερμανία [...]είχε νυμφευθεί την αδερφή του Κάιζερ, τη Σοφία, και ήταν, φυσικά, φανατικός θαυμαστής της πρωσσικής πειθαρχίας και ισχύος. Ο Κωνσταντίνος τασσόταν επισήμως υπέρ της ουδετερότητας· η οποία με τα γεωπολιτικά δεδομένα των Βαλκανίων, θα ήταν ουσιαστικώς μία ευμενής ουδετερότητα υπέρ της Γερμανίας. Ενδομύχως, επιθυμούσε βεβαίως συμμαχία με τις λεγόμενες «Κεντρικές Δυνάμεις». [...] Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, από την πλευρά του, υποστήριζε την έξοδο στον πόλεμο με τις δυνάμεις της

Αντάντ. Έβλεπε άλλωστε το οξύμωρο μιας συμμαχίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία· και θεωρούσε ότι τα ελληνικά συμφέροντα ήταν παράλληλα και συμπληρωματικά των βρετανικών. [...] Τον Ιανουάριο του 1915 ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα υπέβαλε στην κυβέρνηση μία δελεαστική πρόταση. Αν η Ελλάδα έμπαινε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, η Μεγάλη Βρετανία θα εγγυόταν παραχώρηση εδαφών κατά μήκος της μικρασιατικής ακτής. [...] Ο Βενιζέλος πρότεινε ελληνική συμμετοχή στις επιχειρήσεις. Προσέκρουσε πάλι σε άρνηση, παραιτήθηκε, και ο βασιλιάς ανέθεσε στον Δημήτριο Γούναρη να σχηματίσει κυβέρνηση μειοψηφίας. Τον Μάιο του 1915, η Ιταλία προσεχώρησε στις δυνάμεις της Αντάντ. Η δεδηλωμένη και επικίνδυνη για την Ελλάδα διάθεσή της να συμμετάσχει στη διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και οι βλέψεις της στη Μεσόγειο έδειχναν πόσο ριψοκίνδυνο ήταν το παιχνίδι του βασιλιά.

Δερτιλής, Γ., *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821-2016*. Gutenberg, Αθήνα 2020, σ. 77-80, 82.

2. Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις α) να παρουσιάσετε και να αιτιολογήσετε τις δυο διστάμενες αντιλήψεις του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου για την εξωτερική πολιτική κατά την περίοδο 1914-1915 και β) να παρουσιάσετε τις επιπτώσεις από αυτή τη διάσταση στις συνταγματικές εξελίξεις και στην πολιτική πόλωση έως την Κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας.

ΠΗΓΗ 1

Η ουδετερότητα της Ελλάδας έγινε ακόμα πιο επικίνδυνη για τη χώρα όταν τον Φεβρουάριο του 1915 η αγγλική κυβέρνηση, εν όψει της επιχείρησης κατά των Στενών που προετοιμάζε, πρότεινε στην Ελλάδα να συμμετάσχει με αντάλλαγμα «σπουδαίες» εδαφικές παραχωρήσεις στα παράλια της Μικράς Ασίας. Η προσφορά ήταν άκρως δελεαστική για την ελληνική κυβέρνηση. Η αγγλική πρόταση αποτελούσε συνάμα προειδοποίηση προς την Ελλάδα ότι η Αγγλία δεν θα ανεχόταν την Ελλάδα ουδέτερη από τη στιγμή που έθετε σε εφαρμογή την επιχείρηση για την εκπόρθηση των Στενών. Πολύ μεγαλύτερη σημασία για την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας από την προσφορά εδαφών είχε αυτή ακριβώς η προειδοποίηση την οποία αντιλήφθηκαν τόσο ο Κωνσταντίνος και οι σύμβουλοί του, όσο και ο Βενιζέλος, αλλά μόνον ο τελευταίος εκτίμησε τη σημασία της. Ο Βενιζέλος κατανόησε τότε- όπως και ο Μεταξάς είκοσι πέντε χρόνια αργότερα- πόσο περιορισμένες είναι οι δυνατότητες της κυβέρνησης της Ελλάδας να ασκήσει το δικαίωμα της ουδετερότητας σε περίπτωση εμπλοκής μεγάλων δυνάμεων σε πολεμικές επιχειρήσεις στην Εγγύς Ανατολή ή στην Ανατολική Ευρώπη. Ανεξαρτήτως κινήτρων, η άρνηση του Κωνσταντίνου να αποδεχτεί αυτή την πραγματικότητα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί γενναία, αν στις διεθνείς σχέσεις είχε θέση γενναιότητα αντί της σωφροσύνης, και αν αυτού του είδους η στάση θεωρούνταν πως εξυπηρετεί καλύτερα από τη σωφροσύνη τα ύψιστα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας.

ΠΗΓΗ 2

Οι συμμαχικές κυβερνήσεις θα προσπαθήσουν να επεκτείνουν το πεδίο της σύρραξης. Είδαμε τον Απρίλιο του 1917 οι Ηνωμένες Πολιτείες συνενώθηκαν με τις δυνάμεις της Συνεννόησης. Μετά την επανάσταση του Φεβρουαρίου, τα προβλήματα της Ρωσίας εξωθούν τους Γαλλοβρετανούς να ασκήσουν πίεση στην ελληνική κυβέρνηση ώστε να αφήσει την αναβλητικότητα και να διαλέξει ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα. Τον Ιούνιο του 1917, οι Γάλλοι επιδίδουν στον βασιλιά Κωνσταντίνο ένα αληθινό τελεσίγραφο. Ο βασιλιάς, που συνδέεται οικογενειακώς με την αυλή της Γερμανίας, προτιμά να παραιτηθεί. Ο Βενιζέλος συγκροτεί κυβέρνηση η οποία μπαίνει στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων, υποστηριζόμενη αμέσως από το εκστρατευτικό σώμα του στρατηγού Φρανσέ ντ' Εσπερέ που σταθμεύει στη Θεσσαλονίκη από το 1915.

S. BERSTEIN – P. MILZA, *Ιστορία της Ευρώπης 2 (Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών, 1815-1919)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σ. 274

ΠΗΓΗ 3

Στις 12 Ιανουαρίου 1916, η εφημερίδα Εσπερινή, χωρίς αιδώ, ετοποθετείτο ως εξής απέναντι στις εξελίξεις: Λέγουν συνήθως ότι ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος είναι ο μεγάλος Στρατηγός. Τούτο είναι το ήμισυ της αληθείας.... Το άλλο ήμισυ όπερ διέφυγε πολλών την αντίληψιν μέχρι τινός ακόμη, είναι ο βασιλεύς Κωνσταντίνος είναι εις μέγας πολιτικός. Ιδού διατί υπήρξε μεγάλη η πολιτική του Βασιλέως μας και ιδού διατίετυχεν αυτή της απολύτου επιδοκιμασίας και εγκρίσεως του Ελληνικού λαού, όστις σήμερα ίσταται παρά το πλευρόν Εκείνου, όστις είναι υπεύθυνος απέναντι του Θεού και της Ιστορίας δια τας τύχας της Φυλής, έτοιμος και το αίμα του να χύση υπέρ Αυτού μέχρι τελευταίας ρανίδος. Αξιοσημείωτα και τα δημοσιεύματα του Σκριπ: (:εφημερίδα): Η πολιτική έχιδνα (ο Βενιζέλος) είναι πάντοτε έτοιμη να δηλητηριάσηπάλιν τον πολιτικόν οργανισμόν, τον οποίον απεκάθαρεν η σθεναρά πρωτοβουλία του βασιλέως και η ψήφος της 6ης Δεκεμβρίου(: δεύτερες εκλογές 1915)... Πού είναι η ηθική δύναμις η συνέχουσα το κόμμα του; Από ποίας τούτο διέπεται αρχάς; Από ποίαν εθνική πνοήν εμπνέεται, όταν η όλη δρασις του δεν είναι άλλο τι ή συστηματική υπονόμευσις του θρόνου και επιβουλή κατά της Πατρίδος;

Πετρίδης Π., *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία, τόμος 2ος*, Αθήνα 1994, σελ 236-237

3. Με βάση τις γνώσεις που αποκομίσατε από το σχολικό σας εγχειρίδιο, και τα παραθέματα: α)Να παρουσιάσετε και να σχολιάσετε τις εκδηλώσεις βίας και φανατισμού που δημιουργήσαν χάσμα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. β)Να εντοπίσετε τον αντίκτυπο της περιόδου 1915 - 1917 στις μετέπειτα πολιτικές περιόδους.

ΠΗΓΗ 1

Το κίνημα αυξάνει τα πολιτικά πάθη

Η έκρηξις του κινήματος και η ουσιαστική εγκατάστασις του κόμματος των Φιλελευθέρων εν Θεσσαλονίκη εδημιούργησαν την ελπίδα εις πολλούς ησύχους και καλούς Έλληνας, ότι η οξύτης των παθών τουλάχιστον θα εμετριάζετο. Απησχολημένοι αι δύο παρατάξεις εις τα ίδια αυτών έργα και κινούμεναι εντός διαφόρων γεωγραφικών ορίων, έλεγον οι καλοί αυτοί πολίται θα ελησμόνουν τας μεταξύ των αντιθέσεις.

Δυστυχώς δεν είχεν ούτως το πράγμα. Τα πάθη διαρκώς ηύξανον και το χάσμα μεταξύ αυτών εγένετο πάντοτε βαθύτερον. Η μία παράταξις, η βασιλική, τόσον δια του φιλικού της τύπου, όσον και δια των εκπροσώπων της επετίθετο βαναύσως όχι μόνον κατά του κινήματος, το οποίον απεκάλει άθλιον και προδοτικόν, αλλά και κατά των συμμετασχόντων και προσχωρούντων εις αυτό. Όλοι αυτοί οι Κουντουριώτηδες, οι Δαγκλήδες, οι Βενιζέλοι και τόσοι άλλοι πολίται πρώτης τάξεως ήσαν πουλημένοι στους Γάλλους και στους Άγγλους. Ανέφερον μάλιστα και τον αριθμόν των εκατομμυρίων με τα οποία εξηγοράσθησαν οι οργανώσαντες και οι ηγούμενοι οπωσδήποτε του κινήματος.

Αλλ' όλοι αυτοί δεν ήσαν μόνον πουλημένοι, ήσαν και λωποδύται, και καταχρασταί και κλέπται. Όποιος έφευγε για τη Θεσσαλονίκη έπαιρνε μαζί του και τα χρήματα του Δημοσίου. Δεν υπήρχεν ύβρις, δεν υπήρχε συκοφαντία που να μη εκσφενδονίζεται καθ' όλων αυτών των Ελλήνων, οι οποίοι όμως εις το κάτω της γραφής και τα γαλόνια των και την ζωήν των είχαν θέσει εις κίνδυνον.

Αλλά και η άλλη παράταξις, η βενιζελική δεν εσταύρωσε τα χέρια της. Ούτε ήκουεν αοογγύστως τας ύβρεις και τας συκοφαντίας. Εγνώριζε να τας ανταποδίδη. Είχε και αυτή οπαδούς πολλούς, είχε τύπον ιδιόν της. Αλλ' η παράταξις αύτη, και μόνη αύτη, είχεν επί πλέον και την προστασίαν των ξένων, της οποίας μάλιστα έκανε μεγαλυτέραν χρήσιν της πρεπούσης με ζημίαν σοβαράν της δημοτικότητός της.

Κ. Ζαβιτσιάνου, Αναμνήσεις, Α', σσ. 201-202 [Ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος, παρότι αποχωρήσας Βενιζελικός, θεωρείται ο περισσότερο αντικειμενικός απομνημονευματογράφος της εποχής 1915-1922]

ΠΗΓΗ 2

Τα Νοεμβριανά του 1916, υπήρξαν για τους Βενιζελικούς συγκλονιστικό, συλλογικό, ψυχικό τραύμα και σημάδεψαν ανεξίτηλα τις συνειδήσεις. Ακολούθησαν θηριωδίες και από τις δύο πλευρές, με αποτέλεσμα συνεχώς να μακραίνει ο κατάλογος των «ανοιχτών λογαριασμών», μέχρι και τη μοιραία εκτέλεση των «Έξη», που έρριξε τη σκιά της σ' ολόκληρο το Μεσοπόλεμο. Κατά το τέλος του, το 1933, η δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου εγκαινίασε νέο φαύλο κύκλο πολιτικής βίας, που κορυφώθηκε μετά την αποτυχία του κινήματος του 1935.

Στο Μεσοπόλεμο, τέτοια ήταν προπαντός η οξύτατη αντίθεση, το αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στους γηγενείς και τους πρόσφυγες. Είναι γνωστή η φανατική Βενιζελική τοποθέτηση της συντριπτικής πλειοψηφίας των προσφύγων, που συνήθως αποδίδεται σε συγκυριακούς ιστορικούς

λόγους στο ότι δηλ. ο Κωνσταντινισμός βρέθηκε υπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή. Όμως ο Βενιζελισμός των προσφύγων είχε τις ρίζες του και πριν και πέρα από τις ευθύνες της Καταστροφής. Καθοριστική υπήρξε ιδίως η εχθρότητα των γηγενών και των Αντιβενιζελικών, που πήρε τις διαστάσεις αληθινού ρατσισμού. Ήδη στα Νοεμβριανά του 1916 ο Αντιβενιζελικός όχλος στράφηκε ιδιαίτερα εναντίον προσφύγων, από τους οποίους άγνωστος αριθμός οδηγήθηκε κοντά στη «Σωτηρία» και δολοφονήθηκε.

Γ. Βεντήρη, Η Ελλάδα του 1910-1920, Αθήναι, εκδ. Πυρσός, 1931, τόμ. 2ος, σ. 272

ΠΗΓΗ 3

Χάρισμα και παραταξιακή συνείδηση λειτουργούν συνήθως ομόρροπα. Η εμφάνιση χαρισματικού ηγέτη, με τις ριζικές επιλογές που απαιτεί και τον εντελώς ιδιαίτερο φανατισμό που προκαλεί σε οπαδούς κι αντιπάλους, οδηγεί σε μεγαλύτερη αποκρυστάλλωση κι οξύτητα των παραταξιακών φαινομένων και συγκρούσεων. «Αρχηγός, σωτήρας, σύμβολο της μισής Ελλάδας, Σατανάς για την άλλη μισή» ο Βενιζέλος ξεσήκωσε πολιτικά πάθη που θα ήταν αδιανόητα χωρίς αυτόν – ή κάποιον άλλον, σαν αυτόν. Αντίρροπα, η παραταξιακή αποκρυστάλλωση τείνει να μειώσει την απόλυτη ελευθερία της χαρισματικής ηγεσίας. Το σημείο σύγκρουσης φθάνει όταν ο ηγέτης αποφασίσει να πάει αντίθετα στο παραταξιακό ρεύμα, όπως π.χ. ο Βενιζέλος το 1935, όταν βιάστηκε ν' αναγνωρίσει το πραξικόπημα της Παλινόρθωσης. Μπορεί και τότε να επιβάλλεται ο χαρισματικός ηγέτης στην παράταξή του, όχι όμως χωρίς ρήγματα, διαρροές κι ανακατατάξεις..

Γ. Μαυρογορδάτου, ό.π., σ. 171

5. Το σοσιαλιστικό κόμμα (Σ.Ε.Κ.Ε.)

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Οι βασικές του θέσεις

- Έντονη πολιτικοποίηση των εργατών οδηγεί στην ίδρυση του Σ.Ε.Κ.Ε. από συνέδριο σοσιαλιστών.
- Θέσεις: δημοκρατία, παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες, αναλογικό εκλογικό σύστημα, εθνικοποίηση των μεγάλων πλουτοπαραγωγικών πηγών, ειρήνη χωρίς προσάρτηση εδαφών, αυτοδιάθεση των λαών, επίλυση των προβλημάτων με δημοψηφίσματα.
- Ήταν αυστηρά οργανωμένο κόμμα και ως το 1919 τασσόταν υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.
- Σταδιακά υιοθετούσε την αρχή της δικτατορίας του προλεταριάτου και το 1924 μετονομάστηκε σε Κ.Κ.Ε.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- **Αναλογικό εκλογικό σύστημα**→ Ο αριθμός των εδρών που κερδίζει στο Κοινοβούλιο ένα κόμμα στις εκλογές αναλογεί στο ποσοστό των ψήφων που πήρε. [≠ πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα ή σύστημα ενισχυμένης αναλογικής: οι έδρες που κερδίζει το πρώτο κόμμα στις εκλογές είναι ανώτερο αριθμητικά εν είδει προνομιούχησης.]
- **Δικτατορία προλεταριάτου**→ Προλεταριάτο ονομάζεται η κοινωνική τάξη των μισθωτών εργατών/ εργατική τάξη, που δεν έχουν τα δικά τους μέσα παραγωγής και που το εισόδημά τους προέρχεται αποκλειστικά από την πώληση της εργατικής του δύναμης. Δικτατορία του προλεταριάτου ονομάζεται το πολιτειακό καθεστώς κατά το οποίο η εργατική τάξη καταλαμβάνει την εξουσία και επικρατεί απόλυτα πάνω στην αστική τάξη.
- **Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνής**→ Διεθνής ονομάζεται καθένα από τα τέσσερα παγκόσμια συνέδρια των κομμουνιστικών κομμάτων (1864, 1889, 1919, 1937). Το ΣΕΚΕ προσχώρησε στην Γ΄ Κομμουνιστική Διεθνή το 1920 και μετονομάστηκε σε ΚΚΕ το 1924.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι οδήγησε στην έντονη πολιτικοποίηση των εργατών κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα;

Απ: σελ 97 Οι υψηλοί δείκτες ... πηγών.

2. Ποια η θέση του Σ.Ε.Κ.Ε. στην εξωτερική πολιτική;

Απ: σελ 97 Σχετικά ... δημοψηφίσματα.

3. Πότε το ΣΕΚΕ μετεξελίχθηκε σε ΚΚΕ;

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Επεξεργασία εικόνων

Εργάτες σε λιμάνι (σελ. 98)

Το έργο αυτό του Μ. Αξελού δεν έχει σχέση με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα που περιλαμβάνονται στην ιστορική αφήγηση. Αισθητοποιεί όμως τις συνθήκες εργασίας των εργατών στα λιμάνια της εποχής και σχετίζεται έτσι έμμεσα με τις διεκδικήσεις των σοσιαλιστικών κομμάτων κατά την περίοδο αυτή. Στη σκηνή διακρίνεται μια ομάδα εργατών να τοποθετεί σε σάκους τα δημητριακά που ξεφορτώνονται από ένα εμπορικό πλοίο, στην προβλήτα κάποιου λιμανιού.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο, και το περιεχόμενο των πηγών: Να παρουσιάσετε τα αιτήματα που εκφράστηκαν πολιτικά από το Κ.Κ.Ε. κατά την δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα.

ΠΗΓΗ 1

Εμφανίζεται το Σ.Ε.Κ.Ε. (Κ.Κ.Ε.) στην πολιτική ζωή του τόπου σαν καταλύτης, στο παραδοσιακό διχασμό Βενιζελικών – Αντιβενιζελικών και τις παραφυάδες του, έρχεται να προβάλλει μια άλλη προοπτική στην κατεστραμμένη Ελλάδα με τους χρεωκοπημένους μύθους του μεγαλοϊδεαστισμού, τις τεράστιες μάζες προσφύγων και των άλλων εξαθλιομένων λαϊκών στρωμάτων. Θα ταράξει τα νερά της απελπισίας και θα μιλήσει για Επανάσταση που θα φέρει το σταμάτημα της εκμετάλλευσης άνθρωπου από άνθρωπο, που θα γεννήσει ένα νέο κόσμο χωρίς βαρβαρότητες, πολέμους και πείνα. Δεν αμφισβητεί απλά το κοινωνικό σύστημα, αλλά δίνει τη «Μεγάλη Υπόσχεση». Οι επαγγελίες του όσο κι αν δεν προβάλλονται στον αστικό τύπο, φτάνουν στους τόπους δουλειάς, στους προσφυγικούς συνοικισμούς, στο χωριό. Η γρήγορη άνοδος μιας νέας συνείδησης -της προλεταριακής-, έχει αναγκαστικά πολιτικό αντίκτυπο σ' όλη την πολιτική δομή του κυρίαρχου συστήματος.

Κι όμως παρά την οικονομική αθλιότητα, παρά τα συσσωρευμένα προβλήματα που φάνηκαν ξεκάθαρα μέσα από τα ερείπια της Μικρασίας, οι κομμουνιστές σ' όλη αυτή την περίοδο δεν κατόρθωσαν να ξεφύγουν οριστικά από τη γωνιά που η αστική τάξη τους είχε τοποθετήσει. Πολιτικές αιτίες που συνείργησαν σ' αυτό: Η απομάκρυνση όλης σχεδόν της ιδρυτικής γενιάς του Σ.Ε.Κ.Ε., δηλαδή των στοιχείων εκείνων που ζυμωμένα μέσα στον αγώνα των δυο πρώτων δεκαετιών του αιώνα, είχαν άμεση σχέση με τα προβλήματα του λαού έστω και με συγκεκριμένα ιδεολογικά κριτήρια, αλλά με γερές λαϊκές ρίζες. Η αντικατάστασή τους από ριζοσπαστικά στοιχεία

«επαναστατικού εγκεφαλισμού», ασύνδετα με τους λαϊκούς αγώνες, η εσωκομματική διαπάλη, που συγκλονίζει το κόμμα όλη τη δεκαετία του 1920, οι διαγραφές, οι δυσφημιστικές επιθέσεις, οι αποχωρήσεις, οι επεμβάσεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς, οι επιθέσεις ενάντια σ' όλες τις αποχρώσεις του αστικού χώρου, ακόμη και ενάντια των αγροτικών κινημάτων, η θέση για τη Μακεδονία και Θράκη, στέκουν καίρια προβλήματα που κάνουν τα λαϊκά στρώματα δύσπιστα απέναντι σ' αυτό το καινούργιο κόμμα. Δυσπιστία που εκμεταλλεύτηκε περίτεχνα το κόμμα των Φιλελευθέρων και τα άλλα βενιζελικά πολιτικά μορφώματα.

Α. Ρήγου, Πολιτικές εκφράσεις στη Β' Ελληνική Δημοκρατία, σσ. 209-210

ΠΗΓΗ 2

Η άποψη του νεοϊδρυμένου Κομμουνιστικού Κόμματος ... Η κυβέρνηση η οποία εσχηματίσθη μετά την ανατροπήν του βενιζελικού κάθεστώτος... εδήλωσεν ότι αναλαμβάνει να συνεχίση την πολιτικήν της ανατραπείσης προκατόχου κυβερνήσεως και μάλιστα ότι θα υπερθεματίση εκείνους εις επίδειξιν πολεμικού μένους. Η πολιτική αυτή ανταποκρίνεται προς τα συμφέροντα ωρισμένων κύκλων πολιτικών και άλλων επιχειρηματιών της πολιτικής και κεφαλαιοκρατικών κύκλων, οι οποίοι επείγονται να συναγωνισθούν το βενιζελικόν κόμμα εις την πολεμικήν και τυχοδιωκτικήν του πολιτικήν και να αναγνωρισθούν αυτοί ως οι εγκυρότεροι πράκτορες εν Ελλάδι.

Ανακοίνωση της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. (14 Νοεμβρίου 1920)

ΠΗΓΗ 3

Η κακοδαιμονία των μεσαίων τάξεων και η γενική δυσαρέσκεια, κυρίως μετά την καταστροφή του 1922, αντανακλώνται στο νέο προσανατολισμό των μεταρρυθμιστικών και δημοκρατικών κομμάτων που ιδρύθηκαν την εποχή αυτή απο προσωπικότητες που είχαν αποχωρήσει απ' το βενιζελικό κίνημα, το οποίο λίγο-λίγο χάνει την πρώτη αναμορφωτική του ορμή. Το σπουδαιότερο απ' τα κόμματα αυτά είναι η «Δημοκρατική Ένωση», με σοσιαλίζουσες τάσεις και με αρχηγό τον Α. Παπαναστασίου. Τον ίδιο καιρό εντείνεται το συνδικαλιστικό κίνημα, (το 1918, ο αριθμός των συνδικάτων έφτασε τα 336 με 100.000 μέλη), και το εργατικό κίνημα αρχίζει να παίρνει πιο ενεργό μέρος στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας με τη δημιουργία, τον ίδιο χρόνο, της ελληνικής Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών και του «Σοσιαλιστικού εργατικού Κόμματος», που το 1920 προσχωρεί στην Κομμουνιστική Διεθνή και παίρνει, το 1924, την ονομασία «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας».

Σβορώνος Ν.Γ., Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 126

2. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο, και το περιεχόμενο των πηγών να παρουσιάσετε τις προγραμματικές θέσεις του ΣΕΚΕ

ΠΗΓΗ 1

[ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΕΚΕ]: «Τὸ συνέδριον τοῦ Κόμματος δέχεται: τὴν κατάργησιν τοῦ

βασιλικού θεσμού και την εκδημοκρατίσιν της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας, δηλαδή την εγκαθίδρυσιν της Λαϊκής Δημοκρατίας ως μεταβατικής περιόδου διὰ την πραγματοποίησιν της σοσιαλιστικής πολιτείας».

Γ. Κορδάτος, *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑργατικοῦ Κινήματος*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Μπουκουμάνης, 1972, σ. 315

ΠΗΓΗ 2

Τὸ σχέδιο πάνω στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ποὺ υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὸ Σοσιαλιστικὸ Ἑργατικὸ Κόμμα Ἑλλάδος (ΣΕΚΕ), ἦταν τὸ ἀκόλουθο: [...]

- Καταγγελία ὅλων τῶν μυστικῶν συνθηκῶν καὶ κατάργησις τῆς μυστικῆς διπλωματίας.
- Ἄμεσος ἀποστράτευσις καὶ γενικὸς ἀφοπλισμὸς καὶ κατεδάφισις ὅλων τῶν φρουρίων καὶ ὀχυρώσεων.
- Ἀποκατάστασις ὅλων τῶν Ἐθνῶν μικρῶν καὶ μεγάλων μὲ πλήρες δικαίωμα ν' ἀποφασίζουν περὶ τοῦ συστήματος τῆς διοικήσεώς των.
- Κατάρτισις τῶν τωρινῶν συμμαχιῶν καὶ ἄμεσος σχηματισμὸς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπάντων.

Πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω ὅρων τὸ Σοσιαλιστικὸν Ἑργατικὸν Κόμμα τῆς Ἑλλάδος κρίνει ἀναγκαίαν καὶ ἐπείγουσαν τὴν σύγκλησιν διεθνοῦς σοσιαλιστικοῦ συνεδρίου οὗ αἱ ἀποφάσεις νὰ εἶναι ὑποχρεωτικαὶ δι' ὅλα τὰ ἐργατικὰ κόμματα.

Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ Ἑλληνικὸ Σοσιαλιστικὸ Κίνημα κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμον*, μετ. Σ. Ἀντίοχος, Ἀθήνα: Ἐξάντας, 1978, σ. 270

Ε. ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ (1923 – 1936)

1. Οι συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Η τελευταία πράξη της Μεγάλης Ιδέας

• Μετά τη μικρασιατική καταστροφή (1922) χάθηκαν οι ανεπτυγμένες οικονομικά και πολιτιστικά περιοχές της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης.

• Κανένα κόμμα δεν προέβαλλε πλέον εδαφικές διεκδικήσεις, κάτι που προκάλεσε κρίση ταυτότητας της Ελλάδας.

• Η πλειονότητα των προσφύγων τάχθηκε στο πλευρό των Φιλελευθέρων, θεωρώντας τους αντιβενιζελικούς υπεύθυνους για την καταστροφή.

➤ Ιδεολογικές και κοινωνικές ζυμώσεις

• Ήρθαν στο προσκήνιο συγκρούσεις οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα.

• Επήλθε κόπωση

- από τη μόνιμη πολιτική αστάθεια και

- από την πολιτική όξυνση από τα κομματικά επιτελεία και τα πραξικοπήματα των αξιωματούχων.

• Δυσaréσκεια για τις διαμάχες συμφερόντων και για την πληθώρα πολιτικών ιδεολογιών.

• Αποτέλεσμα ήταν η δικτατορία του Μεταξά το 1936.

➤ Κρίση νομιμότητας – κατάλοιπα διχασμού

• Οι έκρυθμες καταστάσεις προκάλεσαν κρίση νομιμότητας, της οποίας οι ρίζες βρίσκονται στον εθνικό διχασμό.

• Υπονομεύτηκε η εμπιστοσύνη στην αποτελεσματικότητα του πολιτικού συστήματος.

• Η φυσιογνωμία της πολιτικής ζωής καθοριζόταν από:

- Τις διαρκείς παρεμβάσεις στρατιωτικών στην πολιτική.

- Τη χρήση βίας στην άσκηση της πολιτικής.

➤ Η παρέμβαση του στρατού

• Οι στρατιωτικοί διεκδίκησαν τον πρώτο ρόλο στην πολιτική ζωή.

• Θεωρούσαν το στρατό υπερκομματικό φορέα εξουσίας.

• Απεχθάνονταν τις διαπραγματεύσεις και τους συμβιβασμούς της πολιτικής.

➤ Συνέχεια στρατιωτικών παρεμβάσεων. Δίκη των εξ. Πολιτικές ευθύνες σε στρατιωτικούς

• Μετά τη μικρασιατική καταστροφή επενέβηκαν στην πολιτική στρατιωτικοί που επέστρεψαν από το μέτωπο (Πλαστήρας, Γονατάς).

• Δίκη και καταδίκη σε θάνατο για εσχάτη προδοσία 5 στελεχών της αντιβενιζελικής

παράταξης και του αρχηγού του στρατού της μικρασιατικής εκστρατείας προκαλεί όξυνση στην πολιτική κατάσταση.

- Τηλεγράφημα του Βενιζέλου, που συνιστούσε ματαίωση των εκτελέσεων, έφτασε πολύ αργά.

➤ **Εμπλοκή στρατιωτικών στα κόμματα**

• Η επιθυμία για επαγγελματική αποκατάσταση οδηγούσε τους στρατιωτικούς σε συχνές παρεμβάσεις στην πολιτική.

• Παράλληλα προς τα κόμματα λειτουργούσαν ομάδες «απότακτων» ή εν ενεργεία στρατιωτικών.

- Αυτοί προσπαθούσαν να θέσουν υπό τον έλεγχο τους το Κοινοβούλιο.

- Τα κόμματα με δυσκολία έλεγχαν τις πρωτοβουλίες των αξιωματικών.

• Πολλές φορές οι πολιτικοί ενίσχυαν τις παρεμβάσεις των στρατιωτικών για να εξασφαλίσουν την ενότητα των κομμάτων τους.

• Το αποτέλεσμα ήταν να γίνουν δέσμιοι των στρατιωτικών και να μην μπορούν να ελιχθούν και να αντιμετωπίσουν τα σύνθετα κοινωνικά προβλήματα.

➤ **Καταστράτηγηση του συντάγματος**

• Οι ηγεσίες των κομμάτων παρουσίασαν επιθυμία για καταστράτηγηση του συντάγματος, επειδή:

- Επιδίωκαν να εξουδετερώσουν τον πολιτικό αντίπαλο,
- Υποχρεώνονταν να έρθουν σε συνεννόηση με ομάδες αξιωματικών,
- Πίστευαν σε μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία,
- Επιθυμούσαν να αποσοβήσουν κοινωνικές συγκρούσεις με αστυνόμευση.

• Γι' αυτό οι κυβερνήσεις κήρυτταν τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας και επιδίωκαν να παραβιάζουν συνταγματικές διατάξεις.

- Τα κυβερνητικά κόμματα προσάρμοζαν τον εκλογικό νόμο στις ανάγκες τους.
- Άλλαζαν το μέγεθος των εκλογικών περιφερειών.
- Χρησιμοποιούσαν πλειοψηφικό ή αναλογικό εκλογικό σύστημα.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Πραξικόπημα** → Βίαιη ανατροπή της συνταγματικής τάξης ενός κράτους και η ανάληψη της κυβερνητικής εξουσίας από ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων που ήδη συμμετείχε στην άσκηση εξουσίας (μέλος κυβέρνησης ή ηγετικό στέλεχος στρατού κ.α.).

• **Δίκη των εξ** → Η δίκη ενώπιον έκτακτου στρατοδικείου στο οποίο παραπέμφθηκαν από την Επαναστατική Επιτροπή που είχε αναλάβει την εξουσία με την επανάσταση του 1922 για να τιμωρηθούν οι θεωρούμενοι ως υπεύθυνοι για τις συνέπειες της Μικρασιατικής εκστρατείας, κοινώς

για την Μικρασιατική Καταστροφή: Γεώργιος Χατζανέστης, διοικητής της στρατιάς της Μικράς Ασίας, Δημήτριος Γούναρης, πρώην πρωθυπουργός, Μιχαήλ Γούδας, υποναύαρχος και πρώην υπουργός, Ξενοφών Στρατηγός, υποστράτηγος και πρώην υπουργός, Νικόλαος Στράτος, πρώην πρωθυπουργός, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης πρώην πρωθυπουργός, Νικόλαος Θεοτόκης και Γεώργιος Μπαλτατζής, υπουργοί επί των στρατιωτικών και οικονομικών στην κυβέρνηση Γούναρη αντίστοιχα. Αν και οι κατηγορούμενοι ήταν οκτώ, η ονομασία δίκη των έξι δόθηκε λόγω των έξι εκτελέσεων που τελικώς αποφασίστηκαν και πραγματοποιήθηκαν την ίδια ημέρα στην περιοχή του Γουδί. Το περιστατικό αυτό αποτελεί την κορύφωση αλλά και τον επίλογο του Εθνικού Διχασμού.

- **Εσχάτη προδοσία** → Κίνηση που αποβλέπει στην κατάρρευση της εσωτερικής υπόστασης ενός κράτους.

- **Απότακτος αξιωματικός** → Αξιωματικός που έχει απολυθεί από το στρατό πριν συμπληρώσει τα χρόνια της υπηρεσίας του. Σε συνθήκες πολιτικής ομαλότητας ένας αξιωματικός μπορεί να αποταχθεί επειδή παρέβη τη νομιμότητα. Στην περίοδο του μεγάλου διχασμού, η απόταξη αξιωματικών ήταν συνήθης τακτική των εχόντων τα πράγματα για να έχουν και τον πλήρη έλεγχο του στρατεύματος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια ιδεολογική μεταστροφή επέφερε η Μικρασιατική καταστροφή στην Ελλάδα;

Απ. Σελ. 99 Με τη Μικρασιατική ... για την καταστροφή.

2. Ποια ήταν τα νέα πολιτικά ζητούμενα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή;

Απ. Σελ. 99-100 Η διαρκής υποβάθμιση ... τη δικτατορία του.

3. Πώς εκφράστηκε η κρίση νομιμότητας του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα του μεσοπολέμου;

Απ. Σελ. 100-104 Οι έκρυθμες καταστάσεις ... κατά τις ανάγκες τους.

4. Ποια στοιχεία καθόρισαν τη φυσιογνωμία της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα του μεσοπολέμου;

Απ. Σελ. 101-104 Δύο στοιχεία ... κατά τις ανάγκες τους.

5. Πώς δικαιολογείται η καταδίκη σε θάνατο πέντε κορυφαίων πολιτικών της αντιβενιζελικής παράταξης και του αρχηγού του στρατού της Μικράς Ασίας;

Απ. Σελ. 101-102 Οι αξιωματικοί διεκδικούσαν ... θα είχε αποτέλεσμα.

6. Ποιοι λόγοι οδήγησαν τον στρατό σε μια δυναμική διαρκούς παρέμβασης στην πολιτική κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και πώς επηρέασαν την πολιτική των κομμάτων;

Απ. Σελ. 102-103 Η επιθυμία ... να ασκήσουν την εξουσία.

7. Για ποιους λόγους παρουσίαζαν οι ηγεσίες των κομμάτων διάθεση καταστρατήγησης των

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ. 23

Το απόσπασμα δεν αποτελεί γραπτή πηγή, αλλά περιληπτική εξιστόρηση των στρατιωτικών κινημάτων κατά την περίοδο 1922-1936. Περιγράφονται επτά κόμματα, στα οποία αναφέρονται οι αρχηγοί, οι στόχοι και η κατάληξή τους. Τα περισσότερα από αυτά φαίνεται ότι είχαν επιτυχία. Το απόσπασμα ενισχύει και συμπληρώνει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης και είναι δυνατόν να χρησιμεύσει στην κατανόηση της έκρυθμης πολιτικής κατάστασης που επικράτησε στη χώρα αμέσως μετά την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και μέχρι την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά.

Παράθεμα αρ. 24

Το παράθεμα επαληθεύει την άποψη που διατυπώνεται στην ιστορική αφήγηση, ότι η κατηγορία στη δίκη των υπαιτίων της Μικρασιατικής Καταστροφής ήταν αβάσιμη, και ερμηνεύει το γεγονός της καταδίκης τους σε θάνατο με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Η απόφαση του δικαστηρίου, συμφωνά με το απόσπασμα, ήταν νομικά αστήρικτη, εφόσον δεν είχε προκύψει κατά την ακροαματική διαδικασία δόλος για τις πράξεις των κατηγορουμένων. Όσον αφορά την ερμηνεία της άδικης αυτής απόφασης, συμφωνά με το παράθεμα υπάρχει ευρεία συμφωνία ανάμεσα στους πρωταγωνιστές εκείνων των γεγονότων, όσο και των ερευνητών. Επρόκειτο για απόφαση σύμφωνη με τα εθνικά συμφέροντα (εθνική σκοπιμότητα). Το μέγεθος της καταστροφής ήταν τόσο μεγάλο και το πλήγμα στην εθνική υπερηφάνεια τόσο καίριο, ώστε έπρεπε να δοθεί άμεση απάντηση στο ερώτημα «τις πιαίει» της ανακριτικής επιτροπής. Οι κατηγορούμενοι λοιπόν που πλήρωσαν με τη ζωή τους τη Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξαν ουσιαστικά τα εξιλαστήρια θάματα των άστοχων πολιτικών και στρατιωτικών ενεργειών που οδήγησαν στο Μικρασιατικό πόλεμο κάτω από εντελώς αντίζοες συνθήκες.

Παράθεμα αρ. 25

Και αυτό το απόσπασμα δεν αποτελεί ιστορική πηγή, αλλά πρόσθετες ιστορικές πληροφορίες για τα κόμματα που έδρασαν κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Στόχος των πληροφοριών αυτών είναι η συμπλήρωση της ιστορικής αφήγησης και η καλύτερη κατανόηση των εξελίξεων που ακολουθούν. Η περιγραφή των Κόμματος των Φιλελευθέρων ακολουθεί περίπου την ίδια μορφή. Αναφέρεται αρχικά στα βασικά στελέχη κάθε κόμματος, περιγράφει την ιδεολογία, τους σκοπούς και την πολιτική πρακτική του και τέλος αναφέρεται στους οπαδούς ή στις κοινωνικές ομάδες στις

οποίες κάθε κόμμα απευθυνόταν. Οι πληροφορίες αυτές μπορεί να χρησιμοποιηθούν για πολλές δραστηριότητες σχετικές με τη θέση των κομμάτων σε κάθε φάση της πολιτικής ιστορίας του μεσοπολέμου, με τους συσχετισμούς δυνάμεων κτλ. Μπορεί επίσης να γίνει σύγκριση των κομμάτων με κριτήριο την ιδεολογία τους ή τους υποστηρικτές τους.

Παράθεμα αρ. 26

Το παράθεμα αποτελεί τμήμα του ψηφίσματος της Δ' Συνέλευσης, που συντάχθηκε την 25η Μαρτίου 1924 και έθετε τέλος στο καθεστώς της βασιλευομένης δημοκρατίας, και συμπληρώνει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης. Στο πρώτο μέρος του ψηφίσματος εκτίθενται οι λόγοι που οδήγησαν στην ανατροπή του βασιλιά. Από τη μια μεριά η βασιλική δυναστεία εμφανίζεται ως υπεύθυνη για τις εθνικές συμφορές και από την άλλη εξηγείται γιατί το δημοκρατικό πολίτευμα είναι το μόνο κατάλληλο για την Ελλάδα: επειδή ανταποκρίνεται στο χαρακτήρα και στην παράδοση των Ελλήνων και μπορεί να του εξασφαλίσει πολιτική, ηθική, οικονομική και πολιτισμική προκοπή. Στο δεύτερο μέρος κηρύσσεται έκπτωτος ο βασιλιάς και επιβάλλεται το καθεστώς της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Στο 3ο τμήμα του ψηφίσματος, που έχει παραληφθεί, ορίζεται η απαλλοτρίωση της περιουσίας της βασιλικής οικογένειας και η αφαίρεση των κτημάτων που είχαν κατά καιρούς δωριστεί στο βασιλιά. Η πράξη αυτή είχε μάλλον συμβολικό χαρακτήρα και δήλωνε την επιθυμία των συντακτών του ψηφίσματος για οριστική και αμετάκλητη αποπομπή του βασιλιά. Το περιεχόμενο του παραθέματος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για προεκτάσεις στην οριστική έκπτωση της δυναστείας των Γλύξμπουργκ, που έγινε μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, το 1974.

Παράθεμα αρ. 27

Στο παράθεμα δίνεται μια εικόνα των πρώτων άρθρων του συντάγματος του 1927, με το οποίο καθιερώνεται το πολίτευμα της (αβασίλευτης) δημοκρατίας. Τα άρθρα 3, 4 και 5 αφορούν μια από τις βασικές αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, τη διάκριση των εξουσιών. Δίνεται έτσι μια καλύτερη εικόνα των πολιτικών μεταβολών που περιγράφονται στην ιστορική αφήγηση, ενώ παράλληλα συμπληρώνεται και το περιεχόμενο του προηγούμενου παραθέματος.

Επεξεργασία εικόνων

Η επιβίβαση σε πλοιάρια, κατά την πυρπόληση της Σμύρνης

Η εικόνα αισθητοποιεί τμήμα της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στις επιπτώσεις της Μικρασιατικής Καταστροφής στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Τα στοιχεία της εικόνας που έχουν μεγαλύτερη σημασία είναι τα πυρπολούμενα κτίρια, που παραπέμπουν στην ήττα του ελληνικού στρατού και στην υποχώρησή του, και τα γεμάτα από ανθρώπους πλοιάρια, που παραπέμπουν στο

πιστικό ζήτημα των προσφυγών, το οποίο δημιούργησε ασφυκτικά προβλήματα στην Ελλάδα. Το συνοδευτικό σχόλιο θίγει επίσης και το ζήτημα της σύνδεσης του προσφυγικού ζητήματος με τις πολιτειακές και πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Οι προσφυγές ήταν, κατά κανόνα, σταθεροί υποστηρικτές του βενιζελικού κόμματος και πολέμιοι της βασιλείας.

Η ηγεσία του στρατιωτικού κινήματος του 1922

Η εικόνα δείχνει τους πρωταγωνιστές του κινήματος του 1922 που αναμείχθηκαν στην πολιτική μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Σε πρώτο επίπεδο διακρίνονται ο Πλαστήρας και ο Γονατάς, κατά την επίσκεψή τους στο χωριό Μουσούνιτσα, γενέτειρα του Αθανασίου Διάκου. Με την επίσκεψη αυτή οι πρωτεργάτες του κινήματος προσπάθησαν να συνδέσουν τις ενέργειές τους με το ηρωικό παρελθόν της Επανάστασης του 1821.

Σκηνή από τη δίκη των εξ

Εικονίζονται στο έκτακτο μυσταγοδικείο οι κατηγορούμενοι Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Ν. Στράτος, Δ. Γούναρης, Γ. Μπαλτατζής, Ξ. Στρατηγός και Μ. Γούδας, κατά τη διάρκεια της δίκης που άρχισε στις 22 Οκτωβρίου 1922 και τελείωσε στις 15/28 Νοεμβρίου, οπότε εκδόθηκε η καταδικαστική απόφαση. Οι δυο τελευταίοι καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη, ενώ οι υπόλοιποι, μαζί με τον Γ. Χατζηανέστη, σε θάνατο και εκτελέστηκαν την ίδια ημέρα. Η εικόνα αισθητοποιεί το μήμα της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στις πρώτες επεμβάσεις των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή, αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Λαϊκή συγκέντρωση της 24ης Μαρτίου 1924

Η εικόνα αισθητοποιεί το σημείο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στην εγκαθίδρυση της αβασίλευτης δημοκρατίας. Διακρίνονται τα πλήθη του λαού που συνέρρευσαν σε κεντρικά σημεία της πρωτεύουσας, επευφημώντας τον πρόεδρο της Δ' Εθνοσυνέλευσης Κωνσταντίνο Ρακτιβάν, που ανήγγειλε στις 24 Μαρτίου 1924 την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας. Παρά τη στήριξη που είχε η πρώτη δημοκρατική κυβέρνηση, οι αυταρχικές και αντισυνταγματικές ενέργειες δεν έλειψαν, με αποτέλεσμα να συνεχιστεί το καθεστώς ανασφάλειας και διαρκών πολιτικών και στρατιωτικών επεμβάσεων.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και τις πληροφορίες του ιστορικού κειμένου να αναφερθείτε στο Κίνημα του Πλαστήρα μετά τη μικρασιατική καταστροφή (1922) και στις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν.

ΠΗΓΗ

Επικεφαλής του κινήματος τίθενται δύο αξιωματικοί με μεγάλο κύρος που τους αποδέχεται όλο το Στράτευμα, ο βενιζελικός συνταγματάρχης των ευζώνων, Νικόλαος Πλαστήρας, ο

αποκαλούμενος «μαύρος καβαλάρης» και ο ομοιόβαθμός του, μετριοπαθής φιλοβασιλικός, Στυλιανός Γονατάς. [...] Όλοι συμφωνούν πως άμεσα πρέπει να κατευθυνθούν στην Αθήνα, να την καταλάβουν, να καθαιρέσουν το βασιλιά Κωνσταντίνο, να παραπέμψουν σε δίκη και να τιμωρήσουν παραδειγματικά τους υπεύθυνους της Μικρασιατικής Καταστροφής. Ο Κωνσταντίνος καλεί τον πρώην αρχιστράτηγο Αναστάσιο Παπούλα και του ζητά να μεσολαβήσει στους επαναστάτες ώστε να παραμείνει στο θρόνο. Ο Παπούλας κατευθύνεται στο Λαύριο όπου ήδη έχουν φθάσει οι επαναστάτες και συναντά τα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής. Εκεί ακούει τον Πλαστήρα να του ξεκαθαρίζει: «Ο βασιλιάς όχι μόνο πρέπει να παραιτηθεί, αλλά και να φύγει αμέσως από την Ελλάδα». Στις 14 Σεπτεμβρίου μετά την παραίτηση του Κωνσταντίνου ένας απλός ιερέας ορκίζει το νέο βασιλιά Γεώργιο Β'. Οι δρόμοι κατακλύζονται από αμέτρητα πλήθη που πανηγυρίζουν. Υπουργοί εξαφανίζονται. Στελέχη των φιλοβασιλικών κρύβονται. Οι ομάδες του Πάγκαλου συνεχίζουν τις συλλήψεις και συγκεντρώνουν τους κρατούμενους στο προαύλιο της καθολικής εκκλησίας που βρίσκεται απέναντι από τα γραφεία του «Ελευθέρου Βήματος». Μέχρι το τέλος της ημέρας οι συλληφθέντες ξεπερνούν τους 300. Από τους τελευταίους που συλλαμβάνονται είναι και αυτοί που σύντομα θα χαρακτηρισθούν ως «μεγάλοι ένοχοι» της τραγωδίας, θα δικασθούν και θα εκτελεσθούν. Οι πρώην πρωθυπουργοί Δημήτριος Γούναρης και Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης συλλαμβάνονται στο γραφείο του πρώην υπουργού Σπ. Στάη. Στο σπίτι του συλλαμβάνεται ο πρώην πρωθυπουργός Νικόλαος Στράτος. Στα σπίτια τους επίσης συνελήφθησαν ο πρώην υπουργός Στρατιωτικών Νικόλαος Θεοτόκης, ο υποστράτηγος Ξενοφών Στρατηγός και ο υποναύαρχος Μιχαήλ Γούδας. Λίγες μέρες αργότερα συνελήφθη ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Μπαλτατζής. Τελευταίος στις 26 Σεπτεμβρίου συνελήφθη στο σπίτι του στο Νέο Φάληρο ο πρώην αρχιστράτηγος Γεώργιος Χατζανέστης ο οποίος ήταν από τους λίγους που δεν έσπευσαν να κρυφθούν. [...] Οι εφημερίδες που πρόσκεινται στην Επανάσταση ζητούν «Θάνατο για τους προδότες». Οι ίδιες εφημερίδες κατακλύζονται από ψηφίσματα εργατικών σωματείων, επαγγελματικών ενώσεων, εκπροσώπων προσφύγων που ζητούν να δικασθούν άμεσα και να τιμωρηθούν οι πρωταίτιοι της τραγωδίας. Συνθήματα όπως «Θέλουν κρέμασμα οι Γουναραίοι» ακούγονται σε όλες τις γωνιές της χώρας. Μπροστά στην πίεση αυτή και φοβούμενοι την ανατροπή τους από τον Πάγκαλο, οι ηγέτες της Επαναστατικής Επιτροπής υποχρεώνονται σε αλλαγή γραμμής. Ο ιστορικός του μεσοπολέμου Γρηγόριος Δαφνής (« Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923- 1940 ») αναφέρει: Ο Πλαστήρας, προ της καταστάσεως αυτής, εκάλεσε τους Θ. Πάγκαλον και Αλεξ. Οθωναίον εις το γραφείον του. Τους είπε: «Θέλετε να τους δικάσουμε αμέσως. Σύμφωνα. Αλλά ο ένας από σας θα είναι Πρόεδρος του Στρατοδικείου που θα τους δικάση και ο άλλος Βασιλικός Επίτροπος. Δέχεσθε να τους δικάσετε εσείς;». Οι δύο στρατηγοί edίστασαν προς στιγμήν ενώπιον της ευθύνης. Κατόπιν του είπαν: «Δεχόμεθα, αλλά πρέπει να ξέρωμε ότι η απόφασις που θα εκδώσωμε θα εκτελεσθή». « Σας δίνω τον

λόγο της στρατιωτικής μου τιμής», ήτο η απάντησις του Πλαστήρα, ο οποίος ασφαλώς δεν πίστευεν ότι το Στρατοδικείον θα απήγγελλε θανατικάς εκτελέσεις». Ο διάλογος αυτός έκρινε την τύχη των Έξι.

Μηχανή του Χρόνου, «Το κίνημα των Πλαστήρα, Γονατά, Φωκά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή», από την ιστορική έρευνα του Γιώργου Καραγιάννη στον «Ημεροδρόμο»

2. Τα κόμματα από το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου μέχρι τη δικτατορία του Ι. Μεταξά

1η φάση : 1923 – 1928

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Οι στόχοι των φιλελευθέρων

- Βασικός στόχος των Φιλελευθέρων ήταν ο εκσυγχρονισμός.
- Στηρίγματά τους ήταν
 - Οι αστοί επιχειρηματίες,
 - Οι πρόσφυγες
 - Οι αγρότες στους οποίους είχε παραχωρηθεί γη.

➤ Σχέσεις εξουσίας με αξιωματικούς. Καθεστωτικό

• Διαρκής ήταν η αντιπαράθεση στο εσωτερικό του κόμματος των Φιλελευθέρων για 2 ζητήματα: τη σχέση της πολιτικής εξουσίας με τους αξιωματικούς και το καθεστωτικό.

• Στο καθεστωτικό άλλοι ήταν οπαδοί της αβασίλευτης και άλλοι της βασιλευόμενης δημοκρατίας.

• Στις σχέσεις του κόμματος με τους αξιωματικούς από τη μία πίστευαν ότι η πολιτικοποίηση τους εγκυμονούσε κινδύνους.

• Από την άλλη, δεν μπορούσαν να αρνηθούν φαινόμενο τόσο μεγάλης δυναμικής (κίνδυνος προσεταιρισμού των αξιωματικών από την αντίπαλη παράταξη).

➤ Αβασίλευτη δημοκρατία. Νέο Σύνταγμα.

• Πολιτική τομή της περιόδου ήταν η ψήφιση νέου συντάγματος (από το 1924 ολοκληρώθηκε το 1927).

• Εγκαθιδρύθηκε η αβασίλευτη δημοκρατία. - Πρόεδρος της δημοκρατίας στη θέση του βασιλιά

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Αβασίλευτη δημοκρατία** → Δημοκρατικό πολίτευμα στο οποίο αρχηγός του κράτους είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και δεν υπάρχει βασιλιάς.

• **Γερουσία** → Γνωμοδοτικό σώμα που ίσχυε από το 1829 στην Ελλάδα. Με βάση το σύνταγμα του 1844 οι γερουσιαστές (27 στον αριθμό) διορίζονταν απευθείας από το βασιλιά και η θητεία τους ήταν ισόβια. Το γνωμοδοτικό σώμα της Γερουσίας ίσχυσε αρχικά μέχρι και το 1911 οπότε και έπαυσε χαρακτηριζόμενο ως παρωχημένο και συντηρητικό. Το 1927 η Γερουσία επανεμφανίζεται ως νέο, δεύτερο νομοθετικό σώμα.

2η φάση : 1928 – 1933

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Οι εκλογές του 1928 και οι επιδιώξεις των κομμάτων

- Οι φιλελεύθεροι κέρδισαν μεγάλη πλειοψηφία.
- Είχαν έτσι δυνατότητα να στερεώσουν την κοινοβουλευτική δημοκρατία και να γεφυρώσουν το χάσμα των αντίπαλων πολιτικών παρατάξεων.

- Αρχικά οι ηγεσίες των δύο μεγάλων παρατάξεων επέδειξαν καλή θέληση.
- Στη συνέχεια, οι βενιζελικοί δυσπιστούσαν για την καλή θέληση του αντίπαλου κόμματος.
- Βενιζελικοί αξιωματικοί δεν επιθυμούσαν τον συμβιβασμό.
- Περιορίστηκαν οι δυνατότητες να γεφυρωθεί το χάσμα.

➤ Τα επιτεύγματα της κυβέρνησης Φιλελευθέρων- ακολουθεί η ήττα.

- Η κυβέρνηση των φιλελευθέρων επιδεικνύει σημαντικά επιτεύγματα στην οικονομία, στην παιδεία, στην εξωτερική πολιτική.
- Στις εκλογές του 1932 έχασαν την απόλυτη πλειοψηφία.
- Στις εκλογές του 1933 επικράτησε ο συνασπισμός του Λαϊκού κόμματος.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ

- **Λαϊκό κόμμα** → Κόμμα υπό το Δημήτριο Γούναρη, που αποτελούσε από το 1915 το βασικό αντιβενιζελικό πυρήνα. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και την καταδίκη του αρχηγού του σε θάνατο (στη δίκη των εξ) στο κόμμα εντάχθηκαν οι οπαδοί και των υπολοίπων αντιβενιζελικών κομμάτων μετά την εκτέλεση των αρχηγών τους και διετέλεσε ακέφαλο μέχρι το 1924. Πρέσβευε την άποψη ότι η βασιλεία ταίριαζε περισσότερο στις συνθήκες της Ελλάδας και στη νοοτροπία των Ελλήνων. Βασικά αιτήματά του: η ανάκληση στην ενεργό υπηρεσία αξιωματικών που διώχθηκαν λόγω των πολιτικών τους φρονημάτων και η απαγόρευση ανάμειξης των αξιωματικών στην πολιτική. Στην εσωτερική πολιτική όχι μόνο ήταν αντίθετο στην πολιτική των Φιλελευθέρων, αλλά απαιτούσε τη λήψη μέτρων τα οποία θα απάλυναν τα αρνητικά επακόλουθα της οικονομικής ανάπτυξης για ορισμένες κοινωνικές ομάδες και θα εξασφάλιζαν την κοινωνική τάξη. Υποστήριζε τη διανομή γης σε πρόσφυγες και αγρότες. Ήταν κατά της θέσπισης γερουσίας. Από το 1924 μέχρι το 1944 είχε επικεφαλής του τον Παναγή Τσαλδάρη.

3η φάση : 1933 – 1935

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ Εκλογές του 1933 και στρατιωτικές παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή

• Ο Πλαστήρας, με την ανοχή του Βενιζέλου προέβη σε στρατιωτικό κίνημα για να εμποδίσει το Λαϊκό κόμμα να σχηματίσει κυβέρνηση.

- Το κίνημα κατεστάλη.
- Η βία έκανε έντονη ξανά την παρουσία της στην πολιτική ζωή.
- Η πολιτικοί δικαιολογούν την τακτική της βίας.
- Η κυβέρνηση Τσαλδάρη, που προέκυψε από τις εκλογές του 1933, ακολούθησε ήπιο δρόμο.

➤ Οξύνση και αμοιβαία καχυποψία των κομμάτων

• Τρεις μήνες μετά το κίνημα του Πλαστήρα έγινε απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου.

• Οξύνθηκαν τα πνεύματα, επικράτησε φανατισμός, με αποκορύφωμα την αποστράτευση βενιζελικών αξιωματικών.

• Όσο ενισχύονταν, οι αντιβενιζελικοί αξιωματικοί ασκούσαν πιέσεις στον Τσαλδάρη να διακόψει τις συνεννοήσεις με τους Φιλελευθέρους.

- Επικράτησε φόβος ότι το ένα κόμμα επιθυμεί την εξόντωση του άλλου.

➤ Αστάθεια και πόλωση. Εκλογές 1935

• Σχηματίστηκαν συνωμοτικοί κύκλοι αξιωματικών που περίμεναν ευκαιρία για επέμβαση.

• Τον Απρίλιο του 1935 ο Βενιζέλος προχώρησε σε αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα.

• Η κυβέρνηση σκλήρυνε τη στάση της: διέλυσε το κοινοβούλιο και προκήρυξε εκλογές για εθνοσυνέλευση.

- Οι Φιλελεύθεροι απείχαν από τις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935.
- Στις 10/10/1935 ο Κονδύλης επιχείρησε στρατιωτικό κίνημα με στόχο την παλινόρθωση της βασιλείας.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

• **Συνωμοτικοί κύκλοι**→ Την περίοδο 1933 – 1935 σχηματίστηκαν συνωμοτικοί κύκλοι αξιωματικών διαφόρων αποχρώσεων, οι οποίοι λειτουργούσαν ως ομάδες πίεσης στα θεσμικά όργανα και περίμεναν να βρουν ευκαιρία για επέμβαση.

• **Ομάδες πίεσης**→Οργανωμένη κοινωνική ομάδα με κοινά συμφέροντα η οποία μπορεί να ασκήσει, χάρη στη συλλογικότητά της, πίεση σε μία κυβέρνηση ώστε να ικανοποιήσει συγκεκριμένα αιτήματά της.

• **Θεσμικό όργανο**→ Φορείς οι οποίοι υλοποιούν και εφαρμόζουν τη συνταγματική νομιμότητα στο κράτος, όπως το κοινοβούλιο και η κυβέρνηση.

4η φάση : 1935 – 1936

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

➤ **Το δημοψήφισμα του 1935**

- Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 έδωσε τέλος στην αβασίλευτη δημοκρατία.
- Μετά την άφιξη του βασιλιά το καθεστώς Κονδύλη αποσύρθηκε από την εξουσία.
- Ο Γεώργιος Β΄ διέλυσε την εθνοσυνέλευση και προκήρυξε εκλογές.
- Στη νέα Βουλή οι αντιβενιζελικοί είχαν μόνο μία έδρα περισσότερη από τους αντιπάλους τους.
- Κανείς όμως δεν μπορούσε να σχηματίσει κυβέρνηση, καθώς το ΚΚΕ δεν ήθελε να υποστηρίξει κυβέρνηση φιλελευθέρων.
- Δόθηκε ψήφος εμπιστοσύνης στον Ι. Μεταξά και άνοιξε ο δρόμος για την υλοποίηση των δικτατορικών του σχεδίων.

• στις 4/8 1936 ο Μεταξάς ανέστειλε την ισχύ βασικών άρθρων του συντάγματος και διέλυσε τη Βουλή με τη προσυπογραφή των περισσότερων υπουργών και με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά.

➤ **Η δικτατορία του Μεταξά**

- Ο Μεταξάς υποστήριζε αυταρχικές μεθόδους στην πολιτική. - Η δικτατορία του έβαλε τέλος στη Δημοκρατία του Μεσοπολέμου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (σελ. 111)**ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ**➤ **Το καθεστώς του Μεταξά**

- Υπήρξε ένα αστυνομικό καθεστώς με φασιστικές τάσεις.
- Προσπάθησε να εξοντώσει τους αντιπάλους του με φυλακίσεις και εκτοπίσεις.
- Απαγόρευσε την ελευθερία του λόγου και την ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι.

➤ **Ο εμφύλιος πόλεμος και η δικτατορία του 1967**

- Τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ακολούθησε ο καταστροφικότερος εμφύλιος πόλεμος που γνώρισε η χώρα.
- Η σκιά του εμφυλίου πολέμου βάραινε την πολιτική ζωή της χώρας μέχρι τη δικτατορία των συνταγματαρχών.

➤ **Εδραιώση της δημοκρατίας μετά το 1974**

- Μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974 εδραιώθηκε το αβασίλευτο δημοκρατικό πολίτευμα.
- Η χώρα εισήλθε σε μία διαδικασία εκσυγχρονισμού και ανανέωσης.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ

• **Παλινόρθωση της βασιλείας**→ Επαναφορά σε ισχύ πολιτεύματος στο οποίο λειτουργεί ο θεσμός της βασιλείας ως ύψιστη αρχή του πολιτεύματος. Η επαναφορά της βασιλείας στην Ελλάδα έγινε με δημοψήφισμα στις 3 Νοεμβρίου 1935 και βασιλιάς στέφθηκε ο Γεώργιος Β΄.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια προβλήματα αντιμετώπισαν οι Φιλελεύθεροι στην εφαρμογή του πολιτικού τους προγράμματος κατά την περίοδο 1923-1928; Ποιοι αντιτάχθηκαν σε αυτούς;

Απ. Σελ. 104-105 Στην πολιτική πρακτική ... δεύτερο νομοθετικό σώμα.

2. Ποιοι λόγοι αποτέλεσαν πρόσκομμα στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των στελεχών και οπαδών των Φιλελευθέρων και του Λαϊκού κόμματος;

Απ. Σελ. 105-106 Στις εκλογές του 1928 ... το χάσμα περιοριζόταν.

3. Ποιοι παράγοντες ενδυνάμωσαν τη χρήση βίας στην πολιτική ζωή κατά το διάστημα 1933-1935 και πώς εκφράστηκε αυτό πρακτικά;

Απ. Σελ. 107-108 Ο Πλαστήρας, με την ανοχή ... της βασιλείας.

4. Πώς πολιτεύτηκε ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ μετά την ανάρρησή του στο βασιλικό θρόνο;

Απ. Σελ. 108 Το δημοψήφισμα ... 26 Ιανουαρίου 1936.

5. Ποιοι παράγοντες διευκόλυναν την ανάδειξη του Ιωάννη Μεταξά ως πρωθυπουργού και τη συνεπαγόμενη από αυτόν επιβολή της δικτατορίας από τον ίδιο;

Απ. Σελ. 108-109 Ο Γεώργιος Β΄, έχοντας ... ιστορίας της Ελλάδας.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΗΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Παράθεμα αρ.28

Το απόσπασμα έρχεται να συμπληρώσει την ιστορική αφήγηση, αλλά και να δώσει στοιχεία απαραίτητα, ώστε να είναι δυνατή η βίωση των καθημερινών πολιτικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε ο πολιτικός κόσμος της χώρας κατά την περίοδο των αλλεπάλληλων πολιτικών αλλαγών. Ο Θ. Σοφούλης, πρόεδρος της βουλής, δεν διεκτραγωδεί μόνο την απaráδεκτη κατάσταση που επικρατεί κατά τις αρχές του 1936. Φαίνεται επίσης να κάνει και μια αυστηρή αυτοκριτική για τις αιτίες της κατάστασης αυτής. Θεωρεί λοιπόν ότι ο κίνδυνος ανατροπής του πολιτεύματος δεν προέρχεται από χους κομμουνιστές, όπως πολλοί υποστήριζαν, αλλά από τους πολιτικούς των αστικών κομμάτων. Ο λόγος του Θ. Σοφούλη μπορεί να θεωρηθεί προφητικός, καθώς θεωρεί ότι ο διχασμός έχει προκαλέσει ηθικά και κοινωνικά τραύματα στο έθνος, ώστε το έργο των επίδοξων δικτατόρων να μην είναι δύσκολο. Μερικούς μήνες μετά ο Μεταξάς θα επιβάλει τη δικτατορία του.

Παράθεμα αρ. 29

Η αγόρευση του Β. Στεφανόπουλου, βουλευτή του Λαϊκού Κόμματος, έγινε λίγες μέρες μετά την αγόρευση του Θ. Σοφούλη. Το περιεχόμενό της έρχεται σε πλήρη συμφωνία με την προηγούμενη και ενισχύει το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης, εξηγώντας τους βασικούς λόγους για τους οποίους δόθηκε ψήφος εμπιστοσύνης στον Ι. Μεταξά, αν και είχε πολύ μικρή κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Ο Β. Στεφανόπουλος ομολογεί τη χρεοκοπία του κοινοβουλευτικού συστήματος και την απώλεια της λαϊκής εμπιστοσύνης. Το ύφος και το περιεχόμενο της αγόρευσης, σε συνδυασμό με το προηγούμενο απόσπασμα, μπορούν να μας δώσουν αρκετά στοιχεία για να κατανοήσουμε το γεγονός της εύκολης επικράτησης της δικτατορίας του Ι. Μεταξά. Το κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα του μεσοπολέμου είχε χρεοκοπήσει και δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τα προβλήματα του ελληνικού λαού. Τα ίδια τα κόμματα είχαν δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την επιβολή μιας δικτατορίας.

Επεξεργασία εικόνων

Η κυβέρνηση Βενιζέλου χου 1928

Στην εικόνα παρουσιάζονται τα μέλη της κυβέρνησης Βενιζέλου που ορκίστηκε στις 4 Ιουλίου 1928. Πέντε μέρες αργότερα διέλυσε τη βουλή και προκήρυξε εκλογές για τις 19 Αυγούστου 1928. Η εικόνα αισθητοποιεί το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης για την έκρυθμη πολιτική κατάσταση που επικρατούσε κατά την περίοδο αυτή. Η επόμενη κυβέρνηση Βενιζέλου είναι η μακροβιότερη, αφού διατηρήθηκε μια ολόκληρη τετραετία, κατά την οποία επιτελέστηκε σημαντικό έργο στην οικονομία, στην παιδεία και στην εξωτερική πολιτική. Το γεγονός αυτό μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα για τη σχέση μεταξύ πολιτικής σταθερότητας και κοινωνικής ανάπτυξης.

Η κυβέρνηση του Π. Τσαλδάρη

Η εικόνα, με το συνοδευτικό σχόλιό της, συμπληρώνει την ιστορική αφήγηση, που αναφέρεται στη δράση της κυβέρνησης Τσαλδάρη. Παρά τις προσπάθειες του Τσαλδάρη, η απόπειρα εναντίον του Βενιζέλου (που είχε ως συνέπεια τον τραυματισμό της συζύγου του και το θάνατο ενός από τους άνδρες της προσωπικής του φρουράς), καθώς και πολλές μεθοδεύσεις κατά των βενιζελικών αξιωματικών, προκάλεσαν και πάλι αναστάτωση στην πολιτική ζωή και χελικά κατέληξαν στο νόθο δημοψήφισμα του 1935 και στην παλινόρθωση της βασιλείας.

Διαδήλωση φανατικών αντιβενιζελικών

Στην εικόνα παρουσιάζεται μια σκηνή από το αντιβενιζελικό συλλαλητήριο της 2ας Μαρτίου 1935. Οι φανατικοί αντιβενιζελικοί διαδηλωτές μεταφέρουν μια κρεμάλα με ομοίωμα του Βενιζέλου. Η απόφαση του Τσαλδάρη να επιτρέψει το συλλαλητήριο επέτεινε το ήδη πολωμένο κλίμα στην

πρωτεύουσα, εφόσον την προηγούμενη ημέρα είχε εκδηλωθεί βενιζελικό πραξικόπημα, το οποίο απέτυχε και υστέρη από περίπου 10 ημέρες κατέρρευσε, προκαλώντας την αναχώρηση του Βενιζέλου από την Ελλάδα. Τα γεγονότα αυτά σκιαγραφούν, μαζί με την εικονιζόμενη σκηνή, το κλίμα που επικρατούσε το 1935 στην Ελλάδα.

Ο βασιλιάς Γεώργιος Β'

Το πορτρέτο του έκπτωτου βασιλιά Γεωργίου Β' αισθητοποιεί απλώς το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στην παλινόρθωση της βασιλείας, μετά το νόθο δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935. Ο Γεώργιος Β' είχε αναγκαστεί να εγκαταλείψει την Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και το κίνημα του 1923. Οι ενέργειές του, μετά την επάνοδό του, συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάληψη της εξουσίας από τον Ι. Μεταξά και στην εγκαθίδρυση της δικτατορίας το 1936.

Ο δικτάτορας Ι. Μεταξάς

Η εικόνα και το συνοδευτικό της σχόλιο συμπληρώνουν το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης που αναφέρεται στην επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά. Εδώ εικονίζεται να μιλάει, κατά την προσφιλή του συνήθεια, σε λαϊκή συγκέντρωση. Όπως και άλλοι Ευρωπαίοι δικτάτορες, έδινε μεγάλη σημασία στις δημόσιες εμφανίσεις και τελετές και στην προπαγάνδα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Μετά την ήττα στη μικρασιατική εκστρατεία έγινε πιο συχνό το φαινόμενο επέμβασης στρατιωτικών (πραξικοπήματα) στην πολιτική ζωή της χώρας. Λαμβάνοντας υπόψη σας το σχολικό βιβλίο και το περιεχόμενο των πηγών: α) Να παρουσιάσετε τις διεκδικήσεις τους και γ) Να σχολιάσετε τη στάση των κομμάτων απέναντι στα στρατιωτικά κινήματα.

ΠΗΓΗ 1

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, με τηλεσίγραφο, αναγγέλλει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Παύλο Κουντουριώτη την κατάργηση της κυβέρνησης Τη 25 Ιουνίου 1925 Κύριε Πρόεδρε, Ο στρατός και ο στόλος εξηγέρθησαν δια λόγους τους οποίους γνωρίζετε ασφαλώς και υμείς, όπως και σύμπας ο ελληνικός λαός. Η κυβέρνηση αποτυχούσα εσωτερικώς τε και εξωτερικώς δεν αντιπροσώπευε πλέον την κοινή γνώμη. Την δυσαρμονίαν ταύτην δεν διεσκέδασεν ατυχώς η εθνοσυνέλευσις. Η κυβέρνηση, απολέσασα την εμπιστοσύνην ολοκλήρου του στρατού και του στόλου, κρατεί μέχρι της στιγμής, δι ολίγων αφωσιωμένων αυτή αξιωματικών, υπό τας διαταγάς της τμήματα της φρουράς Αθηνών. Θεωρώ μέγιστον έγκλημα την χύσιν και ρανίδος, έστω, διττώς αδελφικού δημοκρατικού

αίματος, καθιστώ υπεύθυνον επί τούτου ολόκληρον την κυβέρνησιν και τους ενισχύοντας αυτήν εις την ματαίαν αντίστασιν και παρακαλώ όπως μέχρι τη 4 μ.μ. προκαλέσητε την παραίτησιν της κυβερνήσεως και την διαρρύθμισιν της καταστάσεως συμφώνως προς την έκδηλον θέλησιν της μεγίστης πλειοψηφίας του λαού, στρατού και του στόλου. Αρχηγός Θ. Πάγκαλος

Ηλ. Μπρεδήμα, Η πρώτη Δημοκρατία, σ. 408 (1960)

ΠΗΓΗ 2

Ο Γεώργιος Καφαντάρης, σε δηλώσεις του στις εφημερίδες, στηλιτεύει τη δικτατορία του Παγκάλου. Όσοι πίστευαν μέχρι τώρα ότι αρμόζει περισσότερο εις την Ελλάδα αντί του κοινοβουλευτισμού εν σύστημα ισχυρότερον, είναι εις θέσιν σήμερον να κρίνουν ποία διαφορά υπάρχει μεταξύ μιας κοινοβουλευτικής Κυβερνήσεως και μιας ορδής (8 Δεκεμβρίου 1925). Μια δικτατορία όσον και εάν μοιραίως καταλήγει επί ζημία του λαού, δύναται να παρουσιάσῃ, όταν καθοδηγῆται από μια ειλικρινή πλάνην, από μίαν γενναίαν πνοήν, από μίαν ισχυράν διάνοιαν και θέλησιν, παρηγόρους εκλάψεις. Εις ημάς η πεντάμηνος δικτατορία κατώρθωσε να εμπνεύσῃ την κοινήναυδιαν. Τούτο κατ' ανάγκην συμβαίνει όταν οι κόθορνοι προχειρίζονται σε δικτάτορες (11 Δεκεμβρίου 1925).

Δ. Αγραφιώτη, Γεώργιος Καφαντάρης, σ. 138 (1983)

2. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο, το περιεχόμενο του παραθέματος 26 του βιβλίου σας και το περιεχόμενο του παραθέματος: α) Να τεκμηριώσετε το περιεχόμενο της φράσης του βιβλίου σας «σημαντική πολιτική τομή της περιόδου είναι η ψήφιση νέου συντάγματος... με το οποίο εγκαθιδρύεται το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας». β) Να παρουσιάσετε κάτω από ποιες συνθήκες παλινρθώθηκε η Μοναρχία και εκθέσετε τις σκέψεις σας σχετικά με αυτό.

ΠΗΓΗ

Η αξία της Δημοκρατίας Η Δημοκρατία είναι το φυσικόν και ευτυχές τέρμα ενός μακρού εσωτερικού αγώνος τον οποίον κατέστησεν αναπότρεπτον η καταπάτησις των λαϊκών ελευθεριών, η αθέτησις των διεθνών μας υποχρεώσεων, η περιφρόνησις των εθνικών δικαίων. Κύρια πηγή των κακών τούτων, τα οποία απέληξαν εις την εθνικήν συμφοράν, υπήρξαν η αθέμιτος εκμετάλλευσις του βασιλικού θεσμού, θεσμού απηρχαιωμένου, εις τον οποίον επί πλέον εδόθη μεσαιωνικόν περιεχόμενον. Με την Δημοκρατίαν αποδίδεται η Ελλάς εις τους Έλληνας, ασφαλίζονται αι ελευθερίαι των, ικανοποιείται η τιμή του περιφρονηθέντος Έθνους και επιβάλλεται εις όλους ως υπέρτατος νόμος η υποταγή ενός εκάστου εις την σωτηρίαν, εις το συμφέρον του συνόλου. Τοιουτοτρόπως θέλει επέλθει ο ηθικός εξαγνισμός και η αναπτέρωσις του ηθικού φρονήματος του λαού.

Αλ. Παπαναστασίου, Μελέτες, λόγοι, άρθρα, σ. 381

3. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο της πηγής: α) Να παρουσιάσετε τους λόγους, τους οποίους επικαλείται ο Πλαστήρας στο διάγγελμά του, προκειμένου να ανασταλλούν οι διατάξεις του Συντάγματος. β) Να επισημάνετε τις συνέπειες που είχε το πραξικόπημα του Πλαστήρα στη πολιτική ζωή, παρότι κατεστάλη αμέσως.

ΠΗΓΗ

Πραξικόπημα Πλαστήρα 1933

Στις εκλογές του Μαρτίου, που πραγματοποιήθηκαν με πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, οι αντιβενιζελικοί, μετά την προσχώρηση των Κονδύλη και Χατζηκυριάκου, κέρδισαν τις περισσότερες έδρες. Τα βενιζελικά κόμματα, αναλυτικότερα, υπό την επωνυμία «Εθνικός Συναπισμός» είχαν συγκεντρώσει ποσοστό 46,3% έναντι του 46,1% της αντιβενιζελικής «Ηνωμένης αντιπολίτευσης». Την ίδια νύχτα, ο στρατηγός Πλαστήρας για να προλάβει, καθώς ισχυρίστηκε, την επιβολή δικτατορίας από τους «Λαϊκούς», ηγήθηκε πραξικοπήματος. Την επομένη δε απευθύνθηκε με το ακόλουθο διάγγελμα στον ελληνικό λαό: «Δύο εν συνεχεία εντός πέντε μηνών εκλογαί απέδειξαν εκείνο το οποίον παρ' όλων επιστεύετο, ότι το κοινοβουλευτικόν πολίτευμα εκτός των άλλων του βαθέων ελαττωμάτων δια τα οποία υποκύπτει ολοέν εις περισσοτέρας χώρας, έχει παρ' ημίν επί πλέον το θανάσιμον δια την χώραν μειονέκτημα να μη δύναται με κανέν εκλογικόν σύστημα ν' αποδώση Κυβέρνησιν βιώσιμον. Αιχμάλωτον της δημαγωγίας από φύσεως το κοινοβουλευτικόν πολίτευμα επέφερεν εδώ όχι μόνον κυβερνητικήν αδυναμίαν, αλά και ενίσχυσιν του κομμουνισμού τόσοσ μάλλον επίφοβον καθ' όσον συμπίπτει ακριβώς με την αδυναμίαν αλλά και ενίσχυσιν του κομμουνισμού τόσοσ μάλλον επίφοβον καθ' όσον συμπίπτει ακριβώς με την αδυναμίαν αναδείξεως ισχυράς κυβερνήσεως. Παρά πάσαν προσπάθειάν μου το ολέθριον τούτο αποτέλεσμα εγκολπούν βεβαίους κινδύνους ακυβερνησίας και οικονομικής συμφοράς δια την χώραν δεν έγινε δυνατόν να αποτραπή και την νύκτα σήμερον η απειλή της διασαλεύσεως της τάξεως και της αδελφοκτόνου αναρχίας εξεδηλώθη ωμή. Κατόπιν τούτου ηναγκάσθην να παρέμβω. Εμελέτησα την κατάστασιν με πολυτίμους συνεργάτες και ανεμέτρητα πάσας τας ευθύνας. Εν πλήρει μετά πολυτίμων συνεργατών συμφωνία με πίστιν βαθείαν εις τον Θεόν και τας δυνάμεις της Φυλής, δυνατός εκ της ενισχύσεως του Λαού και της υποστηρίξεως της αμερίστου των ενόπλων δυνάμεων του Έθνους, αναλαμβάνω την Εξουσίαν. Εντός της σήμερον Κυβέρνησις εγκυομένη την γαλήνην, την ησυχίαν, την οικονομικήν περισυλλογήν, την κοινωνικήν κατωχύρωσιν, θα δώση τον όρκον. Παρέχω περί των άνω την υπόσχεσιν μου. Αι διατάξεις του Συντάγματος αναστέλλονται. Οι χρηστοί και τίμιοι πολίται εις το μέτρον τούτο οφείλουν να ίδουν μονον την απόφασιν μου ν' ασφαλίσω την γαλήνην και μιαν κυβέρνησιν στερεάν δι' όλων των μέσων. Με τον Θεόν, με τον Λαόν, και την ένοπλον εκδήλωσίν του, τας αμυντικές δυνάμεις της Χώρας, εμπρός δια την Πατρίδα και τα ανώτερά της συμφέροντα».

Είναι περιττό βέβαια να υπογραμμιστεί ότι και στην κρίσιμη αυτή φάση της όξυνσης των πολιτικών παθών ο ξένος παράγοντας ήταν φυσικά παρών: Όσο η Μεγάλη Βρετανία (η κύρια πιστώτρια του ελληνικού δημοσίου με άμεσο έλεγχο πάνω στις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις) προωθούσε βαθμιαία την επαναφορά της βασιλείας και την παλινόρθωση του Γεωργίου, τόσο οι δημοκρατικές πεποιθήσεις πολλών κορυφαίων παραγόντων του βενιζελισμού υποχωρούσαν.

Π. Πετρίδη, ό.π., σσ. 176-178

• **Σχέσεις πελατείας**→ Σχέση εκούσιας διπολικής ανταλλαγής ανάμεσα σε κοινωνικούς φορείς άνισης κοινωνικής και οικονομικής ισχύος, που στηρίζεται στην αμοιβαία ανάληψη υποχρεώσεων παροχής ορισμένων διαφορετικών υπηρεσιών, χωρίς το πλέγμα αυτό των υποχρεώσεων να εντάσσεται σε ένα δεδομένο έννομο ή οπωσδήποτε θεσμοθετημένο σύστημα αξιολογικών κανόνων συμπεριφοράς και αντίστοιχων κυρώσεων.

• **Πελατειακά δίκτυα**→ Κατά την προεπαναστατική περίοδο, για αντικειμενικούς λόγους, οι Έλληνες δεν είχαν τη δυνατότητα να συγκροτήσουν πολιτικά κόμματα. Υπήρχε όμως μία άλλη μορφή υποστήριξης των συμφερόντων τους, τα πελατειακά δίκτυα. Οι υπήκοοι κατέφευγαν σε μη κρατικούς φορείς, οι οποίοι θα τους παρείχαν τη στοιχειώδη ασφάλεια. Η σχέση πελατείας είναι μια σχέση αμοιβαίας βοήθειας ανάμεσα σε άτομα με διαφορετική κοινωνική και οικονομική δύναμη. Και οι δύο πλευρές αναλαμβάνουν την υποχρέωση να παράσχει συγκεκριμένες υπηρεσίες η μία στην άλλη, χωρίς όμως να αυτές οι υποχρεώσεις να ελέγχονται από κάποιους νόμους και να επιβάλλονται νομικές κυρώσεις όταν διατηρούνται.

• **Κόμμα** → Ένωση πολιτών, οι οποίοι έχουν ενσωματωθεί λόγω κοινών πολιτικών απόψεων, συμφερόντων και στόχων, ώστε να κατακτήσουν μέσω της κατοχής πολιτικών ηγετικών θέσεων τόση εξουσία μέσα σε ένα κράτος, ώστε να μπορούν να πραγματοποιήσουν τους πολιτικούς τους σκοπούς.

• **«Γενικός Οργανισμός Πελοποννήσου»**→ Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης όταν έφτασε στην Ύδρα (απελευθερωμένη) θέλησε να επιβάλει μια δική του έκφανση διοίκησης της απελευθερωμένης περιοχής της Πελοποννήσου, μέσω της οποίας θα μπορούσε να συγκεντρώσει τη στρατιωτική και πολιτική εξουσία στα χέρια του.

• **«Προσωρινόν Πολίτευμα» της Επιδαύρου**→ Το πρώτο επαναστατικό σύνταγμα της Ελλάδας το 1822, ψηφισμένο από την Α' Εθνοσυνέλευση, έδωσε τη λύση στο πρόβλημα της ηγεσίας του Αγώνα με τον απολυταρχικό χαρακτήρα του και τη θέσπιση πολυαρχικής εξουσίας.

• **«Πανελλήνιον»**→ Γνωμοδοτικό σώμα που δημιουργήθηκε το 1828 (23 Απριλίου) από τον Ιωάννη Καποδίστρια, ένα συμβουλευτικό δηλαδή όργανο με αντιπροσώπους και των τριών παρατάξεων, προκειμένου να εξασφαλιστεί εσωτερική ειρήνη. Πρόκειται για τον προπομπό της Γερουσίας (συστάθηκε το 1829) και αποτελείτο από 27 μέλη με τους προβούλους επικεφαλής. Διακρίνονταν οι εξουσίες σε Διοικητικό-Δικαστικό-Οικονομικό-Εξωτερικών πεδίο.

• **Κράτος δικαίου**→ [βλ. και σελ 80] Το κράτος στο οποίο η οργάνωση και η λειτουργία όλων των θεσμών και των τομέων της κρατικής εξουσίας ρυθμίζονται με νόμους που το ίδιο το κράτος έχει θεσπίσει.

• **Ναπαίοι**→ Οι οπαδοί του ρωσικού κόμματος (< Νάπας: φανατικός οπαδός του κόμματος, έζησε στο Ναύπλιο την περίοδο του Καποδίστρια) που προέβαλλαν σε κάθε περίπτωση τον κίνδυνο

- **Θεμελιώδη δικαιώματα συντάγματος 1844** → η ισότητα απέναντι στο νόμο, η απαγόρευση της δουλείας, το απαραβίαστο του οικογενειακού ασύλου, η ελευθερία γνώμης και τύπου, η προστασία της ιδιοκτησίας, η δωρεάν εκπαίδευση. Όλοι οι αντιπρόσωποι συνειδητοποίησαν ότι υπήρχαν αξίες και δικαιώματα που έπρεπε να προστατευτούν από την αυθαιρεσία της κρατικής εξουσίας.

- **Αιτήματα αντιπολιτευτικών ομίλων** → Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1850 έγινε φανερή μια συνολική δυσαρέσκεια μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού λόγω της οικονομικής δυσπραγίας και της δυσλειτουργίας του πολιτικού συστήματος και συγκροτήθηκαν αντιπολιτευτικοί όμιλοι με εκσυγχρονιστικά κατά κύριο λόγο αιτήματα: ελεύθερες εκλογές, φορολογική μεταρρύθμιση με στόχο την ελάφρυνση των αγροτών, κρατικές επενδύσεις σε έργα υποδομής, ίδρυση αγροτικών τραπεζών, απλούστερη διοίκηση. Τα αιτήματα αυτά εξέφρασε σε μεγάλο βαθμό με την πολιτική του δράση ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος.

- **Επανάσταση εναντίον του Όθωνα (1862)** → Το Φεβρουάριο του 1862 η δυσαρέσκεια μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού λόγω της οικονομικής δυσπραγίας και της δυσλειτουργίας του πολιτικού συστήματος (για την οποία ευθυνόταν και ο ίδιος ο βασιλιάς Όθων) κατέληξε σε επανάσταση, με αίτημα την απομάκρυνση του βασιλιά. Στην επανάσταση συμμετείχαν κατά κύριο λόγο αξιωματικοί, άνεργοι απόφοιτοι πανεπιστημίου που δεν ήθελαν να εργαστούν στους κλάδους της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής και αισθάνονταν κοινωνικά αδικημένοι. Συμμετείχαν ακόμη και πολλά άτομα ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία ζητούσαν ευκαιρίες για ενεργότερη συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα. Στις 12 Οκτωβρίου 1862 ο Όθων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα.

- **Πεδινοί** → Μέσα στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1864 συγκροτήθηκαν οι πυρήνες των δύο μεγάλων παρατάξεων, μία εκ των οποίων ήταν οι πεδινοί. Είχαν ως ηγέτη τον Δημήτριο Βούλγαρη, ο οποίος υπονόμει τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Με παρεμβάσεις στο στρατό επιχείρησε τη δημιουργία σώματος πραιτωριανών για να εξασφαλίσει την παραμονή του στην εξουσία. Εμπόδιο στις επιδιώξεις του στάθηκαν πολιτικές ομάδες και θεσμοί. Ο Βούλγαρης έβρισκε οπαδούς ανάμεσα σ' εκείνους που είχαν διοριστεί παράνομα στο στρατό στο δημόσιο, και φοβούνταν μη χάσουν τη θέση τους σε περίπτωση επικράτησης συνθηκών κοινοβουλευτικής νομιμότητας, σε άνεργους πτυχιούχους και στους μικροκαλλιεργητές. Ο λαός συμμετείχε ενεργά στη συγκρότηση αυτής της παράταξης.

- **Πραιτωριανοί** → Επίλεκτο σώμα του ρωμαϊκού στρατού είχαν ως κύριο έργο την ασφάλεια του αυτοκράτορα. Παρενέβαιναν ποικιλότροπα στα πολιτικά πράγματα της Ρώμης ρύθμιζαν την αυτοκρατορική εξουσία και αρκετές φορές προκάλεσαν πολιτικές κρίσεις. Διαλύθηκαν από τον Μ.

Κωνσταντίνο. Στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1864 εμφανίζονται ως ομάδες ενόπλων που ελέγχονται από τον Δημήτριο Βούλγαρη.

- **Ορεινοί** → Μέσα στην Εθνοσυνέλευση του 1862 – 1864 συγκροτήθηκαν οι πυρήνες των δύο μεγάλων παρατάξεων, μία εκ των οποίων ήταν οι ορεινοί. Απαρτίστηκαν από διάφορες ομάδες (υπό το Δ. Γρίβα και τον Κ. Κανάρη) με κοινό στόχο την αντίσταση στην πολιτική των πεδινών. Βρήκαν υποστηρικτές μεταξύ των μικροκαλλιεργητών, των κτηνοτρόφων, των εμπόρων και των πλοιοκτητών. Ο λαός συμμετείχε ενεργά στη συγκρότηση αυτής της παράταξης.

- **Εθνικόν Κομιτάτον** → Μικρότερη απήχηση στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1862 είχαν άλλοι πολιτικοί σχηματισμοί, όπως το Εθνικόν Κομιτάτον υπό τον Επαμεινώνδα Δεληγιώργη. Υποστήριζε την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού και τον εκσυγχρονισμό της χώρας, οικονομική ανάπτυξη και μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στο στρατό, πολιτισμική εξάπλωση στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

- **Εκλεκτικοί** → Μικρότερη απήχηση στην Εθνοσυνέλευση του 1862-1862 είχαν άλλοι πολιτικοί σχηματισμοί, όπως οι Εκλεκτικοί που ήταν μια ετερόκλητη παράταξη εξεχόντων πολιτικών, λογίων και αξιωματικών, με μετριοπαθείς θέσεις, η οποία προσπαθούσε να μεσολαβεί μεταξύ των άλλων παρατάξεων και να υποστηρίξει σταθερές κυβερνήσεις.

- **Σύνταγμα του 1864** → Ως πολίτευμα ορίστηκε η βασιλευομένη δημοκρατία αντί της μέχρι τότε συνταγματικής μοναρχίας. Κατοχυρώθηκαν μεταξύ άλλων η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η άμεση, μυστική και καθολική (για τον ανδρικό πληθυσμό) ψήφος με σφαιρίδια, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταίριζεσθαι, η οποία άνοιγε το δρόμο για την ελεύθερη συγκρότηση κομμάτων. Παρά την έντονη αντίδραση του βασιλιά Γεωργίου Α', η Εθνοσυνέλευση επέβαλε την αρχή να προέρχεται η κυβέρνηση από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

- **Δικαίωμα του «συνέρχεσθαι και συνετερίζεσθαι»** → Το δικαίωμα που παρέχει τη δυνατότητα στους πολίτες να συγκεντρώνονται κατά ομάδες ή μαζικά και να συγκροτούν οργανώσεις.

- **Αρχή της δεδηλωμένης** → Ψηφίστηκε το 1875. Η ιδέα ανήκε στο νέο τότε πολιτικό Χαρίλαο Τρικούπη, ο οποίος υποστήριξε δημόσια ότι μόνη λύση στο πρόβλημα της πολιτικής αστάθειας ήταν η συγκρότηση δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας, σύμφωνα με το πρότυπο της Αγγλίας. Για να καταστεί αυτό δυνατόν έπρεπε ο βασιλιάς να αναθέτει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μόνο σε πολιτικό, ο οποίος είχε σαφώς τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βουλευτών.

- **Κράτος δικαίου** → Το κράτος στο οποίο η οργάνωση και η λειτουργία όλων των θεσμών και των τομέων της κρατικής εξουσίας ρυθμίζονται με νόμους που το ίδιο το κράτος έχει θεσπίσει.

- **Ταξικά κόμματα** → Κόμματα που εκπροσωπούν κατά κύριο λόγο ή αποκλειστικά τα

συμφέροντα μιας κοινωνικής τάξης. Στην Ελλάδα το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα δεν προέκυψαν ταξικά κόμματα.

- **Ιάπωνες** → Πολιτικό μόρφωμα (σχηματισμός) που δημιουργήθηκε το 1906 υπό την ηγεσία του Δημητρίου Γούναρη. Επίκεντρο της κριτικής της ήταν η αδυναμία του πολιτικού συστήματος να προσαρμοστεί στις εξελίξεις της κοινωνίας. Η ομάδα δε μπόρεσε να επιβιώσει και διαλύθηκε το 1908.

- **Στρατιωτικός Σύνδεσμος και κίνημα στο Γουδί** → Το 1909 συντελείται μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας γενικότερα και των πολιτικών κομμάτων ειδικότερα. Στις 15 Αυγούστου εκδηλώθηκε κίνημα στο Γουδί, το οποίο έγινε από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, μια μυστική οργάνωση στρατιωτικών, με αιτήματα που αφορούσαν μεταρρυθμίσεις στο στρατό, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη την εκπαίδευση και τη δημοσιονομική πολιτική. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος δεν εγκαθίδρυσε δικτατορία αλλά προώθησε τα αιτήματά του μέσω της Βουλής. Στις 15 Μαρτίου 1910 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε έχοντας επιτύχει τις επιδιώξεις του.

- **Ανόρθωση** → Το γενικό σύνθημα που χρησιμοποίησαν οι ανεξάρτητοι πολιτικοί στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910, βάσει του οποίου ανάλογα με την περιοχή που ήταν οι υποψήφιοι και τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνονταν, εννοούσαν είτε την υλοποίηση των αιτημάτων των συντεχνιών, όπως εκφράστηκαν στα συλλαλητήρια του 1909, είτε την επίλυση του αγροτικού ζητήματος, με την παροχή γης στους ακτήμονες.

- **Λέσχη Φιλελευθέρων** → Το 1912 άρχισε να αναδιοργανώνεται το κόμμα, με την ίδρυση Λέσχης Φιλελευθέρων στην Αθήνα και σε άλλες εκλογικές περιφέρειες. Οι βενιζελικοί είχαν πλάσει στο νου του ένα ιδεατό κόμμα χωρίς τις μικρότητες και τις διχόνοιες της παλιάς πολιτικής ελίτ όμως αυτό δεν είχε σχέση με την πραγματικότητα. Η ηγεσία έπρεπε αναγκαστικά να λαμβάνει υπόψη κοινωνικά και τοπικά συμφέροντα- καθώς και αντιπαλότητες ανάμεσα σε στελέχη, όπως συνέβαινε και σε άλλο κόμμα.

- **Ραλλικό κόμμα** → Από τα αντιβενιζελικά κόμματα πιο αδιάλλακτα ήταν τα κόμματα του Δημητρίου Ράλλη και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ενώ το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη ήταν πιο διαλλακτικό. Το ραλλικό κόμμα ήταν αντίθετο προς τον εκσυγχρονισμό. Ήταν κατά της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και όπως το απαιτούσε η μεταρρυθμιστική πολιτική των Φιλελευθέρων. Υποστήριζε ότι το Κοινοβούλιο έπρεπε να έχει ισχυρή θέση στο πολιτικό σύστημα. Στο πρόσωπο του βασιλιά, όμως, έβλεπε το σύμβολο της εθνικής ενότητας που ξεπερνούσε τα σύνορα της χώρας. Απευθυνόταν κατά κύριο λόγο στα μεσαία και κατώτερα στρώματα των πόλεων καθώς και στους μικροκαλλιεργητές, δεδομένου ότι η οικονομική πολιτική των Φιλελευθέρων έδειχνε να ευνοεί, κυρίως, τα ανώτερα αστικά στρώματα. Ζητούσε ενίσχυση της παραγωγής και αύξηση των θέσεων εργασίας, ώστε με την οικονομική

ανάπτυξη να εξευρεθούν χρήματα για εξοπλισμούς, να καταπολεμηθεί η διαφθορά και η πατρωνία των κομμάτων. Πάντως, το ραλλικό κόμμα δεν είχε κάποιο συγκροτημένο πρόγραμμα για την οικονομική ανάπτυξη. *[Επιπλέον πληροφορίες : Ο Δ. Ράλλης ανήκε στο τρικουπικό κόμμα και αποχώρησε για να δημιουργήσει δικό του κομματικό σχηματισμό. Το κόμμα ονομάστηκε «Νεοελληνικόν» ή «Τρίτον Κόμμα».]*

- **Εθνικό κόμμα**→ Από τα αντιβενιζελικά κόμματα πιο αδιάλλακτα ήταν τα κόμματα του Δημητρίου Ράλλη και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ενώ το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη ήταν πιο διαλλακτικό. Το Εθνικό Κόμμα του Κ. Μαυρομιχάλη δεν διέφερε από το ραλλικό. Οι εκπρόσωποι του Εθνικού Κόμματος προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τη συμμετοχή του αρχηγού τους στα πολιτικά πράγματα μετά το κίνημα του 1909. Υποστήριζαν την «Ανόρθωση», που κατά την εκτίμηση τους δεν μπόρεσαν να υλοποιήσουν οι Βενιζελικοί. *[Επιπλέον πληροφορίες : Πρόκειται για το συνεχιστή του κόμματος του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και μετέπειτα του Θεόδωρου Δηλιγιάννη].*

- **Κόμμα Γεωργίου Θεοτόκη**→ Από τα αντιβενιζελικά κόμματα πιο αδιάλλακτα ήταν τα κόμματα του Δημητρίου Ράλλη και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ενώ το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη ήταν πιο διαλλακτικό. Το κόμμα του Γ. Θεοτόκη ήταν πιο μετριοπαθές από τα άλλα δύο αντιβενιζελικά κόμματα και ζητούσε να διορθώσει αυτά που θεωρούσε λάθη των Φιλελευθέρων. Συμφωνούσε με την πάση θυσία αύξηση των εξοπλισμών και ζητούσε φορολογικές ελαφρύνσεις για τους μικροεισοδηματίες. Από το κίνημα στο Γουδή έως τη συνταγματική κρίση του 1915, μεταξύ των αντιβενιζελικών κομμάτων το θεοτοκικό κόμμα είχε τη μεγαλύτερη εκλογική βάση, και έτσι αποτέλεσε τον πυρήνα των Αντιβενιζελικών. *[Επιπλέον πληροφορίες : Πρόκειται για κόμμα συνεχιστή του τρικουπικού κόμματος το οποίο ονομαζόταν «Νεωτερικόν» ή «Νεωτεριστικόν».]*

- **Κοινωνιολογική Εταιρεία**→ Σοσιαλδημοκρατική ομάδα που ξεκίνησε από μερικούς διανοούμενους (επικεφαλής: Παπαναστασίου, Πετμεζής, Τριανταφυλλόπουλος, Δελμούζος) ως αριστερός μεταρρυθμιστικός σύνδεσμος, με στόχο να προπαγανδίζει πολιτικές θέσεις και στη συνέχεια να ιδρύσει κόμμα. Επιζητούσε για όλα τα μέλη της κοινωνίας ισότητα ευκαιριών, κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και διανομή των αγαθών ανάλογα με τις ανάγκες καθενός, πράγμα που θα μπορούσε να υλοποιηθεί με τη σταδιακή αναμόρφωση της οικονομίας και τη συνταγματική μεταβολή. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι έπρεπε να οργανωθούν οι εργάτες σε επαγγελματικές ενώσεις και να ιδρύσουν κόμμα. Η Κοινωνιολογική Εταιρεία εμφανίστηκε με το νεοσυσταθέν της κόμμα (Λαϊκό Κόμμα) στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910. (Ο ορισμός του ιστορικού όρου γίνεται με συγκερασμό των σελίδων 89 και 93 από το σχολικό εγχειρίδιο).

- **Λαϊκό κόμμα (1910)**→ Στα μέσα του 1910 οι Κοινωνιολόγοι ίδρυσαν το Λαϊκό κόμμα, με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Βασικές προγραμματικές δηλώσεις του ήταν η αναμόρφωση του πολιτικού συστήματος και η επιβολή αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης, Στις δεύτερες

εκλογές του 1910 εξελέγησαν 7 υποψήφιοι του κόμματος, οι οποίοι παρείχαν κριτική υποστήριξη στους Φιλελεύθερους.

- **Συνθήκη των Σεβρών**→(βλ. συνδυαστικά και σελ. 144) Υπογράφηκε στις 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1920. Αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας και δικαίωσε την τολμηρή πολιτική του Βενιζέλου. Η μικρή Ελλάδα των παραμονών των Βαλκανικών πολέμων γίνεται με την υπογραφή της Συνθήκης η «Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών» Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας φαίνεται να γίνεται απτή πραγματικότητα. Μεταξύ άλλων η συνθήκη όριζε ότι η περιοχή της Σμύρνης θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση και κατοχή για πέντε χρόνια. Έστερα από την περίοδο αυτή θα μπορούσε οι κάτοικοι με δημοψήφισμα να αποφασίσουν την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα.

- **ΣΕΚΕ**→ Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος. Οι υψηλοί δείκτες ανεργίας και οι άθλιες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργατών οδήγησαν σε έντονη πολιτικοποίηση τους, κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. Οι συνθήκες έδιναν την εντύπωση ότι οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι. Το 1918 ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) από συνέδριο σοσιαλιστών. Βασικές θέσεις του προγράμματος του ήταν δημοκρατία, παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες, αναλογικό εκλογικό σύστημα, εθνικοποίηση των μεγάλων πλουτοπαραγωγικών πηγών. Σχετικά με την εξωτερική πολιτική, ζητούσε ειρήνη, χωρίς προσάρτηση εδαφών, βασισμένη στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών. Τα προβλήματα που αφορούσαν διαμφισβητούμενα εδάφη, θα λύνονταν με δημοψηφίσματα. Το Σ.Ε.Κ.Ε. ήταν το πιο αυστηρά οργανωμένο κόμμα. Έως το 1919 ήταν υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Σταδιακά απομακρύνθηκε από αυτή, υιοθετώντας την αρχή της δικτατορίας του προλεταριάτου. Το 1924 μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.).

- **Σύνταγμα 1927**→ Σημαντική τομή της περιόδου είναι η ψήφιση νέου συντάγματος, διαδικασία που ξεκίνησε το 1924 και ολοκληρώθηκε μόλις το 1927, με το οποίο εγκαθιδρύθηκε το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας. Στη θέση του βασιλιά τοποθετήθηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας, το οποίο εξέλεγε η Βουλή και η Γερουσία.

1. Αντλώντας στοιχεία από το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφέρετε τους παράγοντες οι οποίοι οδήγησαν στην επανάσταση του 1862 και την έξωση του Όθωνα.

ΠΗΓΗ

Ο Όθων, δεχθείς άκων την εγκαθίδρυση συνταγματικού πολιτεύματος, δεν είχε την διάθεσιν της πιστής εφαρμογής αυτού. Ευθύς εξ' αρχής, παραβιάζων το πνεύμα του Συντάγματος, ανεμίχθη εις έργα διοικητικά, επεμβαίνων εις τας βουλευτικές εκλογάς και προσπαθών εκδήλως να συγκεντρώση εις χείρας του περισσότεραν εξουσίαν. Προ δε της αντιστάσεως, την οποίαν εύρισκε δεν edίσταζεν, ως είναι ευνόητον, να λάβη μέτρα πιεστικά κατά της ελευθερίας του τύπου και της ανεξαρτησίας των συνειδήσεων, τούθ' όπερεξήπτεν ακόμη περισσότερον την κατ' αυτού αντιπολίτευση και προητοίμαζε την πτώση του.

Ο βασιλεύς –όπως γράφει ο Ν. Δραγούμης (Αναμνήσεις, τομ. Β' σ. 122 επ.)- έρρεπε φύσει «προς το σύστημα της συγκεντρώσεως», πολιτικοί δε, όπως ο Κωλέττης, «τελειοποιήσαντες αυτό, και τον Όθωνα ενεθάρρυναν εις αυστηροτέραν εφαρμογήν και αυτοί εφήρμοσαν απηνέστερον... Η καταστολή της ελευθερίας των δημοκρατικών Αρχών, η καταδίωξις του τύπου, η επέμβασις εις τας εκλογάς τας τε βουλευτικές και τας των δήμων, η αποβολή πάντων των οπωσούν ανεξάρτητον εχόντων το φρόνημα δημοσίων λειτουργών, και ιδίως των της Θέμιδος ... η δια παντός τρόπου πίσεις της συνειδήσεως των δικαστών, η διαστροφή των νόμων, ταύτα, και άλλα εις έν μόνον απέβλεπον, εις την σύμπτυσιν πάσης δυνάμεως εις χείρας της εξουσίας και την δι' αυτής παγίωσιν κυβερνήσεως πανισχύρου και διαρκούς.

Η προϊούσα κοινωνική εξέλιξις ενίσχυε το φιλελεύθερον και δημοκρατικόν πνεύμα, ούτως ώστε αι απολυταρχικάί τάσεις να μη είναι ανεκταί και να υπονομεύεται τουναντίον δια συνεχούς δράσεως η βασιλεία του Όθωνος. Βοηθούσης δε και της αναμίξεως των αντιπροσώπων των Προστατίδων Δυνάμεων εις την πολιτικήν ζωήν της χώρας, η οποία δεν έπαυε κατά τα έτη της απολυταρχίας και της συνταγματικής μοναρχίας, η θέσις του Όθωνος κατέστη τόσον επισφαλής, ώστε ευκόλως ανετράπη δι' επαναστάσεως, μολονότι όπως φαίνεται, δεν ημφεσβητούντο ωρισμένοι αρεταί του και ανεγνωρίζετο η ταύτισις της ηγεμονικής του φιλοδοξίας προς τα εθνικά ιδανικά της εποχής εκείνης (ίde και Ζ. Παπαντωνίου, Ο Όθων, 1934).

Α. Σβώλου, Τα Ελληνικά Συντάγματα, σσ. 79-80

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Το δευτερογενές παράθεμα ανατέμνει τους παράγοντες που οδήγησαν στο ξέσπασμα επανάστασης εναντίον του βασιλιά Όθωνα κατά το 1862, με αποτέλεσμα την άμεση έκπτωσή του από το θρόνο και την αλλαγή δυναστείας.

Όπως είναι γνωστό, το 1862 μετά από επανάσταση ο βασιλιάς Όθων αναγκάστηκε να

εγκαταλείπει την Ελλάδα. Τα γεγονότα αυτά οφείλονται σε μια σειρά παραγόντων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών. Οι παράγοντες αυτοί, επιγραμματικά, ήταν: η αντισυνταγματική συμπεριφορά του βασιλιά Όθωνα κατά την περίοδο μετά τη ψήφιση του Συντάγματος του 1844 και ως την επανάσταση του 1862, η εμφάνιση μιας «νέας γενιάς» πολιτικών (και πολιτών γενικότερα) που είχε φιλελεύθερες ιδέες και νέα νοοτροπία και αντέδρασε εναντίον του Όθωνα καθώς και η οικονομική δυσπραγία της χώρας. Ρόλο στις εξελίξεις αυτές διαδραμάτισαν και οι Μεγάλες Δυνάμεις.

Η παρακμή των ξενικών κομμάτων συμπίπτει με την ανάδειξη μιας νέας γενιάς ανθρώπων με εντελώς διαφορετική νοοτροπία και καταβολές. Οι ηγετικές προσωπικότητες των ξενικών κομμάτων είχαν βιώσει την Επανάσταση και η νοοτροπία τους, τα ιδανικά τους, οι απόψεις τους είχαν διαμορφωθεί στην προεπαναστατική περίοδο. Για την αμέσως επόμενη γενιά, η Επανάσταση ανήκε στην ιστορία. Η γενιά αυτή βίωνε ραγδαίες αλλαγές λόγω των συχνών πολιτικών μεταβολών και της οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης, που ακολουθούσαν πρωτόγνωρους ρυθμούς. Η οικονομική και κοινωνική μεταβολή είχαν ως συνέπεια την εκ θεμελίων μεταβολή της αντίληψης για τη ζωή. Οι άνθρωποι σταμάτησαν να ζουν όπως οι πρόγονοι τους. Αυξήθηκε ο αστικός πληθυσμός, ο οποίος βρισκόταν πιο κοντά στα κέντρα λήψης αποφάσεων και είχε μεγαλύτερη δυνατότητα ενημέρωσης για τις εξελίξεις. Εντυπωσιακή ήταν επίσης και η μείωση των αναλφάβητων στον ανδρικό πληθυσμό. Η σχετικά γρήγορη διάδοση της παιδείας αύξησε τις κοινωνικές εντάσεις. Οι απαιτήσεις των ανθρώπων αυξήθηκαν. Ακόμη και οι ημιμαθείς άρχισαν να επικρίνουν τις δυσλειτουργίες του κράτους και την καθυστέρηση σε σχέση με τις χώρες της Δύσης, ενώ εντάθηκε η επιθυμία για συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα. Η νέα γενιά δεν είχε τις εμπειρίες της προηγούμενης (τουρκοκρατία, επανάσταση, αντιβασιλεία, βοήθεια των Δυνάμεων σε κρίσιμες στιγμές) και αποστασιοποιήθηκε από τις αντιπαραθέσεις που κυριαρχούσαν στην προηγούμενη γενιά και από τα κόμματα που τις εξέφραζαν. Όπως επισημαίνεται και στο παράθεμα οι νέες κοινωνικές συνθήκες της εποχής («η προϊούσα κοινωνική εξέλιξις») διαμόρφωσαν μια «νέα γενιά», που χαρακτηριζόταν από «φιλελεύθερον και δημοκρατικόν πνεύμα» και αντέδρασε κατά των αυθαιρεσιών του βασιλιά («ούτως ώστε αι απολυταρχικάί τάσεις ... Όθωνος»).

Η νέα γενιά ασκούσε έντονη κριτική στους παλαιότερους και φρονούσε ότι το συνταγματικό πολίτευμα δεν μπορούσε να αναπτυχθεί, καθώς το εμπόδιζαν η Αυλή και ο ίδιος ο βασιλιάς, τον οποίο θεωρούσε πολιτικά ατάλαντο. Στο παράθεμα γίνεται εκτενέστερη αναφορά στην αντισυνταγματική και αυταρχική πολιτική του βασιλιά Όθωνα κατά την περίοδο αυτή. Ο Όθων δέχθηκε παρά τη θέλησή και τις αντιλήψεις του το Σύνταγμα του 1844 («δεχθείς άκων...συνταγματικού πολιτεύματος») και το παραβίασε («δεν είχε την διάθεσιν ... του Συντάγματος») με διάφορους τρόπους: ανάμιξη στη διοίκηση («ανεμίχθη εις έργα διοικητικά»),

επέμβαση στις εκλογές για να ενισχύσει τους κυβερνητικούς υποψηφίους, πράγμα που οδήγησε τα κόμματα της αντιπολίτευσης σε διαρκή σύγκρουση με την αυλή («επεμβαίνων εις τας βουλευτικές εκλογάς») και επιδεικνύοντας συγκεντρωτισμό («προσπαθών εκδήλως να ... περισσότεραν εξουσίαν»). Προκειμένου να αντιμετωπίσει τις αντιδράσεις που προκαλούσε η αντισυνταγματική του συμπεριφορά έλαβε αυταρχικά μέτρα «κατά της ελευθερίας του τύπου και της ανεξαρτησίας των συνειδήσεων», πράγμα που ενίσχυε την αντιπολίτευση εναντίον του και τον επαναστατικό αναβρασμό. Κατά το Ν. Δραγούμη, μάλιστα, ο βασιλιάς ήταν εκ φύσεως συγκεντρωτικός («Ο βασιλεύς έρρεπε φύσει προς το σύστημα της συγκεντρώσεως»), τάση που ενισχυόταν από πολιτικούς όπως ο Κωλέττης («πολιτικοί δε, όπως ο Κωλέττης, «τελειοποιήσαντες αυτό, ... απηνέστερον»). Είναι επίσης γνωστό πως ο Κωλέττης επιδίωκε μια κυβερνητική τακτική που θα ενίσχυε το ρόλο του βασιλιά, υπονομεύοντας έτσι τον κοινοβουλευτισμό. Δεν δίσταζε να χρησιμοποιεί βία και νοθεία για να τρομοκρατεί τους εκλογείς, ώστε να ψηφίζουν υπέρ του κόμματός του. Το 1846/1847 κατείχε πέντε από τα επτά υπουργεία της κυβέρνησής του, δεν παρουσιαζόταν όμως σχεδόν καθόλου στο Κοινοβούλιο και καθιστούσε αδύνατο τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας. Επέβαλε έτσι ένα είδος κοινοβουλευτικής δικτατορίας. Ο βασιλιάς και οι «συνεργάτες» του πολιτικοί (όπως ο Κωλέττης) προχώρησαν σε μια σειρά αυταρχικών μέτρων, όπως «η καταστολή της ελευθερίας των δημοκρατικών Αρχών, η καταδίωξις του τύπου, η επέμβασις εις τας εκλογάς τας τε βουλευτικές και τας των δήμων», η απόλυση («αποβολή») όλων των φιλελεύθερων δημοσίων υπαλλήλων και ιδιαίτερα των δικαστικών («πάντων των οπωσούν ανεξάρτητον έχοντων το φρόνημα δημοσίων λειτουργών, και ιδίως των της Θέμιδος»), οι οποίοι πιέζονταν για να δικάζουν κατά τις επιθυμίες των κυβερνώντων («η δια παντός τρόπου πίεσις της συνειδήσεως των δικαστών») καθώς και «η διαστροφή των νόμων». Στόχος των μέτρων αυτών ήταν η συγκέντρωση της εξουσίας και η πάταξη κάθε αντίθετης φωνής («ταύτα, και άλλα εις έν μόνον απέβλεπον, ... πανισχύρου και διαρκούς. ...»). Πρέπει επίσης να προστεθεί ότι ρόλο στις εξελίξεις έπαιξε και η ανάμιξη των Μεγάλων Δυνάμεων. («Βοηθούσης δε και ... της συνταγματικής μοναρχίας»).

Κατά συνέπεια, περί τα τέλη της δεκαετίας του 1850 έγινε φανερή μια συνολική δυσaréσκεια μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού λόγω της οικονομικής δυσπραγίας και της δυσλειτουργίας του πολιτικού συστήματος και συγκροτήθηκαν αντιπολιτευτικοί όμιλοι με εκσυγχρονιστικά κατά κύριο λόγο αιτήματα: ελεύθερες εκλογές, φορολογική μεταρρύθμιση με στόχο την ελάφρυνση των αγροτών, κρατικές επενδύσεις σε έργα υποδομής, ίδρυση αγροτικών τραπεζών, απλούστερη διοίκηση. Τα αιτήματα αυτά εξέφρασε σε μεγάλο βαθμό με την πολιτική του δράση ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος.

Το Φεβρουάριο του 1862 η δυσaréσκεια κατέληξε σε επανάσταση, με αίτημα την απομάκρυνση του βασιλιά. Στην επανάσταση συμμετείχαν κατά κύριο λόγο αξιωματικοί, άνεργοι απόφοιτοι

πανεπιστημίου που δεν ήθελαν να εργαστούν στους κλάδους της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής και αισθάνονταν κοινωνικά αδικημένοι. Συμμετείχαν ακόμη και πολλά άτομα ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία ζητούσαν ευκαιρίες για ενεργότερη συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα. Στις 12 Οκτωβρίου 1862 ο Όθων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα.

2. Με βάση το παράθεμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αξιολογήσετε πώς επηρέασε η Μικρασιατική καταστροφή την πολιτική συμπεριφορά του σώματος των Ελλήνων αξιωματούχων.

ΠΗΓΗ

Η καινοτομία του κινήματος στο μεσοπόλεμο του 1922 βρίσκεται στο ότι οι αξιωματούχοι ανέλαβαν για πρώτη φορά επίσημα την άσκηση της εξουσίας. Η χειραφέτηση ορισμένων φατριών από την πολιτική προστασία προετοίμασε και το έδαφος για τα αθρόα κινήματα του μεσοπολέμου.

Η οργή του στρατού για την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου εκδηλώθηκε πρώτα στη Μυτιλήνη και τη Χίο. Οι μονάδες του νοτίου συγκροτήματος της Στρατιάς της Μ. Ασίας, που είχαν διαπεραιωθεί εκεί με κάποια τάξη, επαναστάτησαν υπό τον βενιζελικό Πλαστήρα και τον ουδέτερο μέχρι τότε συνταγματάρχη Γονατά. Η συνεργασία των δύο αξιωματούχων ήταν αποτέλεσμα της σύμπνοιας που εξασφάλιζε μέσα στο στράτευμα η αγανάκτηση εναντίον των πολιτικών της Αθήνας. Η προσπάθεια των «επαναστατών» να επιρρίψουν την υπαιτιότητα της καταστροφής σε κάποια ομάδα έξω από το στρατιωτικό χώρο οδήγησε στη δίκη και την εκτέλεση των έξι. Στη διαδικασία μεταβίβασης της ευθύνης, οι αξιωματούχοι απέκτησαν για πρώτη ίσως φορά μια ξεχωριστή συνείδηση της ιδιότητάς τους που δεν τους διαφοροποιούσε μόνο από τους πολίτες αλλά και τους έφερνε αντιμέτωπους με αυτούς. Ο Παρασκευόπουλος έγραψε στις 15 Σεπτεμβρίου στον Αλ. Διομήδη : «Ο στρατός δεν ενικήθη διότι δεν πολέμησε, υπέκυψε εις τον κάματον και η ψυχή του εκάμφη, διότι δεν ήκουε άλλο τι από τους εν Αθήναις αχρήστους (...)».

Θ. Βερέμης, Ο στρατός στην ελληνική πολιτική, από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία, Κούριερ

Εκδοτική, Αθήνα 2000, σελ. 113-114

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Το παράθεμα στη δευτερογενή μορφή του περιγράφει την κατάσταση που επικρατούσε αμέσως μετά την Μικρασιατική Καταστροφή στον ελλαδικό χώρο τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.

Η οργή του στρατού διαφαίνεται να έχει ξεκινήσει ήδη κατά τη διάρκεια οπισθοχώρησης από τη μικρασιατική εκστρατεία, αφού από τη Μυτιλήνη και τη Χίο οι νότιες μονάδες του συγκροτήματος με επικεφαλής τον βενιζελικό Πλαστήρα και τον μετέπειτα φιλοβενιζελικό Γονατά επαναστάτησαν. Είναι γνωστό πως αμέσως μετά την ήττα στη μικρασιατική εκστρατεία, επενέβησαν στην πολιτική ζωή αξιωματούχοι που ηγούνταν στρατιωτικών σωμάτων τα οποία επέστρεφαν από το μέτωπο (Ν.

Πλαστήρας, Στ. Γονατάς, κ.λπ.). Αυτό που όξυνε την πολιτική κατάσταση ήταν η δίκη και καταδίκη σε θάνατο πέντε κορυφαίων πολιτικών της αντιβενιζελικής παράταξης και του αρχηγού του στρατού της Μ. Ασίας, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Η κατηγορία ήταν αβάσιμη, αλλά οι κατηγορούμενοι εκτελέστηκαν, προκειμένου να κατευναστούν οι πρόσφυγες και ο στρατός. Το τηλεγράφημα του Βενιζέλου, το οποίο έμμεσα συνιστούσε τη ματαίωση των εκτελέσεων, έφθασε πολύ αργά, αν και δεν είναι βέβαιο ότι μια έγκαιρη παρέμβαση του Βενιζέλου θα είχε αποτέλεσμα.

Η συνεργασία Πλαστήρα – Γονατά ήταν αποτελεσματική καθώς εδραζόταν στη σύμπνοια οργής μέσα στο στράτευμα εναντίον της καθεστηκυίας τάξης της Αθήνας. Προσπαθούσαν δε να επισύρουν ευθύνες για το μικρασιατικό όνειδος μόνο σε πολιτικό επίπεδο και όχι λόγω του στρατεύματος, αποκτώντας έτσι ταυτόχρονα μια συνείδηση διάφορη από τους πολιτικούς και προσομοιάζουσα σε αυτής των απλών πολιτών. Χαρακτηριστική είναι και η γεμάτη απογοήτευση επιστολή του Παρασκευόπουλου προς τον Διομήδη, μέσω της οποίας καταφέρεται εναντίον της πολιτικής ηγεσίας της Ελλάδας που κούρασε το στρατό στην προσπάθειά του να προχωρήσει στο διάβημα της εκστρατείας στη Μικρά Ασία.

Η καινοτομία του κινήματος του 1922 έγκειται στο γεγονός πως για πρώτη φορά τελέστηκε ανάληψη καθοριστικής εξουσίας από μέρους των αξιωματικών και έτσι η απαγκίστρωση από την προστασία της πολιτικής ή των κομματικών σχηματισμών έδωσε το έναυσμα για τα συνεχή στρατιωτικά κινήματα του μεσοπολέμου.

Να γράψετε δίπλα σε κάθε πρόταση τη λέξη «ΣΩΣΤΟ», αν το περιεχόμενό της είναι σωστό ή τη λέξη «ΛΑΘΟΣ», αν το περιεχόμενό της είναι λανθασμένο:

1. Τα πρώτα ελληνικά κόμματα ιδρύθηκαν κατά την προεπαναστατική περίοδο.
2. Τα πρώτα ελληνικά κόμματα αποτελούν απλή μετεξέλιξη των δικτύων πατρωνίας.
3. Οι πρώτες παρατάξεις προέκυψαν από τη σύγκρουση του Δημητρίου Υψηλάντη με τους προκρίτους σχετικά με το ποιος θα διαχειριζόταν τον Αγώνα.
4. Το «Προσωρινό Πολίτευμα» της Επιδαύρου θέσπισε απολυταρχική εξουσία.
5. Κατά τη Β' Εθνοσυνέλευση τους Άστρους αντιπαρατέθηκαν οι παρατάξεις των προκρίτων και των κλεφτοκαπεταναίων για τη διεκδίκηση της ηγεσίας της Επανάστασης.
6. Τα πρώτα τρία ελληνικά κόμματα ήταν φερέφωνα των τριών Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία).
7. Το αγγλικό κόμμα υποστήριζε τη συγκρότηση ισχυρής συγκεντρωτικής κρατικής εξουσίας.
8. Βασικός πολιτικός στόχος του γαλλικού κόμματος ήταν η εξασφάλιση των λαϊκών δικαιωμάτων απέναντι στη μοναρχική εξουσία.
9. Η Μεγάλη Ιδέα εκτός από την υλοποίηση εθνικών στόχων αποσκοπούσε και στην επαγγελματική αποκατάσταση των ατάκτων.
10. Το ρωσικό κόμμα ήταν ένθερμος υποστηρικτής του συντάγματος και της πολιτικής πολυφωνίας.
11. Στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια οι ιδεολογικές συγκρούσεις θεωρούνταν ως σύμπτωμα ηθικής κατάπτωσης.
12. Η θεμελιώδης διαφορά μεταξύ των τριών πρώτων ελληνικών κομμάτων σχετιζόταν με την οικονομική πολιτική.
13. Μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου τα κόμματα άρχισαν να παίζουν πιο ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή.
14. Το ρωσικό κόμμα διαφώνησε με την παραχώρηση συντάγματος.
15. Οι ηγέτες των κομμάτων πρωτοστάτησαν στις συζητήσεις της Εθνοσυνέλευσης του 1843-44.
16. Με το Σύνταγμα του 1844 κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνετairίζεσθαι.
17. Σύμφωνα με την εκλογική διαδικασία που καθιερώθηκε το 1844, οι εκλογείς μπορούσαν να δώσουν θετική ψήφο σε όσους υποψηφίους ήθελαν, συμπληρώνοντας ψηφοδέλτια, ακόμη και διαφορετικών συνδυασμών.
18. Το Σύνταγμα του 1844 καθιέρωσε την καθολική ψηφοφορία, ρύθμιση που επέτρεψε την πιο

ενεργό συμμετοχή των κομμάτων και των πολιτών στο δημόσιο βίο.

19. Το ρωσικό κόμμα την περίοδο 1844-1864 δεν είχε λόγο ύπαρξης, καθώς είχαν επιλυθεί τα μεγάλα εκκλησιαστικά προβλήματα.

20. Ο αρχηγός του γαλλικού κόμματος Ι. Κωλέττης υπονόμει τον κοινοβουλευτισμό και επιδίωξε την ενίσχυση του ρόλου του βασιλιά στην πολιτική ζωή.

21. Ο βασιλιάς Όθων κατά την περίοδο 1844-1864 έμεινε μακριά από τις πολιτικές αντιπαραθέσεις.

22. Ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας από τα αγγλογαλλικά στρατεύματα στη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-56) οδήγησε στην αύξηση της δύναμης του αγγλικού και του γαλλικού κόμματος.

23. Το ρωσικό κόμμα αποδυναμώθηκε μετά την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο.

24. Τα τρία κόμματα βγήκαν ενισχυμένα μετά τα γεγονότα του Κριμαϊκού Πολέμου.

25. Η διάδοση της παιδείας και η μείωση του αναλφαβητισμού δεν άλλαξε τις αντιλήψεις και την πολιτική στάση των ανθρώπων.

26. Οι ραγδαίες πολιτικές, οικονομικές και τεχνικές αλλαγές άλλαξαν τις αντιλήψεις των Ελλήνων.

27. Επειδή η «νέα γενιά» δεν είχε ζήσει την Τουρκοκρατία, την Επανάσταση, την περίοδο της Αντιβασιλείας και τη βοήθεια των Δυνάμεων σε δύσκολες στιγμές, τήρησε αποστάσεις από τις πολιτικές αντιπαραθέσεις και τα κόμματα που τις εξέφραζαν.

28. Η δυσλειτουργία του πολιτικού συστήματος οδήγησε το βασιλιά στην υιοθέτηση διαφορετικής, πιο δημοκρατικής πολιτικής.

29. Οι περισσότεροι αντιπρόσωποι που εξελέγησαν στην Εθνοσυνέλευση του 1862-4 προέρχονταν από τα ξενικά κόμματα.

30. Το σύνολο των μικροκαλλιεργητών ήταν οπαδοί των πεδινών.

31. Οι ορεινοί αποτελούνταν από διάφορες πολιτικές ομάδες.

32. Το Εθνικόν Κομιτάτον του Επ. Δεληγιώργη μπορεί να χαρακτηριστεί εκσυγχρονιστικό κόμμα.

33. Με βάση το Σύνταγμα του 1864 ο βασιλιάς όφειλε να δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε βουλευτή του κόμματος που είχε την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

34. Ο Χ. Τρικούπης επιδίωκε τη συγκρότηση σταθερών κυβερνήσεων.

35. Πολιτικό πρότυπο του Τρικούπη ήταν το γαλλικό κοινοβουλευτικό σύστημα.

36. Η αρχή της δεδηλωμένης διατυπώθηκε το 1875.

37. Κατά την αρχή της δεδηλωμένης ο βασιλιάς όφειλε να δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησεως στον αρχηγό ενός κόμματος που συμμετείχε στις εκλογές.

38. Σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση των οπαδών των κομμάτων έπαιξε η οικογενειοκρατία, οι πελατειακές σχέσεις και η εξαγορά ψήφων.

39. Ένας πολιτευτής είχε πολλές πιθανότητες να περιληφθεί στο ψηφοδέλτιο αν είχε δικό του τοπικό κύκλο οπαδών.

40. Το εκλογικό σύστημα επέβαλλε να ψηφίζει κανείς μόνο ένα κόμμα.

41. Το 1879 υπήρχαν στις εκλογές μόνο 24 τοπικά ψηφοδέλτια, ενώ το 1885 μόνο 4.

42. Η συντριπτική πλειοψηφία των βουλευτών προερχόταν από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όπως και τα κομματικά μέλη.

43. Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα τα ελληνικά κόμματα ήταν ταξικά.

44. Μετά την πτώχευση οι αστοί και οι διανοούμενοι απογοητεύονταν λόγω και της αναποτελεσματικότητας του κράτους.

45. Μετά την πτώχευση οι στρατιωτικοί ανησυχούσαν για την ενδεχόμενη αναποτελεσματικότητα του στρατού σε περίπτωση πολέμου.

46. Οι ανησυχίες των στρατιωτικών για έναν μη αξιόμαχο στρατό επαληθεύθηκαν με την ήττα της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

47. Στο μεσοδιάστημα μεταξύ του 1893 και του 1897 το δηλιγιαννικό κόμμα μπόρεσε να εκπληρώσει ένα σημαντικό μέρος του προγράμματός του.

48. Η δυσπιστία προς τα πολιτικά κόμματα ήταν έντονη μετά την πτώχευση του 1893 και κορυφώθηκε μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

49. Αρχηγός της ομάδας των Ιαπώνων ήταν ο Γεώργιος Θεοτόκης.

50. Το κίνημα στο Γουδί έγινε στις 15 Αυγούστου 1909.

51. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος προσπάθησε να εγκαθιδρύσει δικτατορία, αν και παράλληλα προώθησε τα αιτήματά του μέσω της Βουλής.

52. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 1910.

53. Ο Δημήτριος Γούναρης ήταν αρχηγός του Στρατιωτικού Συνδέσμου.

54. Στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910 την πλειοψηφία κέρδισαν οι εκσυγχρονιστές υποψήφιοι.

55. Ο Βενιζέλος έκανε την πρώτη δημόσια εμφάνισή του ως ελλαδίτης πολιτικός στις 5 Σεπτεμβρίου του 1910 στην κεντρική πλατεία του Ναυπλίου.

56. Ο Βενιζέλος υποστήριζε τον εκσυγχρονισμό του πολιτικού συστήματος.

57. Ο Βενιζέλος υποστήριζε την ανάγκη στρατιωτικών εξοπλισμών, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματοποίηση του εθνικού οράματος της Μεγάλης Ιδέας.

58. Το κόμμα των φιλελευθέρων ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1910.

59. Η Λέσχη των φιλελευθέρων ιδρύθηκε ο 1913.

60. Η ηγεσία του κόμματος των φιλελευθέρων δεν ελάμβανε υπόψη της κοινωνικά και τοπικά συμφέροντα ή αντιπαλότητες μεταξύ των στελεχών.

61. Τα αριστερά κόμματα αρχικά ήταν ομάδες με σοσιαλιστικές ιδέες, με μεγάλη επιρροή στην κοινωνική βάση στην οποία ήθελαν να απευθυνθούν, αν και αντιμετώπιζαν δυσκολίες συνεννόησης και κομματικής συσπείρωσης.

62. Η Κοινωνιολογική Εταιρεία επιζητούσε για όλα τα μέλη της κοινωνίας ισότητα ευκαιριών, κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και διανομή των αγαθών ανάλογα με τις ανάγκες καθενός,

63. Στα μέσα του 1920 οι Κοινωνιολόγοι ίδρυσαν το Λαϊκό Κόμμα, με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου.

64. Η παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες ήταν από τις βασικότερες θέσεις των Κοινωνιολόγων.

65. Μέχρι το 1913 ο Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος δεν είχαν συγκρουστεί.

66. Η προσπάθεια του βασιλιά Κωνσταντίνου να επιβάλει την προσωπική του άποψη στην εξωτερική πολιτική υποστηριζόταν από το κόμμα των Φιλελευθέρων.

67. Τον Κωνσταντίνο υποστήριζαν τα κόμματα της αντιπολίτευσης, οι εχθροί της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και ένας κύκλος αντιδημοκρατικών αξιωματικών.

68. Οι Φιλελεύθεροι τάσσονταν υπέρ της εισόδου της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ προσδοκώντας εδαφικά οφέλη.

69. Ο βασιλιάς και το Γενικό Επιτελείο Στρατού εκτιμούσαν ότι στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν θα μπορούσαν να νικήσουν οι Κεντρικές Δυνάμεις.

70. Το 1914 ο βασιλιάς προκάλεσε την παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου δύο φορές.

71. Οι οπαδοί του βασιλιά και όσοι τάσσονταν κατά του πολέμου θεωρείτο από τους Βενιζελικούς ως εχθροί της δημοκρατίας και του Έθνους.

72. Οι βασιλικοί θεωρούσαν τους Βενιζελικούς ως πράκτορες της Γερμανίας.

73. Ο Βενιζέλος υπό την πίεση της Αντάντ αναγκάστηκε το 1917 να εγκαταλείψει τη χώρα.

74. Μετά την επικράτηση του Βενιζέλου οι αξιωματικοί της Εθνικής Άμυνας ευνοήθηκαν εις βάρων άλλων.

75. Οι αξιωματικοί της Εθνικής Άμυνας ήταν βενιζελικοί.

76. Οι Αντιβενιζελικοί τάσσονταν υπέρ της διατήρησης των εκτός Ελλάδος ελληνικών πληθυσμών και της ευκαιριακής προσάρτησης εδαφών χωρίς κίνδυνο.

77. Η αντιβενιζελική κυβέρνηση που κέρδισε τις εκλογές του 1920 αποφάσισε τη διακοπή της μικρασιατικής εκστρατείας.

78. Το ΣΕΚΕ ζητούσε ειρήνη, χωρίς προσάρτηση εδαφών, βασισμένη στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών, ενώ για τα διαμφισβητούμενα εδάφη, θα διενεργούνταν δημοψηφίσματα.

79. Η Κοινωνιολογική Εταιρεία και το ΣΕΚΕ εξέφραζαν τα συμφέροντα των κατωτέρων λαϊκών εργατικών στρωμάτων.

80. Η Μικρασιατική καταστροφή αναζωπύρωσε τη σκέψη για την ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας.

81. Οι πρόσφυγες στο μεγαλύτερο μέρος τους τάχθηκαν στο πλευρό του Λαϊκού Κόμματος του Δημήτριου Γούναρη.

82. Η πολιτική αστάθεια κλόνισε την εμπιστοσύνη των πολιτών στον κοινοβουλευτισμό.

83. Τα κόμματα χρησιμοποιούσαν ομάδες αξιωματικών για δικό τους πολιτικό όφελος.

84. Τα κόμματα στη μεσοπολεμική περίοδο έρχονταν σε συνεννόηση μεταξύ τους, προκειμένου να λύσουν τα σύνθετα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.

85. Το σύνταγμα του 1927 εγκαθίδρυσε το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας.

86. Μετά τη νίκη στις εκλογές του 1928 η βενιζελική κυβέρνηση κατόρθωσε να γεφυρώσει το χάσμα που τη χώριζε από τις αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις.

87. Το 1933 ο Πλαστήρας με εντολή Βενιζέλου επιχείρησε στρατιωτικό κίνημα.

88. Το 1935 τόσο οι Φιλελεύθεροι όσο και η αντιβενιζελική κυβέρνηση παραβίασαν το σύνταγμα.

89. Οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν τις εκλογές του 1935.

1) α) Ποιες ήταν οι θέσεις των ξενικών κομμάτων σχετικά με το αυτοκέφαλο της ελληνικής εκκλησίας;

β) Ποιες συνέπειες είχε η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος στο ρωσικό κόμμα;

Απάντηση:

Σελ. 65 Το αγγλικό κόμμα επιζητούσε αυτοκέφαλη ελληνική εκκλησία, χωρίς δεσμεύσεις από το Πατριαρχείο.

Σελ. 67-68 Το ιδιαίτερο πρόβλημα ... έντονη αντιπολίτευση.

Σελ. 73 Στην περίοδο ... επίκαιρα θέματα.

2) α) Ποιο εκλογικό σύστημα καθιέρωσε το σύνταγμα του 1844;

β) Ποιες υπήρξαν οι σχετικές ρυθμίσεις του συντάγματος του 1864

γ) τι γνωρίζετε για την εφαρμογή τους στις δεκαετίες 1880 και 1890;

Απάντηση:

Σελ 72: Με άλλες διατάξεις ... διαφορετικών Συνδυασμών

Σελ 78: Κατοχυρώθηκε η άμεση, μυστική ... με σφαιρίδια

Σελ 82-83: Το εκλογικό σύστημα ... στη δημόσια ζωή.

3) Τι γνωρίζετε για το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα που παρουσίασε το τρικουπικό κόμμα από το 1875 και ποια υπήρξε η κατάληξή του;

Απάντηση

Σελ 80: Το τρικουπικό κόμμα ήδη από το 1875 ... κήρυξε πτώχευση.

Σελ 81: Ο Τρικούπης ... κόστος, Στα εδάφη ... μεγαλογαιοκτήμονες.

Σελ 84-85: Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης ... εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα.

4) Να παρουσιάσετε την υπονόμευση του κοινοβουλευτικού συστήματος από τον Ι. Κωλέττη, αρχηγό του γαλλικού κόμματος και τον Δ. Βούλγαρη, αρχηγό της παράταξης των πεδινών.

Απάντηση:

Σελ 73 - 74: Ο Κωλέττης ... για τη διαδοχή

Σελ 77: Οι πεδινοί είχαν ... μικροκαλλιεργητές.

5) α) Ποιες ήταν οι βασικές ρυθμίσεις των συνταγμάτων του 1844 και του 1864;

β) Τι γνωρίζετε για τις τροποποιήσεις του συντάγματος που ψηφίστηκαν το πρώτο εξάμηνο του 1911;

Απάντηση:

Σελ 70-71: Η δυναμική παρουσία ... μηχανισμών.

Σελ 78: Μέσα σε συνθήκες ... βιαιοπραγίες.

Σελ. 90: Το πρώτο εξάμηνο ... υπαλλήλων.

6) Να παρουσιάσετε τα αίτια παρακμής του ρωσικού κόμματος.

Απάντηση:

Σελ. 73: Τα πολιτικά ... επίκαιρα θέματα.

Σελ. 74-75 Κατά την περίοδο ... πολιτική σκηνή.

7) Να παρουσιάσετε τα αίτια παρακμής του γαλλικού κόμματος.

Απάντηση:

Σελ. 73: Τα πολιτικά ... παρακμή.

Σελ. 73-74 Ο Κωλέττης ... διαδοχή.

Σελ. 74-75 Κατά την περίοδο ... της χώρας.

8) Τι γνωρίζετε για το πρόγραμμα του δηλιγιαννικού κόμματος καθώς και για τα αποτελέσματα της πολιτικής του;

Απάντηση:

Σελ 81 Οι αντίθετοι ... δραστηριότητες.

Σελ. 85 Στο διάστημα ... πρόγραμμα.

9) Να αναφερθείτε στο χαρακτήρα των κομμάτων καθώς και στην οργάνωσή τους σε επίπεδο βάσης και ηγεσίας κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

Απάντηση:

Σελ 82 Στη δεκαετία ... κοινωνικής ομάδας.

Σελ 84 Η οργάνωση ... εκλογική περιφέρεια.

10) Τι γνωρίζετε για τις βασικές θέσεις του κόμματος των Φιλελευθέρων καθώς και για τη δομή του;

Απάντηση:

Σελ 89-90 Οι εκσυγχρονιστές ... εθνοσυνέλευσης.

Σελ. 91-92 Όσον αφορά ... άλλο κόμμα.

11) Να αναφέρετε τις βασικές θέσεις του κόμματος των Φιλελευθέρων καθώς και αυτές των αντιβενιζελικών κομμάτων.

Απάντηση:

Σελ 89-90 Οι εκσυγχρονιστές ... εθνοσυνέλευσης.

Σελ 92 Ως αντιβενιζελικά ... διαλλακτικό.

12) Τι γνωρίζετε για τη διατύπωση της Μ. Ιδέας από τον Ι. Κωλέττη καθώς και για το τέλος της, μετά τη μικρασιατική καταστροφή;

Απάντηση:

Σελ 65 Το 1844 ... τμήματος.

Σελ 99 Με τη μικρασιατική ... καταστροφή.

13) Τι γνωρίζετε για τα αριστερά κόμματα από τις αρχές του 20ου αιώνα έως και το 1924;

Απάντηση:

Σελ 93 Τα αριστερά ... Φιλελευθέρους.

Σελ Οι υψηλοί δείκτες ... (ΚΚΕ).

14) Να αναφερθείτε στις εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου 1910-1912.

Απάντηση:

Σελ 89 Πριν από ... εκσυγχρονιστές.

Σελ 90 Ο Βενιζέλος ... μεταρρυθμιστικό του έργο.

Σελ 91 Το ρεύμα ... προβλημάτων.

15) α) Να αναφέρετε τις τροποποιήσεις του Συντάγματος που ψηφίστηκαν το πρώτο εξάμηνο του 1911 από την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων.

β) Ποια προβλήματα αντιμετώπισαν οι Φιλελεύθεροι στην πολιτική πρακτική την περίοδο 1923 έως 1928;

Απάντηση:

Σελ 90 Το πρώτο ... υπαλλήλων.

Σελ 104-105 Στην πολιτική ... παράταξη.

1. Τράπεζα Θεμάτων (28590)

Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με τις απαραίτητες πληροφορίες από τα κείμενα που σας δίνονται:

α. να παρουσιάσετε την πολιτική που εφάρμοσε ο Ιωάννης Κωλέττης κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας του (μονάδες 12)

β. να αναφερθείτε στη συγκρότηση της πολιτικής παράταξης των Ορεινών και να επισημάνετε τους πολιτικούς της στόχους και τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθύνονταν. (μονάδες 13)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Συνταγματικός, όταν ήταν στην αντιπολίτευση, ο Κωλέττης δείχτηκε υπερβολικά συγκεντρωτικός, όταν πήρε την εξουσία κι ενθάρρυνε τις επεμβάσεις του στέμματος στην πολιτική ζωή. Η πραγματική εσωτερική πολιτική του συνίστατο στη «διάθεση των κρατικών εσόδων για λογαριασμό των φίλων του», χωρίς κανένα σοβαρό μέτρο για τη διοργάνωση και οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η «Μεγάλη Ιδέα» του έδινε το πρόσχημα. Η μόνη θεραπεία στις δυστυχίες της Ελλάδας, έλεγε, ήταν η εδαφική εξάπλωση του βασιλείου, ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη και η κυριαρχία στην Ανατολή. Με τέτοια πολιτική ο Κωλέττης εμφανίζεται στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας ως ο τύπος του τυχοδιώκτη πολιτικού, που εισήγαγε όσο κανείς άλλος τη διαφθορά στην άσκηση της εξουσίας. Στην πραγματικότητα το Σύνταγμα καταργήθηκε[...]. Η δράση των οπλισμένων συμμοριών στα ελληνοτουρκικά σύνορα και η δραστηριότητα των «μυστικών εταιρειών» συνιστούν την «εθνική» πολιτική της Ελλάδας του Κωλέττη.

Σβορώνος, Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 81-84

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Για να αντισταθούν σε αυτή την πολιτική συνδέθηκαν στενότερα μεταξύ τους οι ομάδες που εμφανίστηκαν ως κοινοβουλευτική ομάδα των Ορεινών. Ήταν, πρώτον, η ομάδα βουλευτών γύρω από τον Δημήτριο Γρίβα, ο πατέρας του οποίου, Θεόδωρος, είχε ηγηθεί της επανάστασης στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Ακαρνανία, κρατώντας σαφείς αποστάσεις από την κυβέρνηση των Αθηνών, και ήθελε προφανώς να επιβάλλει την αποκέντρωση του κράτους, καθώς και μέτρα που θα ευνοούσαν τους αγρότες, είχε πεθάνει.[...] Ο γιος του ακολούθησε μετριοπαθή γραμμή. Μια άλλη ομάδα είχε ηγέτη τον εθνικό ήρωα του πολέμου της ανεξαρτησίας Κωνσταντίνο Κανάρη, ο οποίος σε μια αποφασιστική στιγμή πριν από την ανατροπή του Όθωνα είχε γίνει εκπρόσωπος της αντιπολίτευσης. Οι Ορεινοί βρήκαν υποστήριξη από τους караβοκύρηδες, στις δραστηριότητες των οποίων έβλεπαν τις προϋποθέσεις για τη μελλοντική ευημερία της χώρας, για τις ειρηνικές, πολιτισμικές της κατακτήσεις.

2. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, προσπαθήστε να εντοπίσετε τις διαφορές στους προσανατολισμούς και στη στρατηγική των Κωλέττη και Μαυροκορδάτου στο θέμα της απελευθέρωσης των αλύτρωτων.

ΠΗΓΗ 1

Κωλέττης – Μαυροκορδάτος και η Μεγάλη Ιδέα

Το 1834, όταν η αντιβασιλεία προσπαθούσε να αποφασίσει ποια θα ήταν η μόνιμη πρωτεύουσα του κράτους, ο Κωλέττης έκανε έγγραφη πρόταση ότι το κράτος έπρεπε να αποφύγει να ορίσει επίσημη πρωτεύουσα, ως πανηγυρική υπενθύμιση ότι μόνον η Κωνσταντινούπολη μπορούσε να εξυπηρετήσει αυτό τον υψηλό σκοπό, ως ένδειξη της ελληνικής πίστης ότι επέκειτο η απόκτησή της, και ως υπόμνηση ότι ως εκείνη τη στιγμή η διεκπεραίωση των κρατικών υποθέσεων θα διατηρούσε προσωρινό χαρακτήρα. Όταν ήταν στο Παρίσι ως πρεσβευτής της Ελλάδας, δεν έχασε ευκαιρία να επαναλάβει τις ελληνικές αλυτρωτικές επιδιώξεις.

Το 1844, στη συζήτηση για το ζήτημα των ετεροχθόνων, πήρε το λόγο στη συντακτική συνέλευση για να εκθέσει, με έναν τρόπο που έμεινε κλασικός το νόημα της Μεγάλης Ιδέας. «Δια την γεωγραφικήν της θέσιν η Ελλάς είναι το κεντρον της Ευρώπης· ισταμένη, και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ' αριστερών δε την Δύσιν, προώρισται ώστε δια μεν της πτώσεως αυτής να φωτίση την Δύσιν, δια δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν πρώτον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον· εν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίους να συνέρχονται δια να αποφασίσωμεν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά περί της Ελληνικής φυλής... η Ελλάς, διηρημένη το πάλοι καθέκαστα και εις ιδιαίτερα κράτη, έπεσε, και πεσούσα εφώτισε τον κόσμον. Οποίας άραγε ελπίδας παρέχει σήμεραν αναγεννηθείσα η Ελλάς, και ηνωμένη εις εν κράτος, εις ένα σκοπόν, και μίαν δύναμιν, εις μίαν θρησκείαν, εις το τέλος Σύνταγμα το οποίον τώρα απεργαζόμεθα... Οι εντολεις ημών περιμένουσι το Σύνταγμα να ίδωμεν. Οι δε εκτός ημών λαοί ατενίζουνσι προς ημάς τα όμματα, δια να μάθωσι το περί αυτών φρόνημά μας».

Πεθαίνοντας το 1847, εξέφρασε τη λύπη του που άφηνε ανεκπλήρωτη την αποστολή του. Άφηνε να εννοηθεί ότι, αν ο βασιλιάς τον είχε καλέσει να κυβερνήσει από την αρχή, η Μεγάλη Ιδέα μπορεί να είχε πραγματοποιηθεί. Όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του (1844-47) ο Κωλέττης δεν αρνήθηκε ποτέ καμία από τις διαδόσεις που κυκλοφορούσαν ότι έκανε μεγαλεπήβολα αλυτρωτικά σχέδια, διαδόσεις που είναι από μόνες τους ενδεικτικές της αυξανόμενης φήμης του ως εκπροσώπου του ριζοσπαστικού αλυτρωτισμού.

Ο Μαυροκορδάτος διατύπωσε τις ιδέες του σε ένα πολύ σημαντικό υπόμνημα που συνέταξε το 1848, το οποίο αποτελεί αριστοτεχνικό κατηγορητήριο κατά του ακραίου αλυτρωτισμού και πειστική παρουσίαση των μετριοπαθών θέσεων. Πρώτα διακήρυσσε την αντίθεσή τους προς τις σποραδικές συνοριακές επιθέσεις και τις μυστικές εταιρείες, που κατά τη γνώμη του τορπίλιζαν τον φαινομενικό τους στόχο. Τις θεωρούσε παράτολμες ενέργειες εγωκεντρικών ή παραπλανημένων ανθρώπων, που έπρεπε να κατασταλούν. Απαριθμούσε κατόπιν τα λάθη των προγενεστέρων ελληνικών κυβερνήσεων. [...]

Το ελληνικό κράτος δεν είχε δώσει στους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καμία απτή απόδειξη ότι η ελληνική διακυβέρνηση ήταν έστω και ελάχιστα πιο φωτισμένη από την τουρκική, ούτε είχε δείξει στην Ευρώπη ότι η ελληνική ηγεμονία θα έφερνε πολιτική σταθερότητα στην Εγγύς Ανατολή. Στο μεταξύ, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε θεσπίσει εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που είχαν αποκαταστήσει την τουρκική αυτοπεποίθηση και είχαν πείσει την Ευρώπη ότι η κατάρρευση δεν επέκειτο άμεσα. Το πρόγραμμα του Μαυροκορδάτου ήταν στην πραγματικότητα πρόγραμμα εσωτερικής ανάπτυξης, εμπορίου, επικοινωνιών και παιδείας, παρόλο που παρουσιαζόταν επιδέξια ως συγκαλυμμένη προετοιμασία για πόλεμο. Δίνοντας έμφαση στην αύξηση του εμπορίου, στην ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας και στη διακίνηση της πυρίτιδας από εμπόρους, και αποφεύγοντας οποιαδήποτε αναφορά στους άτακτους οπλαρχηγούς, ενώ επέμενε στην ανάγκη ενός νέου σώματος πυροβολικού, το πρόγραμμα αυτό έμμεσα συνιστούσε τη μετάθεση της ευθύνης του αλυτρωτισμού από την παλιά στρατιωτική τάξη στην αστική, και έτσι προωθούσε έμμεσα τα οικονομικά συμφέροντα της τελευταίας ομάδας. Επιπλέον, οι γραφειοκρατικές ικανότητες τις οποίες ανέφερε ο Μαυροκορδάτος ως προϋποθέσεις για τους διοριζόμενους στην κεντρική διεύθυνση ήταν ακριβώς εκείνες για τις οποίες εκτιμούσαν τον ίδιο και αρκετά μέλη του κόμματός του. Με λίγα λόγια, η πολιτική του Μαυροκορδάτου απαιτούσε την ηγεσία ικανών γραφειοκρατών και ισχυρών εμπόρων, ενώ σύμφωνα με τις απαιτήσεις του αντίθετου προσανατολισμού τη διεύθυνση της υπόθεσης του αλυτρωτισμού θα την αναλάμβανε η παραδοσιακή τάξη των στρατιωτικών.

J. Petropulos, ό.π., σσ. 634-635

3. Αφού μελετήσετε τις δοθείσες πηγές ιστορίας και αξιοποιήσετε τις ιστορικές σας γνώσεις να παρουσιάσετε: α) την κοινωνική προέλευση των βουλευτών και τη σχέση τους με την κομματική ηγεσία, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και β) την κοινωνική προέλευση των βουλευτών και τα χαρακτηριστικά των ομάδων που συμμετείχαν στις εκλογές του Αυγούστου το 1910.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Αποτελέσματα των εκλογών της 8ης Αυγούστου 1910 (σε έδρες)

Εκλογικές περιφέρειες	Σύνολο υποψηφίων	Αριθμός εδρών	Θεοτοκικοί	Ραλλικοί	Μαυρομιχαλικοί	Άλλοι Ην. Κομ.	Συν. Ην. Κομ.	Ανεξάρτητοι
Αττικοβοιωτία	89	44	5	13	-	5	23	21
Μεσσηνία	65	28	3	16	9	-	19	-
Λάρισα	62	24	-	-	-	-	-	24
Αρκαδία	52	24	1	3	1	-	-	19
Αργολιδοκορινθία	46	22	16	3	1	-	20	2
Σύνολο 14 επιπλέον περιφερειών	374	220	84	33	27	20	149	56
ΣΥΝΟΛΟ	688	362	109	68	38	25	211	122

ΚΕΙΜΕΝΟ

Οι εκλογές για Διπλή Αναθεωρητική Βουλή ορίστηκαν για τις 8 Αυγούστου 1910. Τα πολιτικά κόμματα που ενέκριναν τη διαδικασία της Αναθεώρησης (θεοτοκικό, ραλλικό, ζαϊμικό, караπανικό κ.α.) κατάρτισαν πλήρεις κοινούς συνδυασμούς σε όλη σχεδόν τη χώρα, με την ονομασία «Συνδυασμοί Ηνωμένων Κομμάτων». Το μαυρομιχαλικό κόμμα κατάρτισε αυτοτελείς συνδυασμούς σε δύο μόνο περιφέρειες με 46 συνολικά υποψηφίους. Το κυριότερο χαρακτηριστικό των εκλογών υπήρξε η παρουσία πολλών ανεξάρτητων υποψηφίων, οι οποίοι υποστήριζαν σε γενικές γραμμές την ανορθωτική προσπάθεια που είχε εκδηλωθεί με το κίνημα στο Γουδί. Η επιτυχία, μάλιστα τόσο μεγάλου αριθμού ανεξαρτήτων θεωρήθηκε ως λαϊκή επικύρωση του ανορθωτικού κινήματος. «Μία επανάσταση συνετελέσθη, όχι μόνο του στρατού πλέον, αλλά και του λαού. Του κυρίαρχου. Επανάσταση ειρηνική», έγραψε η Πατρίς (σ.σ. εφημερίδα της εποχής) την ίδια ημέρα. [...]. Για πρώτη φορά εκλέγονται σοσιαλιστές και αγροτικές βουλευτές. Εκπροσωπούνται στη Βουλή πολιτικές τάσεις που διακηρύσσουν ευθέως τη σχέση τους με συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις. Όμως, πολλοί από τους «αγροτικούς βουλευτές του 1910 ήταν μεγαλοκτηματίες (π.χ. Σλήμαν) ή δικηγόροι τους και επομένως δεν εξυπηρετούσαν σίγουρα τα συμφέροντα των κολλίγων. Πρόκειται για ανανέωση του πολιτικού με την είσοδο «νέων ανδρών», αν όχι και νέων στρωμάτων. Υπάρχει πληθώρα δικηγόρων και γιατρών στην πολιτική ζωή της χώρας. Βέβαια, το κυρίως ζητούμενο δεν είναι οι ενδεχόμενες επαγγελματικές αλλαγές στη σύνθεση του Κοινοβουλίου αλλά η κοινωνική σημασία τους.

«Το εκλογικό βάπτισμα του Βενιζέλου», Ηλίας Νικολακόπουλος – Νίκος Οικονόμου (Συμπόσιον για τον Ελ.

4. Λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα α) να παρουσιάσετε τα γεγονότα από τη Συνθήκη των Σεβρών μέχρι και την ήττα στη Μ. Ασία και β) να αναφερθείτε στο γεγονός που οδήγησε στην απόσυρση του ιδιόμορφου δανεισμού από τους Συμμάχους, καθώς και στις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης το 1922 για την αντιμετώπιση του οικονομικού αδιεξόδου.

ΠΗΓΗ 1

Η συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών υπογράφηκε στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920. Η ευρωπαϊκή Τουρκία περιοριζόταν στην Κωνσταντινούπολη και μια μικρή περιοχή που εκτεινόταν ως το προάστιο της Τσατάλτζας. Το υπόλοιπο τμήμα της Ανατολικής Θράκης επιδικαζόταν στην Ελλάδα, ενώ αναγνωριζόταν η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. η ρύθμιση του Σαν Ρέμο για τη ζώνη της Σμύρνης διατηρήθηκε. Στα Στενά επιβαλλόταν καθεστώς διεθνούς ελέγχου, η Αρμενία αποκτούσε την ανεξαρτησία της, και το Κουρδιστάν δικαίωμα στην αυτονομία. Η Γαλλία και η Ιταλία εξασφάλιζαν ζώνες οικονομικής επιρροής στην Ανατολία. Ταυτόχρονα, υπογράφηκαν συνθήκες για την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα, για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων, καθώς και ελληνοϊταλική συνθήκη, με την οποία η Ιταλία αναλάμβανε να παραχωρήσει τα Δωδεκάνησα, εκτός από την Ρόδο. Η τελευταία αυτή συμφωνία, ωστόσο, εξαρτούσε ρητά την ισχύ της από την εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών [...]

Ο Βενιζέλος ήταν βέβαιος ότι, χάρη στις διπλωματικές του επιτυχίες, με επιστέγασμα τη Συνθήκη των Σεβρών, θα κέρδιζε τις εκλογές που έγιναν τελικά την 1η Νοεμβρίου 1920. Το ίδιο πίστευαν και οι περισσότεροι συνεργάτες του, καθώς και οι ξένοι. Η οικτρή διάψευση αυτών των προβλέψεων μοιάζει έκτοτε σχεδόν ανεξήγητη και δεν παύει να προβληματίζει, επειδή η εκλογική ήττα του Βενιζέλου είχε ανεπανόρθωτες συνέπειες, με κατάληξη τη Μικρασιατική Καταστροφή [...]. Σε σύνολο 369 εδρών, κέρδισαν μόνο 118. Από αυτές 52 χωρίς αντίπαλο στη Θράκη και τις υπόλοιπες 66 σχεδόν αποκλειστικά στις Νέες χώρες, με εξαίρεση τη Μακεδονία. Εκεί, και πάλι οι Αντιβενιζελικοί κέρδισαν 69 από τις 74 έδρες, χάρη στη συμπαγή ψήφο των μειονοτήτων, όπως το 1915. Αυτή τη φορά, όμως, οι 69 μακεδονικές έδρες αρκούσαν για να εξασφαλίσουν οριακή πλειοψηφία των Φιλελευθέρων, μετά την απώλεια της Παλαιάς Ελλάδας. Αν τις είχαν κερδίσει όλες θα είχαν 187 σε σύνολο 369 εδρών. Κατά συνέπεια, η τελική έκβαση των εκλογών μπορούσε να αποδοθεί και στην ψήφο των μειονοτήτων της Μακεδονίας. Τέλος, ούτε καν καταμετρήθηκαν περίπου 100.000 ψήφοι του στρατού, που ήσαν άλλωστε προϊόν μεγάλης νοθείας, από ορισμένους βενιζελικούς αξιωματικούς.

Θ. Βερέμης, Η. Νικολακόπουλος, «Ελευθέριος Βενιζέλος, Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι», Τα Νέα Ιστορία τομ. Β' σελ. 42, 49, 59

ΠΗΓΗ 2

Μετά την εκλογική του ήττα, ο Βενιζέλος αναχώρησε για το εξωτερικό και άνοιξε ο δρόμος για την επιστροφή του εξόριστου Κωνσταντίνου, παρά την αντίθετη άποψη που είχαν εκφράσει οι Σύμμαχοι. Την ίδια ημέρα παραιτήθηκε από την αντιβασιλεία και ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης, στη θέση του οποίου τοποθετήθηκε η βασιλομήτωρ Όλγα.

Το Δεκέμβριο του 1920 η κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη οργάνωσε δημοψήφισμα για την επάνοδο του Κωνσταντίνου. Λίγο πριν τη διεξαγωγή του, οι Σύμμαχοι διεμήνυσαν ότι ενδεχόμενη επιστροφή του γερμανόφιλου βασιλιά τις αποδέσμευε από τις υποχρεώσεις τους προς την Ελλάδα. Δήλωσαν, επίσης, ότι ήταν αποφασισμένες να διακόψουν κάθε οικονομική υποστήριξη προς την κυβέρνηση της Αθήνας. Τελικά, η επιστροφή του Κωνσταντίνου στις 6/19 Δεκεμβρίου του 1920 πρόσφερε τα αναγκαία προσχήματα στους Γάλλους και στους Ιταλούς να αποδεσμευθούν από τη Συνθήκη των Σεβρών και να επιδιώξουν την προσέγγιση με την κεμαλική Τουρκία. [...]. Στο μεταξύ, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία είχαν ειδοποιήσει την κυβέρνηση Ράλλη, ότι, εάν επέστρεφε στο θρόνο ο Κωνσταντίνος, θα σταματούσαν να θεωρούν την Ελλάδα σύμμαχο και θα διέκοπταν τη βοήθεια. Στη διατύπωση αυτής της δήλωσης πρωτοστάτησε η Γαλλία, η οποία ήδη σκόπευε να ξεκινήσει μυστικές συνομιλίες με εκπροσώπους του Κεμάλ.

Κ. Παπαρηγόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, том. 24, σελ. 166-168

5. Αφού μελετήσετε τις πηγές, να συζητήσετε την άποψη: «Το Σύνταγμα του 1864, παρ' όλο που εμφανίζεται ως συνέχεια του Συντάγματος του 1844, παρουσιάζει μια σημαντικότερη διαφορά, η οποία έγκειται κυρίως στην καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής»

ΠΗΓΗ 1

α) ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1844

Περί συντάξεως της Πολιτείας

Άρθρον 15. Η νομοθετική εξουσία ενεργείται συνάμα υπό του Βασιλέως, της Βουλής και της Γερουσίας.

Άρθρον 16. Το δικαίωμα της προτάσεως των Νόμων ανήκει εις τε τον Βασιλέα, την Βουλήν και την Γερουσίαν. Πας νόμος, αφορών τους ετησίους προϋπολογισμούς, τα έσοδα ή τα έξοδα του Κράτους, διάθεσιν εθνικής περιουσίας, τον ετήσιον προσδιορισμόν της Στρατιωτικής και Ναυτικής δυνάμεως και την στρατολογίαν και την Ναυτολογίαν, εισάγεται πρώτον εις την Βουλήν και ψηφίζεται παρ' αυτής.

Άρθρον 17. Ουδεμία πρότασις, αφορώσα αύξησιν των εξόδων του προϋπολογισμού δια μισθοδοσίαν ή σύνταξιν, ή εν γένει δι' όφελος προσώπου, πηγάζει εκ της Βουλής, ή της Γερουσίας.

Άρθρον 18. Εάν πρότασις Νόμου απορριφθή υπό μιας των τριών νομοθετικών δυνάμεων, δεν

παρουσιάζεται εκ νέου εις την αυτήν βουλευτικήν σύνοδον.

Άρθρον 19. Η επίσημος ερμηνεία των Νόμων ανήκει εις την νομοθετικήν εξουσίαν.

Άρθρον 20. Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων Υπουργών.

Άρθρον 21. Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικάι αποφάσεις εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως. Περί του Βασιλέως

Άρθρον 22. Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ιερόν και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι.

Περί της Γερουσίας

Άρθρον 69. Η Γερουσία είναι μέρος αναπόσπαστον της νομοθετικής εξουσίας.

Άρθρον 70. Ο Βασιλεύς διορίζει τους Γερουσιαστές ισοβίως. Τα Διατάγματα του διορισμού των προσυπογράφονται παρά του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου.

Περί δικαστικής εξουσίας

Άρθρον 86. Η δικαιοσύνη πηγάζει από του βασιλέως, ενεργείται δε δια δικαστικών, υπ' αυτού διοριζομένων.

β) ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1864

Περί του δημοσίου βίου των Ελλήνων

Άρθρον 10. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και αόπλως: μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η Αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύνανται να απαγορευθώσιν, αν ως εκ τούτων επίκηται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν.

Περί συντάξεως της Πολιτείας

Άρθρον 21. Άπασαι αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του Έθνους, ενεργούνται δε καθ' ον τρόπον ορίζει το Σύνταγμα.

Άρθρον 22. Η νομοθετική εξουσία ενεργείται υπό του Βασιλέως και της Βουλής.

Άρθρον 23. Το δικαίωμα της προτάσεως των νόμων ανήκει εις την Βουλήν και τον Βασιλέα, όστις ενασκεί τούτο διά των υπουργών.

Άρθρον 24. Ουδεμία πρότασις, αφορώσα αύξησιν των εξόδων του προϋπολογισμού δια μισθοδοσίαν ή σύνταξιν, ή εν γένει δι' όφελος προσώπου, πηγάζει εκ της Βουλής.

Άρθρον 25. Εάν πρότασις νόμου απορριφθή υπό μιας των δύο νομοθετικών εξουσιών, δεν εισάγεται εκ νέου εις την αυτήν βουλευτικήν Σύνοδον.

Άρθρον 26. Η αυθεντική ερμηνεία των νόμων ανήκει εις την νομοθετικήν εξουσίαν.

Άρθρον 27. Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού

διοριζομένων υπευθύνων υπουργών.

Άρθρον 28. Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά αποφάσεις εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

Περί του Βασιλέως

Άρθρον 29. Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ανεύθυνον και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι.

Άρθρον 44. Ο Βασιλεύς δεν έχει άλλας εξουσίας, ειμήσας τω απονέμουσι ρητώς το Σύνταγμα και οι συνάδοντες προς αυτό ιδιαίτεροι Νόμοι.

Περί δικαστικής εξουσίας

Άρθρον 87. Η δικαιοσύνη απονέμεται υπό δικαστών διοριζομένων υπό του Βασιλέως κατά τον Νόμον.

ΠΗΓΗ 2

α) Στην Ελλάδα, είναι αναμφισβήτητα δυσδιάκριτες οι δύο φάσεις που χαρακτηρίζουν τα περισσότερα ευρωπαϊκά Συντάγματα: η φιλελεύθερη και η δημοκρατική. Ωστόσο, οι φάσεις αυτές είναι υπαρκτές, παρά τις διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές αντιστοιχίσεις τους. Στην πρώτη φάση, την φιλελεύθερη, αντιστοιχεί κατά βάση το Σύνταγμα του 1844, το οποίο, αντιγράφοντας τα ευρωπαϊκά Συντάγματα της παλ νόρθωσης και του «συντηρητικού φιλελευθερισμού», δίνει περισσότερη έμφαση σε εκείνα ακριβώς τα στοιχεία που συγκροτούσαν τον σκληρό πυρήνα του: εθνικό κράτος, μοναρχική αρχή, διάκριση λειτουργιών, προστασία των ατομικών μόνο δικαιωμάτων. Παράλληλα, είναι το Σύνταγμα προς το οποίο ταιριάζει πράγματι σε μεγάλο βαθμό η προβληματική των «επίσκακτων θεσμών». Η πολιτική ιδεολογία που το διαπνέει είναι φορτισμένη με τις συνταγματικές επιλογές της αστικής τάξης των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, που οργάνωνε την θεσμοποίηση της κοινωνικοοικονομικής της επιβολής. Ο στεγανός διαχωρισμός κράτους - κοινωνίας και η καθιέρωση ενός «κράτους νυκτοφύλακα», που θα απείχε από την ανάμιξη στην οικονομική ζωή (στα πλαίσια της αρχής *laissez faire laissez passer, le monde va de lui-même*) και παράλληλα θα διασφάλιζε πολιτικά την ταξική κυριαρχία των αστών, ήταν χωρίς αντικείμενο σε μία χώρα όπου οι κοινωνικές αντιθέσεις ήταν αμβλυμένες, η ιδιωτική κοινωνία εμβρυώδης και τα πάντα αναμενόταν από το κράτος. Με το Σύνταγμα λοιπόν του 1844 δεν οργανώθηκε ένα κράτος που να αποτελεί «μορφή» της συγκεκριμένης κοινωνίας, αλλά ένα κράτος που η διαμόρφωσή του απηχούσε τις κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις των προηγμένων ευρωπαϊκών χωρών ...

β) Στη δεύτερη φάση, την δημοκρατική, αντιστοιχεί κατά βάση το Σύνταγμα του 1864. Το Σύνταγμα αυτό, παρ' όλο που εμφανίζεται ως συνέχεια του Συντάγματος του 1844, παρουσιάζει μία σημαντικότερη διαφορά, η οποία έγκειται κυρίως στην καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής, δεν

εξαντλείται όμως σε αυτήν. Η Β' Εθνική Συνέλευση, αντιπροσωπεύοντας τα δυναμικότερα στοιχεία της πολιτικής και κοινωνικής ζωής –τόσο του ελληνικού χώρου όσο και της διασποράς- και ηγεμονευόμενη από μία πολιτικοϊδεολογική τάση «προοδευτική» και «δημοκρατική», συνέταξε το πολίτευμα με βασικό κριτήριο της κοινωνικές και εθνικές ιδιαιτερότητες και προτεραιότητες. Το αν προέκυψαν δημοκρατικοί θεσμοί δεν ήταν, βέβαια, μηχανιστική αντανάκλαση αυτής της επιλογής. Μία τριακονταετία αυταρχικής ή ημιαυταρχικής διακυβέρνησης είχε δημιουργήσει ισχυρά δημοκρατικά ανακλαστικά, ενώ μία νέα γενιά πολιτικών, με ριζοσπαστικούς πολιτικούς στόχους, εισερχόταν ορμητικά στο προσκήνιο, εκφράζοντας και την δυναμική των κοινωνικών ανακατατάξεων που κυοφορούνταν στην αρχή της δεκαετίας του 1860. «Από των χειρών των κοτζαμπάσηδων, των φαναριωτών και των Βαυαρών η εξουσία σύμπασα περιήλθεν εις άνδρας εξερχόμενους εκ των σπλάχνων του κυριάρχου λαού και ο τόπος κυβερνάται πλέον δια του τόπου», έγραφε χαρακτηριστικά ο Ν. Δραγούμης, επισημαίνοντας επιγραμματικά την αλλαγή φρουράς που σηματοδότησε η επανάσταση του 1862. Το Σύνταγμα λοιπόν του 1864 χαρακτηρίζεται όχι μόνον από τη δημοκρατική υφή του, αλλά, σε μεγάλο βαθμό, και από αυτόνομη ιδεολογικοπολιτική θεμελίωση. Η λογική της άκριτης μεταφύτευσης ξένων θεσμών είχε πλέον παρέλθει. Δυο δεκαετίες λειτουργίας του πολιτεύματος, που εγκαθιδρύθηκε με το Σύνταγμα του 1844, ήταν αρκετές για να αναδειχθούν οι βασικές ασυμπτωτότητες «επέισακτων θεσμών» και εγχώριων δομών». Έτσι, οι δημοκρατικοί θεσμοί που στοιχειοθετούν την επικράτηση της δημοκρατικής αρχής συνιστούν παράλληλα και την αναπροσαρμογή της θεσμικής οργάνωσης του κράτους στα δεδομένα μιας κοινωνίας, της οποίας τον ορίζοντα δεν σκίαζαν ούτε έντονες και αξεδιάλυτες ταξικές αντιθέσεις ούτε οξείες πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Αλλά και η συγκεντρωτική δομή του κράτους, καθώς και η διατήρηση της κληρονομικής βασιλείας, πέρα από τους αυτόνομους ιστορικούς και ιδεολογικούς καθορισμούς τους, εξυπηρετούσαν παρόμοιες κατά βάση επιδιώξεις: οι κοινωνικές ιδιαιτερότητες επέβαλλαν την θεσμική οργάνωση του κράτους κατά τρόπο ώστε αυτό να μπορεί να ανταποκριθεί στον ρόλο του μοχλού της οικονομικής ανάπτυξης. Οι εθνικές προτεραιότητες υπαγόρευαν προσεκτικούς και ρεαλιστικούς χειρισμούς ανάμεσα στις συμπληγάδες της ξένης διπλωματίας και των διεθνών συσχετισμών.

Γ. Χ. Σωτηρέλι, Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας, εκδ. Θεμέλιο, 1991, σσ. 430-432

- Μαργαρίτης Γ. – Αζελής Αγ. – Ανδριώτης Ν. – Δετοράκης Θ. – Φωτιάδης Κ., «*Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ' Λυκείου*», Διόφαντος, 2020.
- Κωνσταντίνος Δ. Σβολόπουλος, «*Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*» τόμος 1, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2001.
- Έντμοντ Αμπού, «*Η Ελλάδα του Όθωνα*», Μεταίχμιο, Αθήνα 2018.
- Γιάννης Κορδάτος, «*Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*», Μπουκουμάνη, Αθήνα 1973.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, «*Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*» τόμ.1, Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, 1993.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, «*Επίτομη Ιστορία Βαλκανικών πολέμων 1912-1913*», τόμ. 1, Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, 1987.
- Αντώνης Κλάψης – Μανώλης Κούμας, «*Εθνικές Κρίσεις – Εθνικός Διχασμός*», ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2019.
- «*Ιστορία Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ' Λυκείου*», Εκδόσεις Γρηγόρη, Β' έκδοση, Αθήνα 2019.
- Αζελής Α. – Λαμπάτος Γ., «*Θέματα νεοελληνικής ιστορίας*», Μεταίχμιο, Αθήνα, 2002.
- Αζελής Α. – Λαμπάτος Γ., «*Θέματα νεοελληνικής ιστορίας (Παρευξείνιος Ελληνισμός)*», Μεταίχμιο, Αθήνα, 2002.
- Γατσωτής Π., «*Κριτήρια αξιολόγησης ιστορίας θεωρητικής κατεύθυνσης*», Κέδρος, Αθήνα, 2005.
- Γρυντάκης Γ. – Δάλκος Γ. – Χόρτης Α. – Χόρτης Ε., «*Κριτήρια αξιολόγησης – Θέματα νεοελληνικής ιστορίας*», Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2001.
- Κασωτάκης Α. – Στεμπίλης Δ., «*Θέματα νεοελληνικής ιστορίας*», Λιβάνη, Αθήνα, 2006.
- Παπαζέτης Κ., «*Θέματα νεοελληνικής ιστορίας (Κρητικό Ζήτημα και Παρευξείνιος Ελληνισμός)*», Μπαχαράκη, Θεσ/νίκη, 2007.
- Χόρτης Ε. και ομάδα σχολικών συμβούλων φιλολόγων, «*Θέματα νεοελληνικής ιστορίας*», Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2000.
- Επιμ: Κοκορόσκου Ε. – Χρηστίδης Γ., «*Ιστορία θεωρητικής κατεύθυνσης*», τχ. α' - β', Εκδοτικός Όμιλος Συγγραφέων Καθηγητών, Αθήνα, 2007.
- Σβορώνος Γ. Νίκος, «*Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*», Θεμέλιο, Αθήνα, 1994.
- Μπίρης Κώστας, «*Αι Αθήναι*», Μέλισσα, Αθήνα 1966.
- S. BERSTEIN – P. MILZA, «*Ιστορία της Ευρώπης 2*» (*Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών, 1815-1919*), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997

νέο φροντιστήριο

- Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1982.
- <http://iep.edu.gr/el/trapeza-thematon>

